

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Review for History and Ethnography

Izdaja (Editors): Univerza v Mariboru in Zgodovinsko društvo Maribor, Glavni urednik (Chief Redactor): prof. dr. Jože Koropec, 62001 Maribor, Mladinska 9, Jugoslavija. Telefon 22-171.

Uprava in založba (Administration and Publisher): Založba Obzorja, 62001 Maribor, Partizanska 5. Tiskarna (Printing House): CGP Mariborski tisk, 62001 Maribor, Svetozarevska 14, Jugoslavija.

LAŠKI ZBORNIK

2	ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE	LETNIK 47 NOVA VRSTA 12	STR. 181-406	MARIBOR	1976
----------	---	----------------------------	--------------	---------	-------------

Vsebina		Contents
Odbor za proslavitev jubileja Laškega: Spremna beseda.	191	Committee of the Celebration of the Jubilee of Laško: Introductory Word.
Knez Tone: Arheološke najdbe iz Laškega.	193	Knez Tone: Archeological Finds from Laško.
Rybář Miloš: Laško gospostvo v dobi Babenberžanov.	210	Rybář Miloš: The Domain of Laško in the Time of the Babenbergs.
Gantar Kajetan: Sifridova pesem o vojvodu Leopoldu VI.	231	Gantar Kajetan: Syferidus's Song about the Duke Leopold VI.
Koropec Jože: Laško gospostvo v srednjem veku.	244	Koropec Jože: The Manorial Estate of Laško during the Middle Ages.
Ožinger Anton: Dunajski študenti iz Laškega od 14.—16. stoletja.	276	Ožinger Anton: The Viennese Students of Laško from the 14th to the 16th Century.
Ožinger Anton: Oblikovanje župnij v prafari Laško.	281	Ožinger Anton: Formation of Parishes in the Primitive Parish of Laško.
Otorepec Božo: Grb trga Laško.	292	Otorepec Božo: The Arms of the Borough Laško.
Ceve Emilijan: Trije renesančni in en baročen nagrobnik v Laškem.	308	Ceve Emilijan: Three Late Renaissance and one Baroque Tombstone at Laško.
Vrišer Sergej: Doneski k opusu kiparja Janeza Gregorja Božiča.	326	Vrišer Sergej: Contributions to the Work of the Sculptor Janez Gregor Božič.
Curk Jože: O mestni podobi Laškega.	334	Curk Jože: The Appearance of the Town Laško.
Maček Jože: Upiranje podložnikov gosposčine Jurklošter proti prevečbi tlake v druge dajatve v letih 1783—1795.	344	Maček Jože: The Resistance of Domain Jurklošter Bondsmen against the Transfer of Labour Service into the Others Payment in 1783 to the 1795.
Pertl Eman: Pregled razvoja zdravstva v Laškem in njegovem okolišu.	358	Pertl Eman: Survey of the Development of the Health Service in Laško and Its District.
Korošec Tomo: Iz govornice laških rudarjev.	392	Korošec Tomo: From the Idiom of the Miners of Laško.
Krašovec Jure: Pred izidom zbornika občine Laško	405	Krašovec Jure: Before Issue of Anthology of Borough Laško

Izvlček prispevkov v tem časopisu objavljata »Historical Abstracts« in »America: History and Life«.

Abstracts of articles in this review are included in »Historical Abstracts« and »America: History and Life«.

Na naslovni strani je slika laškega grba.
(Otorepec Božo: Grb trga Laško, str. 305).

Redakcija tega zvezka je bila končana aprila 1977.

Za znanstveno vsebino odgovarjajo avtorji.

SPREMNA BESEDA

Laško praznuje v letu 1977 sedemstopenedesetletnico, odkar je bilo prvič omenjeno kot trg, in petdesetletnico mesta. Listina o trških privilegijih ni ohranjena (uničena je bila ob napadu Turkov proti koncu XV. stol.), zato je prvi podatek o Laškem kot trgu ohranjen v listini vojvode Leopolda VI. Babenberskega na dan posvetitve cerkve v Jurkloštru 7. novembra 1227. V tistem času je doživelo laško gospostvo razcvet zaradi naklonjenosti vojvode Leopolda VI., ki mu je Zidani most pomenil važno prometno križišče. V poznejših stoletjih prevzame vodilno vlogo na tem območju Celje, ki pod gospostvom grofov Celjskih zasenči pomen Laškega in Zidanega mosta. Laško živi dalje kot sedež obsežnega zemljiškega gospostva in pražupnije, po svetu postane znano kot domovina dveh humanistov, Mihaela in Avguština Tiffernusa (Tyffernusa), ki sta že s svojim priimkom ali vzdevkom kazala, odkod sta doma (po nemškem nazivu Tüffer za Laško), in kot prvo službeno mesto slovenskega reformatorja Primoža Trubarja. Prvi Valvasor, ki se naseli v slovenskih deželah, Janez Krstnik, si izbere Laško za svoje posmrtno počivališče in si ohrani ime v špitalski ustanovi. Leta 1572 izbruhne na sejmu v Laškem upor zoper vinski davek in to je v naših krajih prvi upor, ki je naperjen naravnost proti vladarju. V slovensko-hrvatskem kmečkem uporu 1573 se pomika puntarska vojska pod vodstvom Ilije Gregorića skozi Jurklošter. V uporu 1635 imajo podložniki laškega gospostva in laški tržani velik delež.

V XIX. stol. začnejo obratovati tista podjetja, po katerih je Laško še danes znano, namreč pivovarna, zdravilišče in rudnik. Slovensko navdušenje v času taborov in čitalnic kmalu zadušijo Nemci s svojimi društvi in šolo, ki jo je odprl Schulverein poleg slovenske, tako da ima Laški trg do propada avstro-ogrške monarhije ob ljudskih štetjih vedno nemško večino. Šele leta 1914 zmaga pri občinskih volitvah v III. volilnem razredu skupna slovenska lista. V XIX. stoletju je bilo v našem okolišju rojenih več znamenitih rojakov: v samem mestu zgodovinar Ignacij Orožen, geograf Franc Orožen in publicist Karel Slanc, v Tevčah umetnostni zgodovinar Avguštín Stegenšek, v Modriču proletarski pisatelj Anton Tanc ter na Globokem pri Rimskih Toplicah pesnik Anton Aškerc. V kraljevini SHS oziroma Jugoslaviji je Laško do 1936 trdnjava liberalne stranke. Leta 1927 praznuje Laško sedemstoletnico prve omembe kot trg in ob tej priliki postane mesto; da bi bilo vredno tega imena, dobi vodovod in asfalt po glavni ulici. V stari Jugoslaviji začne pivovarna obratovati v sedanji stavbi, v nekdanjem pivovarniškem poslopju pa se naseli tekstilna tovarna.

Ob nemški okupaciji je bilo takoj zaprtih in nato izseljenih okrog 200 oseb iz mesta. Na območju Kojzice pri Rimskih Toplicah je bil 22. maja 1941 ustanovni sestanek pokrajinskega odbora OF za Štajersko. Narodnoosvobodilno gibanje se je kmalu razširilo in v okolici je bilo več partizanskih akcij, ki so presežale krajevni okvir, npr. pohod I. štajerskega bataljona pod vodstvom Franca Rozmana-Staneta v novembru 1941, napad na rudnik v Hudi jami 2. VII. 1942 (v spomin nanj je ta dan razglašen za občinski praznik), pohod

XIV. divizije v februarju 1944 in »živi zid« šolarjev iz Lokavca, ki so se znašli pred vermani ob prehodu divizije čez Gračnico. Na Henini pri Jurkloštru je bil leta 1944 izvoljen prvi narodnoosvobodilni odbor na Štajerskem in tukaj je delovala tudi prva partizanska šola na Štajerskem. Nemci so se nad prebivalstvom kruto maščevali. V mestu je bilo ustreljenih 19 talcev, 59 Laščanov je padlo drugod kot žrtev vojne, iz bližnje okolice je bilo še okrog 150 padlih, ustreljenih, obešenih in umrlih v taboriščih in izgnanstvu. V bojnih enotah je sodelovalo 1288 občanov sedanje občine, 1208 občanov pa je bilo aktivistov OF.

Danes je Laško sedež občine, ki obsega poleg neposredne okolice in Rimskih Toplic tudi področje okrog Zidanega mosta in Radeč, torej tudi tisto ozemlje, ki je pripadalo laškemu gospostvu ob nastanku, je pa v XIV. stol. odpadlo, ko je postala Sava mejna reka med Štajersko in Kranjsko. Občina šteje 18.000 prebivalcev.

Laški rojak Ignacij Orožen je leta 1881 izdal knjigo o zgodovini laške dekanije (*Das Dekanat Tüffer*). Drugi naš rojak, Avguštin Stegenšek, pa zaradi bolezni in prerane smrti ni mogel popisati umetnostnih spomenikov domače dekanije, kakor je to naredil za gornjegrajsko in konjiško dekanijo. Tudi delo Ignacija Orožna že potrebuje dopolnitev, zato je dvojni jubilej ugodna prilika, da se znanstveniki lotijo našega mesta in raziščejo njegovo preteklost z različnih vidikov. Hvaležni smo Časopisu za zgodovino in narodopisje, da je to številko posvetil jubilejem Laškega. Prav tako se zahvaljujemo vsem avtorjem prispevkov, ki so obdelali dogajanja v našem okolišu v raznih obdobjih. Naj bi proslava obeh jubilejev s tem še bolj osvetlila preteklost našega mesta in okolice, da bomo tako bolj razumeli sedanjost, v kateri živimo.

Odbor za proslavitev jubileja Laškega

ARHEOLOŠKE NAJDBE IZ LAŠKEGA

Tone Knez*

UDK 930.26(398.5)(497.12-113 Laško)

KNEZ Tone: Arheološke najdbe iz Laškega. (Archäologische Funde aus Laško.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 47=12 (1976)2, str. 193—209.

Izvirnik v sloven., povzetek v nem., izvleček v sloven. in angl., 11 slik.

Avtor daje v prispevku pregled vseh doslej znanih arheoloških najdb iz Laškega, ki jih je časovno in tipološko opredelil ter predstavil v sliki. Najstarejše najdbe segajo v čas iztekajoče se kulture žarnih grobišč in najstarejše železne dobe. Tem sledi najdba dveh keltskih novcev iz 1. stol. pred n. š. Svoj razcvet je kraj doživel s prihodom Rimljanov, ki so izkoristili termalne vrelce in zapustili v mestu več kamnitih spomenikov, ki so deli večjih, bogato okrašenih nagrobnikov. Vključen v provinco Norik, je kraj sodil pod mestno upravo bližnje Celeje (Claudia Celeia). Posamične najdbe rimskih novcev iz Laškega segajo do začetka 5. stol., najdbe iz zgodnjega srednjega veka za zdaj še niso znane. Vse dosedanje arheološke najdbe iz Laškega so slučajne najdbe ob gradbenih delih, načrtna raziskovanja v kraju še niso bila opravljena.

UDC 930.26(398.5)(497.12-113 Laško)

KNEZ Tone: Archaeological Finds from Laško. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 47=12(1976)2, p. 193—209.

Orig. in Slovene, summary in Germ., synopsis in Slovene and Engl., 11 pict.

In this article the author gives a survey of all hitherto known archaeological finds from Laško, which he defined as to time and typology and represented in picture. The oldest finds date back to the time of the ending culture of the burial places for urns and to the oldest iron age. The find of two Celtic coins from the first century before our counting follows them. The place flourished with the arrival of the Romans, who utilized the thermal springs and left several stone monuments in the town. These are parts of bigger, richly ornamented tomb-stones. Included into the province of Noricum, the place belonged to the municipal administration of nearby Celeia (Claudia Celeia). The single finds of Roman coins from Laško date back to the beginning of the 5th century, the finds of the early Middle Ages are as yet not known. All previous archaeological finds from Laško are casual finds, discovered at works of building, planned researches have not yet been made in that place.

Prijazno mestece Laško, vklenjeno v ozki dolini Savinje in položeno med strma pobočja Huma, Žikovce, Šmihela in Kristofa, je poleg geografskega tudi upravno in gospodarsko središče spodnjega Posavinja. Sredi hribovite pokrajine z izrazito kmečkim zaledjem in agrarno produkcijo ima to romantično mestece zelo pestro in razgibano politično, gospodarsko in kulturno zgodovino. Čeprav je uradno eno najmlajših slovenskih mest, saj je dobilo mestne pravice šele leta 1927,¹ ima Laško že zelo dolgo in razmeroma bogato naselit-

* Tone Knez, muzejski svetnik, vođa arheološkega oddelka Dolenjskega muzeja Novo mesto.

¹ S krajevim ukazom z dne 27. julija 1927. Službene novine Krajevine SHS št. 183, IX/1927, 16. avgusta 1927.

veno tradicijo, ki se pričinja že v prazgodovinskem času. Kot trg (»in foro nostro Tyuer«) se Laško prvič omenja v pisanem viru v darovnici avstrijskega vojvode Leopolda VI. Babenberžana, izdani dne 7. novembra 1227 v Mariboru.²

Mesto je bogato pomembnih arhitektonskih in umetnostnih spomenikov, nekateri med njimi, kot na primer laška nadžupnijska cerkev sv. Martina in podružnična cerkev Karmelske Matere božje na Marija Gradcu, po kvaliteti in pomembnosti presegajo celo slovenski okvir. Ta prispevek naj opozori na zanimivo predhistorično preteklost Laškega, izpričano z arheološkimi sledovi iz prazgodovinskega in rimskega časa, ki so jih našli na področju mesta. Zaradi intenzivne stanovanjske in komunalne graditve v zadnjih letih izgublja mesto svojo značilno strnjeno srednjeveško urbano zasnovo in ritem. S premajhnim posluhom za značilnosti in vrednote naravnega okolja se mesto širi dokaj neorganizirano v vse smeri, sodobna mestna anglomeracija daleč presega nekdanji harmonično ubrani tloris srednjeveškega trga. S pospešeno graditvijo v zadnjih letih so nastale nove stanovanjske soseske in industrijski obrati, ob tem pa se velikokrat rušijo in uničujejo bolj ali manj značilne krajevne vedute, historične vrednote in seveda tudi arheološke ostaline.

GEOLOŠKE IN PROMETNE RAZMERE V SPODNJEM POSAVINJU

Geološka zgradba, hidrološke in klimatske razmere na področju Laškega in širše okolice so odločilno vplivale na čas, obseg in intenzivnost naselitve tega dela spodnjega Posavinja v prazgodovini, antiki in kasnejših historičnih obdobjih. Zato si velja ogledati pestro geomorfološko podobo te krajine, preden bomo razložili prazgodovinske sledove človekovega bivanja v Laškem.

V geološkem³ smislu spada Laško z okolico v območje močno razgibanega Posavskega hribovja ali »Posavskih gub«, za katere so značilni krepko nagubani relief s strmimi in ostrimi vrhovi, včasih celo s previsnimi stenami in ozko zarezanimi dolinami z obilico tekočih voda. Posavsko hribovje sestoji večinoma iz dolgih, vzporedno potekajočih gorskih gub treh velikih gorskih grebenov ali antiklinal: trojanske, litijske ter orliško-krške, in treh dolinskih kadunjev ali sinklinal: tuhinjske, trboveljsko-laške ter senovsko-mirenske. Posavsko hribovje pripada po svoji zgradbi še alpskemu področju, saj potekajo gube točno v smeri alpskega masiva: od zahoda proti vzhodu. Tako poteka trojanska antiklinala, ki se začneja ob Ljubljanski kotlini, na robu med Kamnikom in Domžalami ter se vleče proti vzhodu, prehajajoč čez spodnjo Savinjo na njen levi breg med Pečovnikom in Laškim. Njeni značilni vrhovi so: Velika ali Čemšeniška planina, Kisovec, Javor, Mrzlica, Gozdnik, Malič in Tolsti vrh.

Ob južnem krilu trojanske antiklinala se vleče velika trboveljsko-laška sinklinala. Ta kaže v primeri s tuhinjsko kadunjo obrnjeno sliko: na vzhodu prestopi v širokem pasu iz hrvatskega Zagorja med Podčetrtnikom in Razborom. Na Sotli je geološka meja: tu se izpod pliocena pokažejo miocenske plasti, ki se najdejo na širokem področju od Rifnika do Pilštanja, Bohorja in Voluša. S približevanjem Savinji se pas miocena naglo zožuje, a zahodno od nje se krči še bolj, tako da je najožji med Hrastnikom in Zagorjem. Tu vsebujejo oligocenske soteške plasti obilo premoga, ki je osnova premogovnikov v zasavskih revirjih: Zagorju, Trbovljah, Hrastniku in Hudi jami. V srednjem

² F. Kos, Gradivo 5, št. 462.

³ Podatki so vzeti iz naslednjih publikacij: A. Melik, Štajerska (Ljubljana 1957), 528–550, in J. Orožen, Celjski zbornik 1959, 119–180.

delu, kjer je sinklinala najbolj stisnjena in pretrta, so kamenine močno prepočene v podolžni smeri in tu so ob prepokah izvirkri tople vode pri Zagorju (Medija—Izlake), v Rimskih Toplicah, Laškem ter onstran Sotle pri Podčetrtku (Harin Zlake, znane tudi pod imenom Atomske toplice).

Dolina ob najspodnejši Savinji, kar zemljepisno označujemo kot spodnje Posavinje, od Celja do Zidanega mosta, je zarezana prečno skozi Posavsko hribovje, tako da nam pot od Celja do Zidanega mosta ponuja zanimiv prerez skozi geološke »Posavske gube«. Zato je ta dolina pretežno ozka, mestoma prava dever ali soteska, brž ko Savinja zavije v Celju in se v ostrem kolenu prebija proti jugu.

Med Tremerji in Laškim je Savinja svojo dolino zarezala naravnost prečno skozi osrednje Mrzliškega pogorja in načela na svojem globokem pretoku že jedro trojanske antiklinale s karbonskimi ter nekoliko tudi permškimi kameninami. Zato je dolina tudi tu tipična dever ali soteska, dasi vendarle ne s preveč strmimi pobočji. Ob južnem koncu te trojanske antiklinale leži v razmeroma majhni kotanji položeno mesto Laško. Od Laškega do Rimskih Toplic je dolina Savinje vrezana v dno trboveljske sinklinalne, ki so jo geologi prav tukaj najprej študirali in jo sprva imenovali celo »Laška sinklinala«. Dolina je tu prostornejša, obdana z nižjimi griči in hribi, saj so terciarne kamenine mehke in malo odporne. Tu dobiva Savinja, ki sama dela mnoge zavoje, obilo dokaj dolgih pritokov: od desne Rečico ter Brezniški potok ali Ično, od leve pa Lahomščico in Gračnico in še več manjših potočkov, ki jih domačini imenujejo »graben«. Gračnica je že prerezala terciar ter ga odstranila, tako da teče sedaj po samem triadnem apniku ter dolomitu in je ob njej tesna, zelo skalnata soteska. V njenih odljudnih samotah so v skladu z redovnimi pravili sv. Bruna ustanovili Babenberžani že okrog leta 1170 pobožno ustanovo, kartuzijo Jurklošter.

Med Rimskimi Toplicami in izlivom Gračnice zapusti Savinja dno laško-trboveljske sinklinalne ter prestopi v območje naslednje velike gube Posavskega hribovja, v veliko litijsko antiklinalo, ki predstavlja osrednji predel »Posavskih gub«, katere značilni vrhovi so: Kum, Sveta planina (sedaj Partizanski vrh), Kovk, Sv. Jurij, Kopitnik, Veliko Kozje in Lisca. Tu se je reka zarezala v zelo trdne triadne apnike in dolomite, zato je njena dolina zelo tesna, povečini prava soteska z zelo strmimi pobočji in skalnatimi goličavami. Tak značaj ohrani rečna dolina prav do izliva v Savo pri Zidanem mostu.

Kljub romantični slikovitosti doline pa le-ta krije tudi hude nevarnosti in nevšečnosti. Ena takih je zahrbtna in nevarna plazovitost terena, kajti glinaste terciarne plasti zelo rade drsijo navzdol po svoji namaščeni in strmi kamniti podlagi. Odtod tudi stalna nevarnost večjih in manjših plazov, prav med Rimskimi Toplicami in Zidanim mostom, ki jih popotnik lahko opazuje obkraj Savinje. Najhujši plaz iz novejše zgodovine se je utrgal pred devetdesetimi leti, v noči od 15. na 16. januar leta 1877 na levem bregu Savinje v Brišah blizu Zidanega mosta. Plaz je sprožil ogromne količine zemlje, odnesel dve hiši, zasul 12 ljudi, uničil železniško progo in zajezil Savinjo, tako da se je proti Rimskimi Toplicam navzgor spremenila v jezero. Ta katastrofalni plaz je napravil ogromno gospodarsko škodo, saj je za nekaj časa paraliziral najvažnejšo prometno zvezo med Dunajem in Trstom — južno železnico. Prav ta plazovitost terena je delala hude preglavice tudi delavcem pri širjenju in asfaltiranju ceste med Rimskimi Toplicami in Zidanim mostom v letih 1963 do 1967.

Druga nadloga prebivalstva ob spodnjem toku Savinje, posebej še v Celju, Tremerjih (cestni podvoz) in v Laškem so občasne, skoraj ciklično ponavljajoče se katastrofalne poplave. Te imajo svoj izvor v značaju reke. Savinja je

tipična alpska reka, ki izvira in se napaja iz voda, ki pritekajo iz Savinjskih Alp in Posavskega hribovja. Hitre toplotne spremembe, naglo topljenje snega in silovita poletna neurja povzročajo, da se sicer dokaj mirno tekoča in polhlevna Savinja naenkrat napolni in spremeni v grozeč, razdivjan hudourni veletok. Vse to pa povzroča nevarne povodnji, ki imajo večkrat katastrofalne in celo usodne posledice in delajo neprecenljivo gospodarsko škodo.

Ena prvih takih zgodovinsko izpričanih katastrofalnih poplav, ki je imela za posledico celo delno premaknitev savinjske struge, je divjala v drugi polovici 3. stoletja našega štetja. Takrat je Savinja porušila in pokopala pod seboj znamenito rimsko grobišče v Šempetru v Savinjski dolini in tudi hudo prizadejala rimsko Celejo, kjer je bistveno menjala tok in prestavila strugo s severnega dela mesta na južni del, kjer teče še danes. Kasneje pa so znane velike poplave še iz let 1672, 1684, 1789, 1824, 1897, 1933, 1954 in 1966. Nam vsem je še dobro v spominu katastrofalna poplava iz leta 1954, ki je hudo prizadela prav Celje. Vse te poplave pa terjajo čimprej popolno in dosledno regulacijo Savinje v njenem spodnjem toku, ki so jo pričeli že pred drugo svetovno vojno, nadaljevali pa šele po veliki poplavi leta 1954 vsaj toliko, da neposredno mesto Celje ni več ogroženo pred poplavami. Ker pa regulacija Savinje okrog Laškega še ni do kraja izpeljana, grozijo mestu še vedno občasne povodnji, zlasti na desnem bregu, na odseku od zdravilišča pa do železniškega mosta.

V prometnem oziru so dolino ob spodnji Savinji že zelo zgodaj uporabljali za zvezo med zgornjo Savinjsko dolino in spodnjo Savsko dolino. Prve poti po tej dolini segajo gotovo še v prazgodovinski čas, najmanj v bronasto dobo, o čemer pričajo posamezne, zelo stare arheološke najdbe vzdolž Savinje. Mnogo bolj pomembno vlogo pa je ta pot, ki je izpričana,⁴ dobila v rimskem času, saj je tu tekla najkrajša zveza med dvema rimskima upravnima središčema z močnim gospodarskim potencialom: Celejo (Celje) in Neviodunom (Drnovo pri Krškem) na Krškem polju. V tem času je bil sezidan že prvi most čez Savo pri Zidanem mostu. Drugi most čez Savo je sezidal vojvoda Leopold VI. okrog leta 1222. Šele v letih 1815—1816 je bila zgrajena prva cesta ob desnem bregu Savinje od Laškega do Zidanega mosta, po njeni trasi potujemo še danes. O zelo slabih prometnih zvezah v hriboviti laški okolici, še posebej za promet z vozovi, vse do začetka 19. stoletja, nam potoži zgodovinar Ignac Orožen⁵ takoj na začetku opisa laške dekanije.

Največji prometni in gospodarski poudarek, svoje okno v svet, je dobilo spodnje Posavinje z zgraditvijo južne železnice Dunaj—Trst, ki je stekla na tem odseku septembra 1849. Šele s tem zelo zahtevnim tehničnim podvigom so postali ti kraji povezani s širokim svetom od srednje Evrope do Jadranskega morja in Sredozemlja, za živahno gospodarsko dejavnost pa so bile dane najboljše možnosti. V stranskih, do takrat pozabljenih in težko dostopnih dolinah so začeli industrijsko izkoriščati premogovnike, zgradili so prve obrate za predelavo lesa, termalni vrelni v Laškem in Rimskih Toplicah pa so postali temelj živahnega turističnega prometa in balneološkega zdravljenja. Prav južna železnica in turistična propaganda sta pripomogli, da sta ob koncu prejšnjega in v začetku tega stoletja Rimske Toplice in posebej še Laško postala daleč znana letoviška in zdraviliška kraja tedanje avstro-ogrske monarhije, kl so jih obiskovali aristokrati in celo gostje iz dunajskih dvornih krogov.

Vse večji razvoj motorizacije v zadnjih desetih letih in velik razmah evropskega turizma pa nujno terjata sodobno cestno povezavo spodnjega

⁴ Arheološka najdišča Slovenije (Ljubljana 1975) 103.

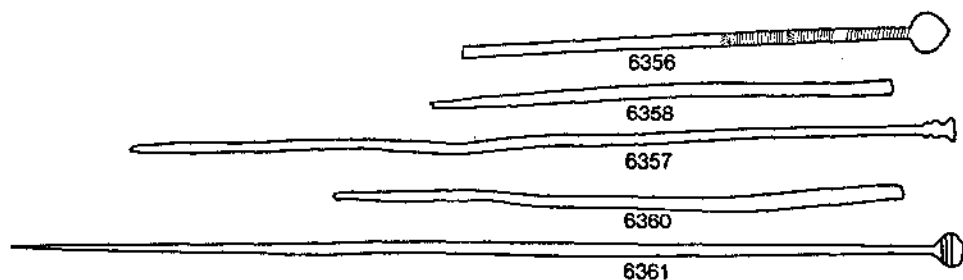
⁵ I. Orožen, Das Bisthum und die Diözese Lavant IV. Theil: Das Dekanat Tüffer (1881) I. — Odslej: Orožen, Dekanat Tüffer.

Posavinja in Posavja, v slovenski javnosti znano pod imenom »zasavska magistrala«, ki naj bi kot moderna in hitra cesta zvezala Celje in osrednjo Štajersko čez Zidani most in Krško z dolenjsko avto cesto in Zagrebom na eni strani, na drugi strani pa čez Dolenjsko in Belo krajino s Karlovcem, Plitvicami in z morjem.

PRAZGODOVINSKE NAJDBE

Že samo ime kraja Laško kaže na pred-slovensko naselitveno tradicijo. Naši predniki, prvi Slovenci, so ob prihodu in naselitvi naših krajev poimenovali staroselce, ki so jih zatekli, z imenom Vlahi ali Lahi.⁶ S tem imenom so označili neslovenske Romane, poznoantične prebivalce naših krajev in romanizirane prebivalce še starejših keltskih in »ilirskih« etničnih skupin iz prazgodovinskega časa. Zanimivo je dejstvo, da poznamo prav iz okolice Laškega, na geografsko ozko omejenem področju, največ takih krajevnih imen v Sloveniji: Lahomno, Lahomšek, Laško, Laška vas, Lahov graben in potok Lahomščica. V večini teh krajev so bile najdene bolj ali manj zgovorne arheološke ostaline, ki potrjujejo to tezo. Sistematična arheološka topografija laškega okoliša pa bo nedvomno prinesla nove dokaze v prid tej trditvi. Da je bilo Laško z okolico v rimskem času precej obljudeno, je pretežno zasluga toplih vrelcev v Laškem in Rimskih Toplicah, ki so jih Rimljani s pridom izkoriščali.

Pri naštevanju arheoloških najdb iz Laškega je treba poudariti, da v mestu in okolici še ni bila opravljena niti temeljita arheološka topografija niti še ni bilo v kraju sistematično izkopavano. Vse doslej znane arheološke najdbe s področja mesta so slučajne najdbe, ki so prišle na dan pri raznih gradbenih in zemeljskih delih, medtem ko so rimski kamniti spomeniki bili že stoletja dolgo vyzidani kot spolije na pročeljih nekaterih stavb v Laškem. Seznam prazgodovinskih najdb je hudo skromen, čeprav je to varljiv videz, ker laško področje še ni arheološko raziskano in zato trenutno stanje arheoloških najdb ni realna podoba prazgodovinske naselitve tega kraja.⁷

Sl. 1: Laško — Rastenegg (?). Bronaste igle (Stelmärk. Landesmuseum Joanneum Graz Inv. št. 6356-6361). M = ca. 1 : 2.

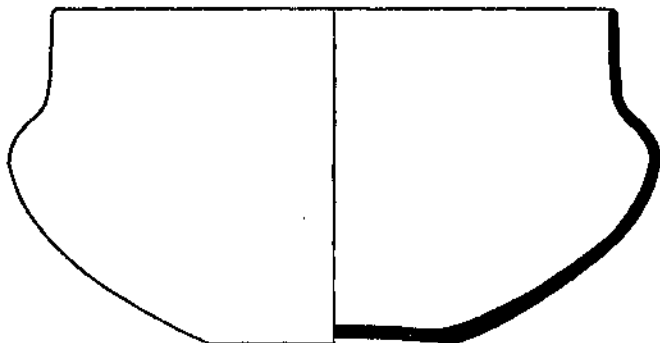
Ostanke prazgodovinskih hiš in naselbinskih najdb lahko pričakujemo z ozirom na oblikovanost zemljišča in strateško ugodno lego v Laškem na dveh mestih:

⁶ M. Kos, GMDS 20, 1939 226-235. — M. Kos, Zgodovina Slovencev (Ljubljana 1955) 71.

⁷ Generalni pregled arheoloških najdb z ustrežno literaturo daje: Arheološka najdišča Slovenije (Ljubljana 1975) 283 s.

a) na hribu Stari grad pod Humom (v starejši literaturi znan tudi kot »Tabor« ali »Taborje«), kjer stojijo deloma obnovljene ruševine srednjeveškega gradu, ali pa ob njegovem znožju na gornjem delu Aškerčevega trga, v starejši literaturi »Gorica« imenovanem.

b) na naravnih terasi vzhodno nad mestnim jedrom, tam, kjer je v zadnjih letih zrastle nova stanovanjska soseska Pristava (starejša domača oznaka za ta predel je bila »Majerhof« ali »Flisov marof«). Na tem predelu sem leta 1951 pri bežnem preiskovanju preoranih njiv našel precej črepinj prazgodovinske naselbinske keramike, ki je kazala latenski značaj. Ker so se na pristavi lotili zidave hiš z veliko naglico in ker ni bilo nikogar, ki bi pri izkopih za temelje hiš nadzoroval izkopano zemljišče, je bilo pomembno arheološko najdišče v Laškem uničeno. Preostane le še sondažno raziskovanje za naselbinskimi ostanki na Starem gradu in v njegovi okolici.

Sl. 2: Laško — Rastenegg. Keramična skleda (Muzejska zbirka v Laškem). M = ca. 1 : 2.

Nekoliko bolj otipljive in laže opredeljive so najdbe iz prazgodovinskih grobov, ki so jih našli v Laškem, čeprav so podatki o skromnih najdbah zelo skopi in najdiščne okoliščine nekoliko nejasne. Iz konservatorskega poročila⁸ izvemo, da so 300 metrov od Starega gradu našli žgan grob z zelo veliko žaro in bronastimi prdatki. Drugo poročilo⁹ pove o najdbah iz natančneje lociranih žganih grobov, izkopanih na posestvu Rastenegg (danes Pot na Svetino 22) z ostanki vozlaste fibule in s keramičnimi črepinjami. Poleg naštetih najdb hrani štajerski deželni muzej Joanneum v Gradcu še pet bronastih igel (inv. št. 6356—6361) iz Laškega (sl. 1), ki po svoji obliki sodijo v pre-

⁸ Riedl, MZK 3. F. 7, 1909, 90 s. — Riedl, JfA 3, 1909, Beiblatt 254 b. — F. Kovačič, Stajerska (1928) 4. — M. Kos, GMDS 20, 1939, 231.

⁹ Tagespost 11. 2. 1908. — Zaradi dobrega opisa najdb in natančne lokalizacije najdišča navajam eiftat v celoti:

«Ein prähistorischer Fund bei Tüffer. Unser Tüfferer Berichterstatter schreibt: Ende des vorigen Monats fanden Arbeiter in den oberen Erdschichten einer grossen Schotterablagerung ober Rastenegg an der Südwestseite des Humberges bei Tüffer in einer Tiefe von etwa 1,20 Metern einen grossen irdenen Topf, der leider schon bei der Entdeckung durch Krammensstiche beschädigt wurde und beim Bergen in einzelne Stücke zerfiel. Der Topf dürfte eine Höhe von 60 Zentimetern und einen Durchmesser von 50 Zentimetern gehabt haben. Am Halse verengte er sich auf etwa 20 Zentimeter. Der dabei gefundene Deckel ist teilweise gut erhalten. Der Topf war mit Asche und Erde gefüllt und enthielt kleine, sehr vermorschte Knochenreste, eine dünne Bronzespange für ein schwaches Handgelenk und einen aus fünf aneinandergereihten Bronzekugeln bestehenden Teil eines Oberarmringes. Der Topf stammt jedenfalls aus der Helidenzeit. Seine Teile und der Inhalt wurden für das Tüfferer Lokalmuseum in Empfang genommen. Der Vorbesitzer des Fundackers erzählte dem Berichterstatter, dass man dort in den Vorjahren öfter Töpfe, mit Asche gefüllt gefunden haben, die jedoch im Unverstand beiseitegeworfen wurden.» — Glej tudi: W. Schmid, Südstelermark (1925) 5.

Sl. 3: Avers in revers keltskega srebrnika iz Laškega (Landesmuseum für Kärnten, Klagenfurt). Povečano.

hodno obdobje iz bronaste dobe v najstarejšo železno, to je v čas kulture žarnih grobišč, okrog leta 800 pred n. š. Nekaj skromnih, tipološko enakih keramičnih fragmentov in lončeno skledo (sl. 2) hrani tudi muzejska zbirka v Laškem. Vse tri skupine najdb so nedvomno tipološko enotne in se tudi časovno ujemajo, zato je najbrž precej realna domneva, da vse našete najdbe izvirajo iz istega grobišča, na jugovzhodnem pobočju Starega gradu, na posestvu Rastenegg.

K najdbam iz prazgodovinskega časa štejemo tudi najdbe treh keltskih novcev. Leta 1839 je laški dekan Matija Balon daroval graškemu Joaneju srebrn kovanec, ki so ga našli v Laškem in za katerega je zmotno mislil Pichler,¹⁰ da je keltska imitacija rimskega republikanskega srebrnika, kovana za časa konzula Gaja Vibija Pansa (89—84 pred n. š.). Najdiščne okoliščine za ta novce niso znane. Drugi keltski srebrnik so našli leta 1880 v zasipni plasti pod kaplanijo,¹¹ kamor so dovažali zemljo s parcele, kjer stoji danes poslopje zdravstvenega doma, nekoč Weichselberghof imenovano. Najdišče je ob zahodnem znožju Starega gradu, na katerem lahko pričakujemo prazgodovinske naselbinske ostanke. V tem primeru gre, po opisu sodeč, nedvomno za keltski novce, bodisi prestastega ali očesnega tipa iz druge polovice 1. stoletja pred n. š. Tudi ta kovanec je prišel v numizmatično zbirko graškega Joaneja. Identifikacija obeh naštetih novcev kakor tudi drugih novcev iz starejšega fonda v zbirki graškega deželnega muzeja danes ni možna, ker stari numizmatični fond ni urejen. Tretji keltski srebrnik (sl. 3) najden v Laškem — z žigom TINCO na reversu — se nahaja v zbirki koroškega deželnega muzeja v Celovcu.^{11a}

RIMSKE NAJDBE

Najdbe iz rimskega časa na področju Laškega so v primerjavi s prazgodovinskimi bolj številne, predvsem pa bolj monumentalne in kvalitetnejše. Pri ostalinah iz antičnega časa imamo na razpolago samo umetniško oblikovane kamnite spomenike in nekaj rimskih novcev, vse pa brez najdiščnih podatkov.

¹⁰ F. Pichler, Repertorium der steirischen Münzkunde I (1865), 216. — Avtor se v tem oziru moti: Calus Vibius Pansa je bil «legatus pro praetore in Vindolictis» v letih 15—9 pred n. š.. Cfr. CIL V 4910 in še PWRE, sub voce.

¹¹ Orožen, Dekanat Tüffe, 6.

^{11a} P. Kos, Keltski novci Slovenije. Situla 18 (Ljubljana 1977) 122-123, T. 28/10.

Vse do danes še ne vemo niti kje je stala v Laškem rimska naselbina niti kje naj iščemo njej pripadajoče grobove. Vsi kamniti spomeniki iz rimskega časa so bili že pred stoletji iztrgani iz svoje prvotne lege in zaradi njihove lepote in monumentalnosti so jih prenesli in vzdali na pročelja različnih zgradb v mestu. To so storili morda tudi iz pietetnih nagibov. Zelo verjetno je, da so pri zidanju laške cerkve in pri pozidavi srednjeveškega trga uničili ostanke rimske naselbine in najbrž tudi grobove. Le srečno naključje nam še lahko prinese kakšno presenečenje ali razrešitev te uganke. Seznam kamnitih antičnih spomenikov iz Laškega obsega naslednje:

1. Na pročelju prvega nadstropja trgovske hiše na Orožnovem trg št. 2 je vzdan relief krilate Meduzine glave (sl. 4). Pokončno pravokotna reliefna plošča je izdelana iz belega pohorskega marmorja in meri 75×70 cm. V dvojno profiliranem okviru je upodobljena monumentalna krilata Meduzina glava s strogim, zastrašujočim pogledom. Upodobitev je realistična z rahlo stilizacijo in izvedena je v strogi vertikalni simetriji, ki spominja na upodobitve v heraldiki. Zaradi odbitega nosu in poškodovane partije okrog gornje ustnice je precej utrpel estetski videz podobe. Kamnoseška obdelava reliefa je kljub šablonski predlogi zelo kvalitetna in kaže umetniške ambicije klesarja.

Sl. 4: Laško — Orožnov trg 2. Relief krilate Meduzine glave (foto: J. Benedek).

Relief je bil izdelan v celejanski kamnoseški delavnici, najbrž v prvi polovici 2. stoletja.^{11b} Odlično primerjavo zanj imamo v lapidariju celjskega muzeja (inv. št. 120).¹² Oba reliefa sta bila izdelana po isti predlogi, samo da

^{11b} Okvirno dataeljo posameznih spomenikov ter njihove stilne značilnosti mi je ljubeznivo posredovala Vera Kolšek, ravnateljica Pokrajinskega muzeja v Celju, za kar se ji najlepše zahvaljujem.

je celjski relief nekoliko večji. Lik Meduzine glave je v antični upodablajoči umetnosti zelo pogosten in priljubljen motiv. V prvi vrsti ima njena podoba apotropeičen pomen (obredna maska z zastrašujočim namenom), šele kasneje pa je privzela tudi dekorativno funkcijo. Lik te grozo vzbujajoče žene s kačjimi lasmi, ki je vsakogar s pogledom spremenila v kamen, so postavljali Rimljani največkrat na vrhnje sklepe nagrobnih spomenikov, svetišč in javnih zgradb, da bi odvrčala nesrečo. Drobne Meduzine upodobitve pa so vraževerni ljudje nosili pri sebi za amulet zoper zle duhove in uroke. Laški relief je najbrž krasil vrhnji del neke velike grobnice. Najdiščne okoliščine niso znane.

2. Naslednji antični relief je vzdian v pritličju severnega pročelja kaplanije (Aškerčev trg 2). Relief je pokončno pravokotne oblike, vrhnji obrobní del je odbit, tako da ni čisto jasno, kako se je relief zgoraj končal (sl. 5). Izdelan je iz zrnatega belega pohorskega marmorja, ohranjena višina meri 78 cm, širina pa 58 cm. V globokem reliefu je predstavljen v strogi en face drži bradat možki, ki je oblečen v prepasano tuniko, ki je na desnem ramenu speta s fibulo. Z levico se mož drži za ovratni rob bogato nagubanega oblačila na prsih, v rahlo skrčeni desnici pa drži povodec, na katerega je privezana na prvi pogled težko določljiva žival. Le-ta je upodobljena v hođu na desno, drži sklonjeno dolgo, rilčasto glavo s kratkimi ušesi, je izrazito kosmata in ima zelo kratek, raven rep. Za živaljo, na moževi levici, pa je upodobljeno kolenčasto ukrivljeno močno deblo ali steblo, ki ga na vrhu krasí bohoten cvet v obliki zvezdasto stilizirane rozete. To cvetno deblo najbrž nima pripovednega značaja, temveč le simbolično ponazarja gozd.

Dolgo časa je bil prizor na reliefu nerazumljiv ali vsaj sporen, še posebej kosmata žival, ki so jo posamezni avtorji označevali za psa, medveda ali

Sl. 5: Laško — Aškerčev trg 2. Relief z lovskim prizorom (foto: J. Benedek).

merjasca. Pred kratkim je E. Diez¹³ objavila ta relief pod poetičnim naslovom »Lovske radosti na celejanskih poljanah« in ga na podlagi analogij¹⁴ dokaj prepričljivo označila za lovsko sceno, na kateri je upodobljen gonjač s slednim psom, katerega spozna avtorica celo za braka. Avtorica meni, da je bil relief izdelan v začetku 3. stoletja. Zanesljivo lahko trdimo, da je ta relief le del podob, ki so nekoč krasile grobno kapelico premožnega pokojnika v rimskem času, najbrž pasioniranega lovca. Relief je bil prej vzdan poleg portala na severni strani starega karnerja,¹⁵ ki je stal na južni strani cerkve in so ga leta 1839 podrli in istega leta sezidali sedanjo kaplanijo, kamor so vzdali tudi opisani relief.

3. Najbolj monumentalna, domnevna rimska plastika je vzdana v posebej zanjo prirejeni školjkasto oblikovani stenski vdolbini v zunanji steni na južni strani baročne kapele Frančiška Ksaverija laške cerkve. To je mogočen kamniti lev, upodobljen v ležečem položaju na desno, z dvignjeno glavo in odprtim, režečim gobcem.¹⁶ Levo šapo drži na okroglem predmetu (ovnova glava?), rep pa mu čez desno zadnjo nogo počiva na trebuhu. Lev je 112 cm dolg in 78 cm visok (sl. 6).

Sl. 6: Laško — farna cerkev.
Domnevni rimski lev (foto: J. Benedek).

Podobo tega leva, za katerega menimo, da je antičnega porekla, so po našem mnenju v 18. stoletju po okusu tedanjega časa kamnoseško barokizirali: nakodrali so mu grivo, deloma preklesali partijo okrog gobca, dlesni pobarvali

¹³ V. Kolšek, Celjski lapidarij (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije 7, 1967) 28, sl. 18.

¹⁴ E. Diez, Arheološki vestnik 26, 1975 (1976) 250 ss.

¹⁵ A. Schober, Österreichische Jahreshefte 37, 1948, 121 ss.

¹⁶ Orožen, Dekanat Tüfzer, 1.

¹⁷ O. c., 4.

rdeče, na podnožje pa so vklesali izrek MeDVLLae eXCVbo, katerega kronogram daje letnico 1720. To je leto, ko so leva baročno »popravili« in ga vzdali v nalašč za to plastiko pripravljeno, školjkasto zasvođeno polkrožno vdolbino Frančiškove kapele, ki je bila dograđena leta 1721. Ni znano, kje je bil lev najden, od kod je bil prinesen. Ta plastika je v svoji izvirni podobi predstavljala ovršje večjega monumentalnega rimskega nagrobnika, čeprav E. Diez¹⁷ in tudi drugi poznavalci rimske provincialne plastike zanikajo njegovo antično poreklo. Podoben dvom o antičnem izvoru še bolj monumentalnega kamnitega leva iz Kostanjevice na Dolenjskem je izrekel R. Ložar,¹⁸ vendar ga je prepričljivo zavrnil E. Cevc.¹⁹ Nasprotno pa je Ložar²⁰ kamnitega leva v laški cerkvi brez slehernega dvoma spoznal za rimskega, ki je bil kasneje predelan. Tudi naše mnenje je, da je ta lev bil izdelan v rimskem času, zaradi predelave v 18. stoletju po tedanji modi pa je dobil bolj »baročni« videz, ki zavaja gledalca, vzbuja dvome in zastavlja marsikatero likovno in tehnično uganko. Taki vrhnji sklepi rimskih nagrobnikov z upodobitvami ležečih in prežečih levov so zelo pogostni na nagrobnikih v rimski provinci Panoniji in v Noriku. Upodobitve ležečih levov na vrhu kamnitih nagrobnikov imajo globlji, mitični pomen v verovanju tedanjih prebivalcev naših krajev. Njihova funkcija je bila predvsem varovalna, apotropeična: podoba mogočnega čuječega leva naj brani pokojnika pred zlimi duhovi in pred skrunilci grobov.

4. Drugi, nekoliko manjši in tudi manj kvalitetno izdelan kamniti lev je bil vzdan nekoč v laškem špitalu.²¹ Ko je poslopje razpuščenega špitala kupil leta 1839 Gustav Adolf Uhlich, tedanji lastnik kopališča v Rimskih Toplicah, je dal tega kamnitega leva prepeljati v Rimske Toplice, kjer stoji še danes pred vhodom v kopališko poslopje (sl. 7). Lev je upodobljen v desno ležečem položaju, v levi šapi drži ovnovo glavo. Glava leva je odbita, celotna plastika je močno izlizana. Dolžina 100 cm, višina 68 cm. Zaradi močnih poškodb je datacija zelo otežkočena, plastika utegne biti iz 1. ali 2. stoletja.

Sl. 7: Rimske Toplice.
Zadnja stran rimskega leva
iz Laškega
(foto: J. Benedek).

¹⁷ E. Diez, o. c., 253 opomba 11.

¹⁸ R. Ložar, Zbornik za umetnostno zgodovino 16, 1939/40, 62 ss.

¹⁹ E. Cevc, Arheološki vestnik 6, 1955, 33 ss.

²⁰ R. Ložar, o. c., 66 opomba 9.

²¹ Orožen, Dekanat Tüfter, 4.

5. Tretji rimski kamniti lev je bil vzdian v vdolbini nad vhodom v laški karner,²² kot nam ga kaže tudi Gajšnikova²³ skica. Ko so kostnico leta 1839 porušili, so plastiko najbrž shranili v župnišču, vendar že dolgo velja za izgubljeno.

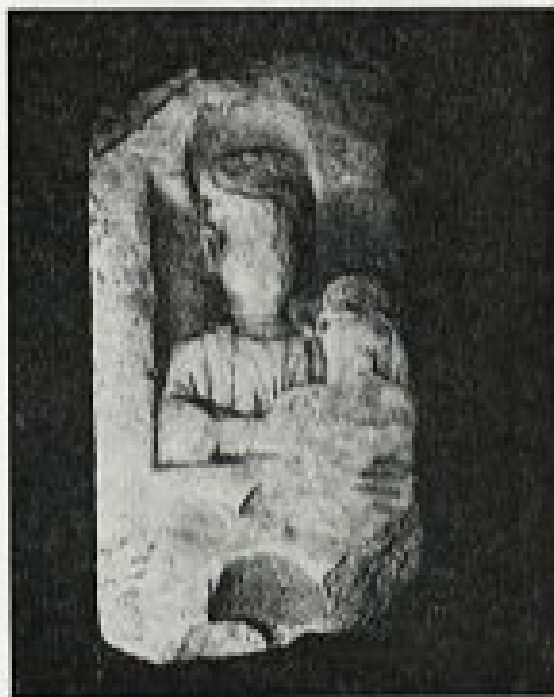
6. V zadnji steni oltarne menze roženvske kapele v laški cerkvi je vzdian v celoti ohranjen rimski nagrobni napisni kamen-titulus.²⁴ Orožen²⁵ v svoji zgodovini laške dekanije izrecno poudarja, da je on sam ta kamen odkril šele leta 1856. Napisna plošča v velikosti 60 × 47 cm se glasi:

SATVRIO / D CASTRIC / SABINI SER / V. F. SIBI ET / SEPTVMAE / CONIVGI / ANN. LX /

V prevodu: Saturij, gospodarja Castrica Sabina suženj, je za življenja postavil (nagrobnik) sebi in ženi Septurni, stari 60 let.

7. Pri manjši prezidavi v laškem župnišču poleti 1970 so našli kot spolijo vzdian fragmentarno ohranjen vrhnji del rimskega nagrobnika s portreti umrlih.²⁶ To je bil družinski nagrobnik — stela, pokončne pravokotne oblike, ki je imel v zgornji polovici reliefno upodobljene člane družine, spodaj pa napis. Ohranil se je le močno izlizani in oškrbljeni levi zgornji del nagrobnika s podobno žene — matere in majhnega otroka ob njej (sl. 8). Relief se nahaja v muzejski zbirki v Laškem.

8. Spomladi leta 1953 je posestnik Fertič iz Lahomnega odkril na svojem vrtu marmornat relief²⁷ (sl. 9). V školjkasto poglobljenem okroglem medaljonu

Sl. 8: Laško — župnišče. Fragment družinskega nagrobnika (Muzejska zbirka v Laškem). Foto: J. Benedek.

²² O. c., 4.

²³ J. B. Gayschneg, *Compendiosa totius archiparochiae Tyberiensis Topographia* (rokopis v škofijskem arhivu v Mariboru).

²⁴ CIL, III 5152.

²⁵ Orožen, Dekanat Tüffer, 4.

²⁶ T. Knez, *Varstvo spomenikov* 17—18/1, 1974, 132.

²⁷ Savinjski tednik 6, 1953, št. 21. 4 in 23. 3. — V strokovni literaturi doslej še ni bil objavljen.

z venčastim robom je doprsno upodobljena odrasla žena srednjih let v strogi frontalni drži. Njena upodobitev je toga, brez potez individualnosti, podoba sama je podpoprečen provincialen kamnoseški izdelek brez umetniških hotenj. Vse to bi govorilo za čas nastanka ob koncu 2. stoletja. Medaljon je del značilnega vrhnjega konca nagrobnika, kakršni so bili v Noriku zelo v modi. Premer medaljona znaša 31 cm.

Sl. 9: Lahomno. Medaljon s portretom ženske (Muzejska zbirka v Laškem). Foto: J. Benedek.

9. Pri čiščenju podstrešja laške cerkve so septembra 1977 našli manjši fragment kamnitega rimskega nagrobnika. Reljefno okrašeni odlomek predstavlja del vrhnjega zaključka-zaklinek nagrobne stele z okrasom bršljanove vejice in stiliziranim Meduzinim obrazom v trikotnem zatrepu (sl. 10). Velikost fragmenta 44×32 cm, debelina 12 cm. V muzejski zbirki v Laškem.

10. Decembra 1977 je bil v župnišču najden odlomek kamnitega družinskega nagrobnika z reljefno upodobljenimi pokojniki (sl. 11). Ohranjen je samo desni spodnji del nagrobnika s podobo moškega, čigar glava je odbita. Velikost fragmenta: 50×41 cm, debelina 13 cm. V muzejski zbirki v Laškem.

11. Na dvorišču laškega župnišča so decembra 1977 odkrili fragment reljefno okrašenega dela kamnitega nagrobnika. V profiliranem okviru je upodobljena viseča girlanda in volovska glava-bukranion. Velikost fragmenta 55×55 cm, debelina 10 cm. V muzejski zbirki v Laškem.

Med ostalinami iz rimskega časa velja omeniti še nekaj drobnih najdb, ki so bile odkrite v Laškem: posamezni rimski novci od 1. do 5. stoletja,²⁸ zidovi,

²⁸ JJ 28, 1839, 12; 30, 1841, 11; 42, 1853, 11. — Pratobevera, MhVSt 5, 1854, 122. — Pichler, Repertorium II (1867) 242. — Pichler, Text (1879) 53.

Sl. 10: Laško — farna cerkev. Fragment nagrobnika (Muzejska zbirka v Laškem). Foto: J. Benedek.

Sl. 11: Laško — župnišče. Fragment družinskega nagrobnika (Muzejska zbirka v Laškem). Foto: J. Benedek.

slikan omet, kamni, opeka, železni in bronasti predmeti,²⁹ vendar brez natančnejših najdiščnih podatkov in okoliščin pri odkritju.

Iz inventarja zgoraj opisanih rimskih spomenikov, med njimi je dvoje kar monumentalnih, lahko sklepamo, da je bilo pri graditvi laške cerkve in pozidavi srednjeveškega trga najbrž uničenih precej antičnih spomenikov, njihove dele pa so uporabili za gradbeni material. Nekatere spomenike (Meduzo, lovca, leva) pa so zaradi dopadljive podobe in izpovednosti vzdali

²⁹ Novice 16, 1852, 296. — JJ 53, 1864, 18. — MhVSt 14, 1865, 29. — Pichler, Text (1879) 53. — W. Schmid, MAGW 44, 1914(46).

kot okrasne elemente v pročelja laških stavb. Vsi v Laškem odkriti rimski spomeniki so izklesani iz belega pohorskega marmorja, najbližji rimski kamnolom tega kamna je pri St. Vidu nad Vitanjem, kjer je opuščen rimski kamnolom še danes opazen.³⁰ Razmeroma kvalitetna, čeprav šablonska upodobitev Meduzine glave kaže, po primerjavah sodeč, da je bila nesporno izdelana v celejanski kamnoseški delavnici, kar bi smeli upravičeno pričakovati tudi za ostale rimske kamnite spomenike iz Laškega. Če odmislimo poškodbe, ki so jih rimski spomeniki iz Laškega v teku časa utrpeli, le-ti predstavljajo kvalitetne provincialnorimske kamnoseške izdelke z določeno umetniško ambicijo.

Vsi zgoraj naštetih rimski spomeniki iz Laškega so brez izjeme deli nagrobnih spomenikov. Njihove dimenzije in razmeroma kvalitetna izdelava kažejo na to, da so bili sestavni deli večjih, bogato okrašenih nagrobnih spomenikov, da so pod njimi bili pokopani premožni in ugledni Noričani. Ti lepi rimski lapidarni spomeniki so le del antične dediščine iz Laškega, ki se nam je ohranila do današnjih dni. Dokazujejo nam, da je bila v Laškem pod Rimljani najbrž dokaj močna postojanka bogatih meščanov ali pa priljubljen kraj, kjer so želeli biti pokopani, iz bližnje rimske Celeje, ki so v tem kraju v termalnih vrelicah iskali zdravja in nabirali novih moči. Zdravilni izviri tople vode so bili tisti odločilni dejavnik, ki je dajal Laškemu utrip živahnega kopališkega kraja tako v antiki kot tudi danes.

Vse do danes v Laškem še ni uspelo najti ostankov rimskih kopaliških naprav, čeprav nam zanimiv časopisni podatek (Novice 10,1852,296) nakazuje njihovo lokacijo. Takole pravi:

*Iz Celja smo zvedeli, da polčetrtr ure pred Laškim (Markt Tüffer) tikama Savine so zadeli kopači na vrelec, kteriga voda je veliko bolj vroča (29 1/2 stop. R) kakor v zdraviliških toplicah Laških (Tüfferbad).** Ko so delavci dalje kopali, so zadeli na stari zid, ki obstoji iz majhnih, okroglastih kamičkov, ki so s cementam terdno skupej zalepljeni; našli so pa v globočini tudi železno kljuko nekakih vrat, ki je s prav debelo rijo obdana bila. Ker so v starodavnih časih Rimci tu gospodovali, od koder tudi dan današnji ime »Laško« izvira, ni dvomiti, da so tu nekad bile Rimske Toplice, kterih sled so pretekli mesec našli. Škoda le, da je vrelec tako blizo vode ali popolnoma v vodi, kadar Savina veči prihaja, — da tedaj ne bo lahko tu toplic napraviti.*

To gre pripisati dejstvu, da so termalni vrelici neposredno ob bregu Savinje na področju, ki je bilo vse do današnjih dni poplavno.³¹ Savinja je v teku časa to področje neštetokrat poplavila, zasipavala in uničevala bregove, ob tem pa je najbrž razrušila in odplavila tudi antične ostaline. Po vsej verjetnosti pa stoji sedanje zdraviliško poslopje na temeljih starega rimskega kopališča.

Kdaj je prenehalo življenje antičnega Laškega, ne vemo. Za zdaj pogrešamo najdb in pozne antike in zgodnjega srednjega veka, če izvzamemo nezanesljive posamične najdbe novcev. Ob propadu zahodnorimske države in v času preseljevanja ljudstev življenje prebivalcev v laškem okolišu gotovo ni zamrlo, saj številna krajevna imena s korenem na Lah — nasprotno dokazujejo, da so prvi doseljeni Slovenci našli v teh krajih stare, avtohtone prebivalce, pretežno keltskega porekla.³² Domnevamo, da so se ti antični prebivalci spodnjega Posavinja v nemirnih in krutih časih pozne antike in selitve

³⁰ J. Klemenc, Arheološki vestnik 4, 1953, 227 in 7, 1956, 384. — Arheološka najdišča Slovenije (1975), 294 geslo Hudinja.

³¹ Sele obsežna in načrtna regulacijska dela struge Savinje v zadnjih letih v Laškem, prav okrog zdravilišča, so bistveno zmanjšala nevarnost poplav med zdraviliščem in železniškim mostom pri pivovarni.

³² R. Katličič, Arheološki vestnik 17, 1965, 154.

* Tüfferbad = Rimske Toplice.

ljudstev iz varnostnih razlogov v samoobrambi umaknili iz doline na više ležeče, teže dostopne in odmaknjene hribovske postojanke; o tem nam zgovorno pričata dve imenitni najdišči v širši okolici Laškega: Rifnik³³ nad Šentjurjem in Ajdovski gradec³⁴ pri vasi Vranje nad Sevnico. Le sistematično terensko raziskovalno delo bo pokazalo, ali lahko tudi v ožji laški okolici pričakujemo podobna najdišča, saj primernih lokacij ne manjka, dokaz za to je šele pred kratkim odkrito poznoantično utrjeno naselje Gradec pri Pra-pretnem³⁵ blizu Planine.

Po številu sicer skromne, toda prepričljive in dovolj izpovedne arheološke najdbe iz Laškega nam povedo, da je bil ta kraj naseljen že od 9. stoletja pred n. š. naprej. Svoj razcvet je kraj doživel s prihodom Rimljanov, ki so s pridom izkoriščali termalne vrelece. V nevarnih časih 4. in 5. stoletja n. š. je kraj najbrž opustel, ker so se prebivalci umaknili na varne okoliške višine. Ponovno zaživi kraj spet v visokem srednjem veku (prav posebno za časa Babenberžana Leopolda VI. Slavnega), s formiranjem laške gosposčine z deželskim sodiščem, z ustanovitvijo prafare sv. Martina in kasneje z nastankom trga z nemškim imenom Tyuer ali Tüffer, ki ima svoj izvor v slovanski besedi deber (tesen, soteska). Takšna je za zdaj podoba starodavnega Laškega, ki nam jo dajejo arheološke izkopanine.

ARCHÄOLOGISCHE FUNDE AUS LAŠKO

Zusammenfassung

Das Städtchen Laško (deutsche Ortsbezeichnung: Tüffer), gelegen am Unterauf der Savinja, 11 km südlich von Celje, ist ein bekannter Kurort mit Thermalbad, das durch die günstige Verkehrslage schon sehr früh besiedelt worden war, was durch archäologische Befunde aus der Vorgeschichte, besonders aber aus der Römerzeit bewiesen ist. Im hohen Mittelalter wurde der Ort Sitz einer Pfarre (Pfarrpatron der hl. Martinus) und Verwaltungszentrum der umfangreichen Herrschaft Tüffer.

Zahlreiche Bau- und Kunstdenkmäler in der Stadt sind Zeugen seltener bewegter kulturpolitischer Geschichte in den vergangenen 700 Jahren, seitdem der Marktflecken Laško (»In foro nostro Tyuer«) zum erstenmal schriftlich beurkundet ist.

Der Verfasser gibt in seinem Beitrag einen Überblick über die bisher bekannten archäologischen Funde aus dem Stadtbereich von Laško. Alle zur Zeit bekannten archäologischen Funde sind entweder sporadische Zufallsfunde, die bei verschiedenen Bauarbeiten zutage kamen, oder Steindenkmäler, die schon Jahrhunderte lang ohne näherer Fundumstände in sekundärer Lage eingebaut sind. Systematische Forschungsgrabungen haben in der Stadt bisher noch nicht stattgefunden, deshalb sind die archäologischen Siedlungs- und Gräberbereiche weitgehend unbekannt bzw. topographisch noch nicht näher fassbar. Die Kleinfunde aus Laško befinden sich teilweise im Landesmuseum Joanneum in Graz, in Museum in Celje, sowie in der lokalen Museumssammlung in Laško. Die Steindenkmäler aus der Römerzeit sind in verschiedenen Gebäuden in Laško eingebaut, eine sogar in 7 km weit entferntem Ort Rimske Toplice (Römerbad) vor dem Kurhaus aufgebaut.

Die ältesten Funde aus Laško (Keramik, Bronzenadeln) stammen aus Brandgrübern der ausgehenden Urnenfelderzeit bzw. aus der ältesten Eisenzeit (Abb. 1—2). Die Fundstelle dieser Grabfunde — Rastenegg — ist bekannt, doch nicht näher erforscht. Aus dem Stadtbereich stammen auch drei keltische Silbermünzen aus dem 1. Jh. vor Chr., die in der Münzensammlung des Landesmuseums Joanneum in Graz, die dritte (Abb. 3) ist im Landesmuseum für Kärnten in Klagenfurt.

Zahlreicher, und vor allem monumentaler sind die römischen Funde aus Laško. Es handelt sich durchwegs um grössere Steindenkmäler — Reliefs und plastische

³³ L. Bolta, Rifnik (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije 56, Ljubljana 1976). V publikaciji je navedena pomembnejša starejša literatura.

³⁴ P. Petru — T. Ubert, Vranje pri Sevnici (Katalogi in monografije 12), Ljubljana 1975.

³⁵ S. Ciglenečki, Arheološki vestnik 26, 1975(1976) 259 ss.

Darstellungen — die einst Teile von ansehnlichen, reich dekorierten Grabmonumenten waren. Es sind folgende zu nennen:

1. Geflügelter Medusenkopf (Abb. 4) in Reliefdarstellung, eingebaut in einem Geschäftshaus in Laško Grösse 75 × 70 cm.

2. Detail einer Jagdszene in Reliefdarstellung (Abb. 5). Ein Mann (Treiber) führt einen Jagdhund an der Leine. Daneben ein Baumstamm mit Rosettenbekronung. Dieses Relief war wegen der etwas rätselhaften Tierfigur lange Zeit nicht näher erkannt, neuerdings aber von E. Diez¹³ als Jagdszene gedeutet und eingehend beschrieben. Eingebaut an der Aussenseite des Kaplaneigebäudes. Grösse 78 × 67 cm.

3. Monumentale Plastik eines rechts liegenden Löwen mit erhobenem Kopf und fleischender Schnauze (Abb. 6). Diese unsittene Plastik, von E. Diez¹⁷ und auch von anderen Fachleuten als nicht antik erklärt, ist nach der Meinung des Verfassers doch antiker Herkunft und diente ursprünglich als Bekrönung eines stattlichen römischen Grabdenkmals. Der Löwe wurde nach Ansicht des Verfassers im 18. Jh. »barockisiert« (Mähne, Kopfpartie um die Schnauze), an der Stadtfläche der Spruch mit Chronogramm *MDVLLae eXCVbo* eingemeiselt und im Jahre 1720 in die Aussenseite der Franz Xaveri Seitenkapelle der Pfarrkirche eingebaut. Länge 112 cm, Höhe 78 cm.

4. Ein zweiter, etwas kleinerer, vollplastisch geformter Löwe aus Stein, einst im alten Marktpital in Laško eingebaut, seit 1839 nach Rimske Toplice gebracht, heute dort vor dem Kurhaus aufgebaut (Abb. 7). Der Löwe, heute mit abgeschlagenem Kopf, ist in rechter Liegestellung dargestellt, in der linken Pranke hält das Tier einen Widderkopf. Länge 100 cm, Höhe 68 cm.

5. Der dritte römische Löwe aus Stein war vormals im Karner in Laško, oberhalb des Eingangs eingebaut, seit dem Abbruch des Karners in der Mitte des 19. Jh. im Pfarrhof aufbewahrt, heute verschollen, auch bildlich nicht festgehalten.

6. Grabinschrift-Titulus, in der Hinterseite der Aitarmensa der Rosenkranzkapelle der Pfarrkirche in Laško eingebaut. Wegen Platzmangel ist eine Bildaufnahme nicht möglich. Grösse: 60 × 47 cm. Die Inschrift lautet: *SATVRIO / D CASTRIC / SABINI SER / V. F. SIBI. ET / SEPTVMAE / CONIVGI / ANN. LX /*.

7. Bruchstück des Oberteils einer Familiengrabstele mit Reliefdarstellungen der Verstorbenen (Abb. 8). Erhalten ist nur der Teil mit dem Kopf der Mutter und eines kleinen Kindes. Aufbewahrt in der Museumssammlung in Laško.

8. Steinernes Rundmedaillon mit Frauenportrait, gefunden in Lahomno (Abb. 9). eine Frau in den mittleren Jahren dargestellt. Durchmesser des Medaillons: 31 cm. Aufbewahrt in der Museumssammlung in Laško.

9. Kleines Bruchstück einer römischen Grabstele, gefunden im Herbst 1977 auf dem Dachboden der Pfarrkirche in Laško. Das Fragment mit Reliefdarstellung eines stilisierten Medusenkopfes und der Epheuranke zur Seite stammt vom Oberteil einer Grabstele (Abb. 10). In der Museumssammlung in Laško.

10. Im Pfarrhof wurde Ende 1977 das Bruchstück einer Familiengrabstele (Abb. 11) gefunden. In der Museumssammlung in Laško.

11. Im Dezember 1977 wurde im Pfarrhof ein Bruchstück eines Grabmals mit einer Girlande in Reliefdarstellung gefunden. In der Museumssammlung in Laško.

Alle in Laško gefundenen römischen Steindenkmäler sind ausnahmslos Teile von Grabbauten, einige davon wie z. B. die Löwen, der Medusenkopf, waren von stattlicher Grösse. Die Vermutung liegt nahe, dass alle römischen Steindenkmäler aus Laško wohl in den Steinmetzwerkstätten im nahen Celeia gefertigt worden waren. Die zu erwartenden Reste oder Fundamente des römischen Bäderbezirks sind trotz einiger Anhaltspunkte bis heute noch nicht aufgefunden worden. Man nimmt an, dass sie vom heutigen Kurhausgebäude überbaut sind. Dazu kommt noch die Tatsache, dass die Thermalquellen dicht am Ufer der Savinja liegen, in einem Bereich der vom Fluss fast jährlich regelmässig überschwemmt wird. Dadurch sind die Baureste der römischen Badeanlagen höchst wahrscheinlich schon längst überschwemmt, abgetragen und vernichtet worden.

Die archäologischen Funde aus Laško beweisen eine Siedlungsgeschichte des Ortes von der ältesten Eisenzeit bis zur Spätantike, mit dem Schwerpunkt vom 1.—3. Jh. n. Chr. als Laško gewiss ein beliebter und vielbesuchter Bad- und Kurort der naheliegenden Stadt Celeia, womöglich auch zeitweiliger Aufenthaltsort oder beliebter Bestattungsort welcher Bürger dieser römischen Stadt war.

LAŠKO GOSPOSTVO V DOBI BABENBERŽANOV

Miloš Rybář*

UDK 943.6.02(093)(497.12-113 Laško)»1192/1246«

RYBÁŘ Miloš: Laško gospostvo v dobi Babenberžanov. (Die Herrschaft Laško /Tüffer/ zur Babenbergerzeit.) Casopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 47=12(1976)2, str. 210—230.

Izvirnik v sloven., povzetek v nem., izvleček v sloven. in angl., 6 slik.

Dobo vlade Babenberžanov v gospostvu Laško (1192—1246) označujejo naslednji dogodki: 1209 obnovitev kartuzije Jurkloster, pozidava kamnitega mostu čez Savo, cerkve sv. Egidija in utrbe Klausenstein ob izlivu Savinje v Savo v Zidanem mostu (distini iz 1224 in 1230), prva omemba Laškega kot trg in kot sedež deželškega sodišča (1227), nastanek cerkva »laške skupine« v poznoromanski arhitekturi in latinske pesnitve kartuzijana Sifrida iz Jurklostra o vojvodi Leopoldu VI. (Gesta ducis Leupoldi — 1261/1262).

UDC 943.6.02(093)(497.12-113 Laško)»1192/1246«

RYBÁŘ Miloš: The Domain of Laško in the Time of the Babenbergs. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 47=12(1976)2, p. 210—230.

Orig. in Slovene, summary in Germ., synopsis in Slovene and Engl., 6 pict.

The government of the Babenberger in the dominium of Laško (Tyver, Tüffer 1192—1246) is marked by the following events: the restoration of the carthusian monastery of Jurkloster (Gyrlo, Gairach — 1209), the construction of stone bridge over Sava, of Egydius' church and of fortification Klausenstein where the Savinja flows into Sava at Zidani most (in ponte murato, Steinbrück — documents from 1224 and 1230), the first mention of Laško as a borough and as the seat of court (1227), the formation of churches of »Laško group« in late romanic period architecture and Latin poem about duke Leopold VI. (Gesta ducis Leupoldi — 1261/1262) by cartusian monk Syeridius from Jurkloster.

Naselitev Slovanov na območju Laškega nam dobro dokumentirajo krajevna imena. Ta nam povedo, da so naši predniki tod naleteli na staroselce, ki so se pred navalom tujih ljudstev umaknili v te odročne kraje. Imena Laško, Lahomšek, Lahomno, Laška vas, Lahov graben in potok Lahomnica nam dokazujejo, da so novi naseljenci na tem področju našli večjo skupino latinsko govorečih staroselcev, ki so jih imenovali Lahe. Milko Kos, ki je posebej obravnaval »Vlahe in vlaška imena med Slovenci«, je opozoril, da je v primerjavi s Tirolsko, Salzburško in Zg. Avstrijo na slovenskem kolonizacijskem ozemlju sorazmerno le majhno število takih imen. Kos posebej poudarja, da ne smemo pri vsakem krajevnem imenu, ki je v zvezi z Vlaha, takoj misliti na vlaške staroselce, vendar pri imenu Laškega in pri ostalih tovrstnih imenih v okolišju zatrjuje, da so v zvezi s staroselci, ki so se po narodnosti razlikovali od Slo-

* Miloš Rybář, dipl. pravnik, prof. zgodovine, bibliotekarski svetovalec v Narodni in univerzitetni knjižnici Ljubljana.

vencev. Za dokaz za to trditev navaja najdbe »številnih preostankov iz prazgodovinskih in rimskih časov«; pri tem omenja tudi rimsko cesto, ki je iz Laškega vodila na Jurklošter in dalje do poznoantičnega zatočišča Vranje pri Sevnici.¹ Nikjer drugje na vsem slovenskem kolonizacijskem ozemlju ni na enem kraju zbranih toliko tovrstnih imen, kar kaže na močno skupino »Lahov« in na odmaknjenost okoliša. Druga krajevna imena kažejo npr. na obdelavo zemlje, krčenje gozdov, na požigalništvo (Žikovca, Žigon, Požarje); to dokazuje, da je bil ves okoliš poraščen z gozdovi.²

Prva pismena omemba Laškega v zgodovinski kroniki se nanaša na leto 1147, čeprav je iz poznejšega časa. Jans Enenkel (Enikel) poroča v svoji pesniški kroniki Fürstenbuch von Osterreich und Steier (nastala v letih 1280/1290) k letu 1145 (pravilno 1147), da je grof Bernard iz rodu podravskega Spanheimov, ki je 16. novembra 1147 padel v križarski vojni, prepustil svoja posestva štajerskemu mejnemu grofu Otokarju iz rodu Traungavcev; med temi posestvi omenja tudi Laško (Tyver).³ Kronika, ki »rajši opisuje razne pripovedke kakor pa zgodovinske dogodke« in ki »nima v zgodovinskem oziru skoraj nobene veljave«,⁴ ima celo v istem verzju napako, ko našteva med podedovanimi posestvi tudi žički samostan in Jurklošter, ki tedaj niti še nista bila ustanovljena, vendar sega s svojimi podatki najdalje v preteklost Laškega.

Omemba grofa Bernarda nam omogoča, da ob pomanjkanju drugih direktnih virov sklepamo po posrednih virih o starejših dogodkih in o nastanku laškega gospostva. Bernard Spanheimski je leta 1106 v investiturnem boju kot eekveni privrženec pridobil velik del posestev rodu nekdanjih savinjskih mejnih grofov, ki so bili na cesarski strani, med njimi je bilo tudi obsežno laško gospostvo.⁵ To gospostvo je bilo na ozemlju »med rekami Savo, Savinjo, Sotlo in Mirno v pokrajini Savinjski«, ki ga je cesar Henrik II. leta 1016 podelil savinjskemu mejnemu grofu Viljemu II. s pristavkom, da s to zemljo lahko stori, kar hoče: sme jo obdržati, prodati ali pa zamenjati (torej je bil to alod).⁶ Vsa Savinjska krajina razen Svibnega in posestev kosezov je bila velikanski alod savinjskih mejnih grofov. Po smrti zadnjega mejnega grofa Viljema II. je vdova sv. Ema (Hema) s svojimi darovnicami Cerkvi začela drobiti to ogromno posest, ki so si jo pozneje razdelile razne veje njenega sorodstva. Ob takem drobljenju je nastalo tudi laško gospostvo. Na južnem delu je bila posest Svibenjskih gospodov (Ostrovharjev), na zahodni strani je omejevala gospostvo meja Savinjske krajine, vzhodna meja je nastala z darovnicama krškemu samostanu in poznejši škofiji (Planina in Boštanj) ter salzburški nadškofiji (Sevnica), na severu pa so dobili posest Vovbržani. Tisto, kar je ostalo v sredini med temi posestvi, je bilo obsežno laško gospostvo.⁷ V tem času so nastajala slovenska narečja in laškemu narečju se pozna, da je bilo laško gospostvo v Savinjski krajini, ki je obsegala tudi večji del Dolenjske, saj ima to narečje tako dolenjske kakor štajerske narečne posebnosti.⁸

Prva omemba Laškega v uradni listini je leta 1182, ko štajerski vojvoda Otokar odreja razne naklonitve žički kartuziji. Laško (Tyver) je v latinski listini

¹ Prim. M. Kos: Vlahi in vlaška imena med Slovenci, GMDS XX/1939, str. 226—235.

² Prim: F. Vatovec: Kolonizacija laškega okraja v luči krajevnih in ledinskih imen. ČZN XXIV/1929, str. 63; isti: K starejši upravni in gospodarski zgodovini laškega okraja, Ljubljana 1929, str. 56—57.

³ Prim. Kos: Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku IV., Lj. 1920, št. 245, str. 137.

⁴ Kos: Gradivo IV., str. CVII.; prim. Ignacij Orožen: Das Dekanat Tüffer, Marburg 1881 (Das Bisthum und die Diözese Lavant. IV/2.), str. 198.

⁵ B. Grafenauer: Zgodovina slovenskega naroda. 2. izd., II., Lj. 1963, str. 214—215.

⁶ Kos: Gradivo III, št. 35 in 84, str. 24 in 54—55; prim. L. Hauptman: Grofovi Višnjegorski, Rad JAZU 250, str. 226.

⁷ Prim. Grafenauer, n. d. str. 159; Hauptman, n. d. str. 227—229.

⁸ T. Logar: Karakteristika štajerskih govorov južno od Konjiške gore in Boča. Pogovori o jeziku in slovstvu, Mbr 1953, str. 61—65.

trikrat omenjeno kot kraj, ki naj daje samostanu dohodke v naravi in denarju, med temi tudi kot sedež vojvodovega urada (prepositura) poleg Maribora in Radgone.⁹ Četudi je ta vojvodski urad omenjen na tem mestu nekako mimogrede, je to prvi dokaz, da je bilo Laško sedež (obsežnega) zemljiškega gospostva, ki je bilo kot alod v lasti štajerskega vojvoda, čeprav je ozemeljsko pripadalo Savinjski krajini, ki je bila samostojna enota in ni pripadala Štajerski. Omemba vojvodovega urada bi potrjevala obstoj starega gradu nad Laškim. Po tej prvi omembi ni nato 27 let nobene omembe laškega gospostva v listinah. V tem času pa 1192 izumre rod Traungavcev in kot štajerski vojvode jih nasledle avstrijski vojvode iz rodu Babenberžanov.

Babenberžani so že od leta 976 upravljali »vzhodno krajino« (Ostmark), ki je kmalu dobila ime Avstrija (Osterreich). Za Avstrijo je bil čas babenberške vladavine (976—1240) pomemben, ker je ta država v tem času svojo individualnost, postala vojvodina in nato v uniji s Štajersko pomenila važen faktor na jugovzhodu nemških dežel. Ob tisočletnici nastopa Babenberžanov v Avstriji (976—1976) so v jubilejnih razpravah avstrijski znanstveniki obdelali čas babenberške vladavine z najrazličnejših vidikov.¹⁰ Pri tem so nekateri poudarjali, da so se ooločeni pojavi, kakor npr. gospodarstvo, razvijali sicer neodvisno od vladanja dinastij, vendar da kljub temu obravnavajo gospodarstvo iz dobe Babenberžanov, ker je bilo za Avstrijo dovolj karakteristično.¹¹ Za Avstrijo (pa tudi za Štajersko z našimi kraji) pomeni ta doba po prenehanju madžarskih vpadov čas mirnega razvoja fevdalnega reda, ustalitev oblik podložniškega razmerja, razvoj vinogradništva in nastanek zakupa po gorskem pravu, formiranje deželnega plemstva in patrimonialnega sodstva, ureditev položaja ministerialov, utrditev položaja Cerkve z ustanavljanjem samostanov in uvedbo farne mreže, nastanek trgov in mest ter razvoj obrti in trgovine,¹² pa tudi za razvoj kulture je ta doba pomembna.¹³ Babenberžani pri tem dogajanju niso bili neprizadeti opazovalci. Ustanavljali so trge in mesta, podeljevali privilegije za razvoj obrti in trgovine ter so zaradi številnih samostanov, ki so jih ustanovili, veljali za velike dobrotnike Cerkve;¹⁴ kot dobrotniki cerkva so vplivali tudi na razvoj umetnosti.¹⁵

O vladi Babenberžanov, ki je trajala 54 let, je Josip Gruden zapisal, da »Štajerski deželi ni prinesla izrednih dogodkov in dobrot; toda za Babenberžane same je bila nova posest zelo pomenljiva, kajti z njo se jim je odprla pot proti jugu, kamor je tudi odslej težila njihova politika.«¹⁶ Laško gospostvo, ki je bilo babenberška enklava proti jugu, je imelo pri tej politiki še poseben pomen. Prvi babenberški vladar Leopold (kot avstrijski vojvoda peti, kot štajerski pa drugi tega imena) je na Štajerskem vladal samo dve leti. V tem času je vojvoda Leopold ugrabil angleškega kralja Riharda Levjesrčnega, ki se je čez Avstrijo vračal s križarske vojne v domovino. Ujetega kralja je vojvoda Leopold izročil cesarju Henriku VI., osvobodili so ga pa šele proti visoki odkupnini, ki jo je zbrala vsa Anglija. Odkupnino sta si razdelila cesar in vojvoda Leopold; z odkupnino so Leopold in njegova sinova utrdili nekatera mesta, med njimi Dunaj in Dunajsko Novo mesto (Wiener Neustadt). Papež je Leopolda V.

⁹ Kos: Gradivo IV, št. 659, str. 337; J. Milnarč: Gradivo za zgodovino Maribora (GZM) I/11, Maribor 1975.

¹⁰ 1000 Jahre Babenberger in Österreich. (Niederösterreichische Jubiläumausstellung) Wien, Amt der NO Landesregierung 1976. XXIII + 774 str. 8^a. (Katalog des NO Landesmuseums. N. F. 66.)

¹¹ Prim. H. Knittler: Die Wirtschaft. 1000 Jahre Babenberger ... str. 60.

¹² M. Mitterauer: Die soziale Entwicklung im babenbergischen Österreich. 1000 Jahre Babenberger ... str. 72—89; F. Röhrig: Die Kirche in der Zeit der Babenberger. prav tam, str. 110—121.

¹³ H. Dienst: Lateinisches Schrifttum im babenbergischer Österreich, prav tam, str. 125—133; H. Heger: Deutschsprachige Literatur in Babenbergischen Österreich, prav tam, str. 134—140.

¹⁴ Prim. M. Smole: Leopold, knez, leto svetnikov IV., Ljubljana 1973, str. 329—330.

¹⁵ R. Wagner-Rieger: Architektur. 1000 Jahre Babenberger ... str. 141—154.

¹⁶ Zgodovina slovenskega naroda II., Lj. 1912, str. 194.

zaradi ugrabitve kralja Riharda izobčil in šele na smrtni postelji je vojvoda dobil odvezo (umrl 31. XII. 1194).¹⁷

Iz zakona s Heleno, hčerjo ogrskega kralja Geza II., je imel Leopold V. dva sinova, Friderika (I.) in Leopolda; prvi ga je nasledil kot avstrijski, drugi kot štajerski vojvoda, po Friderikovi smrti 1198 pa je Leopold prevzel obe vojvodini. Kot avstrijski vojvoda je šesti s tem imenom, kot štajerski tretji, vendar je boljše, da ga imenujemo Leopold VI., da odpadejo zamenjave z Leopoldom III. Ob očetovi smrti je bil šele okoli 20 let star (rojen okr. 1175), pokazal pa je kmalu veliko aktivnost, tako da pomeni čas vladanja Leopolda VI. največji razmah babenberške moči. Vzdevek »slavni«, ki mu ga pritikajo, razlagajo tako, da je njegova posest ves čas njegove vlade živela v miru in blaginji ter ob razcvetu kulture in umetnosti. 30 let ni noben sovražnik stopil v deželo. Bavarska je bila po letu 1180 okrnjena in oslABLJENA, vlada nove dinastije (Wittelsbachov) še ne utrjena, zato ni iskala sporov. S salzburškim nadškofom

Pečat vojvode Leopolda VI. iz 1206 (BUB III., št. 28)

je bil Leopold VI. v dobrih odnosih, Ogrska je živela v zmedenih razmerah (spori za prestol in plemiška nasprotja), tako da se odtod ni bilo treba bati sovražnosti. Severna sosedja Češka bi bila lahko Leopoldova nasprotnica, vendar dokler je s češkimi kralji skupno nastopal v politiki do cesarstva, so bile vse meje varne (le v zadnjih letih so bili mejni spopadi s Češko zaradi spremenjene

¹⁷ K. Lechner: Die Babenberger. Markgrafen und Herzoge von Österreich 976—1246. Wien & Köln & Graz, Böhlau 1976 (Veröffentlichungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung. 23.), str. 188—190.

politike do cesarstva). V razmerju med cesarsko in papeško stranko je bil Leopold VI. že po rodbinski tradiciji na cesarski strani, vendar ni bil nikoli tako fanatično protipapeški, da ne bi užival zaupanja na obeh straneh in je lahko bil tudi posrednik med obema strankama.

Ker doma ni bilo prilike za bojevanje, je moral iskati v tujini krivoverce, da bi proti njim izkazal svoje viteške zmožnosti. Leta 1212 se je napotil v južno Francijo, da bi se bojeval proti sekti albižanov; ker je tja prišel prepozno, je nadaljeval pot v Španijo, da bi se vsaj tam bojeval proti Mavrom, pa tudi tam so se glavni spopadi odigrali pred njegovim prihodom. Več priložnosti za bojevanje je bilo na križarski vojni, ki se je udeležil Leopold VI. skupaj z ogrskim kraljem Andrejem II. ter s številnimi avstrijskimi in štajerskimi ministeriali v letih 1217—1219. Po pohodu po Palestini so se križarji odpravili v Afriko, kjer so oblegali trdnjavo Damiette v Nilovi delti. Leopold je tukaj večkrat dokazal svoje junaštvo, je pa odšel v domovino še pred zavzetjem trdnjave.

Stike z bizantinskim cesarstvom je Leopold VI. navezal leta 1203, ko se je poročil s Teodoro, hčerjo bizantinskega cesarja Izaka II. Angela. Leopoldova babica je bila tudi bizantinska princesa, enako njegova snaha, prva žena njegovega naslednika Friderika II. Leopold je imel tri sinove in štiri hčere.

Od literarnega ustvarjanja v tej dobi je treba omeniti samostansko zgodovino pisje v latinščini,¹⁸ nemško so pa pesnikovali razni dvorni pesniki, ki so trajno ali občasno bivali na babenberškem dvoru, tako Walther von der Vogelweide, Reinmar der Zweter in Ulrich Lichtensteinski. Zadnji je znan po svojem potovanju leta 1227 od Benetk čez Koroško in Štajersko na Dunaj; oblečen je bil kot Venera¹⁹ in ob vstopu v Ziljsko dolino ga je pozdravil koroški vojvoda Bernard Spanheimski s spremstvom s slovenskim pozdravom: »Buge waz primt, gralva Venus!« kakor je pesnik sam zapisal.²⁰ V arhitekturi sta pod vplivom Babenberžanov nastali samostanski cerkvi v Klosterneuburgu in (cistercijska) v Helligenkreuzu v XII. stol., ki sta vplivali na ostale stavbe na babenberškem ozemlju; to je pozni romanski slog s križnimi rebrastimi oboki, kornimi (vzhodnimi) stolpi in karnerji. Vplivi za te stavbe so prišli iz Burgundije in Francije, pa tudi iz Italije. Cerkev cistercijskega samostana v Lillienfeldu, ki je bila zidana za časa Leopolda VI., kaže že prehod iz romanskega v gotski slog.²¹

Z združitvijo Avstrije in Štajerske so se njihovim vladarjem odprle nove možnosti glede trgovine in prometa. Do takrat je bila glavna prometna žila za babenberško Avstrijo Donava in ob njej so nastajala naselja, namenjena trgovini. S pripojitvijo Štajerske pa se je na to prometno žilo, ki je potekala po črti zahod—vzhod, priključila druga, ki je šla od Dunaja proti jugu. Že Leopold V. je v kratki dobi, v kateri je vladal obema vojvodinama, ustanovil 1194 Dunajsko Novo mesto kot postojanko na »beneški cesti« (gradili so jo po vojvodovem ukazu furlanski graditelji), ki je vodila z Dunaja na Semmering in dalje proti jugu v Italijo (Benetke). Da je bilo to novo mesto obzidano z zidom iz odkupnine za angleškega kralja Riharda Levjesrčnega, je bilo že omenjeno (zid je bil visok 5 m).²² Zelo verjetno je bila v zvezi s to odkupnino tudi ustanovitev »denarnega konzorcija«, ki je skrbel za deželnoknežji denar — na Dunaju je tedaj začela delati kovnica.²³

Leopold VI. je nadaljeval to usmeritev proti jugu. Številnim nižjeavstrijskim mestom in trgom (v drugi polovici XIII. stol. je bilo nad 20 mest in okrog

¹⁸ Lechner, n. d., str. 258—261.

¹⁹ Prav tam, str. 261—265.

²⁰ Kos: Gradivo V., št. 456, str. 226—227.

²¹ Lechner, n. d., str. 265—274.

²² G. Gerhartl: Wiener Neustadt — die bedeutendste Stadtgründung der Babenbergerzeit, 1000 Jahre Babenberger . . . , str. 321—323.

²³ Lechner, n. d., str. 191.

40 trgov) se pridružijo naselbine na Štajerskem, ki imajo delno značaj obmejnih utrdb proti Ogrski, delno pa trgovski pomen.²⁴ Blago, ki je prihajalo po teh trgovskih poteh, je bilo flamsko sukno, ogrska živina in plemenite kovine, ruske kože in kožuhovlna, iz Benetk pa je prihajalo luksusno blago, kot domače trgovsko blago pa je treba na Štajerskem omeniti sol, železo in srebro.²⁵ Ceste niso bile v tistem času namenjene samo trgovcem, povečalo se je tudi potovanje; udeležba Avstrijcev in Štajercev na križarski vojski je zahtevala urejene ceste, sam vojvoda pa je bil skoraj stalno na potovanju. Številne listine, ki jih je izdal, pa tudi druga poročila nam pokažejo mnoge kraje njegovega bivanja. V Avstriji je bival predvsem na Dunaju in v Klosterneuburgu, na Štajerskem se je največkrat mudil v Gradcu in Mariboru, zunaj svojih posesti pa je bil skoraj vsako leto v cesarjevi bližini, dvakrat z njim tudi v Italiji, najdalj pa je prišel v že omenjenih vojnih pohodih. Pot v Italijo ga je obakrat vodila čez Benetke, verjetno tudi na križarsko vojsko.²⁶

Pot v Italijo je iz Avstrije dotedaj vodila čez Semmering na Leoben in Judenburg, od tam čez alpsko sedlo pri Neumarktu na Koroško in čez Breže, Št. Vid in Beljak ter skozi Pontebo v Furlanijo. Vojvoda Leopold VI. pa je to »beneško cesto« želel speljati čimbolj po svoji posesti; ne več na Judenburg in dalje na Koroško, temveč proti jugu na Gradec in Maribor ter dalje do Save, po Savi navzgor pa do Ljubljane in dalje proti Italiji. Ta nova varianta je imela tudi to prednost, da se je izognila vsem alpskim prelazom; edini prehod je bil skozi »potoiška vrata«. Važno postojanko na poti v Benetke je Babenberžanom pomenilo mesto Pordenone v Furlaniji, ki so ga imeli v fevdu od patriarha. Pred smrtjo pa je Leopold VI. pridobil tudi posestva na Krškem polju, za kar je potreboval tudi pot po Savi navzdol.²⁷

Josip Gruden poudarja pomen Zidanega mosta pri teh Leopoldovih namerah. To trditev lahko še nekoliko razširimo in lahko govorimo o pomenu laškega gospodstva za Babenberžane. Karl Lechner v svoji obsežni monografiji o Babenberžanih omenja samo v enem stavku obnovitev kartuzije Jurklošter.²⁸ Zidani most in Laško pa nista omenjena. V obsežnem katalogu jubilejne razstave »1000 Jahre Babenberger in Österreich« omenjajo avstrijski avtorji samo na kratko in tako rekoč mimogrede laško gospostvo.²⁹ Zidani most,³⁰ kartuzijo Jurklošter³¹ in latinsko pesnitev jurkloštrskega kartuzijana Sifrida o vojvodi Leopoldu VI.³² Nekaj stavkov posveča avstrijska avtorica arhitekturi Jurkloštra in »laške skupine«, ki jo imenuje »zgodnjegotsko«.³³ Naibolj podrobno na obravnavo laško gospostvo v tem zborniku prispevek našega avtorja Marjana Zadnikarja. Članek obravnava »Babenberžane in »laško skupino« v romanski arhitekturi v Sloveniji«³⁴ ne omejuje se pa samo na umetnostno zgodovino, temveč obravnava problem laškega gospostva v celoti.

Naše zgodovinopisje je pri obravnavanju krajevné zgodovine Laškega delno opozarjalo na vlogo, ki so jo imeli Babenberžani pri razvoju laškega gospostva,³⁵

²⁴ Lechner, n. d., str. 236.

²⁵ H. Kuttler: Die Wirtschaft. 1000 Jahre Babenberger ..., str. 69—70.

²⁶ H. Dienst: Karte der Aufenthaltsorte Herzog Leopolda VI., prav tam, str. 395.

²⁷ Gruden, n. d., str. 196.

²⁸ Lechner, n. d., str. 205.

²⁹ F. Fosch: Die Entwicklung der Steiermark bis zum Erbanfall an die Babenberger, str. 44—45.

³⁰ H. Kühnel: Die Materielle Kultur Österreichs zur Babenbergerzeit, str. 103.

³¹ E. Zöllner: Die Dynastie der Babenberger, str. 19.

³² H. Dienst: Lateinisches Schrifttum im babenbergischen Österreich, str. 132.

³³ R. Wagner-Rieger: Architektur, str. 152.

³⁴ Die Babenberger und die »Gruppe von Laško (Tüffer)« der romanischen Baukunst in Slowenien, str. 507—510. Pripetiljaje s to jubilejni razstavo gl. v Zadnikarjevem članku: Babenberžani in Slovenija. Ob jubilejni razstavi v Lilienfeldu. Delo XVIII/1976, št. 123 (29. V.), str. 23.

³⁵ Prim. Janko Orožen: Laško in okolica — njuna priroda in preteklost. Iz trpljenja in krvi. Laško & Rečica 1958, str. 218.

delno pa je navajalo Babenberžane v isti sapi z ostalimi posestniki laškega gospostva, ne da bi posebej omenilo okoliščine, v katerih je tedaj živel laško gospostvo. Edino umetnostni zgodovinar Marijan Zadnikar je pri raziskovanju naše poznoromanske arhitekture opazil ta posebni položaj laškega gospostva pod Babenberžani in je zato v svojih številnih delih s tega področja z vseh vidikov obdelal laško gospostvo v tej dobi. 750-letnica prve omembe Laškega kot trga daje priliko, da zberemo podatke o vplivu Babenberžanov na razvoj laškega gospostva.

Prvi podatek, ki ga imamo iz časa vladanja Babenberžanov iz laškega gospostva, nam poroča o obnovitvi kartuzijanskega samostana v Jurkloštru. Samostan je prvotno ustanovil krški škof Henrik I. (1167—1174) na ozemlju, kjer je bil zemljiški gospod, ne pa ordinarij (ordinarij je bil oglejski patriarh).³⁶ Cerkvenopolitične razmere so bile tedaj take, da škof Henrik ni ustanovil kartuzije samo iz pobožnih namenov. Hudo nasprotje med papežem Aleksandrom III. in cesarjem Friderikom Barbarosso (cesar je podpiral protipapeže), velika odvisnost krške škofije od Salzburga (bolj kot je po cerkvenem pravu sufragani odvisni od metropolita), vse to so bile razmere, v katerih je škof Henrik skušal dobiti čimveč samostojnosti za svojo škofijo ter jo morda celo povečati in se pri tem naslanjal najprej na papeža, potem na cesarja, kar mu je končno tudi prineslo izobčenje.³⁷ Kartuzija je delovala samo do leta 1200, tedaj jo je krški škof s pristankom reda razpustil. Cerkvenopolitične razmere so se od ustanovitve toliko spremenile, predvsem sta se spravila papež in cesar, zaradi česar so odpadli razlogi, ki so nekdanj narekovali ustanovitev kartuzije; odslej mu kartuzija ni več služila in krški škof ni več podpiral kartuzijanov, sami se pa niso mogli vzdrževati. Na ozemlju razpuščenega samostana je krški škof ustanovil kolegiatni kapitelj.

Vojvoda Leopold VI. je bil dobrotnik kartuzijanskega žičkega samostana³⁸ (prvega zunaj Francije in Italije). Tako je kartuzijanski red poznal in se je lahko ogrel za obnovo samostana v Jurkloštru, verjetno na spodbudo žičkega priorja Nikolaja. Vojvoda ni potreboval samostana, kjer bo pokopan. Babenberžani so imeli svoje grobnice v samostanih Melk, Klosterneuburg in Heiligenkreuz, Leopold VI. pa si je ustanovil lastno »zadužbino« v Lilienfeldu. Dejstvo, da je ob vseh teh samostanih Leopold VI. ustanovil še Jurklošter, kaže na to, kakšno pozornost je vojvoda izkazoval laškemu gospostvu. Renate Wagner-Rieger posebej poudarja, da je vojvoda hotel z arhitekturo dokazati svojo vladarsko navzočnost na novo pridobljenih ozemljih, in pri tem navaja ravno Jurklošter in »laško skupino«.³⁹

Še danes ohranjena latinska napisna tabla iz Jurkloštra (danes pritrjena pred vhodom v muzejsko zbirko v Laškem) izpričuje, da je »leta 1208 avstrijski in štajerski vojvoda Leopold ustanovil ta samostan v čast sv. Mavricija in njegovih tovarišev po pravilih sv. kartuzijanskega reda«.⁴⁰ Listino o ustanovitvi in obnovitvi samostana in o mejah njegove posesti je vojvoda Leopold VI. izdal v Mariboru 9. septembra 1209. Za posest izjavlja vojvoda, da je nekaj tiste, kar je samostan imel že od začetka (torej jo je vojvoda kupil od krškega škofa), nekaj pa je na novo dodal, vse pa samo severno od Gračnice (južno od Gračnice je že vedno kolegiatni kapitelj). Svojim ministerialom podeljuje vojvoda pra-

³⁶ A. Stegenšek: O početkih Jurkloštrske kartuzije. ČZN VIII/1911, str. 1—10; Kos: Gradivo IV., št. 534, str. 271.

³⁷ J. Obersteiner: Die Bischöfe von Gurk 1072—1822. Klagenfurt 1969, str. 45—53.

³⁸ Prim. Kos: Gradivo V., št. 122, str. 76—71.

³⁹ Gl. op. 33.

⁴⁰ Prim. Orožen: Tüffer, str. 202. Sliko glej v tem zvezku pri članku K. Gantarja na str. 240.

vico, da darujejo samostanu zemljišča ali kaj drugega, za kar potrebujejo njegovo privolitev. Odvetništvo nad samostanom je pridržal sebi.⁴¹

Omeniti je treba, da Jurklošter ni edini samostan v naših krajih, ki je nastal pod vladjo vojvode Leopolda VI. Leta 1219 in 1222 je Friderik Ptujski podelil nemškemu viteškemu redu posestva pri Veliki Nedelji, salzburški nadškof je 1236 to potrdil. Namen te redovne naselbine je bilo zavarovanje meje proti Ogrski.⁴² Leopold je pa za Veliko Nedeljo bil samo deželni knez, ne pa zemljiški gospod.

Naslednji podatek se tiče Zidanega mosta. Z listino 8. februarja 1224 v Mariboru podeljuje vojvoda svoboščine kamnitemu mostu, ki ga je dal čez Savo zgraditi blizu cerkve sv. Egidija.⁴³ Četudi je listina izgubljena in jo poznamo samo v skopem izvlečku, nam marsikaj pove. Ta listina je dokaz, da je vojvoda Leopold VI. uresničil svoje namere glede »beneške ceste« skozi svojo posest: iz nje izvemo, da je ob izlivu Savinje v Savo dal vojvoda pozidati kamnit most čez Savo. Arheološke najdbe nam kažejo, da je bil tam most že v antiki.⁴⁴ Kamniti most je bil v tistih časih taka redkost, da je ljudstvo to posebej poudarilo s tem, da je kraju dalo ime Zidani most. Iz listine izvemo tudi, da prehod čez Savo ni bil osamljen. Poleg mostu je stala cerkev sv. Egidija; ni pismenih dokazov za to, kdaj je bila cerkev pozidana, toda umetnostni zgodovinarji nam izjavljajo, da je nastala v času vojvode Leopolda VI.⁴⁵ Prehoda čez Savo pa ni ščitil samo sv. Egidij; na skali nad mostom je stala utrdba (stolp) Klausenstein,

Nekdanja cerkev sv. Egidija v Zidanem mostu — risal župnik Gajšnik v XVIII. stol. (fototeka zavoda za spom. v. SRS)

⁴¹ Kos: Gradivo V., št. 154, str. 85—86; Urkundenbuch zur Geschichte der Babenberger in Osterreich (BUB), vorbereit. von W. Frhr. v. Mitls, bearb. v. H. Fichtenau u. E. Zöllner I, (Wien 1850), št. 169, str. 226—227; GZM I/47.

⁴² M. Ljubša: Zemljepisni razvoj župnij v prazupnijah Ptuj, Velika Nedelja in Radgona. CZN XX/1925, št. 1, str. 4. Sedemdesetletni jubilej velikonedeljske župnije. Vestnik križniškega reda (Ljubljana) V/1936, št. 2, str. 13; Velika nedelja, prav tam, št. 4 (jubilejna izdaja), str. 15; Kos: Gradivo V., št. 370, 633, 647, str. 192, 300, 306.

⁴³ Kos: Gradivo V., št. 386, str. 198—199; BUB II., št. 248, str. 76; GZM I/57.

⁴⁴ L. Bolta: Zidani most, Arheološka najdišča Slovenije, Ljubljana 1976, str. 266.

⁴⁵ Gl. op. 34.

ki je zagotavljala varnost prometa. V listini Klausenstein sicer ni omenjen, najdemo ga pa leta 1270 in 1279 omenjenega kot nekdanjo babenberško posest v laškem gospostvu. Ignacij Orožen je ugotovil, da je bil Klausenstein na skali nad sedanjim kolodvorom v Zidanem mostu.⁴⁶ Še ena babenberška listina se tiče Zidanega mosta. Leta 1230 naklanja vojvoda cerkvi sv. Egidija zemljiško posest na drugi strani mosta. Vojvoda ni imenovan, ker pa je tega leta Leopold VI. umrl, je lahko listino izdal on ali pa njegov naslednik Friderik II. (listina nima ne datuma ne kraja izdaje), verjetno pa je Leopoldovo daritev po njegovi smrti z listino potrdil Friderik II.⁴⁷

Laško kot središče gospostva je omenjeno sanio v eni babenberški listini, pa še tam mimogrede. Original listine je izgubljen, ohranjenih je pet prepisov, ki pa imajo ravno pri kraju izstavitve in datumu več variant, ki povzročajo težave, čeprav o pristnosti listine nihče ne dvomi. Kot kraj izstavitve je naveden Neuburg, v enem prepisu celo Judenburg, ta Neuburg naj bi pomenilo Klosterneuburg, kar pa je neverjetno in je Neuburg pravzaprav Marburg. Listina je izdana na dan posvetitve jurkloštrske cerkve, nemogoče pa je bilo tedaj v enem dnevu priti od Jurkloštra do Dunaja in dalje v Klosterneuburg, do Maribora pa so lahko prišli, da so tam prenočili (to nam dokazuje, da je bilo v laškem gradu premalo prostora za vse Leopoldovo spremstvo). Datum listine je 7. november (bila je nedelja), 10. novembra je vojvoda izdal neko listino v Mariboru, 11. v Slovenski Bistrici, 17. pa v Gradcu.⁴⁸ Tudi ti datumi in kraji dokazujejo, da vojvoda ni potoval iz Jurkloštra v Klosterneuburg, nato pa nazaj v Maribor (vse to v 4 dneh!). Letnica, navedena v prepisih, naj bi bila 1212 (zato navaajajo ponekod to leto kot prvo omembo Laškega kot trga); z napačno navedbo letnice se je ukvarjalo več piscev, kot glavni argument za napako pa navajajo mesto, da je listina izdana tudi na prošnjo udeležencev posvetitve cerkve, med njimi je naveden vojvodov sin Friderik, ki pa je bil 1212 še dojenček (rojen 1211) in se ni mogel udeležiti posvetitve niti prositi za izstavitve listine, leta 1227, kakor vsi datirajo listino, je pa bil 16 let star in je lahko to storil. Posvečevalca jurkloštrske cerkve bamberskega škofa Ekberta najdemo še 17. novembra 1227 v družbi vojvode Leopolda ob izdaji neke listine v Gradcu. 7. novembra 1212 vojvoda Leopold sploh ni bil v domovini, ampak v Franciji in Španiji.

Listina Leopolda VI. od 7. novembra 1227 navaja, da je vojvoda dal »na svoje stroške« postavititi cerkev v čast božje Matere, sv. Janeza Krstnika in sv. Mavricija v Jurkloštru in da je na dan posvetitve cerkve naklonil »svoiemu« samostanu v Jurkloštru več posebnih milosti, potrdil pa tisto, kar je že prej naklonil, predvsem, da bi posest, ki jo je za 100 mark srebra kupil od krškega škofa in kapitulja, združil z mejami, ki jih je navedel v ustanovni listini. Na prošnjo bamberskega škofa Ekberta, ki je cerkev posvetil, svojega sina Friderika in mnogih svojih plemenitih ministerialov, ki so se iz Avstrije in Štajerske zbrali k posvetitvi, hoče kot darilo ob posvetitvi nove meje natančno določiti in jih razširiti tudi čez Gračnico. Nato sledi opis meja in druge naklonitve, med njimi je navedenih 5 mark denarjev za sol »v našem trgu Laško« (in foro nostro Tyuer). Ko določa sodno imuniteto za opisano samostansko ozemlje, odreja vojvoda tudi, naj najhujše zločince izroče »našemu sodišču v Laškem« (iudicio nostro in Tyuer).⁴⁹

V listini nas najprej preseneča oseba škofa prosvetitelja, ki je bamberski škof, ko je Jurklošter vendar na ozemlju oglejskega patriarhata. Če pa vemo,

⁴⁶ Das Dekanat Tüffer, str. 425–426; Ign. Orožen: Die Vesten Klausenstein und Hohenstein, Mittheil. d. hist. Ver. f. Steierm. XXIX/1831, str. 235–237; prim. BUB II., št. 466, str. 335.

⁴⁷ BUB II., št. 282, str. 116–117.

⁴⁸ Kos: Gradivo V., št. 463–464, str. 232–234; BUB II., št. 269–271, str. 103–105.

⁴⁹ Kos: Gradivo V., št. 462, str. 230–232; BUB II., št. 287, str. 97–101; GZM I/60; prim. Ign. Orožen: Tüffer, str. 296–292.

da je bil bamberski škof Ekbert iz rodu Andechs-Meranskih in da je bil brat tedanega oglejskega patriarha Bertolda, nam postane stvar bolj razumljiva (Bertold je bil oglejski patriarh 1218—1251, torej bi ga Ekbert 1212 ne mogel nadomeščati),⁶⁰ poleg tega pa je bil Ekbert tudi udeleženec križarske vojne 1217—1219.⁶¹

S to listino je dobila kartuzija Jurklošter svoje dokončne meje; niena posest se je raztegnila tudi na južno stran Gračnice, ki je bila dotedaj še v lasti krškega škofa in kjer je bil še do takrat kolegiatni kapitelj. Tako je bilo omogočeno, da je imel samostan zadostno gospodarsko bazo, da ne bi spet zašel v težave kakor prvotni samostan.

Omemba Laškega kot vojvodovega trga nam dokazuje, da je bilo Laško že poprej povzdignjeno v trg. Ker listina o trških pravicah Laškega ni ohranena, je torej listina ob posvetitvi jurkloštrske cerkve prva omemba in prvi dokaz trških pravic Laškega. Iz vsega, kar je omenjeno o politiki vojvode Leopolda VI. do mest in trgov, nam bo razumljivo, da je bil prav on tisti, ki je dal Laškemu trške pravice, čeprav za to ni pismenega dokaza. Tudi Maribor se prvič omenja kot trg 1209 (v že omenjeni listini o Jurkloštru), torej tudi pod Leopoldovo vlado.⁶² Zato je lorično, da je te pravice dobilo tudi Laško kot sedež posebnega vojvodovega zemljiškega gospostva, enklave prav na jugu njegovih posesti.

Še en podatek povzemamo iz jurkloštrske listine. Laško je omenjeno kot sedež vojvodovega (krvnega) sodišča. Četudi je ta omemba skopa in podana mimogrede, lahko sklepamo, da se je raztezalo na vse zemljiško gospostvo; iziema so bili podložniki iz (pod)urada v Zabukovici, ki so spadali pod sodišče v Žalcu.⁶³ Iz tega enotnega področja deželskega sodišča se je v XIV. stol. oddelilo področje deželskega sodišča Radeče, pozneje pa iz radeškega še deželsko sodišče Loka, tako da ima historični atlas avstrijskih alpskih dežel to področje označeno kot deželska sodišča Laško, Loka in Radeče, upoštevajoč pri tem imuniteti samostana Jurklošter in trga Laško.⁶⁴

Preden sklenemo poglavje o jurkloštrski listini z dne 7. novembra 1227, ki ima kljub različnim datumom in krajem pristno vsebino, je treba še povedati, da obstaja poleg te še ena, nepristna listina, ki nosi datum 8. novembra 1227, Maribor, ali celo 7. novembra. Zapis se je ohranil v kopiaalni knjižici jurkloštrskega samostana kot domneven prepis nekega originala, ki ga nikdar ni bilo. Reiner Puschnig se je podrobno ukvarjal s to ponarejeno listino in ugotovil, da je sestavljena po obeh že omenjenih jurkloštrskih listinah (1209 in 1227), da pa ima nekatere variante, ki naj bi omogočale samostanu nekoliko večje ozemlje, večje pašnike na Lisci in hitrejši dotok letnih naklonitev (ribe, železo, sol), zato razprša listino za izdelek samostanske pisarne.⁶⁵ Zanimivo je, da je v tej nepristni listini naveden med pričami tudi vojvodov oficial iz Laškega (Pezlinus de Tvuer officialis, tudi Pechlinus), torej uradnik, ki je vodil upravo vsega laškega zemljiškega gospostva. Četudi je listina ponarejena, si je ponarejevalec verjetno izbral resnično osebo, da je bila listina videti pristna.

⁶⁰ Prim. Grafenauer, n. d., dodatek: Rodoslovne razpredelnice IX: Kranjska veja Andeških grofov (Andechs-Merancev).

⁶¹ Prim. Gruden, n. d., str. 196—197.

⁶² Gl. op. 41.

⁶³ F. Vatovec: K starejši upravni in gospodarski zgodovini laškega okraja, Ljubljana 1927, stran 9.

⁶⁴ Historischer Atlas der österreichischen Alpenländer, Landgerichtskarte, Bl. 32, CIII; H. Pirchegger: Steiermark, Erläuterungen zum Historischen Atlas d. Österr. Alpenländer I/1, 2. Ausg., Wien 1917, str. 294—296; L. Hauptman: Krain, Erläuterungen I/4, Wien 1929, str. 477—478.

⁶⁵ BUB II., št. 269, str. 101—103; GZM I/61; R. Puschnig: Zur Geschichte des untersteirischen Klosters Geirach. Fünf bisher unbekannte Urkunden, Zeitschr. d. Hist. Ver. f. Stmk. XXXIV (1941), str. 13—32; Zahn je v Urkundenbuch d. H. Steiermark II., št. 245, str. 335—335 združil obe listini, pristno in nepristno, v eno objavo in tako je storil tudi Kos v Gradivu; oba imata ponarejeno besedilo v oklepajih.

Vojvoda Leopold je tako po pravni plati poskrbel z omenjenimi listinami, da je bil določen pravni položaj Jurkloštra, Zidanega mosta in Laškega. Treba je pa bilo skrbeti tudi za gospodarsko plat. Po svojih posestvih je dal sestaviti urbarje, ki naj zapišejo dohodke, ki so jih dajali podložniki. V letih 1220—1230 so sestavili urbar (prvi na tem področju), ki ga imenujejo **habenberški urbar**. Ni tako podroben kot poznejši urbarji, ne navaja posameznih naselij, še manj imen podložnikov, dajatve določa samo sumarno. Iz urbarja izvemo za tedanja organizacijo laškega gospostva. Na čelu je oficial, oskrbnik vsega urada (ali prepoziture, kakor so jo imenovali 1182), ki v urbarju sicer ni omenjen, vemo pa zanj iz drugih podatkov. Vse gospostvo je razdeljeno na šest uradov (officia), Vatovec jih imenuje podurade, ki se imenujejo v urbarju po njih upraviteljih, trije od njih imajo tudi navedbo kraja. Tako so navedeni (podjuradi v Trbovljah, Loki in Zabukovici ter trije brez navedbe kraja (officium Cupize, Ztechen, Alberti). Zadnje tri (podurade bi lahko določili s primerjavo s poznejšim Otokarjevim urbarjem, ki je poznal samo štiri šefone s sedežem v Trbovljah, Širju, Belovem in Vel. Brezi, podložniki (podjurada v Zabukovici pa nimajo več posebnega šefona. Iz sumarne navedbe dajatev lahko spoznamo, kaj so v času Babenberžanov pridelovali in redili podložniki v laškem gospostvu: pšenico, oves, bob, med, svinje in ovce. Dajatve vina v babenberškem urbarju še niso zabeležene, v poznejšem urbarju čez nekaj desetletij pa že; prav tako zasledimo čez nekaj desetletij že neznatne začetke denarnega gospodarstva (denarne dajatve). Iz urbarjev v XIII. stol. dobimo naslednjo mrežo funkcionarjev: oskrbnik (oficial) v Laškem, upravitelji (podjuradov, sodini (poznejši šefoni) in župani. Oblast so imeli dvojno, sodno in gospodarsko.⁶⁶

Iz babenberškega urbarja ne moremo določiti obsega laškega gospostva. Pogledati moramo spet naslednji urbar, ki je nastal v letih 1265—1267 pod vlado Otokarja II. Premysla. V tem urbarju sicer še niso imenovani podložniki, pač pa so navedena naselja:

1. šefonat, načeluje mu šefo Grdej ali Grdaj (Gyrridei, Gerdei) s sedežem v Širju; obsega naselja: Ledina, Orehovo, Libovec, Počakovo, Pleš, Dolenje, Lukovca, Brezno, Širje, Krnice, Polana, Suhadol, Slap, Sp. in Zg. Loka, Sp. in Zg. Jelovo, Zahrib, Kum; zadnja štiri naselja spadajo pod grad Žebnik.

2. šefonat, načeluje mu šefo Leopold (Liutoldus, Leutoldus) s sedežem v Trbovljah; obsega naselja Dol, Hrastnik, Praprčno, Plesko, Retje, Lakonca, Dobrna, Vode, Limbarje, Loke, Klek, Planina, Završje, Trbovlje, Ojstro, Studence, Knezdol, Gabrsko, Svinje, Jelše, Dobovec, Jesenova Raven, Goveji potok, Ravne, Šibenik.

3. šefonat, načeluje mu šefo Juricla (Jurizla) s sedežem v Belovem; obsega naselja: Krištandol, Unično, Bezovo, Govce, Zg. in Sp. Kuretno, Strmca, Udmat, Sevce, Trnovo, (Rimske) Toplice, Senožete, Klenovo, Turje, Črni Studenec, Marno, Brdce, Belovo, Sedraž, Trnov hrib.

4. šefonat, načeluje mu šefo Zaščic, Zaščirc (Zaschitz, Zaszchirz) s sedežem v Vel. Brezi; obsega naselja: Goli vrh, Voglajna, Vezovje, Slivnica, Trno, Vodule, Podlešje, Zg. in Sp. Jazbin vrh, Kozji hrbet, Kostrivnica, Zakelj, Gorica, Zg. in Sp. Vodruš, Vodrišnja vas, Ravne, Sp. in Zg. Bezgovnice, Kanjuce, (Mala) Breza, Njivice, Vel. Dol, Mali Dol, Slatina, Markovce, Slemene, Polžnica, Gabrno.

⁶⁶ A. Dopsch & A. Mell: Die landesfürstlichen Gesamturbare der Steiermark aus dem Mittelalter, Wien & Leipzig 1910, str. 35—37 (Österreichische Urbare. I/2); prim. Vatovec: K starejši..., str. 7—30, 52—55; L. Hauptman: Das Schöffentum auf slowenischem Boden, ZHvSt X/1912, št. 3/4, str. 181—207; Isti: Staroslovenska družba in obred na knežjem kamnu, Lj. 1954 (Dela SAZU, razred za zgod. in družb. vede. 10.), str. 7—30, 48—51.

Zunaj te razdelitve na šefonate so v Otokarjevem urbarju navedeni kraji, kjer so posamezni podložniki in hube (51); ti podložniki so v babenberškem urbarju tvorili (pod)urad v Zabukovici; Otokarjev urbar našteva te kraje: Zabukovica, Bukova gora, Britne sele, Bezovnik, Migojnice, Šešče, Grajska vas, Selo.⁵⁷

Ignacij Orožen je že opozoril, da v tem seznamu manjkajo naselja iz osrednjega dela laškega gospostva; isto je opozoril tudi Fran Vatovec, ki smatra, da v tem seznamu manjka kar cel podurad. Oba avtorja kažeta na habsburški urbar, ki dopolnjuje to vrzel. Zato si oglejmo še ta naselja (nekatera so navedena že v Otokarjevem urbarju v 4. šefonatu):

Janezov urad v Laškem (Hic notantur bona in Tyfer in officio Iohannis), naselja: Vodule (pri Kalobju), Reber, Selo, Lažišče, Dol, Konc, Zabrež, Brstovnice, Povčeno, Modrič (ob Savinji pri Marijagradcu), Zg. Modrič (pri Brezah), Goritica (pri Plazovju), Bukovje, Harje, Stopce, Gora, Lajše (Leše) pri Podgorici-Zigonu, Vel. in Mali Dol (pri Brezah), Horjavice (Mačkovec), Gorica (pri Brezah), Jazbinvrh (pri Kalobju), Zg. in Sp. Bezgovnice, Konjice, Vel. in Mala Breza, Slatina (pri Kanjucuh), Vrbovo, Vrh (pri Brezah), Tevče, Kladje, Reka, Žigon, Lahomno, Jurkovlje, Lešje in Polžnica (pri Kanjucuh), Planinica (pri Dobladini). Tako dobimo ozemeljsko sliko laškega gospostva, četudi še manjkajo kraji severno od Laškega. Zemljiška posest je strnjena, le babenberški podurad v Zabukovici ima raztresene podložnike okoli Žalca. Po navedbah Otokarjevega urbarja in listine z dne 22. oktobra 1279 je F. Vatovec izračunal število hub v vsem gospostvu, namreč 779 $\frac{1}{2}$.⁵⁸ Prvotno ozemlje laškega gospostva je bilo še večje (do 1209), ker je obsegalo tudi tisto ozemlje, ki ga je Leopold VI. daroval Jurkloštru ob obnovitvi (prvotna samostanska posest je bila samo na ozemlju krške škofije), na vzhodu je segalo do sevanje graščine v Jurkloštru.⁵⁹

Popisa meja za gospostvo nimamo, pomagamo si pa lahko z opisom meja deželskega sodišča Laško iz urbarjev iz let 1524, 1528 in 1621 ter iz akta dvorne komore leta 1585; vendar nas popis južne meje proti deželskima sodiščema Radeče in Loka tukaj ne zanima, saj je bilo tudi področje obeh omenjenih sodišč del laškega gospostva. Ignacij Orožen in Fran Vatovec opisujeta mejo tako: od Save pri Trbovljah gre meja proti severu na Trbovlje, nato na Klek, dalje k cerkvi Matere božje na Planini, nato zavije proti vzhodu in teče po grebenih čez Mrzlico in Smohor do izliva Košnice v Savinjo (pri skali nad Tremerjem), nato teče meja Za kotlom, na Favčji laz, Svetino, dalje na Rifnik do Črnoalice ob Voglajni, nato proti jugu na Voglajno, Goli vrh, Trško gorco in Podmelj. Od tod gre opis proti zahodu na Kostrivnico in (Zg.) Modrič pri Brezah, vendar nas, kot že omenjeno, ta potek meje ne zanima več; do leta 1209 pa je od Podmelja šla meja proti jugu mimo Jurkloštra in se je končala pri Šmarju pri Sevnici ob izlivu Sevnice v Savo. Hist. atlas pa ima severno mejo začrtano pod Tremerjem, ob izlivu potoka pri zavoju Savinje (danes je tam cestni podvoz pod železnico). Po urbarju je meja tekla pri kamnitem križu na desnem bregu Savinje; da je to res pod Tremerjem, kaže nadaljevanje meje Za kotlom (na levem bregu), kar je pri zavoju in ne pri skali ob izlivu Košnice, kakor piše Ignacij Orožen (k temu ga je zavedla župnijska meja, ki je res šla do Košnice).⁶⁰

Vzporedno z uvajanjem fevdalne organizacije ali že pred njo je potekala uvedba cerkvene organizacije. Kakor je bilo Laško sedež obsežnega zemljiškega

⁵⁷ Dopsch & Mell, n. d. str. 64–93; Orožen: Tüffer, str. 200–206; Vatovec, n. d. str. 8. 34–35, 41–45; krajevna imena popravljena po podatkih v Krajevnem leksikonu Slovenije III (Ljubljana 1976).

⁵⁸ Dopsch & Mell, n. d. str. 281–285; Orožen: Tüffer, str. 206–206; Vatovec, n. d. str. 47–52; tudi Hauptman je v Staroslovenski družbi računal število kmetij in dajatve.

⁵⁹ G. op. 38 in 41.

⁶⁰ G. op. 54 in Janko Orožen: Zgodovina Celja in okolice I, Celje 1971, str. 269 in 446.

gospostva, tako je bilo tudi sedež pražupnije, ki je veljala za eno izmed največjih in najbogatejših far v slovenskem delu Štajerske. V primeri s prvo omenbo laškega gospostva je laška fara pozno omenjena. Leta 1257 je prvič omenjen laški župnik,⁶¹ leta 1269 pa cerkev sv. Martina.⁶² Ne drži torej Stegenškova trditev, ki jo vsi prepisujejo, da sta namreč laška fara s cerkvijo prvič omenjeni 1205. To svojo trditev opira Stegenšek na listino, v kateri oglejski patriarh Wolfiger leta 1205 potrjuje ustanovitev kolegiatnega kapitlja »v dolni sv. Marije v Jurkloštru« in s privoljenjem krajevnega župnika Wargenda dovoljuje pokopavati pri kapiteljski cerkvi tudi laike. Stegenšek je Wargenda razglasil za laškega župnika, prezrl pa je, da je bila Marijina vas, kjer je stala ta cerkev, prav do 1857 pod faro Št. Vid pri Planini in s tem pod prefaro Pilštanj.⁶³

Pričakovati bi bilo, da se bo laška pražupnija razprostirala po vsem območju laškega gospostva, pa ni tako. Laška pražupnija je obsegala ves osrednji del gospostva, segala je tako kot gospostvo na desni breg Save pri Radečah, ni pa obsegala vikariata (poznejše župnije) Trbovlje; tja je segala pražupnija Braslovče. Prav tako ni bilo pod laško župnijo ozemlje vikariata (poznejše župnije) Kalobje, ki je pripadalo župniji Sentjur in z njo vred pražupniji Ponikva.⁶⁴ To dejstvo nam dokazuje, da je bila farna organizacija opravljena pred zemljiško. Vzhodna meja laške pražupnije je obenem tudi črta, do katere sega proti vzhodu laško narečje.^{64a}

Laška pražupnija je pripadala savinjskemu arhidiakonatu in šest laških župnikov je opravljalo tudi posle arhidiakona.⁶⁵ Prva izmed cerkva je omenjena cerkev sv. Egidija v Zidanem mostu 1224 in pri tej cerkvi je bil vikariat, ki je obsegal južni del laške pražupnije in je imel precejšnjo samostojnost od laškega župnika, saj se duhovnik imenuje kaplan, vikar ali celo župnik; z ozirom na važnost Zidanega mosta kot prometne postojanke nam bo to razumljivo. V XV. stol. preneha dušnopastirsko središče v Zidanem mostu in tedaj prevzmeta to vlogo vikariata v Loki in Radečah, oba pod patronatom laškega župnika; ozemlji obeh vikariatov segata na obeh straneh čez Savo, tako da ima Loka kraje tudi na desnem bregu Save, pod Radeče pa spada tudi nekaj krajev na levem bregu.⁶⁶

Vse cerkve, ki so na področju laškega gospostva nastale v času vladanja vojvode Leopolda VI., imajo skupne elemente, tako da tvorijo te cerkve posebno »laško skupino« v naši poznoromanski arhitekturi; ta »laška skupina« sega tudi čez meje laškega gospostva. Za samostansko cerkev v Jurkloštru smo že slišali, da jo je dal vojvoda Leopold pozidati na »svoje stroške« in da je bila posvečena 7. XI. 1227.⁶⁷ Cerkevni patron je sv. Mavricij, pri nas nenavaden svetnik (na vsem slovenskem ozemlju je to edina župnijska cerkev, ki je njemu posvečena); njegov patrocinij nam dokazuje, da so bili prvi kartuzijani v Jurkloštru francoskega in italijanskega rodu.⁶⁸ Cerkev, ki stoji še danes, je bila seveda zgrajena za bogoslužne potrebe kartuzijanskega reda; obokana je s križnim rebrastim

⁶¹ Urkundenbuch d. H. Steierm. III., št. 241, str. 331; Orožen: Tüffer, str. 115.

⁶² Urkundenbuch d. H. Stmk. IV/2, št. 35, str. 214–215; Orožen: Tüffer, str. 40, 115, 295.

⁶³ Kos: Gradivo V., št. 91, str. 57; Orožen: Tüffer, str. 334; prim. M. Rybář: Přípombe k Curkovemu Topografickému gradivu za obcnio Laško, Ceijski zbornik 1969/70, str. 360–361.

⁶⁴ H. Pirchegger: Die kirchliche Einteilung der Steiermark von 1783, Erläuterungen II/1, Wien 1940, 151–152, 155–156, 161–163.

^{64a} T. Logar, n. d., str. 62.

⁶⁵ Ign. Orožen: Das Archidiakonat Saunien... str. 3–23 (Das Bisthum und die Dözese Lavant. III/1); Istl: Tüffer, str. 115–135.

⁶⁶ Orožen: Tüffer, str. 413–431, 482–484.

⁶⁷ Gl. op. 49.

⁶⁸ Prim. J. Dolenc: Mavricij in tovariši, Leto svetnikov III., Ljubljana 1972, str. 621–623; N. Kuret: Praznično leto Slovencev III., Celje 1970, str. 11–12.

obokom, kar je bilo v tistem času za naše kraje novost.⁶⁹ Za Zidani most je bilo že omenjeno, da je cerkev sv. Egidija omenjena 1224, torej je nastala kratko predtem skupaj z mostom in Klausensteinom pod neposrednim vplivom vojvode Leopolda VI. Sv. Egidiju so postavljali cerkve na samotnih krajih in Zidani most je bil tedaj samotni kraj. Cerkev so opustili leta 1808, podrli pa so jo 1848 ob graditvi železnice in kolodvora. Risba župnika Gajšnika iz srede XVIII. stol. nam jo prikazuje kot stavbo z vzhodnim ali kornim stolpom.⁷⁰

Cerkev v Loki ima latinski napis: »Leta 1208 je avstrijski in štajerski vojvoda Leopold Slavni postavil in ustanovil to cerkev, posvečeno sv. Heleni, skupaj z župnijo.« Ignacij Orožen sicer dvomi o navedbi o ustanovitvi župnije že leta 1208 in navaja za to dokaze, da je bil tedaj vikariat v Zidanem mostu, glede cerkve pa nihče ne dvomi o Leopoldovem vplivu; isto letnico nosi tudi napis iz Jurkloštra. V cerkvi sta naslikana vojvoda Leopold in vojvodinja Teodora z latinskim napisom, ki omenja tudi Leopoldove prednike. Zavetnica cerkve sv. Helena je pač izbrana zaradi imena Leopoldove matere. Cerkev je danes barokizirana, ladja in prezbiterij sta pa romanska; prezbiterij je obokan s križnim rebrastim obokom.⁷¹

Cerkev sv. Martina v Laškem nima sicer nobenega listinskega dokaza o letnici svojega nastanka in o vplivu vojvode Leopolda, toda o tem govori stavba sama. Farni zavetnik sv. Martin kaže na starost cerkve kot sedež pražupnije. Cerkev je doživela že več dozidav in prezidav v gotski in baročni dobi, zadnjič pa pred 40 leti, ima iz romanske dobe ohranjeno srednjo ladjo z masivnim zvonikom na vzhodu (korni stolp); prostor pod zvonikom je še iz romanske dobe obokan z rebrastim križnim obokom.⁷² Ta romanski del dokazuje, da je moralo biti cerkveno jedro pozidano vzporedno z Jurkloštrom v prvih desetletjih

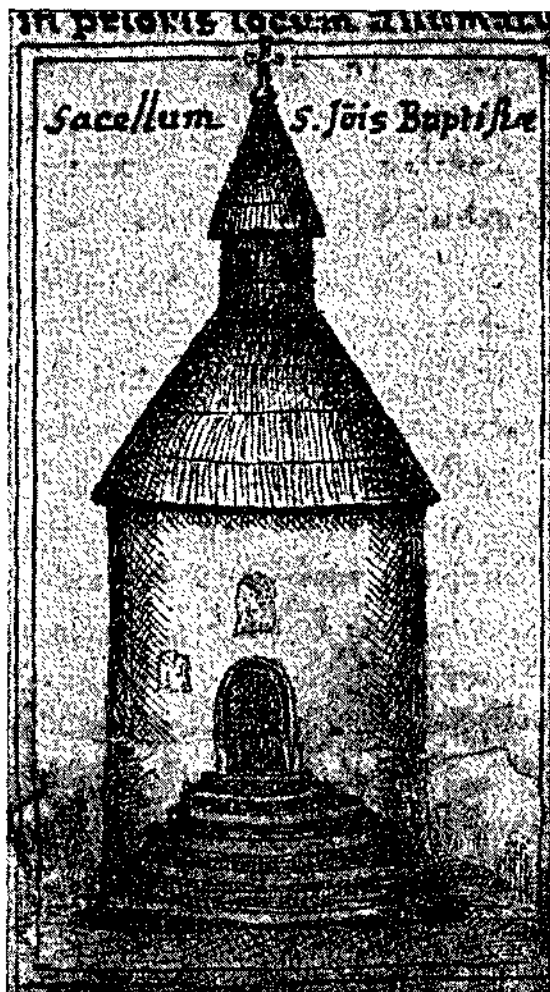
Korni stolp v Laškem (foto: Jože Benedek)

⁶⁹ M. Zadnikar: Romanska arhitektura na Slovenskem, Ljubljana 1959, str. 83–86; isti: Srednjeveška arhitektura kartuzijanov in slovenske kartuzije, Lj. 1972, str. 264–288.

⁷⁰ Zadnikar: Romanska . . ., str. 203–205; Orožen: Túffer, str. 413–422.

⁷¹ Zadnikar, prav tam, str. 217–219; Orožen: Túffer, str. 426–436; kljub Orožnovi omembi, da sta bili silki Leopolda in Teodore v cerkvi samo do renoviranja 1850, sta obe silki v cerkvi še danes.

⁷² Zadnikar, prav tam, str. 182–185.

Romanski karnar v Laškem — risal župnik Gajšnik v XVIII. stol. (fototeka zavoda za spom. v. SRS)

XIII. stol.⁷³ Na južni strani med cerkvijo in kaplanijo je do 1839 stal karnar — kostnica sv. Janeza Krstnika (okoli cerkve je bilo do 1826 pokopališče), tipična romanska rotunda s polkrožno apsidno na vzhodu.⁷⁴

Cerkev sv. Petra v Radečah je danes močno prezidana, stare slike jo pa prikazujejo z masivnim zvonikom v sredini (kakor v Laškem), kar kaže na vzhodni (korni) stolp. Listinskih dokazov o nastanku te cerkve ni, vemo pa, da je pripadala pražupniji Laško in laškemu gospostvu, zato je upravičen Zadnikarjev sklep, da »je morala nastati vsaj še v XIII. stoletju, torej nekako sočasno s takratno njeno župnijsko cerkvijo v Laškem, ki je gotovo vplivala na arhitekturni koncept svoje podružnice«. ⁷⁵ Mimogrede lahko omenimo, da je že

⁷³ Zadnikar: Problem »laške skupine« v naši poznoromanski arhitekturi. Zbornik za umetnosno zgodovino, n. v. V/Vl., Ljubljana 1959, str. 231; gl. tudi op. 34.

⁷⁴ Zadnikar: Romanska arhitektura . . ., str. 268.

⁷⁵ Prav tam, str. 201–202.

Nekdanja cerkev v Radečah (Valvasor)

omenjeni samostan nemškega viteškega reda v Vel. Nedelji tudi imel cerkev iz tega časa s kornim stolpom.⁷⁶

Ko je Marijan Zadnikar ob raziskavi naše romanske arhitekture naletel na razne skupine v tej arhitekturi, je opazil posebno grupo z značilnim rebrastim križnim obokom in delno tudi z vzhodnim zvonikom, ki je zemljepisno zastopana na ozemlju laškega gospostva. Za izhodišče te skupine smatra Zadnikar cerkev v Jurkloštru, za katero imamo izpričano vodilno vlogo vojvode Leopolda. Ta vodilna vloga naj bi se kazala tudi v tem, da je Leopold poslal iz Avstrije mojstre in zidarje, saj tak rebrasti križni obok dejansko kaže na avstrijske vzore. Kar sama po sebi se mu ponuja trditev, da je Leopold poskrbel v tem pogledu tudi za središče svojega gospostva, za Laško, in mu oskrbel dostojno cerkev. M. Zadnikar je pri tem pokazal na gospodarske momente, ki so vodili Leopolda VI., da je temu gospostvu posvečal posebno pozornost in da je pod njegovo vlado nastalo v tem okolišju toliko umetnostnih spomenikov. Po laškem vzoru naj bi se zgledovale podložne cerkve v Zidanem mostu, Loki in Radečah. To skupno v poznoromanski arhitekturi je imenoval kar »laško skupino«. Zunaj laškega gospostva je še nekaj objektov, ki jih Zadnikar šteje v »laško skupino«, namreč: cerkev sv. Križa na Svibnem (patronicij pod vplivom križarskih vojn!), cerkev sv. Lenarta na Rodežu (župnija Sv. Jurij — Podkum), cerkev sv. Jurija na Senčurskem hribu (župnija Tržišče), podružnica Matere božje v Tržišču in kostnica sv. Mihaela pri podružnici sv. Petra v Gor. Mokronogu (župnija Trebelno). Vsi omenjeni objekti imajo rebrasti križni obok, vendar pri njih ne moremo govoriti o neposrednem Leopoldovem vplivu, ampak samo o posrednem. Svibno in Rodež sta v neposredni bližini in še v savinjskem arhidiakonatu, za Gor. Mokronog opozarja Zadnikar na sorodstvene zveze med lastniki tamkajšnjega in svibenjskega gradu, Senčurski hrib in Tržišče pa tudi nista toliko oddaljena, sta med obema krajema. Tako je pravzaprav babenberška doba pustila v laškem gospostvu največ dokazov v arhitekturi.⁷⁷

⁷⁶ Prav tam, str. 194—195.

⁷⁷ Zadnikar: Problem »laške skupine« ... str. 209—233.

Posebno važnost je pridobilo laško gospostvo, ko so si Babenberžani pridobili posest na Dolenjskem. 5. aprila 1229 je s pogodbo na Dunaju prepustil freisinski škof Gerold svoj fevd »v Marki« vojvodu Leopoldu VI. (ta fevd je poprej imel istrski mejni grof Henrik IV. Andechs-Meranski, ki je leto prej umrl).⁷⁸ Ozemlje se je raztezalo jugovzhodno od spodnje Krke in je imelo središče v trgu Otok (Gutenwerth).⁷⁹ Zidani most s tem ni bil važen samo za pot ob Savi navzgor (proti Benetkam), temveč tudi po Savi navzdol.⁸⁰

Leopold VI. je že naslednje leto (28. julija 1230) v San Germanu v Italiji umrl, ko je prisostvoval pogajanjem in sklenitvi miru med papežem in cesarjem. Pokopali so ga v »njegovem« cistercijanskem samostanu Lillienfeld. Pred dvema letoma so odprli grob in našli okostje moškega, starega okrog 55 let in visokega 180 cm, kar je za tisto dobo izredna velikost. Avstrijsko zgodovino-pisje ga imenuje najpomembnejšega vladarja iz babenberške rodbine.⁸¹

Leopolda VI. je nasledil sin Friderik II., imenovan Bojeviti, ki to ime res zasluži. Z Leopoldovo smrtjo se je namreč končalo mirno obdobje in njegov naslednik se je zapletal v boje in končno tudi v boju padel. V prvem zakonu je bil poročen z bizantinsko princeso Zofijo Laskaris, v drugem pa z Agnezo Andechs-Meransko. Ta druga poroka mu je dala možnost, da je že omenjeno babenberško posest na Dolenjskem združil z andeško-višnjegorsko doto; začel se je imenovati »gospod Kranjske«, saj je imel v posesti med drugim tudi Kranj, Kamnik, Višnjo goro in Metliko. Na mejah se je bojeval s Češko in Ogrsko, za kritje stroškov teh bojev pa je nalagal mestom in vazalom nove davke. Na Štajerskem je raslo nezadovoljstvo. Upirala so se mesta, cerkveni gospodje, ministeriali in koroški velikaši in podpiral jih je cesar, ker je vojvoda Friderik prestopil na papeško stran. Vojvoda je zadel celo državni preklic (1236), toda po neuspehu cesarjeve politike v Italiji sta se 1239 cesar in vojvoda pobotala. Končno je hotel cesar pridobiti vojvodo na svojo stran z načrtom, da bi Avstrijo in Štajersko razglasil za kraljevino, Friderika za kralja, ki bi imel pravico, da bi Kranjsko povzdignil v vojvodino, ki bi bila najprej njemu podrejena in šele nato cesarju, eden izmed babenberških sorodnikov pa bi bil kranjski vojvoda (podoben položaj kraljevine v cesarstvu je že imela Češka). Listina o tem je že bila pripravljena, ni pa prišlo do uresničitve, ker se vojvodova nečakinja, 19-letna Jera (Gertruda) ni hotela poročiti z 51-letnim cesarjem. Vojvoda Friderik II. se je zapletel v vojno s Čehi in z Ogrri in 15. VI. 1246 je v boju z Ogrri padel, in to brez potomcev.⁸²

Poglavje o Babenberžanih lahko dopolnimo še z omembo babenberških kovnic na našem ozemlju. Leopold VI. je imel kovnico v Ptujju v letih 1220—1230 (skupno s salzburškim nadškofom), uporabljal pa je začasno tudi salzburško kovnico v Brežicah. Babenberžani so kovali novce tudi na Otoku (Gutenwerth) in pa v Kamniku.⁸³

Avstrijski numizmatik Wilhelm Fritsch dokazuje, da je novc (pfenig in polovičnik), ki ga datirajo okr. 1228-29 in ki prikazuje kamnit obokan most s stražnima stolpoma ob strani in z jelenjo glavo nad njim, bil kovan kot spomin-

⁷⁸ Kos: Gradivo V., št. 501, str. 250—251.

⁷⁹ Prim. F. Gestrin: Otok (Gutenwerth), Zgodovinski časopis XXVI/1972, št. 1/2, str. 33—37; P. Blaznik: Zemljiška gospostva v območju freisinske dolenjske posesti. Razprave SAZU, razred za zgodovinske in družbene vede IV/6, Ljubljana 1953, str. 7—8.

⁸⁰ Zato ne more držati trditve, da je Leopold VI. to posest pridobil že ok. 1223 in da je zato pozidal most čez Savo (Krajevni leksikon Slovenije III., str. 201).

⁸¹ G. Mossier: Stiftskirche-Kirchengebungen-Ilzerzog Leopold VI. 1000 Jahre Babenberger ..., str. 341—342; K. Gutkas: Die letzten Generationen der Babenberger, prav tam, str. 360; monografije o Leopoldu VI. ni; kjer ni posebne navedbe, so v vseh prejšnjih poglavjih podatki o Leopoldu VI. vzeti iz članka F. Eheim: Herzog Leopold VI. (1175?—1230) v delu H. Hantsch: Gestalter der Geschicke Österreichs, Innsbruck & Wien & München 1962, str. 51—63.

⁸² Prim. Grafenauer, n. d. str. 356—358; Lechner, n. d. str. 294—298.

⁸³ B. Koch: Münzen der Babenbergerzeit. 1000 Jahre Babenberger ..., str. 424—430; V. Travner & E. Baumgartner: Naši srednjeveški novci, ČZN XXV/1936, št. 3/4, str. 160—164.

Novec s podobo obočnega mostu s stražnima stolpoma in jelenjo glavo (iz zbirke A. Pogačnika, foto S. Hablič)

ski pfenig v počastitev novega mostu v Zidanem mostu. W. Fritsch zatrjuje, da pomeni jelenja glava sv. Egidija, četudi je svetnikov atribut košuta, vendar po njegovem mnenju zamenjava košute z jelenom v tisti dobi ni nič nenavadnega. Numizmatično društvo Slovenije si je ta novец izbralo za svojo društveno značko kot »prvi in edini naš srednjeveški spominski novец, ki je bil kovan v spomin ponovne postavitve zidanega mosta čez Savo, kar je kraju dalo ime Zidani most«. ^{83a}

Po izumrtju Babenberžanov se je začel boj za njihovo dediščino, v katerem je najprej zmagal Otokar II. Přemysl, končno pa Habsburžani. Iz časov Otokarjeve vlade se je ohranil še en spomin na Babenberžane iz laškega gospostva, namreč obsežna (nad 200 verzov) latinska pesem kartuzijana Sifrida (Syferidus) iz Jurkloštra o ustanovitelju (bolje obnovitelju) samostana vojvodu Leopoldu VI. Pesem je nastala v letih 1261/1262 po zgledu samostanskih historiografskih del, vendar dovolj samostojno, brez direktne odvisnosti. Ker je pesem objavljena tudi na tem mestu v prevodu K. Gantarja, se omejujem samo na zgodovinske pripombe. Menih Sifrid pripoveduje o vojvodu Leopoldu, da je kraljevskega

^{83a} W. Fritsch: Steinbrück (Zidani most) — ein alter Kreuzungspunkt Sloweniens. Mitteilungen d. österr. Numismatischen Gesellschaft XVII/1972, str. 94—95; isti: Spominski novец Zidanega mosta, starega cestnega križišča. Prev. A. Pogačnik, Glasnik Numizmatičnega društva Slovenije, št. 6, Ljubljana 1971, str. 3—4; A. Pogačnik: Naša društvena značka, prav tam, št. 13 (1977), str. 22—23.

rodu (pa materi in babici), da je naselil na Dunaju dominikance, v mnoge kraje minorite, zgradil samostan Lilienfeld in seveda tudi Jurklošter, omenja udeležbo v križarski vojni in pri obleganju trdnjave Damiette, priznava vojvodu zaslugo za mir na mejah in slogo v deželi ter za njegovo posredovanje med papežem in cesarjem.⁸⁴

Milko Kos omenja, da podatka o dominikancih in minoritih drugi viri nimajo, toda današnje avstrijsko zgodovinske pisane navaja dvajseta leta XIII. stol., v katerih so že omenjeni minoriti in dominikanci.⁸⁵ Prav tako opozarja M. Kos, da je drugim virom popolnoma neznan Sifridov podatek, da je ena od Leopoldovih hčera vzela za moža brabantkega vojvoda. V zgodovini Brabanta v XIII. stol. je samo enkrat omenjen vojvoda Leopold VI., in sicer kot oče Jere (Gertrude), ki je bila prva žena türinškega deželnega grofa Henrika Raspe; v drugem zakonu pa je bil Henrik Raspe poročen z Beatrix Brabantsko;⁸⁶ ali je morda to zmešalo Sifrida? Značilno je, da našteva Sifrid 7 Leopoldovih otrok, vendar namesto 4 hčera in 3 sinov šteje 5 hčera in 2 sinova; najstarejšega sina, tudi Leopolda, ki je 1216 kot otrok padel v Klosterneuburgu z drevesa in za posledicami te nesreče umrl,⁸⁷ Sifrid sploh ne omenja, zato pa našteva eno hčerko več.

Glede ugrabitve angleškega kralja Riharda Levjesrčnega se Sifrid pač moti, ko našteva tudi to med »slavnimi deli« Leopolda VI., vendar pa ima prav, ko pripisuje obzidanje Dunaja z denarjem od odkupnine Leopoldu VI. Karl Lechner opozarja, da je odkupnina za Riharda prihajala od srede 1193 do februarja 1194, Leopold V. pa je umrl konec leta 1194, zato vseh del ne moremo pripisati samo Leopoldu V., ampak odpade izvedba in končanje del tudi na njegova sinova Friderika I. in Leopolda VI. Avstrijsko zgodovinske pisane pozna kot najstarejši vir o obzidanju Dunaja že omenjeno delo J. Enenka (Enikla) Fürstenbuch iz let 1280/1290,⁸⁸ torej je Sifridova pesem še starejša. Zato velja Kosovo karakteristika te pesnitve še danes, da je to osamljen primer samostanske historiografske literature in obenem najstarejši tovrstni vir pri nas, ki kot vir prvega reda daje podatke, ki so uporabni za našo in avstrijsko zgodovino.⁸⁹

Vlada Babenberžanov v naših krajih ni dolgo trajala, bila pa je posebej za laško gospodstvo zelo pomembna. Ne prejšnji ne poznejši lastniki niso posevečali temu gospodstvu toliko pozornosti kakor Babenberžani, ker je zanje imelo poseben pomen. Laško je postalo trg, Zidani most je postal prometno križišče, v Jurkloštru so delovali kartuzijani, ves okoliš je dobil cerkve, ki so vplivale na stavbarstvo tudi zunaj meja gospodstva.

Po izumrtju Babenberžanov je Laško izgubilo tak pomen in se spet umaknilo v zatišje. Pod vodstvom grofov Celjskih je začel dobivati pomen Celje, Klausenstein (»stolp pri Radečah«)⁹⁰ in »zidani most« so okrog 1442 porušili sami grofje Celjski, čeprav sta bila v njihovi posesti,⁹¹ kartuzijani so zapustili Jurklošter v reformaciji.⁹² Laško je svoje trške pravice obdržalo in ob 700-letnici njihove prve omembe postalo mesto,⁹³ spomin na Leopoldov »zidani most« je

⁸⁴ K. Gantar: Sifridova pesem o vojvodu Leopoldu VI., str. 231 ss; prim. tudi M. Kos: Rimana pesem o ustanovitvi Jurkloštra vojvodu Leopoldu VI. Casopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino VI/1927, str. 230—241.

⁸⁵ Lechner, n. d. str. 247; Ehelm, n. d. str. 57.

⁸⁶ C. Knetsch: Das Haus Brabant. Genealogie d. Herzoge von Brabant u. d. Landgrafen v. Hessen I. Darmstadt 1917, str. 27.

⁸⁷ K. Guikas, n. d. str. 361.

⁸⁸ Lechner, n. d. str. 189—190.

⁸⁹ Kos: Rimana pesem ... str. 235—236.

⁹⁰ Kronika grofov Celjskih, prev. L. M. Golla, Maribor 1972, str. 64.

⁹¹ Orožen: Tuffer, str. 424—426.

⁹² Prav tam, str. 322—325.

⁹³ Ukaz kralja Aleksandra I. z dne 17. VII. 1927, št. 1723/27 gl. Službene novine Kraljevine SHS IX/1927, št. 183 (16. VIII.) str. 1; Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti IX/1927, št. 90 (27. VIII.), str. 603.

Zivel dalje samo v krajevnem imenu, dokler niso v kraju v prejšnjem in tem stoletju dobili kar tri zidane mostove. Rebrasti križni obok v cerkvah »laške skupine« pričuje o Leopoldovem vplivu in masivni zvonik laške cerkve še danes daje značilno podobo mestu ob Savinji kakor pred 750 leti.

DIE HERRSCHAFT LAŠKO (TÜFFER) ZUR BABENBERGERZEIT

Zusammenfassung

Der Ortsname Laško entstand zur Zeit der Ansiedlung der Slawen. Die fanden hier lateinsprechende alte Bewohner und nannten sie »Vlahi« oder »Lahi«. Niergends im allen slowenischen Kolonisationsgebiet kann man so viele Namen finden, die an »Lahi« zeigen, als hier, z. B.: Lahomšek, Lahomno, Laška vas, Lahov graben und der Bach Lahomnica. Auch archäologische Funde bestätigen die Richtigkeit dieser Behauptung.

Jans Enikel erwähnt im Fürstenbuch von Österreich und Steier (aus den Jahren 1280/1290) zum Jahre 1145 (richtig 1147) dass Graf Bernhard v. Spanheim, der im Kreuzzug gefallen ist, alle seine Grundbesitze dem steirischen Markgraf Ottokar v. Traungau überlassen hat; unter diesen Besitzen erwähnt er auch Laško (Tyver). Die Erwähnung des Grafen Bernhards, die am weitesten in die Vergangenheit reicht, ermöglicht uns das Entstehen und die Entwicklung der Herrschaft Laško bis zu den Markgrafen von Saunien zu verfolgen. Laško lag im Gebiet »zwischen den Flüssen Sava, Savinja, Sotla und Mirna in der Landschaft Saunien« (»inter fluienta Souuuę et Souuę, Zotlę et Nirinę in pago Seuna«). Kaiser Heinrich II. verlieh im Jahre 1016 dieses Gebiet als Alod dem saunischen Markgrafen Wilhelm II. (UBSt I., Nr. 37). Hi. Hemma began nach dem Tode von Wilhelm mit ihren Schenkungen der Kirche diesen riesigen Grundbesitz zu brocken, den sich später verschiedene Zweige ihrer Verwandtschaft geteilt haben. Bei solcher Verteilung entstand auch die Herrschaft Laško.

Die erste Erwähnung von Laško in amtlicher Urkunde finden wir im Jahre 1182, als der steirische Herzog Ottokar verschiedene Schenkungen der Kartause Žilče (Seiz) verleiht. Laško (Tyver) ist in der Urkunde dreimal erwähnt, unter anderem auch als Sitz des herzogl. Amtes (prepositura) (UBSt I., Nr. 620).

Als 1192 den Traungauer im Besitz von Laško die Babenberger nachfolgen, beginnt für Laško eine neue Epoche. Herzog Leopold VI. wollte den neuen Verkehrsweg nach Italien (Venedikerstrasse genannt), der bisher von Wien über Semmering nach Leoben und über Kärnten nach Friaul führte, über seinen Besitz nach Graz und Maribor (Marburg) und weiter bis zu der Sava umleiten. Damit bekam der Besitz der Herrschaft Laško besondere Bedeutung.

In den Urkunden finden wir mehrere Angaben von der Geneigtheit die Herzog Leonold VI. der Herrschaft Laško erwarbte. Im Jahre 1209 erneuerte er die Kartause Jurkloster (Gairach, BUB I., Nr. 169), 1224 verlieh er Freiheiten der Steinbrücke, die er nahe der Egidiuskirche über die Sava erbauen liess (BUB II., Nr. 248), an den Felsen über der Brücke stand die Festung Klausenstein. Laško als Zentrum und Sitz der Herrschaft ist nur in einer Urkunde aus Maribor am 7. November 1227 an dem Tag der Einweihung der Klosterkirche in Jurkloster erwähnt. Zu der Zeit hat der Herzog den Klosterbesitz noch vergrößert und zugleich schreibt er von der Klosterkirche dass er sie auf eigene Kosten erbauen liess (»propris sumptibus edificavimus«), die Kartause bezeichnet er als die »Selnice« (»cenobio nostro«), er spricht auch von »unseren Markt Laško« (»in foro nostro Tyver«), zugleich erwähnt er auch sein Landgericht Laško. Da es keine andere Urkunde gibt, ist dass die einzige Angabe, die von der Erhebung Laško ins Markt berichtet und damit ist der Tag der Einweihung der Kirche in Jurkloster auch der Tag der ersten Erwähnung Laško als Markt (BUB II., Nr. 267).

Alle Kirchen, die an dem Gebiet der Herrschaft Laško zur Zeit Herzog Leopolds VI. entstanden, haben gemeinsame Elemente so dass sie eine besondere »Gruppe von Laško« in der spätromanischer Architektur bilden. Diese Gruppe reicht auch über die Grenzen der Herrschaft Laško. Die noch erhaltene Mauritiuskirche in Jurkloster und heute zerstörte Egidiuskirche in Zidani most (Steinbrück) haben mit einer

Urkunde nachgewiesenen unmittelbaren Einfluss des Herzogs Leopold bei der Entstehung. Die Helgenkirche in Loka bei Zidani most (Laak bei Steinbrück) hat noch die Tradition von Leopolds Einfluss erhalten (in der Kirche sind noch heute Bildnisse des Herzogs Leopold und seiner Frau) und auch das Patrozinium der hl. Helene zeigt darauf. Die Hauptpfarrkirche des hl. Martin in Laško und die alte Pfarrkirche des hl. Petrus in Radeče (Ratschach) zeigen im Stil die gleichen Elemente. Alle erwähnten Kirchen haben den Kreuzrippengewölbe, die Kirche in Laško noch den Chorturm den auch die ehemalige Kirche in Zidani most und Radeče hatten. Kreuzrippengewölbe war in jener Zeiten eine Neuigkeit die Herzog Leopold es aus Oesterreich nach Jurkloster brachte von dort aber weiter in das Zentrum der Herrschaft nach Laško woaus es auch an alle anderen Kirchen in der Herrschaft den Einfluss hatte. Asserhalb der Grenzen der Herrschaft haben das Kreuzrippengewölbe auch die Kirchen hl. Kreuz in Svibno (Scharfenberg), hl. Leonhard in Rodež in der Pfarre Sv. Jurij-Podkum (St. Georgen unter Kumberg) in unmittelbarer Nähe, weiter Filialkirche des hl. Georg an dem Šenčurski hrib in der Pfarre Tržišče (Terschische), Filialkirche Mutter Gottes in Tržišče und Karner des hl. Michaels bei der Filialkirche des hl. Petrus in Gor. Mokronog (Oberrassenfuss).

Der österreichische Numismatiker Wilhelm Fritsch (Graz) behauptet, eine Münze, um 1228—29 datiert und mit Darstellung einer Bogenbrücke bewehrt mit zwei Türmen, soll als Gedenkpfeffing für den Bau der Steinbrücke in Zidani most geprägt sein.

Zum Andenken an Herzog Leopold VI. schrieb der Kartäuser Seifried (Syferidus) in Jurkloster eine lateinische Dichtung die über 200 Verse umfasst und berühmte Werke Herzog Leopolds besingt (Gesta ducis Leopoldi). Diese Dichtung ist ein vereinsamtes Beispiel der klosterlichen historiographischen Literatur an slowenischen Boden in jener Zeiten und hie mit auch die älteste historiographische Quelle in Slowenien die uns Angaben bietet, die für die slowenische und österreichische Geschichte brauchbar sind. Mehr darüber im Aufsatz von K. Gantar: Seifrieds Gedicht vom Herzog Leopold VI. dem Glorreichen (S. 231—243).

Um die Zeit des Königs Ottokar II. Přemysl und der Habsburger, die nach dem Aussterben der Babenberger ihre Erbschaft übernahmen, verlor Laško an der Bedeutung. So gewann unter der Leitung der Grafen von Celje (Cilli) die Stadt Celje an der Bedeutung. Das Andenken an die Babenberger steinerne Brücke blieb in dem Ortsnamen Zidani most. Laško erhaltete seine Markrechte und am 700 Jahresfeier ihrer ersten Erwähnung wurde zur Stadt ernannt. Kreuzrippengewölbe in den Kirchen der »Gruppe von Laško« zeigt an Leopolds Einfluss und der massive Chorturm der Kirche von Laško gibt noch heute wie vor 750 Jahren das typische Bildnis der Stadt an der Savinja (Sann).

SIFRIDOVA PESEM O VOJVODU LEOPOLDU VI. GESTA DUCIS LEUPOLDI

Kajetan Gantar*

UDK 873.3=863:943.6.02(093)(497.12-113 Jurklošter)

GANTAR Kajetan: Sifridova pesem o vojvodu Leopoldu VI. Gesta ducis Leupoldi. (Seifrieds Gedicht vom Herzog Leopold VI.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 47=12(1976)2, str. 231—243. Izvirnik v sloven., povzetek v nem., izvleček v sloven. in angl., 1 faksimile, 1 slika.

Slovenski prevod latinske pesmi o Babenberžanu Leopoldu VI., ustanovitelju kartuzije v Jurkloštru. Pesem, ki je shranjena v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani, je nastala 1261/62, njen avtor je kartuzijan Seifried, po rodu Svab. Prevodu je dodan uvod, ki osvetljuje nastanek pesmi in razčlenjuje njeno vsebino in metrično obliko. V opombah so razložene aluzije na razne zgodovinske dogodke (križarske vojne, ujetje kralja Richarda Levjesrčnega, graditev dunajskega mestnega obzidja, sorodstvene vezi Babenberžanov itd.).

UDC 873.3=863:943.6.02(093)(497.12-113 Jurklošter)

GANTAR Kajetan: Syferidus's Song about the Duke Leopold VI. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 47=12(1976)2, p. 231—243.

Orig. in Slovene, summary in Germ., synopsis in Slovene and Engl., 1 facsimile, 1 pict.

The author translated into Slovene a Latin song about Leopold VI of Babenberg, who established the cartusian monastery at Jurklošter in Slovenia. The poem, preserved in the National and University Library in Ljubljana, was written by Seifried, a cartusian monk, native from Swabia, in 1261/62. The translation is preceded by an introduction, in which the background of the poem is given, its contents and metrical form are analyzed, and followed by notes, containing the explication of various allusions on historical events (crusades, the capturing of Richard I the Lion-Heart, the building of the city-wall at Vienna, relationship connections of the Babenberg etc).

Ena najstarejših, formalno in vsebinsko najbolj zanimivih latinskih pesmi, kar jih je v srednjem veku nastalo na naših tleh, je brez dvoma pesem o vojvodu Leopoldu VI. iz rodu Babenberžanov, ustanovitelju jurkloštrske kartuzije. Milko Kos to pesem upravičeno označuje za zgodovinski »vir prvega reda«, saj vsebuje med drugim tudi nekaj podatkov, ki jih drugi viri tega obdobja ne poznajo.

Avtor pesmi je jurkloštrski menih Sifrid (latinsko Syferidus, nemško Seifried). Bil je nemškega rodu, saj samega sebe označuje za Tevtona (Thevtonicus), in sicer s Švabskega, na kar kažejo oznake Swevus, ex Swevis natus. Vendar se je zavedal, da živi kot tujec med Slovenci, saj pravi nekje dobesedno, da »njega,

* Dr. Kajetan Gantar, izredni profesor Filozofske fakultete Ljubljana.

Švaba, v Jurkloštru redi slovenska (ali slovanska) zemlja« (*Gyrio nutrit eum Swevum Sclavonica tellus*). Izhajal je iz premožne družine in bil poročen z neko premožno ženo Elo ali Helo. Po ženini zgodnji smrti je na neznan način napravil svoje premoženje in se nato kot kartuzijan v Jurkloštru pokoril za svoje prejšnje velike grehe (*commissa crimina, que sunt, heu, grandia*). Sam pravi, da ga je samostanska celica kot »nevedneža, ki je prišel semkaj iz daljnih tujih krajev, pobrala s ta, ga oblekla in poučila, mu z vinom in oljem lajšala številne rane in ga kot tujca rešila iz Satanovega žrela« (*saucibus e Sathane peregrinum me rapuisti*).

Poleg pesmi o vojvodu Leopoldu je Sifrid napisal še več drugih latinskih pesmi (v celoti okoli 750 verzov), med katerimi je najdaljša »Hvalnica samostanske celice« (*Commendacio celle*), ki vsebuje tudi več avtobiografskih podatkov. Njegove pesmi so nastale sredi 13. stoletja, na kar kažejo večkratne omembe predstojnika Viljema (*Willelmus*), za katerega je znano, da je bil l. 1255 in 1260 jurkloštrski prior. Rokopis, v katerem so z enakomerno kaligrafsko pisavo napisane Sifridove pesmi, obsega 226 pergamentnih listov in je danes shranjen v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani (Ms 40).

Sifridove pesmi se odlikujejo po sorazmerno čisti in preprosti latinščini, po gladki metrični dikciji, spretni verzifikaciji, predvsem pa po bogastvu rim, ki so sicer na splošno precej šablonske (kopičenje glagolskih in samostalniških obrazil), včasih pa tudi nekoliko drznejše in bolj iskane. Z oblikovnega vidika so npr. v pesmi *Commendacio celle* zanimivi odlomki s tako imenovanimi »leoninskimi rimami«; takšen je med drugim odlomek o očetu Brunu, ustanovitelju kartuzijanskega reda:

*hac informatus prudens vir Bruno vocatus,
vir quia robustus bonus hoc et in ordine iustus
ordine construxit, per quem sacer ordo reluxit.*

Leoninske rime srečujemo tudi v nadaljnjih odlomkih Hvalnice samostanske celice (prim. v. 197—423), vrhunec pa doseže pesnikova virtuoznost v sklepnem odlomku, ki ima naslov *Hec est finalis celle laus et specialis* (»Zadnja in posebna hvalnica celice«), kjer se zvrsti kar 16 zaporednih leoninskih rim, ki se vse ujemajo z besedo *cella* (celica).

Z vsebinskega, tj. z zgodovinskega vidika pa je veliko zanimivejša pesem o vojvodu Leopoldu VI. Nastala je — kot sklepa M. Kos po aluzijah na zgodovinske dogodke — med oktobrom 1261 in avgustom 1262.¹

Pesem o Leopoldu je zložena v trohejskem metrumu, in sicer v sedmestopnih trohejih, pri čemer pa je četrta stopica v verzu okrnjena, akatalektična; za njo sledi v vsakem verzu precej ostra cenzura. Prim. začetek pesmi:

<i>I.áudes áliquántulás,</i>	<i>céllam cómmendándo,</i>
<i>frátres ét noviciós</i>	<i>pártim informándo,</i>
<i>póstquam párvum códicém</i>	<i>stúdens cómpilávi,</i>
<i>ílud nón supérfluúm</i>	<i>fóre réputávi.</i>

Metrična shema verza je potemtakem: — U — U — U — || — U — U — U. Takšna metrična shema je v srednjeveškem latinskem pesništvu zelo pri-

¹ Če sprejmemo Kosovo argumentacijo glede datacije nastanka pesmi (ČJKZ VI, 234—5), potem je bil Viljem prior jurkloštrske kartuzije ne samo v letih 1255 in 1260 (prim. Kos, n. d. 231, op. 3), ampak tudi še pozneje, v času nastanka pesmi o Leopoldu, tj. leta 1261 ali 1262, saj pesnik priorja Viljema izrecno ogovarja v verzih 36 in 177.

ljubljenca, zlasti v t. i. »vagantski poeziji«; za primer navedlmo verz iz znane zbirke *Carmina Burana*:²

Secta nostra recipit	iustos et iniustos,
claudos atque debiles	firmos et venustos,
validos aetatibus	senio onustos,
rigidos et asperos	Venere combustos.

Isto metrlčno shemo srečujemo tudi v resnejših pesniških proizvodih tega časa, npr. v eni od latinskih žalostink, ki so nastale ob smrti zadnjega Babenberžana Friderika II. Bojevitega in katerih rokopis je shranjen v Admontu (Ms 94). Za primer nekaj verzov iz te žalostinke, ki je ne samo po obliki, ampak tudi po vsebini in politični tendenci zelo blizu Sifridovi pesmi:

Austria divitiis	omnibus fecunda
sola iam in pulvere	sedit gemebunda,
parvi pendit Styria	quelibet iocunda,
quamvis in militibus	nulli sit secunda.
In diversa spargitur	terre dominatus,
propriis in sedibus	regnat incolatus.
Agnus ovem devorat,	lupus est beatus.

Pred samim začetkom Sifridove pesmi je kratko trivrstično uvodno pojasnilo v prozi, ki ga je M. Kos v svoji objavi integriral v samo besedilo pesmi.

Sama pesem je sestavljena iz dveh delov, ki ju loči ostra zarez s sklepno besedo Amen v verz 166. Prvi del (v. 4-166) je splošnejšega in bolj epskega značaja. V njem našteva pesnik Leopoldova slavna dela in zasluge, zlasti njegove zasluge za jurkloštrsko kartuzijo; omenja tudi usodo Leopoldovih otrok, pri čemer se dlje pomudi ob nesrečni Leopoldovi hčerki Marjeti, ki je bila najprej poročena s kraljem Henrikom VII., potem pa jo je kot vdovo vzel za ženo češki kralj Otokar Přemysl II., a jo je nato zavrzel in se poročil z madžarsko princeso Kunigundo. Precej pozornosti posveti tudi Leopoldovemu sinu in nasledniku Frideriku II. Bojevitemu, ki je padel v bitki s češkim kraljem Otokarjem I. 1246. Na koncu prvega dela prosi sv. Janeza Krstnika in svetopisemskega kralja Davida za blagor Leopoldove duše.

Na začetku drugega dela pesmi (v. 167—228) je kratek intermezzo z zakristanom Janezom, enim tistih realističnih samostanskih fratrov, ki očitno nimajo ravno preveč posluha za visokoletne duhovne podvige samostanskih očetov. Sicer pa je drugi del pesmi veliko bolj introvertiran kot prvi, v njem je precej avtobiografskih potez, pesnik daje duška občutku hvaležnosti, ki jo dolguje vojvodu Leopoldu, saj je le-ta z obnovitvijo in zgraditvijo samostana njemu in njegovim sobratom omogočil, da se lahko nemoteno posvečajo rešitvi svoje duše.

Pesem se konča s priporočilom mučencema Celziju in Nazariju. V rokopisu je nato in continuo izpisanih še dvajset rimanih verzov (**Hoc sibi det munus, qui**

² Teoretično je mogoče vsak tak verz razčleniti v dva krajša trohejska verza — in v zbirki *Carmina Burana* v resnici najdemo takšne primere, npr. C. 87:

Ecce torpet probitas,
virtus sepelitur,
fit iam parca largitas,
parcitas largitur;
verum vincit falsitas,
veritas mentitur.

regnat trinus et unus . . . Lector dicat amen, scribenti dando iuvamen), ki pa so napisani v drugačni, precej neobvezni metrični formi in ki tudi po svoji igrivi dikiciji precej odstopajo od siceršnje resnobne ravni same pesmi.

Quæ quedã paucula gesta
 siue religiosa p̄conia .i.
 cliti ducis leupoldi .m̄i
 f̄idatoris . a quodã lueuo
 cellicola richunce sine p̄
 sup̄cois calūpnia dictitã.

Vandẽs aliquãtulas .cellã
 comẽdand . fr̄es ⁊ nou
 cios / partim informand .
 Postquã parvũ codicem /
 Audẽs cõpilau . Illã nõ sup
 flũ / fore reputau .
 Principis egregij / si diu
 na gesta / ex leipis attã
 men / que ã manifesta .
 Nũc leupoldi recedã / m̄i

SLAVNA DELA VOJVODE LEOPOLDA

Tu je nekaj malega o znamenitih delih oziroma verska hvalnica na čast slavnemu vojvodu Leopoldu, našemu ustanovitelju. To je v vezani besedi zložil neki švabski menih, brez spletkarskega in ošabnega namena.

Malo hvale sem zapel, celico proslavljal,
bratom in novincem del znanja sem obnavljal,
že sestavil sem skrbno knjižico neznatno,
mislil si: ne bo odveč petje to dodatno.

10 Leopolda bom zapel dela imenitna,
tista vsaj, ki izmed vseh najbolj so očitna.
Knezu ustanovitelju peč bom dolžno hvalo,
za zahtevno delo bom izostril pisalo.

Ti, ki znotraj in navzven vsem nam predseduješ,
ti, ki knezu istemu hvalo izkazuješ,
kar je njemu všeč bilo, tega se raduješ.

Jaz njegovih svetnih del zdaj ne bom našteval,
kar je Bogu všečnega, to bom le opeval.

20 Avstrije in Štajerske vojvoda sloviti,
iz kraljevske se krvi v hiši plemeniti
je rodil, v krepostih vseh žlahtno se je vzgajal,
za življenja svojega vsem ljudem ugajal.

Temu čúdit se ni: ljubil je resnico,
on ohranjal nam je mir, branil nam pravico,
Bil je varen ščit, branik dobrih, poštenjakov,
in obenem strah, trepet zlobnih in divjakov.

30 Tabore, grozeče nam, vse uničeval je,
samostanskih svetih hiš mnogo osnoval je,
šest dejanj usmiljenja rad izvrševal je.
Slavni pridigarski red, ki navzoč še zdaj je,
je na Dunaj naselil, v mnoge nove kraje
minorite je uvel, Lilienfeld zgradil je,
vrsto cistercijanskih hiš s tem še pomnožil je.
Sveti duh ga z vso močjo vnel in razsvetlil je,
hišo samostansko tu vélel mu zgraditi,
z vsem zanosom njeno last dal je pomnožiti.

Takšen je naš red po njem. Oče naš prečastni,
tebe, Viljem, vprašam zdaj, ti mi to pojasni,
s kakšno je zavzetostjo hišo ustanavljal,
celice in božji hram zidal in postavljaj!

40 Beri privilegije in skrbno preveri,
tvojih hišnih mej popis, vso posest premeri,
kašče in vinograde, polja in nasade,
hlapce, dekle, travnike, njive in livade,
vsa poslopja si oglej, niso v slabem stanju,
vse delavnice stojé, vse v najboljšem stanju.
Zraven, oče, še oglej drevje si v gozdovih,
vso živino si preštej, grede na vrtovih!
Skrbno vodi in ravnaj vse poprej našteto
z vneto prizadevnostjo, od srca zavzeto,
da lahko hoš dal račun prvemu sodniku,

- 50 ki le čist račun pozna, dobremu plačniku,
ki račune poravna, daje zadoščenje
njim, ki skrbno vodijo dano premoženje,
a pastirje sprijene pahne v pogubljenje.
Zanje se zares bojim, ki si jih nasledil,
morda v skrajno je temò kdo od njih zabredel.
Če računov kdo ne zna v redu poravnati,
ogni se mu, treba ni družbe z njim iskati!
Kot začel si, nadaljuj, blag in mil nam bodi,
ko priboljške nam deliš, a strogo nas vodi,
- 60 radost z žalostjo, strogost z blagostjo menjavaj!
Iz dolgov izkoplji se, cerkvi krov obnavljaj,
kar je zanemarjeno, čisti in popravljaljaj,
kar leži razrušeno, dvigni in postavljaljaj,
kar imaš nasprotnikov, vse jih proč preženi,
samostanu vselej v prid pravde vse doženi,
po posvetu z brati le vse kupuj, prodajaj,
modro vladaj služinčad, v prazno ne razdajaj!
Teh nasvetov nisem dal ti preračunljivo,
če poslušal si morda kdaj me ubogljivo,
- 70 dragi oče, ljubljeni. Ti nas znaš voditi,
da bi tebe kdo učil, tega treba ni ti,
pač pa nam spodobno je, se ti pokoriti,
in kar koli nam deliš, vdano jesti, piti.
Ko sem te nasvete dal, naj zapojem slavo
knezu Leopoldu zdaj, ki za vero pravo
s Kristusovim križem šel v sveto je deželo,
ljudstvo tam ukrótil je divje pobesnelo,
ki kristjane-vernike je takrat pestilo,
mesto Damiata meč knezov je čutilo.
- 80 Anglijo oropal je njenega vladarja,
dolgo žalovala je, zmedena, brez kralja,
končno odkupila ga z vsoto je denarja.
S tem denarjem vojvoda Dunaj je obkrožil
z zidom, da ga ni poslej več Madžar ogrozil;
vse sovražnike tako zmagal in odgnal je.
Svojo hčer v prijateljsko vez zakonsko dal je
kraljeviču Henriku, v hišo mu cesarsko.
Češki kralj ima jo zdaj za ženó postransko,
a v nesramni postelji ljubi se z Madžarko.
- 90 To je čudno, vendarle je resnica sveta:
če bi živel, Leopold, takega bi zeta
štel si za sovražnika, podlega ničeta!
O nezvesta, slepa smrt, kruta in nečedna,
o krivičnica, zakaj nisi bolj dosledna,
blaga njim, ki njih krepost vse je hvale vredna,
ki še cerkev jim prizna njih dejanja zgledna!
Mar s cesarjem papeža zbotal in zmiril ni,
samostanskih svetih hiš zidal in gradil ni,
mar miru in sloge ni vároval, ohranil,
- 100 roparjev, razbojnikov trebil in nas branil,
mar ni z miloščino sam daleč vseh prekašal?

- V Kristusa imenu križ vdano je prenašal,
 samostane zrušene vneto je obnavljal,
 kot vojak z vojaki se v boju je proslavljal,
 se kot klerik klerikom vedno rad posvetil,
 kot menih z menihi se večkrat istovetil.
 Takšno milost sam Gospod njemu je namenil,
 bolj kot druge vojvode ljubil ga in cenil.
 110 V želji, da bi mu miru več nihče ne kratil,
 s patri cistercijanci se končno je pobratil.
 Bog, nakloni mu in daj vedrega počitka,
 v raju mu odkaži kraj večnega užitka!
 Vedno modro je ravnal vajeti pravice.
 Njemu le zasluga gre, da sem sit pšenice,
 psi pa ovs! Bog, o daj rajsko mu gostijo,
 nikdar ne okusi naj, kaj v peklu trpijo!
 On je bil kraljestva vzor, z dvojno vojvodino,
 vojvodov prvenstvo vseh njemu gre edino.
- 120 Cesar sam ga je tako spoštoval in cenil,
 sinu da njegovo hčer v zakon je namenil,
 kar sem sicer že poprej ravnokar omenil.
 Hčer povzdignil je na tron, s krono okrasil jo,
 pa zavrgel češki kralj, sám zapustil jo.
 Vsi naj objokujejo podlo to ravnanje,
 da je žena zdaj ob čast in ob spoštovanje!
 Ona pa četverico je sestrá imela,
 vsaka kneza boljšega za moža je vzela:
 ena poročila se z vojvodom je saškim,
 druga omožila se s knezom je brabantiskim,
 130 tretjo si za ženo vzel je vladar turinški,
 a četrta vdala se v zakon je mišenjski.
 Vojvoda naš Leopold, svatbe si proslavljal,
 z vredno doto hčere vse v zakon si odpravljaj,
 vendar pa najboljši del zase pridržaj si,
 svojima ga sinoma v dediščino dal si.
 Henrik imenuje se od sinov starejši,
 Friderik je, brat njegov, bil po letih mlajši.
 Ta bi kralju češkemu bil strašno sovražen,
 ako danes bil bi živ, saj že prej poražen
 140 kralj iz bitke je odšel, ko sta se sprijela
 v krajih, ki zaradi njih vojna se je vnela.
 Brat bi, če ostal bi živ, maščeval sramoto,
 kralj, nezvesti préšuštnik, plačal bi grehoto!
 Brat pod svojo oblastjo združil bi v celoto
 Avstrijo in Štajersko. A prezgodnja smrt je
 vzela ga, prekrižala ves njegov načrt je.
 Tolikšen sem slavospev hótel, da zapojem
 o ustanovitelju, kot očetu svojem;
 a v spomin zaslug, časti, v znak mu spoštovanja
 150 tudi sina mlajšega sem naštel dejanja.
 Včasih sin lahko pridá k svojih staršev slavi.
 Te besede prior moj mi ne razveljavi,
 z njega privoljenjem zdaj to bom pesem sklenil,

- a na kratko še enkrat kneza bom omenil,
vojvodo preslavnega, njega, ki dolgujem
mu zaslugo, da lahko v miru tu domujem.
On, ki sam opravil je dela vsa našeta,
si zaslužil je ime žlahtnega očeta,
vnetega za božjo čast, hrabrega vojaka
in zakonodajnika, v pravu učenjaka.
- 160 Sveti Janez naj Krstnik brani ga, varuje,
David, ki iz dna srca svete pesmi snuje,
mu pomagaj, on, ki sam božji kitarist je,
on, ki sam je rojen kralj in ki vnet psalmist je,
v svetih slavjih vseh navzoč, od Boga izbrani!
Leopolda zlih duhov kopje naj ne rani! Amen.
- Janez pravi »Prosim te!«, zakristan razumen,
mož preprostega srca, ne sofist dvoumen.
Praznih in turobnih hval on — kot jaz — ne mara,
vsega že zadosti je polna mu košara.
- 170 Rečem mu: »Ni moj namen tukaj obličati,
malo hvale vojvodu le še hočem dati,
z večjo radostjo potem s tabo pokramljati.«
- Najprej mu za stavbo to prav pristrčna hvala,
ki že mnogim jè in bó mnogim pomagála,
dokler volja je Boga, da bo čvrsto stala.
Viljem, ti upravljaj jo, zanjo skrbi vdano!
Hvala vojvodu za to, ker mi dal je hrano,
krov nad glavo, posteljo, haljo toplo tkano!
- 180 Po njegovi milosti tukaj neprestano
zadostujem za svoj greh, mik sveta preziram,
ki poprej me vabil je, vklepal v spone zmerom.
Meni ljubša milost je, mi od kneza dana,
kot očetna dédina, vsa po zlu pognana,
ljubša kot moje žené dota vsa vabljiva,
ki naj rajnka, molim, zdaj blažen mir uživa. Amen.
- Vi, ki iz daljnih krajev sèm, bratje, ste prispeli,
in ste tale samostan skoraj v last si vzeli,
vojvodo odličnega, kot ste že začeli,
- 190 vtisnite si v svoj spomin, in ne pozabíte,
vaš ustanovitelj je, v srcih ga gostite,
kot veleva prior vam, v misli ga jemljíte!
Naj vam le veleva to, saj od zunaj ceni,
kaj po božji volji vam dar njegov pomeni.
Ako ne bi on tegá vsega vam podaril,
po naključju kje doma vsak bi životaril,
ne bi tu se pokoril, se kesal grehote,
pa okusil v dnu pekla večne bi strahote.
- Morda pa od bratov kdo misli si in pravi:
200 kaj uči nas ta Tevton, s pridigo nas gnjavi,
kaj o našem vojvodu vedno nas spodbuja,
ta njegov spodbudni glas nas samo utruja!
Vsak od nas pri sebi sam dobro zna in ve že,
in zato njegov nasvet prav nič ne zaleže.

- Temu naj odgovori Kraljev sveta knjiga,
 da se je dotaknem tu, zdaj bo moja briga.
 Izraelu je dokaz Juda dal brez dvoma,
 da mu mnogo bližji je, v smrti Absaloma,
 ko prešel je David kralj z vojsko čez plitvino,
 210 vključil Izrael nazaj v svojo kraljevino.
 Izraelcem je prešla trma trdoglava,
 Bokrov sin je bil ubit, padla mu je glava
 Nočem, brat, da bi enak kraj poti bil tvoje.
 Ako ti proslavljal bi grofa iz Savoje
 silna dela in značaj, bi ne oporekal:
 sam vojvodu Avstrije hvalo bom izrekal
 in s tem večjo radostjo slavo mu oznanjal
 in v ponižni prošnji zanj se h Gospodu klanjal
 in te nič več s tem ne bom gnjavil in preganjal.
 220 Pri ljudeh enako je ploskanje v navadi:
 kar jim je resnično všeč, slišijo pač radi.
 Celzij in Nazarij pa, slavna mučenika,
 vojske Kralja kraljev vseh, bódita prošnjika,
 s svojim glasom vojvodu močna pomočnika!
 Naj ga prošnja vajina spremi v rajske kraje!
 Isti dan se — kot vidvá — ločil od sveta je,
 in tako pomagajta s svojo mu veljavo,
 da bo z vama vred delil zgoraj večno slavo!

O p o m b e

v. 4 **Malo hvale sem zapel, celico proslavljal:** Pesem o vojvodu Leopoldu VI. se s temi besedami navezuje na Hvalnico samostanske celice (*Commendacio celle*), ki stoji v rokopisu neposredno pred njo.

v. 17 **Avstrije in Štajerske vojvoda slovti:** Vojvoda Leopold VI. (**Leupold, Liupold**) ima v zgodovinskih spisih tudi stalni pridevek »Slavni« (*der Glorreiche, gloriosus, illustis, egregius*). Nasledil je svojega očeta Leopolda V. (vojvoda Avstrije 1177—1194, vojvoda Štajerske 1192—1194, umrl 31. decembra 1194) najprej kot vojvoda Štajerske (1195—1230), po smrti brata Friderika I. tudi kot vojvoda Avstrije (1198—1230). Proslavil se je s svojimi podvigi v vojni in miru. Poleg graditve taborov, samostanov, cerkva in vsega drugega, kar našteva Sifrid, je Leopold VI. znan tudi po tem, da je dal ob izlivu Savinje v Savo zgraditi Zidani most, ki je v veliki meri olajšal prometne zveze med našimi deželami in tesneje povezal Dolenjsko s Štajersko in s panonskim zaledjem.

v. 18 **iz kraljevske krvi:** Leopoldova mati Helena je bila hči madžarskega kralja Geza II., njegova babica Teodora pa nečakinja bizantinskega cesarja Manuela I. Komnena.

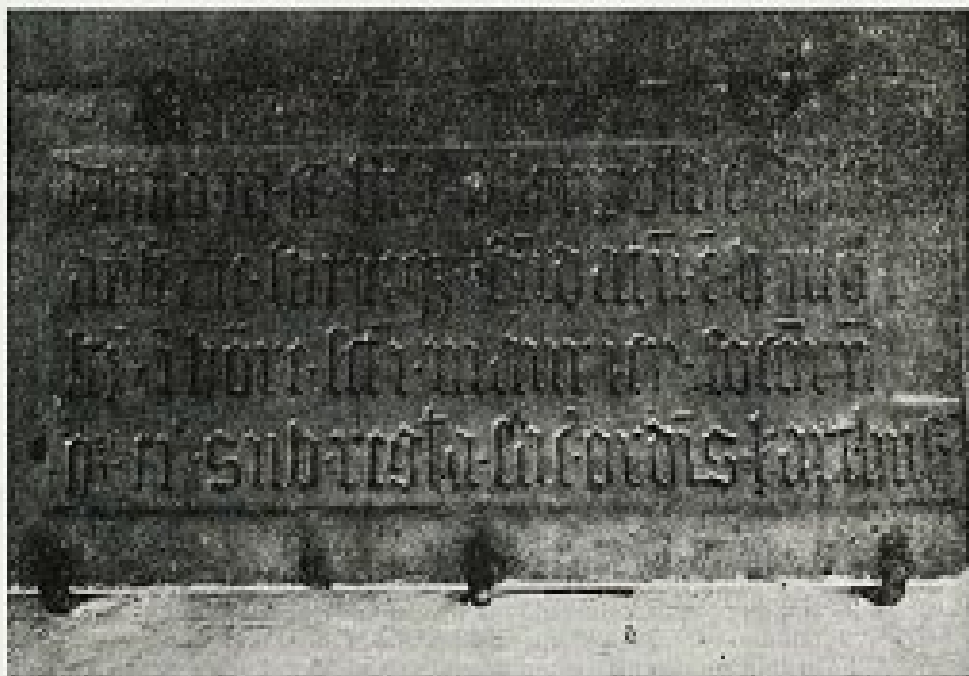
v. 28 **pridlgarski red:** Dominikanci.

v. 30 **Lilienfeld:** Velik cistercijanski samostan južno od St. Pöltna, eno najpomembnejših srednjeveških kulturnih središč na Nižjem Avstrijskem, zgrajen v letih 1202—1217. V obdobjih največjega razcveta je samostan štel tudi po več kot 100 menihov.

v. 36 **Viljem (Wilhelmus):** Prior jurkloštrskega samostana, prim. str. 232 zgoraj in opombo pod črto.

v. 38 **celice (cellae):** Mišljene so pravzaprav majhne enonadstropne hišice z vrtičkom, v kakršnih živijo kartuzijanski menihi.

v. 39 **berl privilegije:** Mišljeni so predvsem privilegiji vojvode Leopolda VI. z dne 9. septembra 1209 in z dne 7. novembra 1227 (*Fr. Kos, Gradivo V*, št. 154 in 462; *Gradivo* za zgodovino Maribora I, Maribor 1975, št. 47, 60 in 61).

Napis v kartuziji Jurklošter: »Leta 1203 je avstrijski in štajerski vojvoda Leopold ustanovil ta samostan v časi sv. Mavricija in njegovih tovarišev po pravilih sv. kartuzijanskega reda« (danes pred vhodom v muzejsko zbirko v Laškem). (Foto M. Zadnikar) (sl. 1)

v. 43 poslopja: Izvirnik ima na tem mestu besedo *testudines*, ki jo M. Kos prevaja »krastače«, kar pa očitno nima nobenega pravega smisla. Verjetno je *testudo* tu pokvarjena oblika, nastala po haplologiji iz *testitudo*, kar pomeni v srednjeveški latinščini stroho; krov kakega poslopja, zlasti cerkveni krov.

v. 59 ko pitancelje deliš, strogô nas vodi: Pitanelja (*pitancela*) je v kartuzijanskih samostanih glavna jed, v prenesenem pomenu pa jedilni obrok. Zanimivo je, da ima ista beseda v cistercijanskih samostanih nekoliko drugačen pomen, in sicer pomeni posebno jed iz mleka in jajca, ki so jo prejemale bolniki in oslabei (beseda je morda etimološko sorodna z našim izrazom *pita*).

v. 76 šel v sveto je deželô: Leopold VI. se je udeležil dveh križarskih pohodov. Leta 1212 je šel na pobudo papeža Inocencija III. na križarsko vojno proti albižanom (verska sekta, podobna našim bogomilom) v južno Francijo in nato še dalje, čez Pireneje, proti Mavrom v Španijo. Leta 1217 pa se je udeležil križarskega pohoda v Sirijo, Palestino in Egipt.

v. 79 mesto Damlata (dan. Dumlat ali Damiette): Utrjeno mesto ob rokavu reke Nila, ki je v času križarskih vojska veljalo za ključ do Egipta. Leopold je sodeloval pri obleganju te trdnjave, vendar se je vrnil v Avstrijo, še preden je trdnjava novembra 1219 padla križarjem v roke.

v. 80 Angiljo oropal je njenega vladarja: Pesnik zamenjuje Leopolda VI. z njegovim očetom Leopoldom V., ki je kot zaveznik nemškega cesarja Henrika VI. 21. decembra 1192 v bližini Dunaja ujel angleškega kralja Riharda Levjesrčnega, ko se je — preoblečen v romarja — vračal s tretje križarske vojske. — Mimogrede: iz ust pobožnega meniha zvenl precej nenavadno povellčevanje tega Leopoldovega podviga, saj je papež Celestin III. to dejanje obsodil in kaznoval Leopoldovega očeta celô z najstrožjo kaznijo, ki je bila predvidena za ogrožanje in zapiranje križarjev in romarjev v sveto deželo — z izobčenjem. Šele na smrtni postelji je bila Leopoldu V. preklicana kazen izobčenja, ko je obljubil, da bo vrnil krivični del odkupnine.

v. 82 končno odkupila ga z vsoto je denarja: Vojvoda Leopold V. je kralja Riharda Levjesrčnega za veliko noč 1193 v Speyeru izročil nemškemu cesarju Henriku VI., ta pa je 29. junija istega leta v Wormsu sklenil z Rihardom pogodbo o njegovi osvoboditvi. Rihard je moral za odkupnino zbrati najprej 100.000, nato pa še 50.000 mark srebra, od česar je skoraj polovica (11.690 kg srebra) pripadla Leopoldu V.

v. 83 Dunaj je obkrožil z zidom: Z odkupnino, ki je prispela na račun osvoboditve Riharda Levjesrčnega, sta Friderik I. in Leopold VI., sinova Leopolda V., deloma krija stroške za razširitev dunajskega mestnega obzidja in za utrditev nekaterih drugih avstrijskih mest (Enns, Hainburg, Wlener Neustadt). Torej tu ne gre več za pesnikovo pomoto in zamenjavo z Leopoldovim očetom (kot domneva M. Kos, n. d. 233, op. 2), temveč tudi za zasluge Leopolda VI.

v. 86 svojo hčer v vez zakonsko dal je kraljeviču Henriku: Henrik VII., sin cesarja Friderika, se je 29. novembra 1225 v Nürnbergu poročil z Leopoldovo hčerko Margareto.

v. 88 češki kralj: Po Henrikovi smrti (1242) se je Margareta i. 1252 poročila s češkim kraljem Otokarjem Přemyslom II. Přemyslova poroka z vdovo, ki je bila 23 let starejša od njega, je bila izrazito politično motivirana: z njo si je hotel zagotoviti zakonite pravice do Avstrije in Štajerske.

v. 89 ljubl se z Madžarko: Kralj Otokar Přemysl II. se je l. 1261 ločil od Margarete in se še istega leta, 25. oktobra, poročil s Kunigundo, hčerko hališkega kneza Rastislava in vnukinjo madžarskega kralja Bela.

v. 97 s cesarjem papeža zbotal: Leopold VI. si je veliko prizadeval za spravo med nemškim cesarjem in rimskim papežem. Tako je že l. 1225 v San Germanu (v južni Italiji) posredoval med cesarjem Friderikom II. in papežem Honorijem III. Pozneje je bil v skupini svetnih in cerkvenih knezov (oglejski patriarh Berthold, salzburški nadškof Eberhard II., regensburški škof Siegfried, koroški vojvoda Bernard in meranski knez Oto), ki so 23. julija 1230 v San Germanu pomirili cesarja Friderika II. s papežem Gregorjem IX. Ob slovesnem podpisu pravne pogodbe je bil Leopold hudo bolan in že nekaj dni zatem (28. julija) je umrl.

v. 110 s patr. cistercijanci se pobrali: Leopolda so cistercijanci sprejeli za člana svoje molitvene skupnosti. Po smrti so njegovo truplo iz San Germana prepeljali v Lilienfeld in ga tam pokopali pred glavnim oltarjem samostanske cerkve. V tolažilnem pismu, ki ga je papež Gregor IX. poslal njegovi vdovi Teodori, je pokojnika imenoval »najbolj krščanskega kneza« (princeps christianissimus).

v. 114 sem sit pšenice: Pšenični kruh je jedla le gospoda (zato herrenspise), medtem ko so kmetje jedli kruh iz rži in ovsa.

v. 128 ena poročila se z vojvodom je saškim: Agneza, ki se je l. 1222 poročila z Albrehtom Saškim.

v. 129 druga omožila se s knezom je brabantkim: Podatek, da se je ena Leopoldovih hčera poročila z brabantkim knezom (Brabant, dežela v Belgiji), je drugim virom povsem neznan. — Zanimljivo je, da Sifrid nikjer ne omenja Leopoldovega prvo-rojenega sina Leopolda, ki je umrl še kot otrok (1216).

v. 130 tretjo si za ženo vzel je vladar turinški: Gertruda, ki se je l. 1238 poročila s turingijskim deželnim grofom Henrikom Raspe, poznejšim (1246/47) nemškim kraljem.

v. 131 četrta vdala se v zakon je mišenski: Konstanca, ki se je l. 1234 poročila z mišenskim (Meissen v dan. NDR) mejnim grofom Henrikom.

v. 136 Henrik: L. 1222 se je poročil z Agnezo, hčerko turingijskega deželnega grofa Hermana I., a je umrl že l. 1228, še pred očetovo smrtjo. V zgodovinskih virih ima pridevek Grozni (der Grausame). Baje je vzdrževal tajne stike z uporniki zarotniki in s sovražnimi Čehi, zato nas ne preseneča, da je pesnik (čigar antipatije do Čehov so očitne) o njem tako redkobeseden.

v. 137 Friderik: Mišljen je Friderik II. (1230—1246), naslednik Leopolda VI., znan tudi pod nazivom Friderik Bojeviti (Friedrich der Streithare, zgodovinski viri ga označujejo strenuus bellator, semper bellicosus, dictus Bellicosus). Imel je tudi uradni naziv »Gospodar Kranjske« (Dominus Carniolae). Zadnji Babenberžan (bil je dvakrat poročen, a v obeh zakonih brez otrok). Bil je izredno nadarjen in temperamenten, vendar zelo svojeglav, neobvladan in neuravnovešen. Za svoje nenehne vojne podvige proti madžarskim, češkim in bavarskim sosedom je podložnikom nalagal vedno nove davke in dajatve, zato je bil marsikje tudi zelo osovražen.

v. 140 poražen kralj iz bitke je odšel: Pesnik je verjetno zamešal podatke o dveh bitkah, ki sta se odigrali l. 1246: 26. januarja je Friderik v bitki pri Staatzu premagal mladega Ulrika Španhajmskega, ki je na pobudo svojega strica Otokarja Přemysla II. vdrl na Štajersko. 9. junija istega leta pa je prišlo ob reki Litvi (Leitha) na Gradličanskem do velike bitke med Friderikom II. in madžarskim kraljem Belo IV. Madžarski kralj je bil sicer premagan, a Friderik je v bitki izgubil življenje.

v. 161 **sveti Janez Krstnik**: Patron najstarejše lesene samostanske cerkve v Jurkloštru. Kipi sv. Henrika, Janeza Krstnika in sv. Mavricija še danes krasijo pročelje cerkve v Jurkloštru.

v. 163 **David**: Svetopisemski kralj, avtor številnih psalmov.

v. 205 **Kraljev sveta knjiga**: Mišljena je svetopisemska 2. knjiga Kraljev.

v. 208 **Absalom**: Tretji sin kralja Davida, ki se je uprl svojemu očetu, a je bil premagan. Na begu so ga Davidu zvesti vojaki — kljub Davidovi izrecni prepovedi — ubili (2 Kralj 18).

v. 209 **ko prešel je čez plitvino**: Čez plitvo vodovje reke Jordan.

v. 212 **Bokrov sin**: Ime mu je bilo Seba. Seba se je uprl kralju Davidu. Ko je bil oblegan v mestu Abela Betmaaka, so mu meščani odsekali glavo in jo vrgli čez mestno obzidje pred noge vojskovodij, ki so ostali zvesti kralju Davidu (prim. 2 Kralj 20).

v. 214 **grofa iz Savoje**: Savoja, dežela v francoskih Alpah, ob meji z Italijo. V jurkloštrski kartuziji so spočetka prevladovali menihi iz Italije in Francije; morda je bil med njimi tudi kak privrženec Savojskih grofov.

v. 222 **Celzij in Nazarij**: Leopold VI. je umrl 28. julija 1230 (prim. op. k v. 97), na praznik mučencev Celzija in Nazarija.

VIRI IN LITERATURA

Na Sifridovo pesem o vojvodu Leopoldu VI. je prvi opozoril Milko Kos, ki je tudi v celoti objavil latinsko besedilo pesmi, in sicer v prispevku z naslovom **Rimana pesem o ustanovitelju Jurkloštra vojvodu Leopoldu VI.** (Casopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino VI, 1927, 230—241); na Kosovo objavo se naslanja naš prevod, pri čemer upošteva tudi njegovo numeracijo verzov.

M. Kos je tudi paleografsko opisal kodeks, v katerem je zapisana Sifridova pesem, in sicer najprej v Zborniku za umetnostno zgodovino VI (1926), 94—95, nato v knjigi Kos-Stelč, **Srednjeveški rokopisi v Sloveniji** (Ljubljana 1931, 83—85, prim. tudi celotno poglavje o jurkloštrskih rokopisih, 78—85). Skrajšani opis tega kodeksa je zdaj dosegljiv tudi v **Katalogu rokopisov NUK Ms 1 — Ms 99**, ki sta ga oskrbela M. Ozvald in B. Berčič (Ljubljana 1976), 19—20.

O samem avtorju Sifridu je poleg M. Kosa pisal tudi Franc Ks. Lukman, ki je objavil latinsko besedilo druge velike Sifridove pesmi, Hvalnice samostanske celice, v članku **Kartuzijana Sifrída iz Jurkloštra »Commendacio celice«** (Bogoslovni vestnik IX, 1929, 97—113). Lukman je o pesniku Sifridu napisal tudi geslo za Slovenski biografski leksikon (III 568) in za Lexikon für Theologie und Kirche IX (Freiburg i. Br. 1937), 920. Nekaj odlomkov iz Sifridovih pesmi, med drugim tudi zadnji del pesmi o vojvodu Leopoldu, je objavljenih v knjigi **Srednjeveško slovstvo** (v zbirki Naša beseda, Ljubljana 1972¹, 1976², 106—110 slovenski prevod, 236—239 latinski izvirnik).

O celotnem kulturnem življenju in ustvarjanju v srednjem veku na naših tleh prim. poleg tega še Bogo Grafenauer, **Zgodovina slovenskega naroda II** (Ljubljana 1965³), 325—340; o latinski ustvarjalnosti posebej pa Jože Pogačnik, **Zgodovina slovenskega slovstva I** (Ljubljana 1968), 53—55.

O samem kulturnem poslanstvu in pomenu Jurkloštra prim. poljudno pisano razpravo Miloša Rybáfa, **800 let Jurkloštra**, ki je izhajala v 28 nadaljevanjih v časopisu Naše delo (Laško) od aprila 1971 do aprila 1974; v skrajšani obliki je isti avtor objavil podoben članek z naslovom **Osemstoletnica Jurkloštra** v Mohorjevem koledarju 1975 (Celje 1974), 150—158. O vojvodu Leopoldu VI. in o drugih Babenberžanih prim. tudi ustrezno poglavje v Josipu Grudnu, **Zgodovina slovenskega naroda I** (Celovec 1912⁴, Celje 1941⁵), 193—198.

Sleer pa je pred kratkim izšla o Babenberžanih obsežna monografija v nemščini: Karl Lechner, **Die Babenberger — Markgrafen und Herzoge von Österreich 976—1246** (v zbirki Veröffentlichungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung, Bd. XXIII, Wien-Köln-Graz 1976). Za osvežitve babenberškega obdobja so pomembni tudi številni prispevki v publikaciji **1000 Jahre Babenberger in Österreich — Stift Lilienfeld** (Kataloge des Niederösterreichischen Landesmuseums, N. F. 66, Wien 1976), kjer najdemo npr. med drugim zanimiv prispevek o latinistični literarni produkciji v babenberških deželah (H. Dienst, **Lateinisches Schrifttum im Babenbergischen Österreich**, n. d., 125—133). Na gradivo, objavljeno v teh dveh publikacijah, se nanaša tudi večji del podatkov o Babenberžanih v naših opombah.

Ob tej priložnosti čutim prijetno dolžnost, da se zahvalim prof. Milošu Rybáfu, bibliotekarju Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljublani, ki je dal pobudo za nastanek tega prispevka in mi tudi pozneje pomagal s številnimi dragocenimi nasveti.

SEIFRIEDS GEDICHT VOM HERZOG LEOPOLD VI.

Zusammenfassung

Kommentierte slowenische Übersetzung eines lateinischen mittelalterlichen Reimgedichts zu Ehren des Babenberger Herzogs Leopolds des VI.

Das Gedicht ist in der Kartause Jurkloster (Gairach) zwischen Oktober 1261 und August 1262 entstanden und wird nun in der Handschriftensammlung der National- und Universitätsbibliothek zu Ljubljana verwahrt (MS 40 f. 149 b — 158 b). Der Verfasser ist der Gairacher Mönch Seifried (Syferidus), gebürtig aus Schwaben, der sich jedoch dessen wohl bewußt war, daß er nun auf slowenischem Boden lebe, worauf ein Vers aus seiner anderen Dichtung, *Commendacio celle V. 2*, hinweist: *Gyrlo nutrli eum Sweum Sclauonica tellus*.

Das Gedicht ist in siebenfüßigen Trochäen aufgebaut (metrisches Schema: — U | — U | — U | — || — U | — U | — U), d. h. in einer metrischen Form, der man in der mittelalterlichen Vagantenpoesie oft begegnet. Interessanterweise kommt dasselbe Schema auch in einigen seriösen Gedichten, die in derselben Zeit und in denselben Verhältnissen entstanden sind, vor (z. B. in einem Klagelied zum Gedenken des letzten Babenbergers, des Herzogs Friedrich II. des Streitbaren, das sich in der Stiftbibliothek Admont befindet).

Wie schon M. Kos, der vor einem halben Jahrhundert den lateinischen Text dieses Gedichts veröffentlicht hat, hervorgehoben hat, ist das Gedicht u. a. wegen einiger Angaben interessant, die den anderen zeitgenössischen Quellen unbekannt sind, z. B. die Erwähnung der vier Töchter Leopolds des VI. (andere Quellen kennen nur drei Töchter), deren eine mit einem Brabantenerzog vermählt gewesen sein soll. Das Gedicht ist auch die älteste Quelle, die über die Befestigung Wiens durch Herzog Leopold VI. aus dem Lösegeld für den englischen König Richard Löwenherz berichtet (Herzog Leopold V. starb in demselben Jahre, als das englische Lösegeld eingelangte, so dass die Durchführung oder Vollendung dieser Arbeiten auch noch in die Zeit seiner Söhne Friedrichs I. und Leopolds VI. fallen). Seifrid berichtet darüber mit den Worten: *Rege suo Anglia per hunc est priuata, diu merens extitit atque conturbata, donec per pecuniam illum redimebat. Cum qua muri circulum in Vienna ponebat, dux et sic ab Vngaris tutus remanebat, omnes aduersarios per hanc et vincebat.*

Binahe rührend ist Seifrieds Ergebenheit dem Haus der Babenberger, die sich zur unkritischen Naivität steigert. Ein schönes Beispiel dafür ist die Verherrlichung der Gefangennahme des englischen Königs Richard Löwenherz, derentwegen bekanntlich Leopold der V. vom Papst Cölestin mit der Exkommunizierung bestraft wurde. Die Verherrlichung dieser Tat (Gefangennahme eines Kreuzfahrers) ist umso seltsamer, da sie von einem frommen Mönch stammt, sie ist jedoch zugleich ein Symptom der allgemeinen Stimmung, die damals in der Gairacher Kartause herrschte: die Stimmung der Sehnsucht nach den Zeiten der Babenberger Herrschaft.

LAŠKO GOSPOSTVO V SREDNJEM VEKU

Jože Koropec*

UDK 332(091)(497.12-113 Laško) »11/16«

KOROPEC Jože: Laško gospostvo v srednjem veku. (The Manorial Estate of Laško During the Middle Ages.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 47=12(1976)2, str. 244—275.

Izvirnik v sloven., povzetek v angl., izvleček v sloven. in angl., 1 karta, 5 preglednic.

Laško gospostvo — eno največjih na Slovenskem — je ustvaril na začetku 12. stoletja Bernard Spanhelm. Posebno pozornost so mu posvečali tudi Babenberžani, ki so bili pobudniki Zidanega mosta in trga Laškega. Proti sredi 14. stoletja so znotraj gospostva postale še Radeče trg. Začetki zdravilišča Rimskih Toplic so iz srede, zdravilišča v Laškem iz konca 15. stoletja. V laškem gospostvu je bilo na začetku 16. stoletja presenetljivo mnogo vlnogradov, sredi 16. stoletja so se v gospostvu množično pojavili osebenjki. Viri za mitnil v Radečah in Laškem teko od 1563, za šolo v Laškem od 1527. Okoli 1600 so pri Radečah začeli pridobivati železo in baker, v Radečah so izdelovali topovske krogle. Leta 1620 so kupili laško gospostvo od vladarja Moškoni, kar je poslabšalo položaj tržanov in podložnikov. Oboji so vneto sodelovali v velikem drugem slovenskem kmečkem uporu 1635.

UDC 332(091)(497.12-113 Laško) »11/16«

KOROPEC Jože: The Manorial Estate of Laško During the Middle Ages. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 47=(1976)2, p. 244—275.

Orig. in Slovene, summary in Engl., synopsis in Slovene and Engl., 1 chart, 5 tabl.

The manorial estate of Laško — one of the largest in Slovenia — was established at the beginning of the 12th century by Bernard Spanhelm. The Babenbergs, the inciters of Zidan most and of the borough of Laško also devoted every attention to this manorial estate. Towards the middle of the 14th century Radeče too became a borough inside the manorial estate. The beginnings of the healthresort of Rimskie Toplice date from the middle of the 15th century, those of the health-resort of Laško from the end of the same century. At the beginning of the 16th century there were an astonishing number of vineyards in the manorial estate of Laško. In the middle of the 16th century freeholders appeared in great numbers in the manorial estate. The sources for the tollhouses at Radeče and Laško have run from 1563, for the school of Laško from 1572. About the year 1600 the getting of iron and copper began near Radeče, cannon balls were being produced at Radeče. In 1620 the Moškons bought the manorial estate of Laško from the sovereign, which deteriorated the position of the burghers and of the subjects. Both took eagerly part in the big Second Slovene Peasants' Uprising of 1635.

Pisani viri o Laškem in njegovi sosesčini molčijo dolgo v srednji vek. Iz širše zgodovine vemo, da je v rimskih časih bil ta prostor v celjskem mestnem okolišu province Norika že blizu meje s provinco Panonijo.

Leta pred 587 so obravnavano zemljo množično poselili Slovenci posavskega toka, prihajali so sem s hrvatske strani. Krajevna in vodna imena Favčji

* Dr. Jože Koropec, profesor pedagoške akademije Maribor.

Laz, Lahomnlca, Lahomno, Lahomšek, Lahov Graben, Lahovnica, Lakonca, Laška vas, Laško in Lažiče, ki jih vse srečamo v virih sicer šele znatno kasneje, kažejo na tolikšne preživele ostanke starega prebivalstva kakor nikjer drugje na Slovenskem. Prvi Slovenci so latinsko govoreče staroselce nazivali z Lahi. Obravnavano Laško ima soimenjaka 12 km s. z. od Škofje Loke.

Frankovska upravna ureditev 828 je določila laškemu svetu mesto v Posavski mejni grofiji, po zavrnitvi Ogrov pa se je znašlo Laško v drugi polovici 10. stoletja kar blizu jedra Savinjske mejne grofije nemškega cesarstva.

Na začetku 12. stoletja si je nemški plemič Bernard Spanheim — sicer mejni grof Podravske mejne grofije — s silo prisvojil v spopadih s sorodniki zadnjih savinjskih mejnih grofov tudi laško področje od Trbovelj do Jurkloštra, od Sevnice in Radeč skoraj do Celja in Žalca. Sem ga je nedvomno usmerjala prometna pomembnost pokrajine ob spodnji Savinji. Je pa laški svet ostajal še do začetkov 14. stoletja v objemu Savinjske mejne grofije, ki je bila že od srede 11. stoletja pridružena zahodni sosedni Kranjski. V laškem sosedstvu ali v njegovem obrobju so se sčasoma izoblikovala gospostva: Ojstrica (1288), Liebenstein (1288) pri Preboldu, Žaženberk (1265) pri Gornji vasi pri Preboldu, Žalec (1182), Celje (okoli 1130), Ploštanj (1197) pri Šibeniku pri Šentjurju, Prežin (1158) pri Šentjanžu nad Štorami, Rifnik (1281), pieterska Slivnica (1414), Planina (1190), Jurklošter (1173), Ruda (1635), Sevnica (1256), Boštanj (1197), Stari in za njim Novi Grad ali Zgornji Erkenštajn (okoli 1300), Žebnik (okoli 1150), Svibno (okoli 1175) in koseščina Zagorje (1296).

Bernarda Spanheima, padlega v drugi križarski vojni 1147, je nasledil kot mejni grof Podravske mejne grofije sorodnik in sosed Otokar Traungavec, štajerski mejni grof. Podravska mejna grofija se je začela s tem zlivati s Štajersko. Otokar je ustanovil pred smrtjo 1164 žički kartuzijanski samostan in ga med drugim obdaril tudi z dohodki pri Laškem, ki ga je prav tako podedoval po Bernardu Spanheimu.

Otokarjev sin Otokar, prvi štajerski vojvoda, je v latinski listini, ki je ohranjena, potrdil žičkemu samostanu 1182 med drugim tudi 19 mer (mensura) medu, kože in kožuhe ter 1 marko (= 160 srebrnikov) dohodkov svojega laškega urada (prepositura) in s tem priznal staro očetovo določilo. V tej listini je zapisano najstarejše ohranjeno ime za Laško, sicer v nemški obliki Tyver-Tyuer.¹ Nemci so to ime izoblikovali po slovenski besedi deber, ki pomeni rečno tesen. Najstarejši ohranjeni slovenski zapis krajevnega imena je iz leta 1483 v obliki Lasca.² Jedro je prevzelo ime za širšo pokrajino, beseda Laško je zmagala nad Debrom, izrazom za ožji obsavinjski svet. Med 1185 in 1192 je podaril Otokar sosednemu jurkloštrskemu samostanu iz svojega laškega sveta Grahovše (Grahchwiz).³

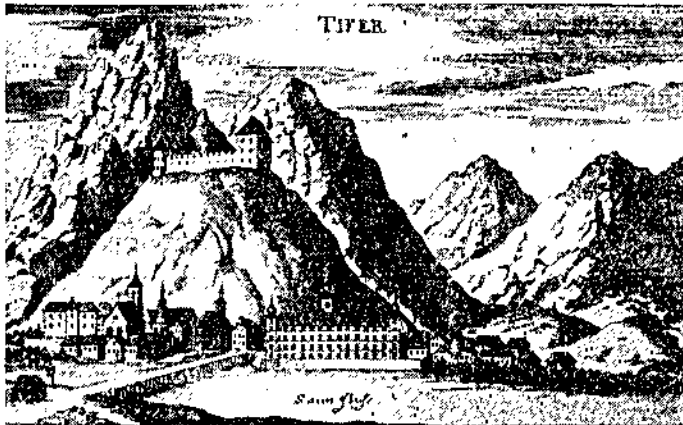
Ko je propadla 1199 prva 1173 nastala krška jurkloštrska kartuzija pri Marjlni vasi, je zgradil zahodno od nje Leopold VI. Babenberžan (1194—1230) 1209 novo pri Mišjem Dolu na svojem laškem ozemlju in jo obdaril z najbližjimi posestmi ob Gračnici (Grassenih), Lahomnici (Lochomel) in pri Tevčah (Teitsach), tudi na račun laškega gospostva.⁴ Posebej bi opozoril na Lahomnico, najstarejši zapis laškega imena. Pred 1224 je ukazal vojvoda, da se znotraj laškega

¹ Franc Kos: Gradivo za zgodovino Slovencev IV, 1915 (Gradivo IV), 336—338

² Listina 7967, Štajerski deželni arhiv v Gradcu (Sda)

³ Gradivo IV, 362

⁴ Franc Kos: Gradivo za zgodovino Slovencev V, 1928 (Gradivo V), 85—86

Georgius Matheus
Vischer: Topographia
ducatus Stiriac, 1681

Po podatkih prašičev lahko sklepamo, da je bilo pri Laškem 583 podložnih kmetij, od tega 152 županskih (supanus). Podložniki so se močno ukvarjali s svinjerejo, ovčerejo, čebelarstvom, zlasti pa s pridelovanjem pšenice, ovsu in boba.⁸

Leta 1228 je postal Leopold VI. Babenberžan tudi gospod Kranjske, s tem se je položaj njegovega rodu v Laškem še okrepil. Po smrti Babenberžana Friderika II. Bojevitega 1246 so odločali o laškem gospostvu vsakokratni vladarji štajerske vojvodine, tako med 1254 in 1260 ogrsko-hrvatski kralj Bela IV. Arpadovič, med 1260 in 1276 pa češki kralj Otokar II. Přemysl, ne pa vladarji Kranjske, čeravno je laški svet štel upravno k slednji. Za časa Bele IV. srečamo v virih prvič laškega župnika 1257, njegova Martinova cerkev je seveda bila takrat že nadvse stara, sicer omenjena prvič šele 1269 (ecclesia sancti Martini in Tyuer), ko so v njej razsodili spor med Gornjim Gradom in Jurkloštrom.⁹

Zgovornejši od babenberškega urbarja je 40 let mlajši Otokarjev iz l. 1267.

Ta urbar je popisal le 4 šefonate in 1 prekonat:

	Kraji	Župani	Kmetije	Pušče	Šefoni — prekon
Loka	18	16	95		Gyrridei v Širju
Trbovlje	26	26	89		Liutold v Trbovljah
zah. od Savinje	20	15	106		(Jurizla) v Belovem
vzh. od Savinje	29	17	100	6	Zaschirz na Veliki Brezi
Zabukovica	8		51		prekon v Zabukovici
	101	74	441	6	
Seštevek pisca urbarja		102	529		

⁸ Alfons Dopsch: Die landesfürstlichen Gesamturbare der Steiermark aus dem Mittelalter, 1910 (Dopsch), 35—37, 49

⁹ J(oseph) Zahn: Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark III, 1903, 330—331

Heinrich Appelt-Gerhard Pietschy: Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark IV/2, 1964, 214—215

Tabela II

Otokarjev urbar

Loka	kmetije	župani	pšenica	modiji			
				oves	prašiči	ovce	srebrniki
Ledina Zedein	5						
Orchovo Nuzdorf	5						
Legoje pri Orehovem							
Chrelncn pri Lubozlaw	2						
Počakovo Pottschach	2						
Pieš pri Čelovniku Pllsch	2						
Dolcnje pri V. Širju Dolynach	3						
Lukovica pri V. Širju Bukowitz	2						
Brezno pri V. Širju Pruzen	2						
Širje Scheyr	3						
Krnice Char	5						
Kovk Poltz	2						
Suhidol pri Lokavcu Zuchdol	4	ne					
Slap pri Obrežju Slage	5	ne					
Loka Lokke Inferiori	4	ne					
Loka Superiori Lokke	6	ne					
Jclove Gclowe Superiori	12	ne					
Inferiori							
Zahrib pri Podkraju Hinderperge	13	ne					
18 Kum Cuom	18	5					
od tega pod Žebnik Slbenckke	95	16	38 1/2	38 2/3	14	70	
Trbovlje	43	5	8	8	4	45	329
Dol Tal	4						
Hrastnik Graeznich	3						
Kaštner v Hrastniku Chasten	2						
Prapretno Praproten	2						
Plesko Neplietz	4						
Retje Reteyach	5						
Lakonca pri Retju Lachomitz	2						
Dobrna pri Retju Dobringe	3						
Vode aqua Trevol	1						
Limbarje pri Lokah Lubomeriach	2						
Loke Lonke	4						
Klek pri Lokah Chlekch	2						
Planinska vas Alben	2						
Gabrsko Cavertz	4						
Trbovlje	2						
Ojstro Orter	3						
Studence Prunne	3						
Knezdol Gravenstul	4						
Puchsen	4						
Svine pri Knezdolu Zwen	4						
Jelšje pri Osteniku Erlech	5						
Dobovel pri Čečah (T) Dobroblitz	3						
Jesenova Ravan pri Čečah (T) Eschental	6						
Govej! Potok pri Čečah (H) Rlnderspach	6						

	kmetije	župani	pšenica	oves	prašiči	ovce	srebrniki
	modiji						
Ravne pri Čečah (H) Eben	3						
26 Sibenik pri Hrastniku Sybenich	6						
(Zahodno od Savinje)	89	26	67 $\frac{1}{3}$	75 $\frac{2}{3}$	29	22	
Krištandol Christianstal	4						
Unično Wiemtschehen	5						
Bezovo pri Uničnem Holertal	4						
Govce Goltz	7						
Kuretno Superiori Troge	3	ne					
Inferiori Troge	4	ne					
Strmca Stermltz	6						
Udmat Oedemuet	4						
Sevce Zeltz	4						
Trnovo Drinhoven	5						
Ogeče Toplitz	3	ne					
Senožete Wisen	3	ne					
Kienovo Chlenowe	5						
Turje Thourme	10						
Črdenc pri Dolu Swarzenprunne pri Hrastniku	3	ne					
Marno Merrowem	6						
Brdce Berdiz	8						
Belovo Weidiz	6	ne					
Sedraž Cedraz	8						
20 Trnov Hrlb Dornberch	8						
(Vzhodno od Savinje)	106	15	67 $\frac{2}{3}$	128 $\frac{1}{3}$	34	20	
Goli Vrh pri Jakobu Polzenperge pri Šentjurju	1						
Voglažna Ogian	3						
Vezovje Holertal	3						
Slivnica Sleuntz	3						
Trno Dornberch	6						
Jezerie pri Kalobju Rortal	3						
Podlešje Haslach	5	ne					
Jazbin vrh Dahsenperge Superiori	7	ne					
Inferiori	4	ne					
Kozji Hrbet Poksruk	6						
Jakob pri Šentjurju Woderis Schophsendorf	8						
Zakej pri Podlešju Zabel	3						
Gorica pri Jakobu Puechel pri Šentjurju	3						
Vodruš sec. Woderis	4						
Vodruš quart. Woderis	3						
Gornja vas pri Vodrušu Torischendorff	1	ne					
Ravne pri Vodrušu Eben	5						
Sp. Bezgovnice Inferiori Zwigenitz pri Brezah	3						
Zg. Bezgovnice Superiori Zwiegenitz pri Brezah	3						
Konjice pri Brezah Cumitz	4						
Velika Breza pri Brezah Pirch	6	ne					

	krnetije	župani	pšenica	ovce	prašiči	oves	srebrniki
	modiji						
Njivice pri Oleščah Leunewitz	4						
Veliki Dol pri Mačkovcu Majorl Tal	5	ne					
Mali Dol pri Mačkovcu Minori Tal	3	ne					
Slatina pri Mali Brezi Sleife	2	ne					
Markovice pri Javorniku Markowitz	2	ne					
Slemene pri Javorniku Vlerst	6 pušč	ne					
Polznica Pselinitz	2 pušči	ne					
29 Planinica pri Dobladini Pueche	2 pušči	ne					
	103	17	77 $\frac{1}{3}$	124 $\frac{5}{6}$	34	22	
	in						
	10 pušč						
Zabukovica							
Zabukovica	9	ne					
Bukovica Puechperg	10	ne					
Britne sele Fridelins Hofsteten pri Pongracu	4	ne					
Bezovnik pri Pongracu Bezonich	2	ne					
Migojnice Makoyu	4	ne					
Šešče Gehstz	1	ne					
Grajska vas Purch	16	ne					
8 Selo pri Grajski vasi Cel	5	ne					
	51		32 $\frac{1}{2}$	67 $\frac{1}{2}$			
Seštevek pisca urbarja	529	102	352 $\frac{1}{2}$	529 $\frac{1}{2}$	102	163	163
101 Seštevek	444	74	283 $\frac{1}{3}$	435	111	134	329
	in						
	10 pušč						

Od 91 vinogradov 15 tovorov vina

Gornine 18 tovorov vina

Urbar prvič predstavi večino krajev laškega gospostva, trboveljsko Martinovo cerkev, 8 sirmic (švajg) in blizu 200 vinogradov. Podložniki so oddajali zemljiškemu gospodu najbolj:

		pšenica mere	oves	prašiči	ovce	oficialu
Loka	podložnik	4	4	$\frac{1}{3}$ ali 5 sr.	1 ali 16 sr.	
	župan			1 ali 12 sr.	1 ali 16 sr.	
Trbovlje	podložnik	4	4	$\frac{1}{3}$ ali 5 sr.	$\frac{1}{4}$ z jag.	
	župan	2	4	1 ali 12 sr.	jag. ali 4 sr.	
Zah. od Savlnje	podložnik	4	7	$\frac{1}{3}$ ali 5 $\frac{1}{3}$ sr	kraj ovco in jag.	
	župan	2	4	1 ali 12 sr.	jag. ali 4 sr.	
Vzh. od Savinje	podložnik	4	7	$\frac{1}{3}$ ali 5 sr.	kraj ovco in jag. ali 6 sr.	
	župan	2	4	1 ali 12 sr.	jag. ali 4 sr.	
Zabukovica	podložnik	3—4	2—4			7 sr.

V Zahribu in na Kumu so namesto žitaric oddajali nekaj sr.(ebrnikov), za lan pa 2 ali 4 srebrnike. V Suhidolu so oddajali le ovco z jagnjetom. V Grajski vasi in na Selu je oddajal podložnik modij pšenice, 3 modije ovsa, 10 srebrnikov za prašiča in 4 srebrnike za lan. Sodarja na Britnih selih sta izpolnila svojo obveznost na gradu s posodo. V Slapu je grad dobil od 5 kmetij tovor vina. V Kuretнем so poznali le polovične dajatve.

Leta 1267 je sprejel dohodke laškega trga — že kar 80 mark — in od gospostva 120 mark Teoderik iz Stanga pri Deutschlandsbergu — laško gospostvo je imel v zastavi za posojilo vladarju. Dobljeni denar naj bi bila tudi nagrada za obrambno skrb gradov Freudenecka (Freudenecke) v Marnem, Žebnika, Rekštanja (Rukenstaine) pri Boštanju in Žaženberka (Sachsenwarte) jugovzhodno od Žalca.¹⁰ Iz 1269 poznamo prvega vikarja (župnikovega namestnika) pri Helenini cerkvi v Loki.¹¹

Kralj Otokar je priznal leta 1270 Neži († 1288), pravnujkinji Leopolda VI. Babenberžana, letni dohodek 962 mark, ki je pritekal med drugim tudi iz Laškega gospostva in gradu (castrum).¹²

Po Otokarjevi smrti (1278) se je čutila Neža s svojim drugim možem Ulrikom Vovbrškim že kar lastnico laškega gospostva. Jurklošter je obdarila še isto leto z laškima vasema Kravji Dol (Chuetall) pri Kostrivnici in Kalobje (Chalop).¹³ Naslednje leto (1279) se je sporazumela z Rudolfom Habsburškim, tako da je priznal njej in njenemu možu († 1308) namesto od Otokarja priznanih 962 mark že kar 6000 mark letnega dohodka. Za jamstvo ji je Rudolf priznal med drugim tudi laško gospostvo: 4 šefonate — šefoni Gridei, Leutold, Jurizla, Zoschiz — s 105 župani in 524 kmetijami, 352 $\frac{1}{2}$ modiji pšenice ali 70 $\frac{1}{2}$ mark, 529 modiji ovsa ali 152 mark, 173 svinjami, vrednimi 11 mark, 166 ovciami in s toliko jagnjeti v skupni vrednosti 15 mark, z vinom, vrednim 70 mark, in s 70 markami dohodka od trga, nadalje gradove Žaženberk, Laško, Freudeneck in Klausenstein pri Zidanem mostu, ne pa vitezov po Laškem — verjetno vitezov v Širju. Tudi Žebnik je bil 1286 vovbrški.¹⁴

Ulrik Vovbrški je podelil z ženo Nežo 1282 Jurkloštru še gornino v Kalobju in Kravjem Dolu.¹⁵ Leta 1285 je potrdil štajerski vojvoda Albreht Habsburški, da dobivajo Žiče že od časa vojvode Otokarja Traungavca letno iz Laškega po 19 veder medu in da so to velika računsko vedra.¹⁶ Že pred Nežino smrtjo (1288) si je vojvoda Albreht povsem prisvojil laško gospostvo 1287.¹⁷

Po Albrehtovi volji so proti koncu 13. stoletja znova popisali deželno knežje posesti v habsburškem urbarju, med drugim tudi tiste pri Laškem, vendar se je ohranil le popis Janezovega urada vzhodno od Savinje z mnogo več kraji — zlasti ob jurkloštrski meji — kot za časa Otokarja, pa zopet ne z večino njih iz njegovega urbarja.

¹⁰ Dopsch, 60—61, 67, 84—93

Janko Orožen: Gradivo za zgodovino Rimskih Toplic in okolice, Celjski zbornik 1959, 119—187

¹¹ Ignaz Orožen: Das Bisthum und die Diözese Lavant IV/2, 1881 (Orožen), 449

¹² Albert Muchar: Geschichte des Herzogthums Steiermark V, 1850, 337

¹³ Orožen, 296

¹⁴ Orožen, 309

¹⁵ Hans Pirchegger: Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gültlen, Städte und Märkte, 1862 (Pirchegger), 246

¹⁶ Dopsch, CXXIV

Listina 1271, 8da

¹⁷ Pirchegger, 248

Tabela III
Habsburški urbar

	kmetije				pušče	
	navadne	župan.	fevdne	vinogr.		
Trno villa Termoni	6		2			
Jezerje pri Kalobju Teistna wodel	3		2			
Ravne pri Vodrušu Rain	4		2		2	
Rebre pri Brezah Reber	5	1/2	2		1	
Selo nad Laškimi Sel	3		2			
Lažišče Laschitz	8		2	2	2	
Doi pri Lažišah Duel	6		2			
Konc Chontz	4		2			
Zabrež Sabres	3		2			
Brstovnica Briztownitz	4		2		1	
Povčeno Ploezeno	3		2			
Radoblje Lueterndorf	5		2			
Modrič Modritz	3		2			
Sup. Modritz	4					
Goričica pri Plazovju Goritz	4				1	
Bukovje pri Harju Bukow	1		2		2	
Harje Becharle	6				2	
Stopce Stillwitz	3				4	
Gora pri Vrhu nad Laškimi Gorey	5					
Leše pri V. Grahovčah Predolaiss	5					
Veliki Doi pri Mačkovcu Welich Duel	5					
Mali Doi pri Mačkovcu Malidvol	2					
Horjavice pri Mačkovcu Goriwizach	2			1	1	
Gorica pri Brezah Nagoritz	1	1/2				
Jazbin Vrh Jaswiwerch	3		2		2	
Spodnje Bezgovnice pri Brezah	3		2			
Zgornje Bezgovnice pri Brezah	3		2			
Konjice pri Brezah	3		2			
Maša Breza Oberpirch	4		2	1		
Velika Breza pri Brezah Inf. Pirch	6		2			
Loke pri Mali Brezi Lok	3		2			
Slatina pri Mali Brezi Slaein	5				1	
Vrbon pri Oleščah Worbon	3		2			
Vrh nad Laškimi Narrwech	3		2			
Tevče	5		2		1	
Kladje Chlak	1		2		2	
Reka Vorrech	1		2		4	
Žigon Sigmel	4		2	2		
Lahomno Lochmel	7					
Jurkovlje pri Kanjucah Jukogeli	4					
Lešje pri Kanjucah Liechze	2				2	
Polžnica Puezzemzach					5	
44 Planinica pri Doblatin Plantus					4	
	156		54	8	1	34

Albrehtov urbar jasno pove, da so imeli laški župani običajno po dve podložni kmetiji. Tudi Jazbin Vrh je takrat že imel svojega župana. Poleg županov srečamo v urbarju še upravnika Hermana in v Harju lovca Henrika.

Posebnost tega urbarja je tudi v tem, da je prvi pogosto imensko predstavil podložnike, zlasti njihove župane. Imena so pod vplivom cerkvene in gospostvene uprave pogosto cerkvena pa tudi nemška, so pa nekatera še izvirno slovenska kot Borizlaw, Bracozlaw, Brochne, Brodan, Derismersol, Gerrde, Chna, Chronessa, Chrissan, Introssa, Jartz, Jurislaw, Cothina, Lubse, Orise, Radizlaw, Radowan, Supoecha, Suppe, Suppozlaus, Techna, Widochna, Widoslant, Woekeetz. Geudeta in Tetomus pa sta morda še kar poimenovanji starih laških domorodcev. Pušče so se kar namnožile, sedmina domačij je bila takih. V Lahomnem so marljivi podložniki spreminjali njive v vinograde; vinograd je uspeval tudi v Horjavicah pri Mačkovcu.

Urbarialni pisec je bil pri zapisovanju podložniških obveznosti skrbnejši od prejšnjih. Ob že znanih bremenih zvezo tokrat še to, da je morala navadna podložna družina oddajati tudi mero pšenice, mero boba, čehuljo (deca) lanu, pišče in 10 jajc, posebej upravniku (officialis) urada (officium) 2 meri pšenice, 4 mere ovs, 6 mesnih kolačev, župan pa še zase in za krajevno skupnost posodo (ydria) medu, 2 čehulji lanu, pišče, 20 jajc, v grad (curia) mero boba, upravniku pa $2\frac{2}{3}$ mer ovs, 6 mesnih kolačev, za meso 3 srebrnike in sire ali piščeta v vrednosti $1\frac{1}{2}$ srebrnika. Razpolagati je moral tudi s konjem za službovanje vladarju.¹⁸

Vojvoda Albreht († 1308) je leta 1305 priznal, da ima jurkloštarski samostan v posesti Kalobje in Kravji Dol in da dobiva kartuzija iz laškega gospostva letno 5 mark.¹⁹ Albrehtov naslednik Friderik I. Habsburški je potrdil leta 1311 stare žičke pravice do medu, kož in kožuhov v laškem gospostvu.²⁰ Tu kaže poudariti, da se je prav s tem letom po vojni med Habsburžanom in koroško-kranjskim deželnim vladarjem Štajerska raztegnila od Slovenske Bistrice do Save, da se je s tem laško gospostvo znašlo v Štajerski, a delno na jugozahodu le ostalo še na Kranjskem, da pa je zavest o novi deželni meji tu še dolgo bila nejasna, saj so pogosto radeški svet onstran Save še šteli k Štajerski. Življenje podložnikov sosednje jurkloštarske kartuzije je postajalo težavno. Friderik I. je naročil 1320 svojim laškim tržanom (cives) — trški sodnik (richter) se prvič omenja šele 1407 — da morajo vračati samostanu njegove pobegle ljudi. Še za vojvode Friderika I († 1330) je izjavil v Žebniku upravnik (Pfleger, 1326—1328) vladarjevega laškega gospostva Peter iz Liebenberga na Koroškem — graditelj novega laškega gradu — da je izpolnjeval obveznosti do žičkega samostana, da je tja redno pošiljal na Martinovo 57 veder (emper) medu.²¹ Leta 1328 je vladar zastavil laško gospostvo bogatemu Ljubljčanu Jakobu Porgerju.²²

Ko je leta 1336 poravnal Friderik Žovneški-Celjski vladarjev dolg 900 mark nekdanjemu upravniku Petru iz Liebenberga, sta brata pokojnega Friderika I. Habsburžana zastavila Celjskemu gospostvo in gradove (vest) Laško, Freudeneck, Klausenstein in Radeče (vest Ratschach, 1297 Razach). Slednje so se že 1338 imenovala trg (marcht). Njihova prometna lega je v to naravnost že izzivala. Na radeški brod naletimo vendarle šele 1436.²³ Celjski so gospodovali

¹⁸ Dopsch, 281—285

Franc Vatovec: K starejši upravni in gospodarski zgodovini laškega okraja, 1927, 96

Franc Vatovec: Kolonizacija laškega okraja v luči krajevnih in ledinskih imen. CZN 1929

¹⁹ Listina 1674, Sda

²⁰ Listina 1754, Sda

Regesten des Herzogthums Steiermark I, 1975, 309

²¹ Listine 1664 a, 1667, 1983 d. Sda

Božo Otorepec: Grb trga Laško

²² Božo Otorepec: Gradivo za zgodovino Ljubljane I, 32.

²³ Regesti 139, 140 za listine Hofschatzgewölbe, Sda

Milko Kos: Gradivo za historično topografsko Slovenije I, 1975

(Kos), 496

Laškemu vse do svojega konca 1456. Leta 1368 so si pridobili še Žebnik. Od 1398 so bili tudi patroni za laško župnijo. Med celjskimi upravniki (ambtman) laškega gospostva so imenovani poznani le 1338 Rudolf iz Katzensteina, 1424 Ivan Svibenjski, ki je bil hkrati tudi prvi znani trški sodnik (richter), in leta 1437 Klavž Beheim. Če so v Laškem sodili jurkloštrskim podložnikom, so njihovo premoženje prepustili samostanu; med 1339 in 1341 so imeli menihi tu v trgu točilnico. Okrog leta 1350 sta ustanovila celjski grof Friderik I. in njegova žena Dimuta špital svetega Duha na severni strani celjskega mesta. Med drugim sta ga obdarila za trajno tudi s podložnimi kmetijami v trboveljskem uradu v naseljih Dobrna pri Retju, Lakonca pri Retju, Limbarje pri Lokah, Log pri Hrastniku, Plesko, Prapretno pri Hrastniku, Retje, Šibenik pri Hrastniku, Vode pri Trbovljah in z vinogradi v hribih pri Čreti pri Turju, pri Holečnem Dolu pri Turju in pri Turju samem.²⁴

Do 1337 so imeli v fevdu (najemu) cerkveno desetino v laški župniji Strassbergi, to leto je je nekaj po njihovi volji oddal oglejski patriarh vitezom sedmim bratom iz Širja; njihov osmi brat je bil duhovnik Herman. Že 1341 so prevzeli to desetino Celjski.²⁵ Ivan, eden bratov iz Širja, je bil med 1338 in 1341 laški vikar, po 1357 do 1361 laški župnik.²⁶ Brat Herman mu je prodal 1338 med drugim 2 mesnici v Laškem — nekdanjo last Uleina Häsleina. Med pričami te kupčije je nastopal tudi upravnik (purchgraf) laškega gospostva Rudolf iz Katzensteina (s. z. od Šoštanjja). Živel je že v novem laškem gradu (neun veste).²⁷ Leta 1342 je bil Ivan iz Širja župnik v Žalcu. Zase in za svojih sedem bratov je kupil za 120 mark desetino sredi laške župnije med Brnico (Vernitz) in Savinjo. Tudi to desetino so uživali svoje dni Strassbergi in za njimi Rifniški. Isti Ivan iz Širja je prevzel med 1346 in 1347 že kot župnik na Ponikvi od Celjskega in Rifniških tretjo znano desetino — žitno in vinsko — v laškem gospostvu (herrschaft), tokrat pri Rečici (Reczicz). Leta 1348 je Ivan iz Širja, župnik v Šmarju pri Jelšah, prodal nekaj te desetine za 50 mark bratu Petru.²⁸ Ivan iz Širja je kupil 1349 od brata Vida za 45 mark 3 kmetije.²⁹ Pred smrtjo je zapisal 1361 bratu Henriku leseno in zidano hišo na hribu pod Laško trdnjavo.³⁰ Friderik iz Širja je zapisal svoji ženi 1365 zemljišče v laškem trgu, dvor z 2 kmetijama v Loki, 10 let kasneje je že vdova prodala za 72 mark Janezu Rogaškemu i zemljišča v Mali Brezi.³¹ Rogaški si je pustil 1382 potrditi vladarjeve fevde pri Laškem, in sicer župnico (supp) in 3 kmetije v Mali Brezi, pri Kalobju poldrugo kmetijo v Čretah (Tschriet), kmetijo v Gabrčah (Oberrn Gabriach) in kmetijo v Zaklju (Zagel). Te posesti so uživali v 15. stoletju kot celjske fevde Valkchi.³² Vdova Henrika iz Širja je prodala 1386 hišo z vrtom nad Laškim trgov za 4 marke po pomirskem pravu.³³ Ulrik iz Širja si je povečal posest pri Širju še 1391.³⁴

²⁴ Listina leta 1424, Arhiv Slovenije (AS)

Albert Muchar: Geschichte des Herzogthums Steiermark VI, 1859

(Muchar VI), 291

Orožen, 119, 301; Dopsch, 61

Janko Orožen: Zgodovina Celja in okolice I, 1971, 250, 601

²⁵ Listine 2110 k, 2127 e, 2195 a, Sda

²⁶ Listine 2127 e, 2195 a, 2622, 2772 a, Sda

²⁷ Listini 2127 e, f, Sda

²⁸ Listine 2216 d, 2281 d, 2336 c, Sda

Listina za 21. I. 1348, AS

²⁹ Listina 2382 f, Sda

³⁰ Listina 2772 a, Sda

³¹ Listina za 22. V. 1375, AS

Pirchegger, 249

³² Listina 3433, Sda

Pirchegger, 250

³³ Listina za leto 1424, AS

Listina 3547 e, Sda

³⁴ Listina za 14. IV. 1391, AS

Leta 1447 se je zadolžil Jurij iz Širja (1429 upravnik celjskega Žebnika) pri mariborskem židu Samuelu Mayru in mu za kritje zastavil svoje posesti. Ta listina nam predstavi gospostvo Širje: stari gradič in stolp, 4 dvore v Loki, radeškem trgu, pri Grižah in v Britnih selih pri Grižah, 48 kmetij blizu gradiča na obeh bregovih Save in pri Globokem (Globockh), 16 domcev (hofstat) pri Laškem in Loki, 6 vinogradov pri gradiču in Radečah, mlin pri gradiču ter nekaj cerkvene desetine.³⁵ Vitezi iz Širja so se javljali doma in v sosedstvu še na začetku 17. stoletja.³⁶

Klausenstein pri Zidanem mostu se ni izoblikoval v gospostvo, že 1441 so ga Celjski porušili.³⁷ Tudi Freudeneck je hitro propadel, zadnjič se omenja 1444.³⁸ Celjski so porušili tudi stolp pri Radečah okoli 1440, je pa bil pozneje obnovljen.³⁹

Poleg vitezov iz Širja so uživali v 15. stoletju celjske in vladarjeve fevde po Laškem še ustanovitelj prvega laškega špitala Hans Meusenreiter, soproglčerke Janeza Rogoškega, Klavž Beheim, upravnik laškega gospostva 1437 in trški sodnik Matija. Boštjanski grad je pritegnil nase 1437 Loko, 2 kmetiji v Trbovljah gornjegrajski samostan (1426), nekaj posesti pa so nabrale tudi druge cerkvene ustanove med njimi tudi v 15. stoletju in na začetku 16. stoletja prvič omenjene cerkve in cerkvice: Petrova (1429) v Radečah, Marijina (1437) na Svetini, Janezova (1445) na laškem pokopališču, Jedertina (okoli 1480) v Sedražu, Rupertova (1493) v Brezah, Katarina (1500) v Kuretнем in Jurijeva (1520) v Gorah pri Hrastniku —, kar vse je zmanjševalo pa tudi razbijalo sicer veliko, strnjeno laško gospostvo. Hans Meusenreiter je nekaj fevdov priženil, druge dokupil. Leta 1421 je imel fevdne posesti pri Šmohorju (Ermachor), na Goldbergu pri Rečici (Radschitz) in drugod.⁴⁰ Leta 1462 je precej njegovih posesti užival že prvi laški špital,⁴¹ Klavž Beheim je sprejel 1437 v fevd 7 posesti v Rečici, trški sodnik Matija pa 1444 pri Laškem vrt pred mostom (prukken)⁴²

Leta 1444 so darovali Celjski Jurklostru med drugim tudi dvor Gradec (Graz) v Marijagradcu s 5 domci, mlinom in gornjskim vinogradom, 2 mlina pri Laškem, kmetijo v Debru (Ober Tyfer) in kmetijo v Žalah (Gottsagkher) pri Debru,⁴³ Meusenreiterjeva vdova pa prodala laškemu trškemu sodniku Matiji dvor v Cerovcu (Zerowitz) pri Šmohorju z 1 domcem.⁴⁴ Naslednje leto je obdaril laški župnik Janez oltar v pokopališčni kapelici v Laškem tudi s 4 gornjskimi vinogradi laškega gospostva v Lahomnem, na Lahomšku in na Dobravi (Hart, okoli 1441 Dobraw) pri Radečah ter z domcem Petra Sneiderja (krojača) v laškem trgu.⁴⁵ Celjski minoriti so kupili 1451 celjsko fevdno desetino v Trnem

³⁵ Listina za 14. IX. 1447, AS

Fr.(anz) Komatar: Ein Cartular der Karthause Pletrlach, MMVK XIV, 1901, 66

³⁶ Pirchegger, 249

³⁷ Pirchegger, 248

³⁸ Pirchegger, 248

³⁹ Pirchegger, 248

⁴⁰ Regesti 545, 557 za listini Hofschatzgewölbe, Sda

Orožen, 64—65, 68, 110, 233, 482

H.(anz) Pirchegger: Erläuterungen zum Historischen Atlas I/1, 1917, 151—152

Janko Orožen: Zgodovina Trbovelj, Hrastnika in Dola, 1958, 51

Pirchegger, 237—238, 248

⁴¹ Listina 6917 a, Sda

⁴² Celjska fevdna knjiga, prepis v Pokrajinskem arhivu Maribor, (CFIK), 115'

Pirchegger, 248

⁴³ Regest 741 listine Hofschatzgewölbe, Sda

Pirchegger, 237—238

⁴⁴ Regest 747 listine Hofschatzgewölbe, Sda

Kos, 102

pri Vezovju in 2 kmetiji v Podvinu (Podbin) pri Reki. Na eni teh kmetij je živel podložnik Mate Šnajder.

Celjski nasledniki Habsburžani so oddajali po 1456 laško gospostvo v zakup. Žičko pravico do među z Laškega sta habsburška gosposočinska človeka (ambtleute) Herman Lubse in Klavž Štukel poravnavala 1458 tako, da sta zanjo plačevala letno samostanu po 8 funtov (funt = 240 srebrnikov) in 75 srebrnikov.⁴⁶ Leta 1460 si je pridobil Rimske Toplice (Toplicz) z 2 kmetijama in z dohodki 2 funtov Friderik Cvirn, prej je to hasnoval Hans Zerer.⁴⁷

V letih 1465 in 1466 je bil zakupnik laškega gospostva Friderik Aprecher, sicer župnik v Laškem med 1447 in 1466.⁴⁸ V letu 1478 je upravljal Laško z Radečami Bernard Griebinger.⁴⁹ V letih 1482 do 1485 je bilo Laško z Radečami oddano v najem Viljemu Dollacherju, ki je imel že svojega pisarja, za letno najemnino 1000 funtov.⁵⁰ V tem času so prihajali v gospostvo Turki. Spričo več poškodovanih cerkva so opravljali 1486 zasilne verske obrede v laškem gradu (in castro) in v termalnih (bauneum nature) Rimskih Toplicah.⁵¹ Leta 1487 so opustošili Turki cerkev na Svetini.⁵² Za Dollacherjem je bil upravnik gospostva Lenart Meixner okoli 1490,⁵³ že 1496 sta ga najela brata Hans in Gregor Lambergerja za 850 funtov letne najemnine, vendar že brez Radeč, ki jih je oskrboval skupno z Žebnikom 1486 poseben upravnik (Amtmann). Na prelomu iz 15. v 16. stoletje so bili žebniški upravniki 1496 po Ludviku Galu Filip Verneger, 1511 po Pavlu Liechtensteinu Žiga Mordax in 1517 Žiga Višnjegorski, ki je 1532 to gospostvo kupil in začel graditi nov radeški grad. Pred iztekom 15. stoletja je z 200 funti iz laškega urada nastalo 1497 termalno kopaljšče v Laškem,⁵⁴

Od začetkov 16. stoletja so gospodarili v laškem gospostvu upravnik Pavel Buechwald (1501—1508),⁵⁵ upravnik (amtman) in od 1511 zakupnik Žiga Višnjegorski (1511—1515),⁵⁶ zakupnik Hans Turjaški (1515—1529),⁵⁷ upravnik Andrej Brok (okoli 1524),⁵⁸ Wolfgang Fundersperger (1528—1533),⁵⁹ zakupnik Jurij Turjaški (1529—1534),⁶⁰ zakupnik Volk Engelbert Turjaški (1538—1546).⁶¹ Žiga Višnjegorski je iz dobljenih vladarjevih fevdov v Rečici ustvaril malo gospostvo s središčem v svojem dvoru v laškem trgu. Cesar mu je to potrdil 1516 in 1521.⁶²

Za časa Hansa Turjaškega je nastal 1524 na osnovi nekoliko starejšega, ne več ohranjenega reformiranega urbarja poseben laški urbar. Osnovne njegove vesti naj prikaže najprej tabela.

⁴⁶ Listini 6317 b, 6654, Sda

⁴⁷ Orožen, 354

⁴⁸ Orožen, 121, 211

⁴⁹ Pirchegger, 248

⁵⁰ Listinski regest 1216, 1681, Hofschatzgewölbe, Sda

⁵¹ Listina 8160, Sda

⁵² Orožen, 28

⁵³ Listina 8730, Sda

⁵⁴ Listinski regesti 1570, 1931, 2044, 2318, 2378, Hofschatzgewölbe, Sda

⁵⁵ Orožen, 211

⁵⁶ Dopsch, 61

⁵⁷ Orožen, 211

⁵⁸ Albert Muchar: Geschichte des Herzogthums Steiermark VIII, 1867, 226

⁵⁹ Orožen, 29—30, 211

⁶⁰ Urbar gospostva Laško 1524, Stockurbare 78/186, Sda

⁶¹ Orožen, 211

⁶² Urbar gospostva Laško 1524, Stockurbare 78/186, Sda

⁶³ Orožen, 2, 18, 29

⁶⁴ Orožen, 216

⁶⁵ Orožen, 211, 386

⁶⁶ Listina 11. X. 1521, AS

Tabela IV

Urbar 1524

	župnice	polžupnice	kmetije	polkmetije	pušče	mlini
Rifengozd Reybeswald				3		1
Favčji Laz pri Walschgrewt			2	4		
Rifengozdu		1		2	1	
Doblatina Dobletn			2			
Zavoj pri Doblatini Sauoy			4		1	
Planinica pri Doblatini Planenitz		2		1		
Lešje pri Kanjucah Lesch Wolkhnobitz				2		
Jurkovlje pri Kanjucah Gurgeton		1			2	
Tisovec pri Kanjucah Tysouitz					3	
Javornik Jawernik				1		
Markovice pri Javorniku Markouitz			1	1		
Ravne pri Vodrušu	1			1		
Mersidol	2		6			
Gornji Vodruš Ober Wodrusch			4			1
Spodnji Vodruš Untder Wodrusch			6			
Jakob pri Sentjurju Sabsdorff			3			
Jezerje pri Kalobju Terstenabodol		1	1	2	1	
Jakob pri Sentjurju Tychengeschiss			4			
Zakelj pri Podlešju			3		1	
Gorica pri Jakobu Gorltz pri Sentjurju			2			
Vogljajna			3			
Goli Vrh pri Jakobu Golleuerch pri Sentjurju			1			
Vodlce pri Slivnici Woditz			1			1
Trno Dorn			7			
Podmelj pri Kostivnici Podmelch			1			
Podlešje Podlesch			3			
Gornji Jazbin Vrh Gorine Jasbln			1			
Spodnji Jazbln Vrh Dolene Jaswln			1			
Sp. Bezgovnica pri Brezah Dolene sbigouitz			2	2		
Zg. Bezgovnica pri Brezah			1			
Konjice pri Brezah	1			2	1	
Velika Breza pri Brezah Nieder Plrch	1		4		2	
Mačkovec Matschkhoultz			1		1	
Mali Dol pri Mačkovcu			1			
Veliki Dol pri Mačkovcu			1			
Horjavice pri Mačkovcu			1		1	
Siatina pri Mali Brezi Slatlin			2			
Loke pri Mali Brezi			2		2	
Olešče Vellesyzt			2	7		
Vrh pri Oleščah Sand Peter			4			
Vrbon pri Oleščah			5			2 + 2 p
Požare pri Reki Poser			2	3		
Lahomno				5	2	
Stopce	1		4	1		
Harje Ghar		1	2	3		

	župnice	polžupnice	kmetije	polkmetije	pušče	mlini	
Kladje		1		3			
Vrh nad Laškim Sand Lienhart		1	2				
Vrh nad Laškim Am perg			1	2			
Zigon			7		1		
Razbor pri Laški vasi Rasbor			2			2	
Selo nad Laškim Stzell			5				
Dol pri Laškem Tall oder Nadoli			5			2	
Lažiše			2	2			
Leskovec pri Ložah Leskobitz			3				
Konc			5	1			
Lože Losach			4				
Brstovnica			5				
Globoko Globoko			1	1	2		
Povčeno			4				
Zabrež			4				
Strensko Strandsdorff			4		1		
Goričica pri Plazovju			1				
Plazovje Blasnye			3				
Modrič			4				
Trojno Troyn			7				
Ojstro Ostrub			1	1	2		
Žikovec pri Ojstrem Sikouitz		1	1	1			
vinorodni kraji:							
Lahomšek Lachamschagkh			6				
Gabrno Gaber			6	2			
Zlateče pri Lahomnem Sletesch			1		2		
Radoblje Radobill			6	1			
Rečica			1				
Debro			7	2	1		4 domci, pusti domec
Rebre pri Brezah Reber			7				
Gorica pri Brezah Gorltza			4		2		
pri Brezah Ruessl			4				
pri Brezah Tscherenw			3				
pri Brezah Podkladic			2				
79 Stoplna			2		1		
	6	9	210	56	28	11 + 2 p	4 d + 1 pd
Strmca	1		2	1	1		
Udmat	1			3			
Sevce	1			4			
Senožete	1			1			
Šmarjeta sand Margrethen						1 + p	
Ogeče Ogitsch			6			2	
Klenovo			1	5		2	
Bclovo			3	1	1		
Turje	1		10				
Kupča vas Kuphtschafes							
pri Gorah			2		1		
Holečen Dol pri Turju Hwaltztal	1		3				
Črdenc pri Dolu pri Hrasniku	6		3	1		1 + 2 p	
Krištanol	1		3				
Unično	1		4				

	župnice	polžupnice	kmetije	polkmetije	pušče	mlini	
Bezovo pri Uničnem Wesofen	1			2	1		
Marno			4	3			
Brdce			8		1		
Sedraž			10		1		
Trnovo			8		1		
Kuretno			5		1		
Govce			4	3			
Brezno Wresen			3				
Ladna Raven pri Debru Ladnerwn			4				domcc
Slatin			4	1	1		2 sirnici
Žale pri Debru	1		5			3 + p	
Slivno Slybnw	1		5				
Guph		1	5	1			
28 Volauschek			2			1	
	12	1	104	26	8	11 + 7 p	d + 2 sir.
Trbovlje			2	2		1	
Loke				5		1	
Zavodnje v Hrastniku Sowodin				1		1	žaga
Klek pri Lokah	1			2			
Planinska vas		2		2			
Gabrsko Gaberskum	1			4			
Rovte pri Knezdolu Rawtach	1			4	2		
Prečno pri Knezdolu Preschnw	1			4	1		
Svine pri Knezdolu	1			5			
Dobovci pri Čečah				7		2	
Jesenova Ravan Jessenarawn pri Čečah							
Goveji potok Rinderspach pri Čečah				8			planina
Ravne pri Čečah Rawn	1			3	1		
Jelšje pri Osteniku Gellsch				7			
Ojstro Ostrw Tribol				4			
Studence Studentschitz oder Prun				3		1	
Dol Sannd Jacob	1			4			2 + p
Hrastnik				4			
Brnica							15 domceev
20 Bukovje pri Žabrežu Puech		1	1	1			
	8	5	75	7	1	8 + p	15 d, pl., ž.
Njivice Nivitis				3	1		
Dolenje pri V. Širju Vdolle Karloiwitsch				3		3	
4 Jelovo				1		1	
				8	1	4	
131	26	15	397	90	41	30 + 7 p	20 d, pd, 2 sir., pl., ž.

Urbar iz 1524 ne pozna več urada Zabukovica, v uradu Loka pa ve le za 4 kraje z 8 kmetijami 1 polkmetijo in 4 puščami. V treh drugih že znanih uradih zajame 127 krajev s 26 župnicami, 15 polžupnicami, 389 kmetijami, 89 polkmetijami, 20 domci, s 30 aktivnimi in 7 pustimi mlini, z 1 žago, 2 sirnicama, 1 planino in 41 puščami.

Za vzhodnosavinjski urad je značilno, da je v tem urbarju med 79 kar 44 krajev, ki jih ni predstavil urbar iz 1290, da jih pa tudi ni 12, ki so še bili v slednjem. Med novimi kraji se Vrh pri Oleščah že imenuje po Petrovi, Vrh nad Laškim pa po Lenartovi cerkvi, Miklavževa cerkvice v bližnjih Lažišah se prvič omenja tri leta kasneje. V zahodnosavinjskem uradu manjkajo med 28 kraji v urbarju 1524 samo Rimske Toplice in Trnov Hrib iz 1267, na novo pa je v njem 10 krajev, med njimi tudi Šmarjeta; Štefanovo cerkev v Turju pa omenja urbar le mimogrede. V trboveljskem uradu je med 20 kraji 9 takšnih, ki so prvič v urbarju. Stari Dol se že imenuje po Jakobovi cerkvi. V Lokah že stoji Miklavževa kapela, naletimo pa v trboveljskem uradu na kar 13 krajev iz leta 1267. Iz laškega urbarja 1524 razberemo, da se je v teku stoletij zgubila v vzhodnosavinjskem in trboveljskem uradu večina župnic, ki so prerasle v navadne podložne kmetije. V 14. in 15. stoletju se je izoblikovalo v celotnem gospostvu ob celih kmetijah od devetine (zahodnosavinjski urad) do osmine drobnih podložniških posestnih enot — polovičnih kmetij in domceev. Prirastki prebivalstva so odhajali tudi na krčenje in ustvarjali so nove kraje; mnogi med 63 prvič urbarialno zajetimi kraji zlasti v vzhodnosavinjskem in trboveljskem uradu so nedvomno takšni.

Proti koncu 15. stoletja so v hudih vojnih časih nastajale v vzhodnosavinjskem uradu pušče, vsekakor bolj, kakor bi razbrali po njihovem številu v urbarju 1524. V večini krajev iz urbarjev 13. stoletja je bilo 1524 manj kmečkih enot, nekatere izginule so se zarasle. Zahodno od Savinje se turški vdori niso posebej čutili.

Podložniki — ženske se v urbarju skoraj niso pojavljale — so bili popisani že pogosto ne samo z imeni, temveč tudi s priimki, kot na primer Gregor Marinko v Brdcah. Pri imenih so popolnoma zmagala cerkvena, prvotna slovenska so se še komaj javljala, tako Črne, Lubej, Majcen, Male, Vidigoj, Zajko in Zorko, le Brate je bil odpornejši. Pri priimkih je prihajala do izraza tudi ljudska duhovitost in hudomušnost, od tod Golob, Goloruk, Hercog, Kača, Keršpaner, Klobasa, Knez, Kupec, Mraz, Ocvirk, Omelnik, Pametnik, Papež, Paradižnik, Petek, Podrepom, Repa, Slana, Vrabec, Zamuda, Žveplan.

Podložniki, ki so sami ali njihovi predniki znali kakšno obrt, so se radi po njej imenovali:

Cimerman = tesar — Vrbon

Maurer = zldar — Dolenje

Vagner = kolar — Doblatica, Jesenova Ravan

Šnajder = krojač — Brnica, Guph, Jakob, Jezerje, Lahomno, Požare, Zabrež

Šuster = čevljar — Brnica, Dol, Govce, Klenovo, Loke, Modrič, Olešče

Veber = tkalec — Goveji Potok, Karlowitsch, Kuretno, Lahomšek, Loke, Sedraž, Trnovo, Trojno

Šmid = kovač — Dol, Marijagradec, Ogeče, Slivno, Šmarjeta, Studence, Gornji Vodruš, Žale, Žigon.

Dajatve so bile 1524 od kmetije do kmetije že bolj različne kot v 13. stoletju. Podložna kmetija je oddajala najbolj od 2 do 6 škafov (schaff = blizu 20 litrov) pšenice ali rži, 3 do 10 škafov ovsa, jagnje, pol čehulje predlva, 5 kur, 10 jajc, 35 srebrnikov namesto obveze vola, 10 srebrnikov namesto slrničnih sirov, 26 srebrnikov namesto živeža, 5 do 8 srebrnikov pravde (recht) in 10 srebrnikov za davek (steuer). Župan je imel običajno večjo posest kakor navadni podložniki, vendar je zanjo dajal le za malenkost višje dajatve. Kar tretjina podložnikov, bolj v zahodnosavinjskem, manj v trboveljskem uradu, je pokri-

vala vse obveznosti že samo z denarjem od 80 do 288 srebrnikov, pač glede na donosnost posesti. Podložniki v vinorodnih legah v neposrednem zaledju laškega trga so oddajali zemljiškemu gospodu po 8 do 30 veder (eimer) vina, 1—4 kuplenike (kuplenik = pol škafa) pšenice, 1 do 10 kuplenikov ovsa, po 4 kure, 30 jajc in za pisanje 2 srebrnika. Od pušč, ki so jih prevzeli sosedje, zlasti župani, je bilo treba plačevati nekaj srebrnikov, so pa grajski ljudje ugotavljali, da jih je možno že reaktivirati. Za mlin se je oddajalo po 12 do 50 srebrnikov. Podložniki v Debru in na Sevcah so oddajali namesto obveznosti po 15 do 18 rib tedensko, v Planinski vasi, Govcah, na Breznem in na Ladni Ravni so pa tovorili. Brniški domčarji so oddajali le po 1 do 2 kuplenika ovsa, 13 do 121 srebrnikov, namesto tlake pa so spravljali prijete osumljence pred sodnika. Podložniki iz 4 krajev loškega urada so dajali po 10 do 26 veder vina, 1—4 kuplenike pšenice, 1—5 kuplenikov ovsa, 5 kur, 10 jajc in do 22 srebrnikov, torej zelo sorodne dajatve tistim v vinorodnih krajih pri laškem trgu. Ti podložniki niso opravljali tlake in tudi umrline niso poznali. Povsod po Laškem so lahko podložniki dajali namesto ovce 50 srebrnikov, namesto kozliča 12, namesto čehulje prediva 7, namesto kure 4 in namesto 5 jajc 1 srebrnik.

Poleg redkih hubnih vinogradov je bilo v laškem gospostvu 1256 majhnih gorninskih vinogradov v gorninskih uradih pri Laškem, Vodrušu in Radečah.

Tabela V

Pri Laškem:	sogor- niki		vedra sre- brniki		
	1524	1567	1621	1524	1524
Lahomšek	26	22	34	28	8
Lahomno	77	63	113	62	229
Zlateče pri Lahomnem	26	15	28	25	60
Požare pri Reki	20	12	25	13	16
Vrh pri Oleščah	15	13	20	14	12
Vrbon pri Oleščah	5	6	16	7	16
Olešte	19	16	26	Š16	20
Loke pri Mali Brezi	10	9	12	6	46
Rifengozd	4	4	8	7	
Tolsto	30	27	43	26	95
Selo	39	35	51	26	24
Bukovje pri Harju	6	6	8	6	
Lažiše	12	12	25	6	6
Vodiško Wodltsai	10	12	16	4	13
Konc	13	12	16	7	6
Leskovec pri Ložah	26	33	3	14	
Povčeno	7	13	23	3	38
Strensko	—	—	49		
Globoko	2	6	7	1	
Kostanjevica pri Jagočah Khestenperg	16	20	31	22	
Ladna Raven pri Debru	2	5	1	5	
Plazovje	5	13	22	3	6
Radobiše	3	5	10	1	12
Padež Bothetsche	10	9	13	7	33
Gramen na Strmci Gramen	3	4	6	4	12
Uerch	22	29	43	16	
Harje	14	17	21	10	27
Gabrno Gaber	10	10	17	11	12
Jellowetz	6	4	6	5	12

	sogor- niki		1621	vedra sre- brniki	
	1524	1567		1524	1524
Gradnickh	18	13	22	13	80
Trnovec pri Gabrnem Ternouetz	10	13	18	4	12
Zilkovca pri Ojstrem	4	4	5	2	12
Gremesintz	2	1	2	1	12
Kuretno	12	17	22	10	21
Strmca	24	47	102	16	4
Vukovec	—	—	32		
Šmarjeta	14	14	22	9	12
Belovo	—	—	23		
Klenovo	16	26	41	6	58
Turje	17	24	33	6	26
Dol	22	32	39	8	46
Bezovo pri Uničnem Besouem	3	10	11	1	
Krištandaol	1			1	
Sedraž	7	32	51	4	
Marno	4	12	13	1	12
Brdce	8	11	15	3	
Trnovo	33	49	69	12	81
Holečen Dol pri Turju	8	11	11	2	26
50 Brnica	—	—	18		
	644	793	1247	456	1119
Pri Vodrušu:					
Javnik pri Jazbin Vrhu Jamnickh	11	17	22	6	
Reber	61	71	94	40	34
Gradišče pri Vodrušu Gradisch	12	11	17	6	
Goli vrh pri Jakobu	33	31	47	18	
Jezerje pri Kalobju	23	22	33	17	
Trno	68	68	87	55	
7 Ravne pri Vodrušu	8		9	6	
	216	228	309	148	34
Pri Radečah					
Dobrava	34	29	35	43	30
Cerovec Czerouetz (ok. 1441 Zerowecz)	18	16	20	19	24
Na Potocih Vpotzech	8	10	11	8	
Močilno Motschulu (ok. 1400 Moczschiel)	18	14	18	17	64
Slatnscheckh	36	27	37	35	116
Stajngrob pri Dvoru Staingrueb (1447 Staingrueb)	26	21	27	23	4
Jelovo	48	39	52	39	20
Slap pri Obrežju Slapper	103	82	104	99	50
Čelovnik	30	21	32	29	
Radež Radesperg	49	43	60	41	44
Kozje pri Zirovnici Kosle	18	14	17	15	28
12 Dolenje pri V. Širju Dollene	8	7	8	5	
	396	323	421	373	380
65	1256	1344	1977	977	1533 22 kopunov

Sogorniki so se oddolževali gorninskemu gospodu za hasnovanje njegovih gorninskih vinogradov z gornino, se pravi z nekaj vinskega mošta ali vina, z nekaj denarja, tu in tam s kopunom — zlasti v Radežu. Za gornino v denarju so se domenili najbolj pri novih in tudi pri usihajočih vinogradih. Sogorniki so

bili domači in sosednji podložniki — med njimi tudi Juri in Janes Zigeinerja v Čelovniku — prav redko tržan in kakšen duhovnik ali cerkvena ustanova: vikar pri Juriju v Podkumu, Bernard iz Zidanega Mosta, Urban (Sand Vrban) v Gorici pri Slivnici, Marija v Širju (Unnsere Fraw), Marija v Gradcu (sunser frawn), Marjeta na Jagnjenici (Lamm 1351, Jagnenytz 1499), Duh (heyiligen geist) v Čelovniku, kovač v Šentjurju na Polju in tudi kakšen župnikov ali županov hlapec.

Ko so sestavljali urbar 1524, so podložniki izrabili priliko in se pritožili pri vladarjevi komisiji, ki je to delo opravljala. Upravnik gospostva Andrej Brok je pobiral višje dajatve, kot bi naj bilo po stari pravdi. Zaradi poizkusov večati žitno mero so določili, da je 5 laških škafov enako 6 celjskim. Zamudnikom pri oddaji obveznosti je Brok nalagal do 24 srebrnikov globe. Podložniki so godrnjali tudi zoper oddajanje sirnih sirov. Celjski upravnik jim je prepovedal ribarjenje in izkoriščanje gozdov ter zahteval dvojno pašnino za svinjsko pašo v grajskih gozdovih. Žiga Višnjegorski jim je naložil 1515 letni puntarski davek 2 krajcarjev (= 8 srebrnikov, davek za neudeležence upora), komisija ga je odpravila.

Podložniki iz Gove, Brezna in Ladne Ravni so se pritožili, ker jim je Viljem — eden prejšnjih upravnikov — naložil tedensko tovorjenje lesa v Laško, komisija je znižala vsakemu število tovorov na 16. Podložnikom ni prijalo, da so morali po 3 dni letno sekati les za upavnika, zlasti pa tistim iz okolice Vodruša, Trbovelj in Radeč, da so morali skrbeti za les za celjski grad. Podložniki iz Zlateč so tarnali, ker so grajski večkrat zahtevali za pokvarjeno vino dobro ali pa za vedro (14,5 litra) 80 srebrnikov. Trboveljski župnik (Andrej Cibaut) je protipravno pobiral od žena po porodu po 4 krajcarje (16 srebrnikov), kar je moral prenehati. Brez uspeha so podložniki poskušali, da bi smeli točiti vino v trgu ob vseh semenjskih dneh, in ne samo na Martinovo, brez uspeha so skušali povečati tudi svoje pravice v trgovanju z živino, smeli so pokrivati v tem le lastne potrebe in ne prekupčevati.

Andrej Brok ni upravljal gospostva z gradu (zadnjič omenjenega 1486) pod Humom nad trgov, ampak pri trškem trgu (platz) v grajskem poslopju (Amtshaus) s stolpičem in požganim obzidjem. Ob novi turški nevarnosti 1529 in 1532 so pod vodstvom najbogatejšega laškega tržana Štiha in gosposkega zakupnika Jurija Turjaškega usposobili grajske razvaline pod Humom za taborsko pribežališče. Upravnik je med drugim moral skrbeti za drugostopenjske sodne zadeve znotraj laškega krvnega sodnega okoliša v mejah Tremerje—Šmohor—Marija na Partizanskem vrhu—Klek—Trboveljščica—Sava—Kupča vas—Glina—Straški Hrib—Lukovica—potok Gračnica—Žigon—Lipni Dol—Velike Gorelce—Vrh nad Laškim—Torog pri Velikih Grahovšah—Leše pri Velikih Grahovšah—Modrič pri Mali Brezi—Podmelj pri Kostivnici—Trška Gorca—Vogljajna—Goli Vrh pri Jakobu—Svetina—Favčji Laz pri Rifengozdu—Tremerje. Devetdeset jurkloštrskih in 21 podložnikov celjskega špitala — bilo jih pa je že dosti več — znotraj laškega sodnega okoliša je oddajalo na račun zaščite v Laško vsak po škafov ovsu in kokoš.

Urbar iz leta 1524 pove mnogo tudi o laškem trgu in njegovih tržanih. V trgu živeči jurkloštrski in Žige Višnjegorskega podložniki so se pečali tudi z obrtjo in so odklanjali izpolnjevati obveznosti do trga, so pa morali popustiti. Upravnik ni hotel več zastopati trga pri deželnih oblasteh in si je večal posesti na njegov račun. Gospostvu je oddajal trg letno 16 funtov pravde in davka, od sejmine (stanndgelt) pa 22 ali 23 funtov. V trgu je poleg že omenjenih tujih in župnikovih podložnikov živelo 69 trških družin. Za zbiranje dolžne pravde so prispevali od 12 do 320 srebrnikov.

Srebrniki:

neznano	12	20	30	40	50	60	70	80	90	100	110	120	140	150	160	190	320
2	9	9	9	7	9	5	5	1	1	5	1	1	1	1	1	1	1

V najrevnejši skupini (9) najdemo Šmidovo vdovo, Pecigosa, Papeža, Škodo, Mačka, 2 Šustra, v srednje premožni (44) 2 Kneza, 4 Šustre, 2 Flajšakra (mesarja), Glaserja (steklarja), 3 Huterje (stražarje ali klobučarje), Požarja, 3 Šmide, Kursnerja (krznarja), Brukmajstra in Vebra, med najbogatejšimi (14) Hercoga, grajskega upravnika Andreja Broka, Košarja, Šnajdra, 3 Huterje in Erazma Štiha (320 srebrnikov). Za enega Šustra in za Kramerja niso navedli prispევkov. Štihov sorodnik Matija je zgradil Marijino cerkev v Marijagradcu. Davčni popis 1527 pozna v Laškem že učitelja (Schulmaister).⁶³

Za časa laškega vikarja (1530—1541) Primoža Trubarja je postal 1534 zakupnik laškega kopališča (padstuben) ob vrtu padar Kunc Rieder z najemnino 2 funtov letno, leta 1535 pa je sporočil špitalski kaplan Jurij Zdravje oblastem, da žive špitalski podložniki med drugim tudi v Lešah pri Velikih Grahovšah, Jagočah (Jagodlsch), na Sevcah, v Rečici in v Kostrivnici in da sprejema letno iz desetine v laški župniji 90 škafov pšenice in ajde ter gorninskega mošta 13 veder.⁶⁴

Gradivo imenjske cenitve 1542—1544 — sicer izredno bogat zgodovinski vir — za laško gospostvo ni ohranjeno, je pa pri roki za trboveljske posesti celjskega špitala, za laško Martinovo cerkev, za laško posest Višnjegorskega, za gospostvo Velika Breza v Brezah in za jurkloštrski samostan.

Celjskemu špitalu je bilo podrejenih 47 podložnih družin — 23 velikih kmetov, 22 srednjih kmetov in 2 kočarja. Predpisali so jim sledeči davek (v krajcarjih):⁶⁵

— 20	— 40	— 50	— 60	— 70	— 80	— 90	— 100	— 110
3	4	5	7	17	7	2	1	1

Njihovo bogastvo v živini je bilo sledeče:

konji	govedo				
1 2	— 5	— 10	— 16 popr.		
23 9	7	27	13	9	

svinje

0	— 5	— 12 popr.		
5	30	12	4	

koze

0	— 5	— 10	— 15	— 21 popr.	
2	14	22	7	2	7

ovce

0	— 5	— 10	— 15	— 22 popr.	
9	11	12	9	6	8

Laški Martinovi cerkvi in njenim kaplanijam je bilo podrejenih pri laškem trgu pa tudi v njem samem 33 domčarjev, med njimi 2 Flajšakra, Huter, padar

⁶³ Urbar gospostva Laško 1524, Stockurbare 78/106, Sda
Osební davek 1527, 39, 406, Sda
Orožen, 55

Koa, 71, 219, 373, 570
⁶⁴ Listina 29. IX. 1534 Gelrach, Sda
Meller XXI x, Sda

Orožen, 2, 69, 126—127

⁶⁵ Imenjska cenitev 1542 za celjski špital, IV/36, Sda

Blaž s kopaljščem, Šnajder, Šuster in Cimerman. Cerkev je še prejemale nekaj desetine.⁶⁴

Žiga, sin Žige Višnjegorskega, je prijavil 1542 v svojem gospostvu tudi kopaljšče v Rimskih Toplicah — kopanje je bilo brezplačno — in žebniško dežel-sko sodstvo že vezano na Radeče. Leta 1569 sta si posesti delila njegova sina Karel in Friderik, 1577 je Karel svoje prodal laškemu župniku. Že 1581 je Žebnik z Radečami kupil goreč luteran Viljem Lamberg z Boštanja, 1602 mu je sledil Inocenc Moškon.⁶⁷ V Radečah je delovala že 1563 mitnica s svojim mitničarjem in pisarjem ter bila podrejena višjemu mitničarju na Vranskem. Pisar 1572 je bil Krištof Stainer. Leta 1580 sta prejela mitničar Gregor Kramberger in njegov pisar skupno 68 goldinarjev plače. Naslednje leto je nastopil službo novi pisar Martin Jager s plačo 24 goldinarjev. Leta 1587 ga je nasledil pisar Tomaž Tavčer, Krambergerjev naslednik pa je bil Danijel Kačič (1590). Po Tavčerju so bili pisarji Janez Kokol od 1592, Jurij Volf od 1596 in Jurij Pruner od 1600, mitničar po Kačiču pa Janez Kokol od 1596.⁶⁸ Pri Radečah je poskušal 1583 z železnim rudnikom Jurij Gaiswenger, njegov naslednik v rudniku je bil Maks Vidalbo (1598), ki je bil hkrati lastnik bakrenega rudnika v Zlatem Potoku (Goldbach) pri Suzanini cerkvi. Od 1599 je imel Vidalbo že družabnika Jurija Kisla, 1602 pa sta imela v posesti rudnik bakra Maks Anton Moškon in Hieronim Valvazor.⁶⁹

Gospostvo Veliko Brezo (Pirkenstein) pri Brezah srečamo v virih od 1527, ko ga je imel Andrej Altenhaus do svoje smrti 1543. Nasledil ga je sin Jurij. Središče gospostva je bilo v stolpu z bližnjo pristavo. Poleg dominikalnega vinograda in gozda ter 4 gorninskih vinogradov je štelo h gospostvu še 58 podložnih družin — 19 velikih kmetov, 29 srednjih kmetov, 10 kočarjev — na 45 kmetijah, 6 polovičnih kmetijah, 5 domcih in 5 pridružnih posestih (zulehen). Podložniki so živeli razkropljeno od Vezovja pri Slivnici do Velikih Grahovš. Davek so jim predpisali takole (v krajcarjih):

— 10	— 20	— 30	— 40	— 50	— 60	— 70	— 80
2	4	11	19	13	6	2	1

Premogli so sledečo živino:

konji govedo

1	2	0	— 5	— 10	— 15	popr.
30	1	2	16	27	13	7,5

svinje

0	— 5	— 10	— 15	popr.
4	26	20	9	6

koze

0	— 5	— 10	— 15	— 19	popr.
11	18	20	7	2	6

ovce

0	— 5	— 10	— 15	— 20	— 30	popr.
25	12	16	2	2	1	5

⁶⁴ Imenjske cenilte 1542 in 1544 za laške cerkvene ustanove 39/573—574, Sda Orožen, 67—68, 164—165

⁶⁵ Registrska knjiga dvorne komore (RKDK), 1581/44, 1602/462, Sda

Vpisna knjiga dvorne komore (VKDK), 1583/73, Sda

Imenjska cenilte 1542, XLI 596, Sda

Pirchegger, 248

⁶⁶ Krajevni leksikon Slovenije III, 1975, 184

⁶⁷ RKDK 1563/89—92, 1572/47, 1580/31, 1581/227, 1587/228, 1590/177, 1592/117, 1596/27, 1800/180, Sda

⁶⁸ RKDK 1583/264, 1599/269, 1602/407, Sda

Dvorna komora, stvarni oddelek 61, Sda

Krajevni leksikon Slovenije III, 1975, 194

Od svojih podložnih družin je pobralo gospostvo letno po 89 graških četrto (po 79 litrov) pšenice, 11 rži, 178 ovsa, 2,5 prosa, 1,5 boba, 32 ovac in jagnjet, 28 koz in kozličev, 6434 jajc ter nekaj malega desetine od vina in žitaric, tudi od ajde.⁷⁰

V davčnih seznamih 1542 zaznamo tudi nekaj jurkloštrskih ljudi v Laškem, Debru, na Polani (Polen), v Lokah (lackh) pri Velikih Grahovšah, v Podgorju (Podgirie) pri Brezah, na Padežu (Padesch), na Velikih Gorelcah (Nagoreltz), v Podgorici (Podgoritza) pri Žigonu, v Tevčah, na Brodnicah (Brodnitz), v Pancečah (Panitz), v Lipnem Dolu (Lippntall), v Selu (Naselich) nad Laškim, v Marjagradcu, 27 podložnikov v uradu Rečici in 65 gorninskih vinogradov pri Tevčah (cenilna vrednost v funtih):⁷¹

— 5	— 10	— 15	— 20
20	31	11	3.

V seznamu cerkva iz leta 1545 najdemo prvič omenjeno Magdaleno v Govcah, Lovrenčev in Florijanov oltar v laški trški cerkvi.⁷² V drugem viru iz leta 1545 zvmemo tudi za poljški lov po Laškem, zaradi njega so prihajali podložniki v spore s celjskim gozdnim mojstrom.⁷³

Ko je sredi 16. stoletja preminil zakupnik laškega gospostva Volk Engelbert Turjaški, je laško gospostvo (urad) vladar zastavil za posojilo 1554 Janezu Valvazorju († 1581), bogatemu plemiču v turnski graščini v Leskovcu pri Krškem. Po desetih letih je Valvazor povišal svoj posojeni denar vladarju še za 7000 goldinarjev in 1566 za 5000 goldinarjev in se s tem kar zasidral na Laškem. Janez je živel na Laškem, tu je tudi umrla 1572 njegova prva žena Emerentiana, tu je ob njej sam pokopan v Marijini kapeli pri špitalu, ki je zaživel kot njuna ustanova.⁷⁴ Z Valvazorjem se je naselilo po Laškem tudi nekaj njegovih sorojakov iz Italije.⁷⁵

Leta 1566 je nastal nov urbar za Laško. V bistvu je podoben svojemu predhodniku pred 42 leti. Novosti so sledeče: urbar ne pozna več Velike Breze pri Brezah, na novo omenja Psarje (Psarye) pri Debru, mline v Favčjem Lazu pri Rifengozdu, Rečici (tudi stope), Govejem Potoku pri Čečah, na Jesenovi Ravani (drugega) pri Čečah in v Ravnah pri Vodrušu; med sodobnimi podložniki omenja Lahe na Ladni Ravni pri Debru, v Lahomšku in Trbovljah (Walch Kramer), Krobata v Turju, Drakslerja (strugarja) v Rečici, Janža Frauentrosta v Psarju pri Rifengozdu, Hleba, Klobaso in Ptiča; nadalje predstavi 10 hubnih vinogradov v Favčjem Lazu pri Rifengozdu, Zavoju pri Dobladini, Žikovci pri Ojstrem, na Ladni Ravni pri Debru, v Žalah pri Debru, v Lahomšku in Rovtah pri Knezdolu; v naturalijah so oddajali podložniki le še žitarice, vino, ribe, kure in jajca, vse drugo že v denarju, do njega so prišli tudi že s prodajo lesa; na poljih so pustošile divje svinje; podložnika Janža Kocmana v Debru je še vedno bremenil puntarski novčič iz leta 1515 (8 srebrnikov letno).

Pisar urbarja je na koncu zračunal, da mora prejeti zemljiški gospod (od 516 podložnih družin, 100 osebenjkov in od trga) letno 592 goldinarjev, 17 krajcarjev in 2 srebrnika, 644 škafov pšenice, 432 rži, 2217 ovsa 255 veder (po 14,5 litrov) vinskega mošta, 10,5 sirov, 93-krat ribe, 101 kuro, 395 jajc, nadalje še gornine 699 veder (po 23,5 litrov) vinskega mošta pri Laškem, 200 veder (po

⁷⁰ Imenjska cenilev 1542 za gospostvo Velika Breza, III/7, Sda

⁷¹ Imenjska cenilev 1542 za Jurklošler, IX/105, Sda

⁷² Orožen, 8, 56—58

⁷³ Dvorna komora, slvarni oddelek 64/8, Sda

⁷⁴ Dvorna komora, slvarni oddelek 64/7, 8, Sda

⁷⁵ Urbar gospostva Laško 1566. Dvorna komora U 33.1, Sda
Orožen, 73, 76, 84

23,5 litrov) pri Vodrušu, 356 veder (po 29 litrov) pri Radečah in 4 goldinarje ter 47 krajcarjev, od desetine pa nič.

Grad je imel tudi pravico do umrline, primščine, desetka, stojnine, do jezikov 80 ubitih govedi, do sodnine, glob in do tlake od vsake kmetije in od 100 osebenjkov po 3 dni letno (tudi vožnja v Ljubljano). Pristava je bila majhna, njenih njiv je bilo le za 9 ornih dni — največ v Radobljah, kjer so nastale iz bivših kmetij — travnikov na Plazovju — na 2 pustih kmetijah — in v Ložu za okoli 60 voz krme.⁷⁶

Gorninski seznam iz leta 1567 že poznamo iz gorninske tabele za leto 1524. V vmesnih 45 letih so vinogradi več kje — zlasti pri krajih Zlateče, Požare in Radeče — odmirali, drugod zopet nastajali novi — najbolj pri krajih Strensko, Globoko, Plazovje, Strmca, Klenovo, Dol, Bezovo, Sedraž, Marjeta, Trno in Javnik. Sogornik pri Čelovniku je bil Jurij Zigainer.⁷⁷

Iz leta 1569 izvira prvi dokaj osamljen vir o laški mitnini. Pri njenem pobiranju je zamenjal Matej Versek predhodnika Martina Kralnika. Pred 28. junijem 1572 so kmetije in trgovci na sejmu v Laškem odklonili, da bi plačevali novo naklado, in se uprli pod vodstvom dveh bratov Reywoll s Kranjskega. V Gubčevem uporu so laški podložniki sodelovali pri napadu na mitnico v Zagorju in hujskali h puntanju. Valvazor se je umaknil pred vstajniki iz Brežic, kjer se je mudil, čez Savo.⁷⁸

Leta 1572 so deželne oblasti pobirale davek od ognjišč, zato je bilo treba le-ta popisati. Laški župnik je prijavil v trgu 24 svojih domčarskih družin — med njimi tudi družino Andreja Padra — in 11 podložnih družin na podeželju, največ v Strmci; trško vodstvo je priznalo 60 zavezancev — med njimi Cigana, Prajsa, Sloserja, Maurerja, Cimermana in Milnerja; Valvazor je sporočil, da žive njegovi podložniki pri 520 in osebenjki pri 77 ognjiščih.⁷⁹

Proti koncu življenja je Valvazor prepustil laško gospodstvo v upravo svojemu nečaku Inocencu Moškonu, ki je zaostroval odnose s tržani in podložniki, kot trgovec na debelo pa skrbel za boljše ceste. V tem času je tekel na Savinji ladijski mlin (1580—1581) tržana tesarja Lovrenca Koširja.⁸⁰

Drugega avgusta 1581 — četrť leta pred smrtjo — je Valvazor poskrbel v turnski graščini za testament: v njem je bilo zapisano med drugim, da prepušča gospodstvo Laško svojim mlajšim trem nečakom Petru, Mihaelu in Marksu Antonu Moškonu, novemu laškemu špitalu 4 kmetije v Loki, da črta podložnikom dolgove pri dajatvah in davkih, podložnikom brez dolgov pa dajatve za pol leta. Z Inocencem Moškonom je bil skregan, zato je le-ta v testamentu zelo slabo odrezal.⁸¹

Ob prevzemu gospodstva po Moškonih so sestavili 1583 nov, natančnejši urbar. Najprej so ob tej priložnosti povečali mere za petino. Podložna kmetija je opravljala 3 dni tlake letno, namesto tega so kmetije v Govcah, na Breznem in na Ladni Ravni pri Debru skrbele za les, domčarji v Brnici pa za straže pri sodnih poslih in ob sejmi in proščenjih pri že znanih in še pri prvič omenjenih cerkvah Jošta in Neže na Kumu in Lenarta v Dragi pri Hrastniku, kmažu zatem tudi pri Lovrenčevi in Kolomanovi cerkvi v Lokavcu; podložniki iz Debra,

⁷⁶ Dvorna komora, stvarni oddelek 64/10, Sda
Urbar gospodstva Laško 1566, Dvorna komora U 39/1, Sda

⁷⁷ Gorninski seznam gospodstva Laško 1567, Dvorna komora U 38/2, Sda

⁷⁸ RKDK 1599/35, Sda

VKDK 1598/54, 77, Sda

Katalog dokumentov, Situla 13, 1973, 128, 143

Bogo Grafenauer: *Boj za staro pravdo na Slovenskem*, 1974, 278

⁷⁹ Davek ognjišč — Rauchgeld 1572—1574, 246, 253, 422, Sda

⁸⁰ Dvorna komora, stvarni oddelek 64/8, Sda

Orožen, 73

⁸¹ Orožen, 73

Žal, Slivnega in Volavška so skrbeli za stojnice na Martinovo, iz Debra tudi za vislice, ki so tu stale še 1829. Sodni procesi so potekali na trgu ob navzočnosti laških in vabljenih sosednih tržanov pod vodstvom deželnega krvnega sodnika. Ogečani so dajali za stojnino pri Šmarjeti na družino po 6 krajcarjev in 1 pagačo.

V urbarju so zapisali, da znaša primščina od kmetije 15 krajcarjev, umrlina 1 ali 2 koštruna ali tele ali goldinar ali zlatnik. S tujcem so se za primščino posebej dogovorili. Gostilne v sodnem okolišu so bile dolžne točiti grajsko vino, obrtnik je moral letno dati 2 kopuna in opraviti 3 dni tlake. Laško gospostvo je imelo pravico ribariti v Savi, Trboveljščici, Savinji, Ični, Lahomnici, Rečici, Kozarici, Voglajni in v potoku »Nalesi«. Dve mali grajski njivi sta ležali pri mostu ob Savinji. Trško pomirje je segalo od Steničnika (Stain Wandt) pod župnikovim travnikom pri Savinji do kneževga studenca, kamnoloma pri Šmihežu, mlina za pečjo, Rečlce, Jagoč (Jagoditsch), Huma (Chumberkh), Stopc, Dola nad Laškim, skale, mlina, mosta, Lahomnice in do skale ob Savinji. Tržanom je pripadala v pomirju revna gmajna, gozdič pod Humom in ribolov za postne dni. Tržani so morali oddati zakupniku za vsako kmetijo, ki so jo imeli v posesti po meščanskem pravu, po 1 kuplenik žitaric (tudi že ajde in prosa); na ta račun je sprejel zakupnik letno po 208 kuplenikov žitaric. Nadalje so bili tržani dolžni stočiti letno po 15 štartinov grajskega vina. Nad trgom je samotaril utrjeni tabor (Täber), v trgu je samevalo pogorišče nekdanje upravne stavbe s stolpičem, shrambo in vrtom. V korist tržanov je bilo zapisano, da so do trgovine upravičeni le oni; podložniki niso smeli prekupčevati. Tujci v trgu so si morali deliti trška bremena z domačini.⁸²

Za leto 1582 so popisali oborožitev radeških tržanov. V trgu je živelo takrat 52 za orožje sposobnih moških, med njimi stražar, 2 Šnajdra, Šuster, Šmid, Šloser, Kolarič, Kramer, Poder, Urban Tevč, Janže Nemic, Juri Policaj, Šima Dobitek, Hans Steklina in trški sodnik (Marchktrichter) Peter Sporer.⁸³

Leta 1586 je vladar podaljšal za skupno zastavnino 35000 goldinarjev posest laškega gospostva bratom Moškonom še za 20 let. Ob tej priložnosti so Moškoni kupili v trgu od vladarja za 1000 goldinarjev poslopje, ki ga je že Valvazor preuredil za sedež uprave. Novo upravno poslopje (amtshaus) je bilo oproščeno obveznosti do trga. V Laškem že kar zasidrani Moškoni so utesnjevali tržane, le-ti so se pritožili celjskemu vicedomu.⁸⁴ Od leta 1595 se je v Laškem ob bratu Marksu Antonu znova uveljavljal Inocenc Moškon, ki je imel v posesti tudi Pišce in Sevnico;⁸⁵ isto leto je gospostvo Brezo prodal Andrej Peischer laškemu župniku Polidorju Montagnani, a ta že 1603 Inocencu Moškonu.⁸⁶ Inocenc se je znova zapletal v spore s trgom, tako leta 1598 zaradi točenja grajskega vina in oskrbe trga z žitom. Duhove bi naj pomirilo črtanje velikih trških davčnih dlogov. Trg se kljub temu ni opomogel, 1601 so šli skozi papeževi vojaki nad Turke ter se tu in v okolici prav po turško obnašali.⁸⁷

Na začetku 17. stoletja srečamo v Laškem 1602—1603 prvega znanega učitelja Boštjana Tišlerja, v Radečah 1603—1615 zelo podjetnega Pavla Zupaniča,

⁸² Urbar gospostva Laško 1581, Dvorna komora, U 39, Sda

Orožen, 391—392, 441, 443

H.(ans) Pirchegger: Erläuterungen zum Historischen Atlas I/1, 1917, 151

Krajevni leksikon Slovenije III, 1975, 111, 189

⁸³ Stanovski arhiv 291/1313, AS

⁸⁴ Regest notranje arhivske listine 576, Sda

RKDK 1613/66, Sda

VKDK 1586/76, Sda

Dvorna komora, stvarni oddelek 64/7, 74/4, Sda

⁸⁵ Stanovski arhiv 291/1313, AS

⁸⁶ Pirchegger, 250

⁸⁷ Dvorna komora, stvarni oddelek 64/8, Sda

RKDK 1600/300, 1601/363, 548, Sda

ki je prav vneto na veliko izdeloval topovske krogle, v Zidanem Mostu pa 1611 temeljito obnavljanje mostu. Loški župan je sklenil 1601 slabo kupčijo, ko je kupil od Ljutomerčana Jurija Lončariča — sicer proslulega roparja — 2 keliha za 40 goldinarjev, bila sta last hoške cerkve.⁸⁸ V posesti Rimskih Toplic je 1606 sledil Juriju Ferčaherju Jurij Goldšmidič, laške vrelce pa je vzel v zakup Miha Šetinger za letno najemnino 30 goldinarjev.⁸⁹ Namestnik laškega trškega sodnika je bil takrat — 1607 — Matija Stih.⁹⁰ Marijagradec je bilo že posebno majhno gospostvo, tu je živela 1618 plemkinja Katarina.⁹¹

Leta 1620 sta zakupnika Jurij Karel in Vid Moškon kupila laško gospostvo; imela sta že višnjegorski dvor, Turn pri Leskovcu in Planino.⁹² S tem se je položaj tržanov bistveno poslabšal in so takoj začeli boj proti novemu pravnemu stanju. Moškone so tožili, ker so jih motili pri volitvah trškega sodnika, ker so si lastili varstvo Martinovega sejma, ker so zmanjševali trško pomirje in ker niso spoštovali trškega sodstva. Sočasno so proti Inocencu Moškonu, ki je 1618 kupil žebniško gospostvo, nastopali Radečani.⁹³

Leta 1621 tržani niso bili voljni podrediti se Moškonom, tudi na cesarjevo prigovarjanje ne. Niso hoteli privoliti v to, da bi zemljiški gospod odločal, kdo naj bi bil od 2 ali 3 od njih predlaganih kandidatov trški sodnik, temveč so hoteli, da ga sami izvolijo. Sporno je postajalo tudi obvezno točenje grajskega vina, oddajanje govejih jezikov, zlasti pa obseg trškega pomirja. Po posredovanju cesarja in notranjeavstrijske vlade je spor potišala posebna komisija na začetku leta 1625. Sporazum je določal, da tržani izberejo samo 1 kandidata za trškega sodnika, ki odda nato 1 goldinar zemljiškemu gospodu in ta ga potrdi. Iz trškega pomirja so bile izvzete stavbe in zemljišča gosposčinskih upravnih poslopij (ludi kašča na pogorišču stare upravne stavbe) ter špital in gosposčinsko osebje. Če bi zasačili tržani gosposčinske pri kaznivem dejanju znotraj trškega pomirja, so jih smeli zapreti v rotovž (Rathaus), ne pa v trško ječo, in si pridržati pol globe. Prizivno sodišče je obvezno Moškonovo laško dežejsko sodišče. Ob proščenjih v trgu skrbe za red le tržani, še vedno pa so dolžni letno prevzeti 20 štartinov grajskega vina. Za gospostvo so podpisali pogodbo Karel Moškon, doktor Johan Dornspurger in zelo bogati trgovec na debelo, sicer laški rojak Martin Lihtštok, za tržane pa Caharija Brezinger, Janez Kočever in Janez Ciglmler.⁹⁴

Ko so Moškoni, sicer zelo bogati in nadvse podjetni trgovci, postali pravi lastniki laškega gospostva, so poskrbeli 1621 za nov urbar. Med njegovimi novostmi bi poudaril silen porast števila sogornikov, nove mline, zaščitnino 52 podložnih družin jurkloštrškega samostana, 38 družin gospostva Velike Breze in 31 družin celjskega špitala, geografsko porazdeljenost 99 osebentkov: 24 pri Vorušu, 32 med Vodrušem in Savinjo, 27 med Savinjo in Trbovljami in 16 pri Trbovljah, oženje trškega pomirja, napajanje travnikov pri Debru, oddajo lesa za rudarstvo (Harje, Ojstro, Žikovca), med podložniki v Krištrandolu in Uničnem Sentjurce, priškele iz bližnjega sveta pri Jurijevi cerkvi v Gorah. Posebej bi

⁸⁸ RKDK 1603/69, 1605/135, 253, 1606/5, 114, 1611/95, Sda
VKDK 1600/45, Sda
Hšni davak 1603, 117, Sda; Profosovi akti 1605, Sda
Edo Jelovšek: Sto let glasbe v Laškem, 1971, 32

⁸⁹ RKDK 1606/72, Sda
Pirchegger, 248

⁹⁰ Orožen, 230

⁹¹ Orožen, 97

Pirchegger, 248—249

⁹² Orožen, 233

Pirchegger, 248

⁹³ Akti notranjeavstrijske vlade (IÖR), 1620, CopI-96, II-130—131, III-141, IV-105, VI-113, Sda
VKDK 1618/15, Sda

⁹⁴ Posebni arhiv Laško, Sda
Orožen, 223—225

opozoril na povsem drugačen zapis o tlaki. V urbarju 1582 beremo, da opravlja podložna družina po 3 dni tlake letno, urbar 1621 pa je zavezoval sleherni podložno družino, osebenjke in sogornike na neizmerjeno tlako, kakor je bila v deli običajna.⁹⁵

V letu 1627 je laškega pobiralca mitnine Karla Kačiča nasledil Jurij Trefalter. Za časa trškega sodnika Ivana Kočevarja (1629) je trg prevzel od vladarja pravico pobirati mostnino ob Savinji.⁹⁶

Upornost ljudi laškega gospostva je prvi okusil trboveljski kaplan 1615. V trboveljski župniji so duhovniki imeli (1631) pri podložnikih v reji 137 krav in 85 ovac. Za široko puntarijo so bili časi zreli šele v tridesetih letih 17. stoletja. Že 1629 so tožili laški podložniki zaradi porasta tlake, mer, davkov, nespoštovanja kupnega prava in ječ. Nemir Šratenbahovih ojstriških ljudi pri Vranskem od 1631 dalje se je razširjal v sosedstvo, tudi med radeške in laške podložnike. Ojstričani so se 1633 že začeli dogovarjati s sosedi in drugimi za skupne nastope. Avgusta 1633 so v Gradcu razpravljali o upornikih pri Ojstrici, Laškem in Gornjem Gradu. Februarja 1634 so trboveljski ljudje sodelovali pri pohodu v Ločico pri Vranskem, kjer so spametovali trenutno zaradi zaporov zbegana voditelja ojstriških upornikov kovača Gregorja Skorjo in njegovega sina kovača Jurija.

Ko so se 21. aprila 1635 začeli pri Vranskem boji velikega Drugega slovenskega kmečkega upora, so se vstajnikom takoj pridružili Laščani. V nedeljo, 22. aprila, so se množično zbirali k orožju, zlasti proti Moškonovemu upravniku Adamu II., nrihu, ki jim je nalagal dajatve, večje od »stare pravde«. Dne 23. aprila so Trboveljčani pomagali zavzeti Šratenbahov Prehold in Stari Grad (Heckenberg) nad Stopnikom severovzhodno od Vranskega. Še istega dne so Laščani pomagali pri napadu na mitničarjevo hišo na Vranskem, a so se med delitvijo denarja sami med seboj spopadli.

V sredo, 25. aprila, sta bili veliki zborovanji vodruških ljudi pri Jakobu pod vodstvom treh bratov Žižkov, zlasti Florjana in Jakoba, Filipa Škorca in Matije Javorška in Laščanov pri Katarinini cerkvi v Kuretnem. V petek, 27. aprila, so osvojili v trgu Moškonovo upravno stavbo, jo oplenili ter se z mladino dobro oborožili s palicami, krampi, sekirami, sulicami, kopji, helebardami, loki, sabljami, čeladami in puškami. Na laški gmajni je bil nato na nasvet trškega sodnika muzika Caharije Brezingerja pregled uporniške vojske podložnikov in tržanov, kjer so nastopili z godbo in zastavo, ki jo je oskrbel sodnik. Pod vodstvom Kobečka so se mudili nato osem dni največ v Laškem in okolici, stražili rotovž, novo grajsko žitno kaščo na prostoru prve gosposčinske upravne stavbe in druge postojanke, vdiral v okoliške gosposke kleti (Štefana Peniča, Lihtštoka — Matej Lihtštok je postal na začetku leta 1635 laški mitničar — Steimegra in drugih) in v hiše in veseljačili. Po okoliških cestah so ustavljali znane oderuhe in jim odvzemali denar — celo ob vrтанju kolena. Trški sodnik je medtem napisal za upornike dve pismi Vidu Moškonu v Ljubljano, plemič je kurirju Boštjanu Hudimalu takoj izročil odgovor. Brezinger je pozival k zvezi podložnikov in tržanov. Trški nadduhovnik savinjski arhidiakon Miha Valis (1628—1641) je brez uspeha klical upornike k miru, prisilili so ga pisati pisma zanje. V nedeljo, 29. aprila, se je zbrala nova močna skupina laških, žičkih in drugih upornikov pri Jakobu. Tam je bil pregled vojske pri gostilni Blaža Horvata. Korakali so

⁹⁵ Posebni arhiv Laško, Sda

Orožen, 222—223

⁹⁶ Dvorna komora, stvarni oddelek 64/8, Sda
VKDK 1626/22, 1627/168, 1629/216, 1633/91, Sda
Orožen, 230

v vrstah po 5 in 5 borcev. Tu je bilo nato še več zborovanj, sem so se vračali naslednje dneve po opravljenih nalogah in se na veliko gostili.

V torek, 1. maja, sta se pojavila v Celju vladna komisarja doktor Caharija Winter in Anton Manikor. Tudi na laške podložnike sta takoj naslovila poslanico z zahtevo, naj se pomirijo in se pismeno pritožijo pri njima. V trgu je poslanico prebral sodnik, pri Jakobu pa neki Zibenmaher, a so ga nagnali s psvoko kurvin sin. Kljub vladarjevemu opozorilu so takoj po 1. maju pod vodstvom Alekša Leskovška zavzeli za »staro pravdo« in zažgali Jelše, grad Gaisrucka, ki so mu obljubili vislice, če jim bo prišel v roke. Pri napadu na jelšanski grad je sodeloval Antonov sin Jošt, hlapec laškega podložnika Matije Kovača iz Vodruša. Iz Jelš so se napotili v Jakopičeve Korpule in jih zažgali, nato k župniku v Šmarje, mu izpraznili župnišče in ga izsiljevali. Nato so se polastili pred 3. majem jurkloštrskega jezuitskega samostana, 5. maja še Moškonove Planine in gradu Žusma, da bi s tem dosegli »staro pravdo«. Planinski trški sodnik je delil puntarjem orožje.

Nad Veliko Brezo, grad plemkinje Gaertler, se je spravila druga skupina okrog 1000 podložnikov, domačih, laških in drugih, z njimi je bil hlapec Jošt. Grad so razdejali. Zatem so se lotili zbelovske kleti pri Jerovski vasi in jo požgali. Pri pogorišču se je zbrala močna skupina. Njen zastavonoša je postal hlapec Jošt, ki je zatrjeval množici, da ima cesarjev ukaz, naj pokonča gradove in mesta.

V teh dneh so sodelovali podložniki med Savinjo in Trbovljami pri zavzetju Valvazorjevega Širja — Valvazor ga je prevzel od vitezov iz Širja 1630 —, medijskega gradu in Gamberka pri Ržišču (6. maja). Obrnili so se proti Zagorju in Čemšeniku, razbili mitnici in se znesli nad čemšeniškim župnikom. Posebna puntarska skupina se je zbrala pri Radečah. Z njo so pridno sodelovali radeški tržani in njihov sodnik. Uničili so najprej mitnico in nato osvojili Novi Grad (Erkenstein) in Svibno. Svojo nevoljo so dali čutiti tudi župniku.

Po paradi slavonskih krajiščnikov pri Žalcu 22. maja so si laški in trboveljski podložniki izbrali vsaki svoj odbor, ki sta nato ob osmih porokih izjavila poveljniku krajiščnikov, da bodo 23. in 24. maja položili orožje in se javili v Celju. Med uporom in za časa vojaške strahovlade so izginili bratje Žički, Filip Škorc, hlapec Jošt, Kobeček in laški trški sodnik Caharija Brezinger.

Po zlomu vstaje so zbirali njene vidnejše udeležence v ječah. Eni so se sami javili v Celje po razglasu s prižnic, druge so prijeli zemljiški gospodi, in jih pošiljali tja. Deželni profos iz Gradca Lovrenc Maas (1630—1662) je prevzel 14. junija v Celju 16 zaprtih puntarjev — med njimi 7 laških — in se z njimi napotil proti Gradcu. Pot do Maribora so opravili peš. V Mariboru so morali vstajnike zaradi izčrpanosti naložiti na vozove, v Gradec so prišli 17. junija. Profos je 2 dni kasneje izročil jetnike mestni ječl. V Celju so nabirali medtem nove ujetnike, do 25. junija jih je bilo že 124, med njimi 32 laških. V tem času je začelo znova vreti okrog Laškega. Zopet so se posvetovali na zborovanjih, kako bi dosegli staro pravdo. Podložniki so zahtevali, da odide upravnik Adam Hajnrh.

V Celju je zasliševal v rotovžu ujetnike graški deželni krvni sodnik Mihael Niedermaier. Med 13. in 21. avgustom so se pri zasliševanjih zvrstili naslednji laški puntarji: Jakob Blažič (26 let star), Jakob Dasolnik (18) iz Radeč, Štefan Drnovšek (24), Fabjan Flere (50), Jaka Flis (30) iz Vrha nad Laškim, Mate Freljih (27), Jurij Gerič (24), Pankrac Globovšek (38), Blaž Horvat (34), Boštjan Hudimal (35), Gregor Hudimal (35), Gregor Kačič (60), Mate Kačič, Adam Kral (35) — podložnik celjskega špitala iz Trbovelj, Matija Kovač (50) iz Vodruša, Alekš Leskovšek (30) — žički podložnik iz Slivnice, Benedikt Marin (33) iz Radeč, Janže Matevšek (32), Boštjan Motvaj (24) iz Radeč, Tomaž Nomelšek (24), Gre-

gor Nudar (40), Blaž Perc (40), Blaž Rajh (50), Miha Rutensšek (30), Juri Supan (30), Juri Supan (60), Matija Supan (36), Matija Supan (60), Miha Supan (20), Miha Supan (40) iz Harij, Andrej Teršek (40) in Juri Tovšek (40). Nekateri so se izgovarjali, da so jih v upor silili. Po zaslišanju so prepeljali Alekša Leskovška na grad in ga tam ob mučenju ponovno zaslišali pred 16. septembrom. Jurija Geriča in Blaža Horvata so poslali na ostro zaslišanje v Gradec. Za večino ujetnikov so odločili, da jih spuste za razne globe. Gregor Kačič je moral na primer plačati 50 goldinarjev. Mnogim so dali na izbiro, da gredo med vojake ali da plačajo visoke globe, tako Adamu Kralu, Alekšu Leskovšku, Tomažu Nomejšku, Juriju Tovšku. Niedermaier je pri tem pobiral denar tudi zase. Pred odhodom iz ječe so morali izpuščeni obljubiti vdanost, o čemer so izdelali listino s pečati celjskih mestnih svetovalcev. Nekaj puntarjev so obsodili v izročitev španskemu poveljniku.⁹⁷

V Gradcu sta zasliševala puntarske voditelje doktor Caharija Winter in graški mestni sodnik Bernard Nidenaus med 3. avgustom in 18. oktobrom. Pred njima so se zvrstili tudi laški uporniki: Matija Javoršek iz Marijagradca, Simon Klobasa, Matej Kupič iz Trna, Matej Podmenik, Tomaž Ribič, Matej Rodin in Martin Zupanc, za njimi še iz Celja pozneje privedena Juri Gerič in Blaž Horvat. Slednja in Martin Zupanc so bili zaslišani tudi z mukami. Laške zapornike sta sodnika nameravala izpustiti, le Mateja Rodina obsoditi na pol leta dela na Rabi, ko pa je Niedermaier sporočil v Gradec nove obremenilne podatke, je bila obsodba ostrejša. Mateja Rodina so obsodili na leto dni dela v okovju na Rabi, izpuščeni pa so morali plačati težke globe.

Profos Lovrenc Maas je 23. januarja 1636 vodil Mateja Rodina in še 10 drugih obsojenih vstajnikov iz Gradca na Rabo. Naslednjega dne so ujetniki, okovani v železje, pripravili pobeg tik pred Bruckom na Muri. Zaradi mraza so odklonili, da bi jih vozili, in so hoteli naprej peš. Matej Rodin in še eden sta zadržana, namakala železje v vodo, da sta ga zmrznjenega razbila, nato sta pomagala še drugim pri begu. Večino ubeglih so znova prijeli, štiri ne, na svobodi je ostal tudi Matej Rodin. Njegova in mnogih znanih, a še več neznanih laških upornikov manifestirana volja postati usmerjevalec svoje usode ni ugasnila.⁹⁸

THE MANORIAL ESTATE OF LAŠKO DURING THE MIDDLE AGES

Summary

Years before 587 the Slovenes colonized the territory of Laško in great numbers, and there the old settlers passed turbulent times, more than anywhere else in Slovenia. In 828 the Frank administrative system assigned the land of Laško a place in the frontier county of Posavska, but after the repulsion of the Hungarians in the second half of the 10th century Laško found itself in the heart of the frontier county of Savinjska in the German Empire.

The extraordinary significance of the land of Laško at the important confluence of the Savinja and Sotla was discovered by the frontier count of the neighbouring

⁹⁷ IGR, 1635 Exa IX-33, 1634 Exa VII-5, 1636 Cop I-84, Exa IV-12, Sda

Landrecht 1358, Sda

VKDK 1635/5, 13, 41, 82, Sda

Orožen, 398—399

Janko Orožen: Zgodovina Trbovelj, Hrastnika in Dola, 1956, 277

Jožc Koropec: Slovenski puntarji med 1573 in 1535, CZN 46, 1975, 3y (Koropec), 12—43

⁹⁸ IGR, 1635 Exa IV-12, Sda

Koropec, 12—43

frontier county of Podravska Bernard Spanhelm and he appropriated that land by force at the beginning of the 12th century. But the territory of Laško still remained to the beginnings of the 14th century in the embrace of the frontier county of Savinjska, which has been very closely connected with the western neighbour Carniola since the middle of the 11th century. After Bernard Spanheim each sovereign of Styria was at the same time landlord of the vast manorial estate of Laško. His position at the confluence of the Savinja and Sava was still consolidated in 1228, when the sovereigns became for some time also lords of Carniola.

The oldest record of the place name for Laško has been preserved from the year 1182. The German name Tüffer derived from the Slovene word »deber«, a word with the meaning river-strait. With the Slovenes on the territory of Laško the word »deber« asserted itself as name only for the place Debro (Ober Tüffer), lying 2 kilometres to the north of Laško, while the central settlement received the name Laško (Lasca 1493) by the Slovenes, a name, reminding of the old natives »Lahi«.

Like Bernhard Spanheim the Babenbergs devoted every attention to the territory of Laško. Before 1224 Duke Leopold VI of Babenberg ordered a stone bridge to be built within the manorial estate of Laško on the western side of the mouth of the Savinja into the Sava near the church of Ilj (Aegydlus), this bridge being the first mentioned on the territory of Laško. Probably in 1224, during the stay of the sovereign at Maribor, ancient Laško became a sovereign's borough (1227 forum), in view of the favourable traffic conditions on the way to Carniola and further towards the sea and on the basis of its economic growth. The urbarium from the year 1227 tells that in the manorial estate of Laško — one of the largest in Slovenia — there were 583 subjected farms, 152 of them in possession of mayors. The subjects of that time occupied themselves intensively with hog-breeding, sheep-breeding, bee-keeping, but particularly with growing oats and wheat, while the burghers must have already known how to get at money.

The urbarium from the year 1257 was the first to present most places of the manorial estate of Laško, nearly 200 vineyards, 8 chesse-dairies and 10 wastes. The subjected families in 101 places delivered each mostly 4 bushels of wheat (about 100 litres), 4 or 7 bushels of oats and one third of a pig or 5 silver coins, and the borough 80 marks (1 mark = 160 silver coins). Though the surroundings of the borough were considered as stock-breeding and wine-growing regions, the oldest trace of a butcher's trade was kept there only from 1338 and of a tavern from 1339.

The Habsburgian urbarium from the end of the 13th century has already registered the individual subjected families. Their obligations have already been somewhat bigger than three decades earlier. A seventh of the estates have already been waste. After the war between the Habsburgs and the Carinthian — Carniolan governor-general Styria extended to the Sava in 1311 and so the manorial estate of Laško found itself predominantly in Styria. Since 1336 the Celeians were the proprietors of the land of Laško. Soon afterwards (in 1338) Radeče passed for a borough. Its traffic position has directly challenged it. In the middle of the 14th century the Celeians made their young institution, the Celeian hospital, a donation of many possessions near Trbovlje, which caused some reduction in the size of the manorial estate of Laško, in the course of the time the estate was being diminished also by smaller secular landed properties and properties owned by the church, often established out of feudal possessions, which lay either in the vicinity or on the ground of Laško. Towards the end of the power of the Celeians smaller subject proprietary units — small farms and not-subjected grounds with houses — and the first mills have already appeared, and in the borough a hospital.

After 1456 the successors of the Celeians, the Habsburgs, let the manorial estate of Laško out on lease. When taking possession of the manorial estate the health-resort of Rimske Toplice had already been in action, and so had the health-resort of Laško at the end of the 15th century.

Since 1515 the Auerspergs (Turjaški) have profited by the manorial estate of Laško. In 1524 Hans Auersperg cared for a new urbarium on the basis of a somewhat older, but now no more preserved one. It comprised in 131 places 26 mayors' farms (Suphube), 15 small farms of mayors, 397 farms, 90 small farms, 20 non-subjected grounds with houses, 30 active and 7 desolate mills, a saw-mill, 2 chesse-dairies, an alp and 41 wastes. The increases of inhabitants went also clearing and established new places in the 14th and 15th century; many of the 63 places, firstly registered in the urbarium, especially in the offices of East Savinjska and of Trbovlje are doubtlessly such places. Towards the end of the 15th century, in the difficult war times, arose wastes in the office of East Savinjska, at least more than we would make out from their number in the urbarium of 1524. In most places from the urbaria of the 13th

century there were fewer farm-units in 1524, some of those which have disappeared, were completely grown over and were even no more counted among the wastes. It is possible to state separately on the basis of the waste land that the Turkish invasions were felt more strongly in the places to the east of the Savinja. The subjects settled their duties mostly in money, a third of them already everything with money from 80 to 288 silver coins according to the yield of their possessions. Beside rare vineyards, belonging to farms, there were 1256 small leasehold vineyards on 05 wine-growing hills of three vine-land law offices at Laško, Radeče and Vodruš registered in the urbarium. The tenants were mostly native and neighbouring subjects — among them also two Gipsies.

In making up the urbarium the governmental commission took into account some of the subjects' complaints, but refused their wishes for a greater participation in trading. The castle over the market-town fell to ruin about the year 1500, the burghers transformed it into an emergency refuge from the Turks. The Auersperg administrators led the manorial estate from a fortified building in the market-place. In the market-town lived 69 burgher families, 9 in the poorest group, 44 in the middle well-to-do one and 14 in the richer group, besides some subjects of Jurklošter, of the parish-priest (about 20) and of Sigismund Višnjegorski. About a third of them lived also on craft. In 1527 a school has already functioned in the borough.

Towards the middle of the 16th century Primož Trubar enjoyed the income of the parish of Laško for 11 years.

After the Auersperg Janez Valvazor took possession of the manorial estate of Laško from the sovereign in 1554 and he stayed there for nearly 30 years. During his time the custom-houses have already worked at Radeče and Laško under the chief management at Vransko. In Valvazor's urbarium of the year 1566 100 freeholders were already registered besides 516 subjected families, and we learn that there was very little land belonging to the lords and therefore also very little enforced labour — for one subjected family 3 days a year.

After Valvazor the manorial estate was taken over by the Moškons in 1581 and in 1620 they bought it from the sovereign. At the turn of the century it was eagerly attempted to get iron and copper ore near Radeče, and in the borough of Radeče the burgher Paul Zupančič decided to produce cannon balls on a large scale. Under the Moškons the position of the burghers and of the subjects began to deteriorate considerably. Both took eagerly part in the big Second Slovene Peasants' Uprising of 1635.

DUNAJSKI ŠTUDENTI IZ LAŠKEGA OD 14. DO 16. STOLETJA

Anton Ožinger*

UDK 371(091)(497.12-113 Laško):378.18(436.11)»13/15«

OŽINGER Anton: Dunajski študenti iz Laškega od 14. do 16. stoletja. (Studentes de Laško in Universitate Viennensi a saeculo XIV usque ad XVI saeculum). Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 47=12(1976)2, str. 276—280.

Izvirnik v sloven., povzetek v lat., izvleček v sloven. in angl.

Poleg drugih je dunajska univerza sprejela in vzgojila znatno število študentov iz trga Laško v tem obdobju. Ti so s svojim znanjem posegali v duhovna gibanja tako v tujini kot v svoji domovini in tudi v svojem domačem kraju.

UDC 371(091)(497.12-113 Laško):378.18(436.11)»13/15«

OŽINGER Anton: The Viennese Students of Laško from the 14th to the 16th Century. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 47=12(1976)2, p. 276—280.

Orig. in Slovene, summary in Lat., synopsis in Slovene and Engl.

Beside others, the University of Vienna admitted and educated a considerable number of students from the borough of Laško during that period. With their knowledge they intervened in the intellectual movements abroad as well as in their native country and also in their native place.

Laško je že v dobi Babenberžanov pomemben kraj in že leta 1227 je trg.¹ V matrikah dunajske univerze zasledimo znatno število študentov iz tega kraja. Poglejmo njihova imena po letih vpisa in vpisno takso, tako kot se nahajajo v matrikah. Iz vpisne takse lahko sklepamo, kakšen je bil njihov materialni položaj in socialno poreklo.

1387, Oktober 13		
	dom. Jacobus plebanus in Tifen	dt. 4 gr.
1407, Oktober 13		
	Jodocus Pellificis de Tiffer	2. gr
1412, Oktober 13		
	Jacobus Pellificis de Tiuer	p.
1417, April 14		
	Jodocus Bernekaer de Tiuer	dt. 4 gr.
1419, April 14		
	Rectoria Michaelis Falconis plebani de Tyfer, artium et medicine doctoris, decretorum baccalarii	

* Anton Ožinger, arhivar škofijskega arhiva Maribor.

¹ Prim. I. Orožen, Das Dechanat Tuffer, Graz 1881, str. 290.

1437, April 14	Jacobus Pileatoris de Tyuer	4 gr.
1438, Oktober 13	Johannes Pangracii de Tiuer	2 gr.
1441, Oktober 13	Georius Kloel de Tiefer	4 gr.
1442, Oktober 13	Georius Kloel de Tiefer	4 gr.
1454, April 14	Michael Fuonfczeneiar de Tiefer ²	3 gr.
1458, Oktober 13	Martinus Calciatoris de Tiefer	2 gr.
	Michael de Tiefer	p.
1466, April 14	Nicolaus Jamer de Tiuer	2 gr.
1470, Oktober 13	Vrbanus Lubss de Tyfer	4 gr.
1473, April 14	Georgius de Tiwer	4 gr.
1478, Oktober 13	Nicolaus de Tiuer	4 gr.
1481, Oktober 13	Mathias Schrekalt de Triffer	4 gr.
1486, Oktober 13	Andreas Stich de Tieffer	4 gr.
	Wolfgangus Reynitzer de Tifer	4 gr.
1489, April 8	Georgius Aichelperger de Tyfer	pp.
1496, April 14	Aug/ustin/us Pregel de Tiber	
1497, Oktober 13	Valentinus Struegkl ex Tieffer	p.
1498, April 14	Leonhardus Pleisnitz ex Tyfr	4 gr.
1499, April 14	Christanus Sune de Tiffer	4 gr.
1503, April 14	Vdalricus Schwenckl de Tiffen	29 den.
1504, Oktober 13	Georgius Sartoris de Tiffer	29 den.
1505, April 14	Michael ex Tiffen	29 den.

² Vpisani je med Vngari. Dunajska univerza je po volji svojega ustanovitelja imela 4 akademske nacije: avstrijska, renska, ogrska in saška. Niso to bile nacije v današnjem pomenu nacionalnosti, ampak ustanove, v katerih okviru so študenti delno sami, delno prek univerze urejali svoje vsakdanje življenje in študij. Študenti iz slovenskih dežel so se razen Prekmurja opredeljevali za avstrijsko nacijo. Drugi južni Slovani pa tudi Grki, Čehi, Poljaki in seveda Madžari so se opredeljevali za ogrsko nacijo. Ta porazdelitev po nacijah pa ni bila vedno natančno izvedena. Tako najdemo nekaj avstrijskih študentov, ki so podložniki bavarskih škofij in samostanov, med rensko nacijo. Podobno najdemo med rensko nacijo Tirolce. V času vzpona Celjanov sredi 15. stoletja, se študentje iz Celja in okolice opredeljujejo za ogrsko nacijo, ker se je to področje takrat politično nagibalo k Ogrski. Sam geografski moment torej ni bil odločilen pri opredelitvi. Prim. Matrikel der Universität Wien, 1856, Vorwort, str. XVII.

1507, April 14	Mathias Stweckel de Tyffer	4 gr.
1510, April 12	Thomas Koss de Dyfer	4 gr.
	Martinus Plasitz de Dyfer	p.
1510, Oktober 15	Achacius Fabri de Tyfer	
1511, April 14	Michael Tuergk de Tiffar	4 gr.
	Lukas Plesitz de Tiffer	4 gr.
1512, April 14	Melchior Piliatoris de Differ Ciliensis	4 gr.
1515, Oktober 13	Walthasar Treffaltdt de Tiffar	29 den.
1517, April 14	Blasius Gruperl de Tifferl	4 gr.
	Laurentius Lipscha de Tifferl	4 gr.
	Michael Friderich de Tiffer	4 gr.
1527, April 14	Georgius Gradereus Tiffernus	2 sol. den.
1528, Oktober 13	Martinus Fabe ³ Typhernus	60 den.
1531, Oktober 13	Michael Feistritzer de Tifer	pauper
	Gaspar Stih de Tifer	2 sol.
1540, April 14	Martinus Herstrasser de Tifer	2 sol.
	Johann Polydorus Carniolus nob. (ilis de Montagnana)	
1550, Oktober 13	Sebastianus Schlintrer Carniolanus ex Tifer	12 cr.
1572, April 14	Andreas Brener Tiberiensis Styrus	

Nekateri od teh dunajskih študentov iz Laškega so pomembni.

MICHAEL TÜRGK de Tiffar (alias Tiffernus) je eden najslavnejših humanistov 16. stoletja. Rojen je bil l. 1488 v Kranju ali okolici. Še otroka so ga Turki ujeli (priimek Türgk!), pri Laškem so ga pa izgubili ali jim je pa sam pobegnil. V tej nesreči je izgubil tudi starše. Ugledni laški tržan Erazem Stich ga je našel, vzal v svojo hišo, ga celo posinovil, ga vzgojil in mu omogočil šolanje. Leta 1505 ga je poslal na dunajsko univerzo in ga tam materialno podpiral. Na Dunaju je mladi Mihael študiral, kot je bila takrat navada, najprej svobodne umetnosti, nato teologijo in postal magister. Nekaj časa je predaval na univerzi, l. 1529 pa je med turškim obleganjem Dunaja prišel v stik z württemberškim vojvodom Krištofom. Stopil je v njegovo službo in postal vzgojitelj na njegovem dvoru. Obenem je deloval kot profesor na univerzah v Württembergu in Tübingenu. S svojo učenostjo je zaslovel po vsej Evropi. Znal je hoditi med katolčani in protestanti tako, da se ni opredelil ne za ene ne za

* Brattl je: Faber.

druge, obenem pa žel občudovanje in spoštovanje obojih. Pred smrtjo, l. 1555, je ustanovil štipendijo za kranjske študente.⁴

GEORGIUS GRADERUS, 1527 I A4, je bil iz znane družine iz Laškega, ki je v 16. stol. poslal na Dunaj štiri študente. Jurij je postal duhovnik. Služboval je kot župnik v Laškem in Slivnici, bil je pa hkrati arhidiakon v Savinjski dolini in na Dravskem polju.⁵

MICHAEL FEISTRITZER, 1531 II A17, je bil prav tako duhovnik. Služboval je kot vikar v Pilštanju (1548—1558), pri Sv. Petru pod Svetimi gorami (1560—1570). Tu je prestopil v protestantizem in zbežal na Ogrsko.⁶

CASPAR STIH, 1531 II A20, je bil član znane družine iz Laškega, ki je redno opravljala najpomembnejše službe v trgu in je nekako gojila akademsko tradicijo. V 15. in 16. stol. je imela več študentov na Dunaju. Tudi znani humanist Mihael Tiffernus je bil vzgojen v tej družini. Gašper je študiral svobodne umetnosti, ni pa znano, kakšno službo je opravljal.⁷

POLYDORUS de MONTAGNANA, 1549 I A42, je rojen v Laškem, najbrž je italijanskega porekla. Študiral je v Italiji in na Dunaju. Bil je župnik v Laškem in Krškem — tj. v Leskovcu. Opravljal je službo oglejskega arhidiakona Gorenjske in Dolenjske, Savinjske doline in Dravskega polja ter generalnega vikarja oglejskega patriarha za Štajersko, Koroško in Kranjsko. Pod ljubljanskim škofom Seebachom (1563—64) je bil tudi ljubljanski kanonik in prošt. S škofoma Glušičem in Tavčarjem se je sprl zaradi svoje Ogleju naklonjene politike. Njegovo pohujšljivo življenje je bilo povod, da sta mu vzela nekatere funkcije. Tedaj je odšel v novomeški kolegiatski kapitelj in mu je več kot 20 let načeloval kot prošt (1582—1604). Postal je hud nasprotnik protestantizma, bil je ljubitelj umetnosti, zlasti gradbene. V privatnem življenju je bil pa še naprej kaj malo privrženec reformnega duha tridentinskega koncila.⁸

SEBASTIANUS SCHLINTER, 1550 II A12, doma iz Laškega po rodu iz Ribnice na Dolenjskem. Ta družina je poslala v 16. stol. več študentov na Dunaj. Postal je duhovnik.⁹

Prezreti ne smemo Mihaela Falconisa, župnika v Laškem, ki je bil profesor na Dunaju in rektor leta 1419. Bil je najbrž zdravnik, pozneje je postal duhovnik. Ne moremo ugotoviti, kje je bil doma in kako je prišel v Laško. Tudi študiral ni na Dunaju.

Med 44 (+ rektor Falconis) študenti iz Laškega jih je kar 30 plačalo normalno ali celo višjo vpisno takso, kar je pri takratnih predpisih pomenilo tudi ustrezno mesto na socialni lestvici, 5 študentov je plačalo nižjo od običajne, 5 jih sploh ni plačalo ničesar — p(auper). Za 4 študente pa podatka ni, ker vpisna taksa sploh ni zabeležena v matrikah. Pri sedmih je naveden očetov poklic v posesivnem genitivu, npr. Pellificis, Pileatoris, Calciatoris, Sartoris, Fabri, kar bi lahko preprosto rekli kožarjev sin, krznarjev sin, čevljarjev sin, krojačev sin, kovačev sin. Najbrž jih je večina bila iz samega trga, ker so kmečki sinovi praviloma morali imeti dovoljenje svojih zemljiških gospodov, da so smeli zapustiti svoj kraj, razen če so bili svobodni kmetje.¹⁰

⁴ I. Orožen, n. d. str. 25—27.

⁵ I. Orožen, n. d. str. 129.

⁶ I. Orožen, Das Dechanat Drachenburg, Maribor 1887, str. 79—80; PAM, Slekovec DXVI—XVII. Stol. št. 376.

⁷ I. Orožen, Zgodovina Celja in okolice, Celje, 1971, str.

⁸ I. Orožen, Das Dechanat Tüffer, Graz 1891, str. 129—132. Prim. I. Vrhovec, Zgodovina Novega mesta, Ljubljana 1891, str. 221; J. Zigon, Biografske zanimivosti iz 16. stol., v NR XI, 1962, str. 455.

⁹ PAM, Slekovčeva kartoteka, duhovniki 16. stol., št.

¹⁰ I. Orožen, n. d. str. 120—121.

Že iz znanih primerov moremo sklepati, da jih je mnogo svoj študij končalo in se vrnilo v domovino, kjer so svoje znanje uspešno uporabljali in posegali v dogajanje reformacijske dobe.

STUDENTES DE LAŠKO IN UNIVERSITATE WIENNENSI A SAECULO XIV
USQUE AD XVI SAECULUM

Summariu[m]

In aetate, de qua disputavimus, universitate civitatis Viennensis 44 studentes de foro nomine Laško (Túffer) erant. Hic locus etiam universitati praenotatae Rectorem magnificum praebuit. Multi studia sua ibi persolverant et in patriam suam reversi officiis et eminentibus honoribus tam in loco praefato quam in aliis locis Sloveniae gavisi sunt. Scientiam et experientiam suam, quas in universitate Viennensi acquisiverant, locis de quibus oriundi erant, praebuerunt. Itaque scientia et experientia eorum tam in aetate ante reformationem, quam in tempore post reformationem magni momenti erant.

OBLIKOVANJE ŽUPNIJ V PRAFARI LAŠKO

Anton Ožinger*

UDK 282(091):282.2(497.12-113 Laško)»12/18«

OZINGER Anton: Oblikovanje župnij v prafari Laško. (Formatio novarum stationum in archiparochia nomine Laško.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 47=12(1976)2, str. 281—291.

Izvirnik v sloven., povzetek v lat., izvleček v sloven. in angl. 1 slika, 1 preglednica.

Laška prafara se je v teku stoletij od svojega postanka pa pretežno do jožefinske dobe razčlenila v številne župnije. Na razvoj je vplivalo gibanje prebivalstva pa tudi teren. V njeni sestavi, zunaj farne organizacije, je živela kartuzija v Jurkloštru, ki je s svojim kulturnim poslanstvom imela posebno vlogo na tem območju.

UDC 282(091):282.2(497.12-113 Laško)»12/18«

OZINGER Anton: Formation of Parishes in the Primitive Parish of Laško. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 47=12(1976)2, p. 281—291.

Orig. in Slovene, summary in Lat., synopsis in Slovene and Engl., 1 pic., 1 table.

In the course of the centuries from its beginning and mainly to the Josephine Age the primitive parish of Laško was dismembered into numerous parishes. The development was influenced by the movement of the population but also by the ground. In its constitution, outside the parish organization, lived the Order of Cartusia at Jurkloster, who, with their cultural mission, had a special role on this territory.

Že v antiki sta Laško in okolica dobro znana. V tem takrat nekoliko odročnem predelu se je romanski element precej trdoživo držal še po prihodu Slovanov, kar kažejo številna topografska imena Laško, Laška vas, Lahomno, Lahomšek ...¹

Prva do sedaj znana omemba trga Laškega je v listini vojvode Leopolda VI. Babenberžana, ki je 7. novembra 1227 osebno sodeloval pri posvetitvi cerkve in samostana kartuzijanov v Jurkloštru. Vojvoda je še isti dan v Mariboru izdal listino, v kateri natančno opisuje posest in dohodek samostana. Med drugim določa, naj dobi samostan vsako leto 5 mark penězov za sol... in foro nostro Tyuer.²

Že v 13. stoletju je laška prafara, ki v glavnem pokriva deželnoknežje laško gospostvo, razpadla v dve polovici: severno s središčem v Laškem in južno s središčem v Št. Ilju pri Zidanem mostu z vikariatom v Loki pri Zidanem mostu. Naravna meja med obema je bilo gorovje Turje ob Savi pri Hrastniku

* Anton Ožinger, arhivar škotljskega arhiva Maribor.

¹ I. Orožen, Das Bistum und Diözese Lavant. Dad Dekanat Tüffer, str. 3.

² Zahn, Urkundenbuch II, str. 335, nr. 245 Kos, Gradivo V, str. 230, nr. 482.

do Savinje pod Rimskimi Toplicami; potem potok Gračnica od svojega izliva do Jurkloštra. Prafara Laško je mejila s starimi prafarami Videm in Svibno na jugu, Pilštanj na vzhodu, Ponikva in Žalec na severovzhodu in severu ter Braslovče na zahodu. V svoji severni polovici je ostala laška župnija nerazdeljena do sredine 18. stoletja.

Ustanovitelj laške prafare je bil oglejski patriarh, ki je tudi izvajal patronske pravice. L. 1296 se v desetinskem registru imenuje župnik v Laškem »plebanus de Tiuer«.³ Leta 1399 je patriarh Janez odstopil patronat nad župnijo Laško celjskemu grofu Hermanu II.⁴ Po izumrtju Celjanov je patronat prešel na dediča celjske posesti Friderika III. Habsburžana kot štajerskega deželnega kneza. Habsburžani in avstrijska vlada so izvajali patronat vse do zloma monarhije.⁵

Cerkev sv. Martina v Laškem. Perorisba Janeza Krstnika Gajšnika v njegovi Compendiosa totius archiparochiae Tiberiensis topographia iz l. 1747, str. 2 (Hrani Sk. arhiv Maribor)

Laški župniki so bili od 131. do 17. stoletja večkrat savinjski arhidiaconi: leta 1257 Leopold, leta 1309 Leopold, leta 1413 Ivan iz Laškega, 1554 Sivec (Grabschopf), in letu 1569—1576 znani Polydor pl. Montagnana, leta 1608 Boltežar Tavčar in leta 1640 Mihael Volič (Wallich).⁶ Omembe vreden je laški župnik Mihael Falconis⁷ plebanus. Leta 1419 je bil Rector Magnificus dunajske univerze. Okoli leta 1480 je dobil laško župnijo v začasni užitek tržaški škof Anton Goppo. Leta 1486 je bil v Laškem župnik Sebriacher von Sebriach, ki je za Goppom postal tržaški škof. Tudi njemu je bila župnija Laško prepuščena v užitek. Še naslednji tržaški škof Peter Bonomo (1502—1546) mecen mladega Trubarja, je imel laško župnijo v užitek.

³ K. Kovač, Ein Zehentverzeichnis aus der Diözese Aquileia vom Jahre 1296, MIDG 30, str. 607—637.

⁴ 1. Orožen, n. d. str. 13.

⁵ Personalstand des Bistums Lavant in a Steiermark für das Jahr 1918, Maribor 1910, str. 150.

⁶ F. Kovačič, Zgodovina lavantinske škofije, ... Maribor, 1928, str. 120.

⁷ Personalstand, str. 139.

Pred jožefinskimi reformami je župnija Laško obsegala katastrske občine: trg Laško, Lahomšek, Podvin, Rifengozd, Tremenje, Slivno, Rečica, Selo, Sv. Jedert (Sedraž), Sv. Krištof (Strmica), Plazovje, Lanišče, Lahomno, Sv. Lenart, Mišji Dol.^{7a} Površina je znašala 108 km². Patronat župnij, ki so se osamosvojile pred jožefinskimi reformami, je imel laški nadžupnik, in sicer za Dol pri Hrastniku, Sv. Rupert nad Laškim, Sv. Jedert nad Laškim in Loko pri Zidanem Mostu.⁸

Sv. Helena v Loki pri Zidanem mostu

Župnija je pred l. 1783 obsegala katastrske občine Loka. Sv. Jurij (Polje pri Tržišču), Okroglice, Radež, Lukovec in aPneče. Površina je iznosila 57 km².

Cerkev v Loki kakor tudi v Jurkloštru je dal postaviti vojvoda Leopold VI. leta 1208. Napis na cerkvi nam o tem priča.⁹ Skoraj gotovo je pa, da sta župnija in vikariat ustanovljena pozneje.

Z umetnostnozgodovinske presoje je gotovo, da je Loka takrat dobila cerkev.¹⁰ Nekateri dvomijo, da je že v tem času dobila tudi župnijo, ampak pozneje. Ni pa nemogoče, da bi bila župnija iz nam neznanega vzroka degradirana v vikariat, ker se leta 1296 omenja neki Albertus vicarius de Lok.¹¹

Leta 1540 se je, morda prvi, imenoval župnik Loke Primož Trubar. Od 1632, ko se v tej župniji začno voditi matične knjige, se vsi stalno nastavljeni duhovniki v Loki imenujejo župniki. Pomemben je Janez Krstnik Gajšnik, župnik v Loki 1744—1766. Dolga leta je služboval tudi v Laškem. Preučeval je topografijo laškega gospostva in napisal *Compediosa totius archiparochiae Tyberiansis topographia*.¹²

Sv. Jakob v Dolu — Dol pri Hrastniku

Vikariat je obsegal leta 1783 katastrske občine Dol, Marno, Sv. Štefan (Turje) in Sv. Jurij (Gore). Površina pa 33 km². Cerkev se omenja leta 1545. Leta 1755 sta sočasno kot pri Sv. Rupertu ustanovila vikariat goriški nadškof Attems in laški nadžupnik Ignacij Marinc. Leta 1769 je vikariat dobil od Radeč naselje Sv. Jurij, leta 1771 pa je postal samostojna župnija.¹³ Patronat je obdržal laški nadžupnik.

Sv. Rupert nad Laškim — Breze

Vikariat je obsegal leta 1783 katastrske občine Sv. Ruperta (Breze), Trobni dol, Sv. Peter (Vrh) in Svetina. Površina je znašala 41 km². Cerkev se omenja že leta 1493, vikariat pa je postal leta 1755, ko je nadškof Attems tu ustanovil vikariat.¹⁴

Leta 1788 je bila na Svetini ustanovljena kuracija, ki je štela 422 duš in imenovan prvi kurat, bivši celjski kapucin p. Teodorik Janez Pures. Toda že leta 1791 je bila ta postojanka opuščena in kurat je bil poslan v Celje. Nič ni

^{7a} Krajevna imena so pisana po krajevem leksikonu Slovenije, Ljubljana 1976.

⁸ I. Orožen, n. d. str. 426. Napis se glasi: Anno 1208 a Leopoldo cognomento glorioso. Duce Austriae et Stiriae, templum isthoc D. Helcnae sacrum unacum Parochia erectum et fundatum est.

⁹ M. Zadnikar: Problemi »laške skupine« v naši poznoromanski arhitekturi (ZUZ, Ljubljana, 1959, str. 516—529).

¹⁰ I. Orožen, n. d. str. 427.

¹¹ M. Ribáň, Pripombe k Curkovemu gradivu za občno Laško, Celjski zbornik, 1969/70, str. 355 sl.

¹² I. Orožen, n. d. str. 452.

¹³ H. Pirchegger, Erläuterungen zum historischen Atlas der Osterreichischen Alpenländer, Wien, 1840, str. 151.

¹⁴ H. Pirchegger, n. d. str. 151.

zaleglo, da so se ljudje tega kraja pritožili celo na vladarja. Šele v najnovejšem času je tu zopet vzpostavljena duhovnija.

Sv. Jedert nad Laškim — Sedraž

Orožen v »Das Dekanat Tüffer« pravi o tej cerkvi: neko pismo ali prošnja za podporo namestništvu v Gradcu iz leta 1653 pravi, da je bila tu že pred 400 leti cerkev sv. Jederti, ki pa so jo Turki 1485 ali 1486, dne 22. aprila, porušili. Na temeljih nekdanje cerkve je bila menda na pobudo neke žene Jere Rataj iz Sedraža leta 1652 pozidana sedanja farna cerkev. Temu ustreza tudi kronogram nad stranskimi vrati, ki ga navajata že Gajšnik in Orožen.¹⁵

Župnija je bila ustanovljena leta 1788. Obsegala je vasi in naselja Belovo, Brezno — Loke, Klenovo, Gorica, Sv. Jedert (Sedraž), Prahe, Govce, Trnov Hrib, Trnovo, Bukovca, Selce, Zgornja Rečica, Zagreben in Huda Jama. Župnija je ob ustanovitvi štela okrog 1000 duš.

Razbor pri Loki

Leta 1788 se je iz stare loške fare ločil vzhodni del in ustanovila samostojna lokalna kaplanija ali kuracija v Razboru. Prvi kurat je postal Lovrenc Vertovšek. Obsegala je naselja: Jelšje, Razbor, Okroglice, Poljane, Paneče in Lahov Graben. Pozneje leta 1812 je pridobila 16 hiš v Podgorici iz župnije Sevnica. Tako je ta nova postojanka štela nekaj nad 1100 duš. Ko je leta 1801 vlada znova pretresala ukinitve nekaterih kuracij, je bilo videti, da bo ta kuracija ukinjena. Več let ni bila zasedena. Toda na ponovne prošnje občine in seveda zaradi velikega števila ljudi je oblast končno sklenila, da ta kuracija ostane.¹⁶

Trbovlje

Ta fara kakor tudi nekdanji vikariat sta spadala v pražupnijo in dekanijo Braslovče in v ljubljansko škofijo od ustanovitve do leta 1788. Leta 1860 je bila ta župnija zaradi boljše prometne zveze priključena laški dekaniji. Že leta 1545¹⁷ se v vizitacijskem protokolu našteva poleg župnijske cerkve Sv. Martina tudi pet Družnic: sv. Katarina, sv. Marko, sv. Lenart, sv. Križ in sv. Nikolaj. Leta 1786 je pri sv. Lenartu v Dragi bila ustanovljena kuracija, ki pa je že po nekaj letih bila ukinjena. Isto leto je tudi pri sv. Katarini bila ustanovljena kuracija. Že leta 1797 je bila ta postojanka zaradi pomanjkanja duhovnikov nezasedena in kljub prošnjam občine ostala nezasedena ter je 1810 končno ukinjena.

V Trbovljah se že od 14. stoletja navajajo vikarji, a šele od 18. stoletja od Janeza Martina Zagarja (Žagar) se imenujejo župniki. Ko je bil v Trbovljah odprt premogovnik, je v drugi polovici prejšnjega stoletja število prebivalstva te župnije skokovito naraslo od nekaj več kot 2000 na 12.000 pred prvo svetovno vojno. Kljub temu ni zaslediti poskusov, da bi to veliko župnijo razdelili.

Sv. Miklavž nad Laškim — Lažiše

Leta 1787 je laška podružnica postala samostojna duhovnija — kuracija. Tudi obstoj te duhovnije je bil več let vprašljiv, a je vendarle ostala, največ zaradi težkega dostopa do sosednih župnij.

¹⁵ I. Orožen, n. d. str. 359—361.

¹⁶ I. Orožen, n. d. str. 468—482.

¹⁷ Škofljski arhiv Maribor, D4/1859.

Sv. Marjeta pri Rimskih Toplicah — Rimske Toplice

Cerkev se omenja že leta 1545 v vizitacijskem zapisniku kot podružnica laške fare. Leta 1789 je bila pri tej podružnici ustanovljena kuracija. Po nekaj letih je bila izvedena znatna arondacija v laški dekaniji. Ta kuracija je dobila 579 duš od sosednjih župnij Laško, Radeče, Dola, Sv. Jederti in Sv. Miklavža, tako da sedaj obsega naselja: Šmarjeta, Ogeče, Sevce, Rimske Toplice, Brstovnica, Senožete, Gračnica, Strensko, Globoko in dele naselja Gore (Sv. Štefan), Lukovica, Čreta, Veliko Širje in Belovo.

Sv. Lenart nad Laškim — Vrh nad Laškim

Cerkev se omenja prvič leta 1545. Kuracija je bila ustanovljena leta 1789. Obsegala je kraje Vrh nad Laškim, Žigon, Gozdec, Lipni Dol, Velike Gorelce, Laška vas, Tevče, Kladije, Male Grahovše, Velike Grahovše, Gora, Podgorica, Male Goreljce, Krnica, Reber, Mišji Dol, Gračnica, Spodnji Voluš, Zgornji Voluš, Jurkloster, Laška vas, Razbor na desnem bregu Gračnice, Male Grahovše, Leskovec in Kujert. Iz župnije Sv. Ruperta so bili izločeni Torog, Loke in dve hiši iz občine Sv. Peter, Obrežje pri Zidanem Mostu. Od teh so leta 1856 pridelili novi kuraciji Jurkloster, Mišji Dol, Gračnico, Voluš in Laško vas. Naselje Gora je sedaj vključeno v Vrh, Podgorica je vključena v Žigon, Male Goreljce so vključene v Gozdec, Reber, Krnica in nekaj hiš Mišjega Dola so vključeni v Velike Goreljce, Razbor in Kujert sta vključena v Laško vas, Leskovec je vključen v Male Grahovše, Torog in Loke pa v Velike Grahovše.

Širje

Širje obsega danes Šavno Peč, Sv. Jurij (Potje pri Tržišču), Suhadol, Veliko Širje z Dolenjem, Stražami ter Zgornje in Spodnje Brezno, Širsko vas in Zidani Most. Ozemlje te župnije je spadalo pod laški vikariat v Radečah. Od leta 1777 traja formiranje samostojne postojanke. Ko je leta 1787 postalo Širje kuracija, je spadalo sem Širje, Šavna Peč, Spodnje Marija Širje s Suhadolom (vštevši Zg. in Sp. Brezno, Dolenje, Brezove in Širske Njive) ter del Sv. Jurija z delom dolske fare.

Leta 1789, ko se je ustanovila kuracija v Šmarjeti pri Rimskih Toplicah, so tej priključili Lukovico, Široke Njive, Brezne Njive in Dolenje, to je del »Velikega Širja«. Leta 1799 je ostala ta postojanka nezasedena. Le občasno se je tu mudil kakšen duhovnik, ki pa ni imel stanovanja in dohodkov in je bil odvisen od graščaka Ratha. Leta 1810, ko je Sava postala meja, so bili prebivalci Širja odrezani od svojega duhovnega središča v Radečah. Širjani so se zlasti pritoževali, da jim na meji Francozi vse vzamejo. Tako je vlada bila prisiljena znova vzpostaviti to kuracijo. Pri preiskavi glede te postojanke se je ugotovilo, da formalno niti ni bila ukinjena.

Zaradi železnice in važnega prometnega središča v Zidanem mostu je število prebivalstva bilo v porastu, skoraj do najnovejše dobe. Gospodarski in tudi upravni center se je premaknil v Zidani most, sedež fare pa je v hribih ostal na periferijah.

Hrastnik

Velik porast prebivalstva v revirjih že od konca prejšnjega stoletja je narokoval ustanavljanje novih takih postojank. Avstrijska vlada je vztrajala na stališču, da je župnij dovolj, in novih ni več dovoljela ustanavljati¹⁹ (Jurkloster).

¹⁹ Škofljski arhiv Maribor, D 12/1856.

Za kuracije je leta 1891 sicer dovolila, da postanejo prave župnije, toda izrecno pod pogojem, da se Verskemu skladu ne naloži kakšno novo breme. Zato tudi tukaj ni bilo mogoče ustanoviti župnije. Pred II. svetovno vojno se je začela v Hrastniku ustanavljati duhovnija. Trboveljski kaplan A. Žalar je z darovi, ki jih je zbral po Sloveniji, zgradil cerkev. Po vojni je pa Hrastnik postal leta 1947 samostojna župnija.

Jurklošter

Slovenska oblika imena Jurklošter pomeni najbrž Jurjev klošter, kar pa ne pomeni, da je samostan in kraj poimenovan po nekem uglednem menihu ali priorju tega samostana s tem imenom, temveč po nekem Juriju, po katerem je kraj dobil ime, še preden je bil samostan ustanovljen. Po latinski verziji besede Jurij se kraj imenuje Giurium, Gyriowe, Gyrium in podobno. Ko je latinščino začela izpodrivati nemščina, nastane iz Gyrium nemški Gei-rach.

Ustanovitelj (prvi) je krški škof Henrik I. (1167—1174), ki je bil sam redovnik, opat benediktinskega samostana v Salzburgu in je redovniško življenje dobro poznal. Kartuzijane je najbrž spoznal v Žičah, kjer je bila nekako 10 let prej ustanovljena kartuzija, prva ne samo na Slovenskem, ampak v vsem rimsko-nemškem cesarstvu. Škof Henrik je užival podpore papeža Aleksandra III. (1159—1181). Ustanovna listina škofa Henrika se je izgubila. Obstaja pa izvirna papeška listina o tem, da je papež potrdil ustanovitev jurkloštrske kartuzije: »Quodam Gyrio nomine in Marchia sito . . . sub beati Petri et nostra protectione suscipimus . . .«¹⁹ Ta listina ima značilni papežev svinčeni pečat in nosi datum 2. junija brez letnice, izdana pa je v mestu Anagni blizu Rima. Papež Alexander III. se je mučil v Anagniju 2. junija dvakrat, leta 1173 in 1174, torej bi prišli v poštev obe letnici, prva 1173 še bolj, ker se je škof Henrik v drugi polovici leta 1173 v investiturnem boju že nagibal na cesarjevo stran. Papež v tej listini piše jurkloštrskim menihom, da je iz pisma krškega škofa Henrika zvedel za ustanovitev Jurkloštra. Papež vzame samostan v svojo zaščito, kar je pomenilo varstvo pred grabežljivimi sosednjimi plemiči. Žički samostan, čeprav starejši, je bil te zaščite deležen šele leta 1184. Papeška listina je prvi ohranjen dokument o ustanovitvi Jurkloštra.

Škof Henrik je poleg posesti določil samostanu desetino od svojega gradu Pilštanja, kar je papež Lucij III. potrdil.²⁰ Kljub temu je bil samostan slabo dotiran in je kmalu po ustanovitvi zašel v krizo kakor nekako v istem času žički. Mogoče še večji razlog je bil ta, da je škofa Henrika leta 1174 zadelo izobčenje, ker se je v investiturnem boju med Aleksandrom III. in Friderikom I. Barbarosso postavil na cesarjevo stran in sodeloval pri odstavitvi papeževega privrženca salzburškega nadškofa Adalberta. Še isto leto je škof Henrik v izobčenju umrl. Smrt ustanovitelja in dobrotnika je menihe vsekakor prizadela. Poleg tega so menihi, Francozi in Italijani, bili povsem tujci, ki niso poznali rodovitnosti kraja, zemlje, načina obdelave, pa tudi ne domačinov, njihovih navad in jezika. Henrikov naslednik škof Ditrih (1179—1184) je sicer samostanu potrdil desetino od svojih posesti na gradu Pilštanj,²¹ moral bi pa pomagati pri graditvi cerkve in samostana, česar pa ni hotel. Niti Ditrih niti njegovi nasledniki niso bili naklonjeni tem tujcem na svojem ozemlju. Prior Odon iz Novare, ki je bil poslan v Jurklošter, je skušal rešiti kartuzijo. Pritožil

¹⁹ Zahn, UB I, str. 530, nr. 558. Quodam + — mišljeno je monasterium, samostan, ki se imenuje Jurklošter, sprejemamo pod Sv. Petra in našo zaščito.

²⁰ Zahn, UB I, str. 606 nr. 635.

²¹ Zahn, UB I, str. 633 nr. 653.

se je nad Ditrihom celo pri papežu, dosegel pa ni nič. Tako je leta 1199 po manj kot 30 letih obstoja kartuzija dejansko prenehala.²²

Ditrihov naslednik Ekhard (1196—1200) ni bil žalosten, ko so čudni tujci odšli. Zemljo je uporabil za ustanovitev proštije, korarske ustanove s proštom na čelu.²³ Ko leta 1200 škof sporoča ustanovitev korarske ustanove, ki jo podreja stolnemu kapitlju in tej ustanovi dodeli desetino na gradu Pilštanj, sočasno z ostrimi besedami graja kartuzijane: »... ordinem suum maculaverunt... Maluit enim isporum fraternitate destitui quam peccantes sub nomine fraterno regulam patenter mentiri.«²⁴ Novo ustanovo je potrdil tudi patriarh Wolker in priznal njeno odvisnost od krškega kapitlja, ko se je leta 1205 mudil v Slovenjem Gradcu.²⁵ Imenovan je bil tudi prošt Konrad, ki je bil menda edini, ker je ta ustanova živela le nekaj let. Korarska ustanova je dobila posest razpuščenega samsotana z desetino iz Pilštanja, ki jo je korarski ustanovi podelil škof Walter.²⁶ Ob tej priliki je dobila korarska ustanova dovoljenje pokopavati svoje umrle pri cerkvi v Marijini vasi, kjer se je ustanova naselila. V zvezi s tem dovoljenjem se omenja župnik Wargendus. Ker je proštija v Marijini vasi ležala na področju pilštanjske prafare, je skoraj gotovo, da je Wargendus pilštanjski župnik, edini župnik na posestvu krškega škofa v »Urvaldu«, kakor pravilno sklepa Orožen,²⁷ ne pa laški župnik, kakor misli Kovačič.²⁸

Tudi proštija se ni mogla obdržati. Zgolj teoretično je obstajala do leta 1230. Medtem si je opomogla žička kartuzija, ki je že pozidala cerkvi in samostana.^{29a} Delavni žički prior Nikolaž je sklenil, da bo vrnil kartuzijane v Jurkloster. Ker pri krškem škofu ni našel razumevanja, se je obrnil na štajerskega vojvodo Leopolda VI. Babenberžana. Ti so po izumrtju Traungauncev kot avstrijski in štajerski vojvode imeli v posesti Laško s ciljem, da čez te kraje odpirajo pot proti zahodu, proti morju in Italiji. Vojvoda Leopold je priorju priskočil na pomoč. Od krškega škofa je odkupil ozemlje severno od potoka Gračnice, sam je navrgel še precejšen kos svoje zemlje in vse podaril kartuzijanom. Leta 1208 so se v Jurklostru vnovič naselili menihi. Na ta dogodek spominja kamnita plošča, ki je še pred vojno bila vzdana nad vhodom jurklostrske graščine. Ko se je poslopje začelo rušiti, so jo prepeljali v Laško. Napis se glasi: ANNO 1208 A LEOPOLDO DVCE AVSTRIE STIRIQVE FVNDATVM EST HOC MONASTERIVM IN HONOREM SANTI MAVRITHI SOCIORYQVE EIVS SVB REGVLA SANCTI ORDINIS CARTHVS (iensis).^{29b}

Ko so se kartuzijani že naselili v Jurklostru, je vojvoda Leopold v svojem trgu Mariboru 9. septembra 1209 izdal ustanovno listino.³⁰ V njej pravi, da je obnovil v Jurklostru kartuzijanski samostan »za zdravilo svoje duše in duš

²² Zahn, UB 1, str. 648 nr. 674.

²³ Zahn, UB 1, str. 61 nr. 31.

²⁴ Zahn, v. zg. l. »... omadeževal so svoj red. Manjše zlo je, da njihova skupnost preneha, kakor pa da v imenu te skupnosti očitno lažejo praviloma.«

²⁵ Zahn, UB 11, str. 112—113 nr. 69.

²⁶ Zahn, UB II, str. 103—105 nr. 62.

²⁷ I. Orožen, n. d. str. 277—278.

²⁸ F. Kovačič, n. d. str. 126.

^{29a} Kartuzijani so posnemali vzor svojega ustanovitelja sv. Bruna in po naselitvi na kraju, ki je bil določen za bodoč samostan, takoj pozidali dve leseni, zaslini cerkvi in dva samostana. Po redovnih pravilih redovniki-patri in konverzi-bratje živijo popolnoma ločeno. Menihi, ki so bivali v »zgornjem« samostanu, praktično niso komunicirali z zunanjim svetom. Bratje v »spodnjem samostanu so obdelovali zemljo in opravljali druga dela. Tu so se ustavljali tujci, gostje, ki niso smeli v samostan menihov. Tako razumemo obstoj cerkve in samostana v samem Jurklostru, kjer so živeli menihi, in cerkve in samostana v Marijini vasi, kjer so bivali bratje. Spočetka so te stavbe bile provizorčne, lesene in le postopoma in z velikimi težavami in stroški so jih kartuzijani nadomeščali s trajnimi. Pomoč od zunaj je bila neobhodno potrebna. Prim. M. Zadnikar, Romanska arhitektura na Slovenskem, Ljubljana, 1959, str. 74, sl. A. Stegenšek. Konjliška dekanija, Maribor, 1969, str. 208 sl.

³⁰ I. Orožen, n. d. str. 279 sl. Leta 1208 je avstrijski in štajerski vojvoda Leopold osnoval ta samostan v čast svetemu Mavriciju in tovarišem mučencem po pravilih svetega kartuzijanškega reda.

^{29b} Zahn, UB 11, str. 152—154, nr. 98.

vseh živih in mrtvih sorodnikov«. Nadalje pravi vojvoda, da so samostanske stavbe skoraj uničene in porušene; to želi sedaj obnoviti in spet podariti kartuzijanom. Nove meje samostanske posesti je vojvoda Leopold v listini točno določil: na jugu tvori mejo Gračnica, na vzhodu cesta proti Dobju in potok ob njej, na severu Lahomnica od izvira do Tevč, na zahodu pa potok, ki se v Mišjem dolu, kjer prihaja potok z vrha, izliva v Gračnico. Zunaj tega strnjenegega ozemlja je podaril vojvoda samostanu še vinograd v Planinci v sedanji fari Kalobje ter določil, da morajo v Mariboru vsako leto plačevati samostanu 5 mark za nakup rib. Vojvoda je prepovedal, da bi kdo na opisanem ozemlju motil samostanski mir s sekanjem drv, z lovom ali s pašo.³¹

Leta 1212 je papež Inocenc III. sprejel samostan v svoje varstvo, dve leti pozneje pa je potrdil posesno stanje, ki ga je določil vojvoda Leopold.³²

Leta 1224, ko je bil zgrajen zidani most čez Savo v kraju, ki je po njem dobile ime, ki ga ima še danes, je vojvoda Leopold naklonil jurkloštrskemu samostanu dohodke od mostnine.³³

Nova cerkev, ki jo je vojvoda začel graditi že leta 1209, je bila dograjena leta 1227 in 7. novembra tega leta jo je vojvodov osebni prijatelj bamberski škof Ekbert (skupaj z vojvodo sta se udeležila križarske vojske) posvetil. Pri tem slovesnem opravilu so bili osebno navzoči sam vojvoda Leopold, njegov sin Friderik in številni najbolj ugledni plemiči iz Avstrije in Štajerske. Ob vrnitvi s posvetitve se je vojvoda s svojim spremstvom ustavil v svojem trgu Mariboru, kjer so prenočili. Še istega dne je vojvoda izdal v Mariboru listino, v kateri poudarja, da je samostan pozidal na svoje stroške in da je od krškega škofa kupil še precejšnjo samostansko posest južno od Gračnice za sto srebrnih mark. Na prošnjo škofa Ekberta, sina Friderika in ostalih navzočih plemičev opiše sedaj Leopold novo, povečano samostansko posest, ki jo poklanja samostanu za darilo ali doto ob posvetitvi cerkve. Vojvoda je potrdil še nekatere naklonitve iz leta 1209 in dodal še nove: vinograd v vasi Planinci, dohodek 5 mark letno za nakup rib z dostavkom, da morajo Mariborčani to plačevati na dan sv. Mihaela; nova je sklenitev 10 tovorov železa letno iz Leobna za samostan in v našem trgu Laško naj dobe po 5 mark za sol.³⁴

Vojvoda Leopold je ob posvetitvi prevzel zase in za svoje naslednike pokroviteljstvo nad Jurkloštrom. Kartuzijanom je izročil tudi pravico do sodstva na svojem ozemlju, je krvno sodstvo naj opravlja vojvodov sodnik v Laškem.

Kartuzijani so dobili s Francoskega relikvije sv. Mavricija in poslej se Jurklošter uradno imenuje Dolina sv. Mavricija — monasterium in valle sancti Mauricii.³⁵

Tako je dobil samostan svojo eksistenčno podlago. Čeprav je bil najrevnejši med kartuzijami v Sloveniji, je prosperiral prav za vlade Babenberžanov. Po njihovem izumrtju je izgubil samostan svoje dobrotnike, ker se Habsburžani niso veliko zanimali zanj. Svoje velike dobrotnike je našel zopet v celjskih grofih, zlasti v Hermanu II. in Frideriku II.

Jurklošter je v zvezi s tragično usodo Friderikove druge žene Veronike Deseniške, ki je v Jurkloštru našla svoj končni kraj počitka. Njena tragična usoda je navdihnila pisatelje in pesnike,³⁶ njen grob, ki so ga zaman iskali, pa še danes buri duhove.³⁷

³¹ Kos, Gradivo V, nr. 189. Zahn, UB II, str. 180—183 nr. 120.

³² Zahn, UB II, str. 335 nr. 245.

³³ Zahn, UB II, str. 303 nr. 211 a.

³⁴ Zahn, UB II, str. 335 nr. 245. Kos, Gradivo V, nr. 462. I. Orožen n. d. str. 287 sl.

³⁵ K. Kovač, n. d. str. 634.

³⁶ Prim.: O. Župančič, Veronika Deseniška. Grof Friderik pravi Veroniki: »Tam v Jurkloštru bova oba molčala...«

³⁷ M. Ribá, Osemsto let Jurkloštra, Naše delo 1971, 7—9.

Po izumrtju Celjanov, dobrotnikov kartuzije v Jurkloštru, in v splošni krizi verskega življenja od sredine 15. in v začetku 16. stoletja naglo peša kartuzija v Jurkloštru. Novincev je bilo vedno manj, za priorje so morali voliti zelo stare patre, ki so kmalu umirali. Pogostne volitve in kratke priorske službe — v letih 1536—1541 se je menjalo kar 7 priorjev — so še bolj razkrajale redovno disciplino, ki že tako ni bila na višini. Leta 1471 so Turki »obiskali« Jurklošter in ga opustošili. Samostan je moral prispevati za turško mejo leta 1537 200 funtov, leta 1539 150 funtov, leta 1541 600 funtov, leta 1543 300 funtov. Poleg tega je moral na pohod poslati 2 oborožena konjenika. Leta 1557 toži prior Helias, ko bi samostan spet moral plačati neki prispevek: »Žita ni niti za kruh, cesar pa spet zahteva 1060 goldinarjev državnega posojila, samostan pa ima že 500 funtov dolga.« Leta 1561 je redovni kapitelj postavil Fr. Geonga za vikarja Jurkloštra. Ideja protestantizma, ki je zavračala redovništvo, ni šla mimo samostanskih vrat kartuzije. Ko ni bilo več domačih redovnikov, si je samostan skušal pomagati s tujci, ki pa so bili sumljivih kvalitiet, avanturisti, ubežniki, celo kriminalci, ki so življenje v naših samostanih jemali za pribežališče v sili. S škandaloznim življenjem so povečali zmedo in nered ter uničili kartuzijo.³⁹

Leta 1564 je iz Dunaja pisal nadvojvoda Karel kartuzijanskemu redovnemu generalu, naj ne pošilja več tujih bratov v štajerske kartuzijanske samostane. Še isto leto dobi za svoje diplomatske zasluge papeški nuncij kardinal Zaharija Delphino, prej škof na Hvaru, samostan Jurklošter in commendam. Kardinal Delphio je dal Jurklošter in Žiče v upravo Ottolinu Scazuoli iz Cremona, ta pa v najem Inocencu MoškONU. Pobirali so dohodke, a samostan je vedno bolj propadal. Ko so 6. februarja 1573 kmečki puntarji pod vodstvom Ilije Gregoriča iz Brdovca obiskali Jurklošter, niso našli tam niti priorja niti redovnika, ampak oskrbnika Krištofa Prunnerja in nekaj osebja. Oskrbnik jih je »prostovoljno« pogostil, a puntarji so se odpravili ne proti Celju in Vranskem, kakor je predvideval prvotni načrt, ampak proti Zagorju v smeri Pilštanj;⁴⁰ kmečki voditelji so namreč že zvedeli za poraz pri Krškem. Samostanu sicer niso napravili škode.

Generalni kapitelj kartuzijanov je skušal še nadalje reševati svoj samostan, za katerega je bilo vedno manj upanja. Leta 1575 je goriški plemič Georg Zentgraf kot generalni inšpektor v Žičah skušal dobiti nazaj kartuzijo v Jurkloštru in Žičah, dosegel pa ni ničesar. Stvar se je po hudih zapletih vlekla do leta 1595, ko sta ukinjeni kartuziji v Jurkloštru, ki jo dobijo jezuiti v Gradcu, in Pleterje, ki ga dobijo ljubljanski jezuiti,⁴⁰ Žiče in Bistra pa ostaneta.

Jezuiti so premoženje jurkloštrskega samostana porabili za svojo univerzo in zavod v Gradcu pa tudi za štipendije svojim študentom, ki se imenujejo »jurkloštrski študenti«. Tudi samostanska knjižnica se je po vsem sodeč selila v Gradec.

Leta 1600 so jezuiti dali Jurklošter v najem baronu MoškONU, pozneje so ga upravljali sami. Leta 1635 so tudi Jurklošter oplenili kmetje puntarji. Leta 1756 so jezuiti kupili posestvo Pirkenstein — Velika Breza pri Sv. Rupertu nad Laškim in ga združili s posestjo v Jurkloštru. Leta 1773 po ukinitvi jezuitskega reda preide Jurklošter v državne roke, imetje pa

³⁹ I. Orožen, n. d., str. 312 sl.

⁴⁰ B. Grafenauer, Boj za staro pravdo v 15. in 16. stoletju na Slovenskem, Ljubljana 1974, str. 267.

⁴¹ I. Orožen, n. d., str. 322 sl.

porabi Verski zaklad. Posest bivšega samostana so dajali v zakup. V gradu pa je do leta 1850 rezidiraj sodni okraj — komisariat.⁴¹

Leta 1856 je bila po večletnih prošnjah in zavlačevanju — škof A. M. Slomšek je moral osebno intervenirati pri cesarju Francu Jožefu — ustanovljena kuracija-duhovnija.⁴² Župnija pa je postala leta 1891.

Čeprav je kartuzija Jurklošter zaostajala za drugimi kartuzijami, je dala nekaj pomembnih pisateljev:

Odon iz Novare, po rodu Italijan, je bil prior v Jurkloštru v letih 1189 do 1190. Napisal je knjigo pridig, ki se je po razpustu samostana Jurklošter v 16. stoletju ohranila v prepisu v žički kartuziji. Knjiga ima naslov »Sermones magistri Odonis Prioris in Gyrio de Tempore et Sanotis in communi«. (Govorj magistra Odon priorja v Jurkloštru za nedelje, praznike in svetnike na splošno). Prior Odon je umrl leta 1200 v Tagliacozzo v Italiji, star skoraj 100 let. Cerkev ga je razglasila za blaženega.⁴³ Zanimivo je, da so v procesu za beatifikacijo izpovedale priče, da je bil Odon prior kartuzijskega reda na Slovenskem — in Slavonia — in da je moral v tem samostanu prenašati razne krivice, ki mu jih je prizadejal tamkajšnji škof.⁴⁴

Seifrid ali Syferidus, po rodu Švab (Sueuus), je v Jurkloštru v letih 1261—1262 spisal kodeks, ki ga sedaj hrani NUK. Poleg spisov drugih pisateljev se v tem kodeksu nahaja tudi Seifridov spis *Commendatio celle* (Priporočilo celice . . .) in pa njegova rimana hvalnica ustanovitelju jurkloštrske kartuzije Leopoldu VI. V njem je nekaj historiografskih podatkov, ki jih drugod ni najti. M. Kos ta spis označuje za zgodovinski vir prvega reda.⁴⁵

Mihael iz Prage je bil Čeh. Nemščine ni dobro obvladal. Najprej je bil prior v Pragi, nato v Aggsbachu na Nižjem Avstrijskem. Tam je umrla ustanoviteljica tega samostana plemkinja Ana, ki so jo kot ustanoviteljico pokopali v samostanu. Ob tej priliki je tedanji prior dovolil stopiti v samostan tudi ženskam. Zato ga je generalni kapitel odstavil. Odstavljeni prior je živel v samostanu, odstavitev ga je zelo prizadela. Mihael je napisal delo »Remediarium prioris abiecti« (Tolažba priorja), imenovano tudi »Consolatorium absoluti prioris«. (Tolažba odstavljenega priorja). Poleg tega je napisal delo »De custodia virginitatis« (O čuvanju devištva).

Nikolaj Kempf, jurkloštrski prior. Rojen leta 1397 v Strassburgu, študiral je na dunajski univerzi, kjer je postal magister filozofije in nekaj časa predaval. 43 let star je postal kartuzijan. V letih 1447—1451 in 1467—1490 je bil prior v Jurkloštru, vmes pa v letih 1462—1467 prior v Pleterjah. Umrl je 100 let star 20. novembra 1497. Bil je plodovit pisatelj. Pez⁴⁶ navaja v »Bibliotheca ascetica« 36 Kempfovih spisov, ki so ascetične, mistične in pedagoške vsebine. Zlasti se ponavljajo njegova pedagoška načela.⁴⁷

⁴¹ I. Orožen, n. d., str. 322—327. Samostanska stavba je s hiranjem in z ukinitvijo samostana v 16. stol. propadala. Na Vischerjevi upodobitvi l. 1684 je stavba že popolnoma v ruševinah. Leta 1780 je oskrbnik državnega posestva Jožef Gottfried Wagner dal ruševine podreti in na tem prostoru zgradil na cerkve naslonjeno triglato stavbo za namene uprave, ki so jo ljudje krstili za graščino.

⁴² I. Orožen, n. d., str. 333 sl.

⁴³ M. Miklavčič — J. Dolenc, *Zivljenje svetnikov I*, str. 171—173.

⁴⁴ V. zg. Mišljen je krški škof Ditrh.

⁴⁵ M. Kos, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, Ljubljana 1926, str. 94—95.

⁴⁶ Bernhard Pez, benediktinec, roj. l. 1683 v Ybbsu na Spodnjem Avstrijskem. Od l. 1713 je bil samostanski bibliotekar v Melku, kjer je umrl l. 1735. Skupaj s svojim bratom Hieronimom je raziskoval stare, zlasti srednjeveške rokopise in prirejal kritične izdaje. Tako je izdal l. 1716: *Bibliotheca Benedictino-Mauriana* v Augsburgu, v letih 1723—40; je delno po njegovi smrti pa omenjena *Bibliotheca Ascetica antiquo-nova* v 12 zvezkih ter druga dela.

⁴⁷ V. Schmidl, *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem I*, Ljubljana 1963, str. 35—36.

GIBANJE PREBIVALSTVA PO ŽUPNIJAH LAŠKE DEKANIJE V LETIH 1790—1914
(podatki vzeti po šematizmu)

Župnija ali duhovnija	1790	1850	1914	1940	1974
1. Laško	3470	3587	4995	4600	4830
2. Loka pri Zidanem Mostu	1518	1596	2500	2260	1172
3. Dol	1436	1576	3111	3900	2600
4. Sv. Rupert nad Laškim	1584	1942	2121	2191	1800
5. Sv. Jedert nad Laškim — Sedraž	1005	1139	1200	1597	1450
6. Razbor	1110	2005	1306	1145	830
7. Trbovlje	1704	2296	12920	17166	16400
8. Sv. Miklavž nad Laškim	760	708	844	850	836
9. Sv. Marjeta — Rimske Toplice	610	603	620	635	1178
10. Sv. Lenart nad Laškim — Vrh	998	1336	1210	1047	1056
11. Širje	542	785	914	1012	920
12. Jurklošter	—	—	1600	1603	800
13. Hrastnik*	—	—	—	5000	6800

* Število te župnije, ki se je izločila iz Trbovelj in Dola pri Hrastniku, vpliva na pad njenega števila.

FORMATIO NOVARUM STATIONUM IN ARCHIPAROCHIA NOMINE LAŠKO

S u m m a r i u m

Ex arhiparochia in loco nomine Laško (Tüffer) iam aetate medii aevi duo vicariatus, nempe vicariatus in loco nomine Radeče et Loka, ubi iam tempore duem de Babenberg ecclesia extiterat, prodierunt. Magnus numerus animarum saeculo XVIII. fundationem vicariatum in loco nomine Dol et in loco Sv. Rupert nad Laškim postulavit.

Tempore imperatoris Josephi II. etiam in territorio nostro multae stationes, curatae seu capellaniae locales dictae, erectae sunt. Nonnullae extinctae sunt, remanserunt tamen ad hodiernum stationes in locis nomine: Sv. Jedert nad Laškim, Širje, Razbor pri Loki, Sv. Marjeta pri Rimskih Toplicah, Sv. Lenart nad Laškim et Jurklošter. Parochia in loco Trbovlje usque ad annum 1860 pars integra decanatus Braslovče erat, hoc anno vero decanatus Laško annexa est.

In loco nomine Jurklošter anno 1173 monasterium fratrum Carthusiensium erectum erat, quod post aliquos annos dilapsum est. Similis sors fundatio canonicorum regularium in ipso loco contigit. Anno 1208 vero dux Austriae et Styriae Leopoldus VI. dicitur gloriosus monasterium fratrum Carthusiensium in hoc loco quasi de novo fundavit. Haec fundatio tempore ducum de Babenberg et postea comitum de Celje prosperabat.

Temporibus incursionum Turcorum in XV. saeculo et tempore reformationis monasterium ad tantam innopiam pervenerat ut anno 1595 extinctum, Societati Jesu traditum esset. Post suppressionem praedictae Societatis anno 1773 hoc dominium in manus domini terrae venit. Anno 1856 in loco Jurklošter curacia fundata est.

Augmento numeri habitantium etiam numerus parochiarum auctus est.

GRB TRGA LAŠKO

Božo Otorepec*

UDK 929.6(497.12-113 Laško)

OTOREPEC Božo: Grb trga Laško. (Das Wappen des Marktes Laško.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 47=12(1976)2, str. 292—307.

Izvirnik v sloven., povzetek v nem., izvleček v sloven. in angl., 10 slik.

Po uvodu o nastanku krajevnih grbov in njihovi vsebini, ki se v Sloveniji pojavijo od druge polovice 15. stoletja, se avtor posveti vprašanju grba Laškega, ki se kot trg prvič omenja 1227. Ker iz srednjega veka ni ohranjenih omemb trškega sodnika, sveta ali trškega pečata z eventualno podobo iz kasnejšega grba, se domneva, da je Laško dobilo svoj trški grb (tri srebrne lilije, 2:1, v plavem ščitu) šele s privilegijem z dne 16. julija 1598, v katerem je tudi najstarejša podoba tega grba. Sklepno razpravlja avtor o raznih variantah tega grba od 16. stoletja dalje in ugotovi, da je notranji rumeni ščit med lilijami nastal zaradi napačnega razumevanja damasciranja v podeljenem privilegiju.

UDC 929.6(497.12-113 Laško)

OTOREPEC Božo: The Arms of the Borough Laško. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 47=12(1976)2, p. 292—307.

Orig. in Slovene, summary in Germ., synopsis in Slovene and Engl., 10 pict.

After the introduction about the origin of local arms and their contents in Slovenia in the second half of the 15th century, the author devoted himself to the treatment of the arms of Laško, which is as borough first mentioned in 1227. From the middle ages there is nothing left of the remarks of the borough judge, of the council or the borough seal with eventually a picture of the later arms; therefore it is supposed that Laško got its borough arms (3 silver lilies, 2:1 in a blue coat of arms) only with the diplom (privilege) of 16. July 1598, in which there is the oldest picture of this arms. At the end the author treats several versions of this arms from the 16th century on and states, that the inner yellow coat of arms among the lilies originates because of the wrong understanding of damaskinging in the granted diplom (privilege).

Grb trga Laško — tri srebrne lilije na modrem polju — predstavlja tako po svojem nastanku kot po heraldični strani, enega od zanimivejših slovenskih krajevnih grbov.

Krajevne grbe moremo smatrati za neke vrste simbolov, znakov posameznih krajev; »govorili« so s svojo podobo, ki je bila znana vsem, tudi nepismenim. Kot taki so se kot drugi grbi uporabljali za označevanje vsega, kar je bilo mestno ali trško: pečata, krajevnega prapora, mejnikov, uradnih knjig in pod.

V primerjavi s plemiškimi grbi so krajevni grbi začeli nastajati sorazmerno pozno, šele od srede 14. stoletja dalje. Res je, da so mnoga mesta in trgi imeli že mnogo prej svoje pečate s kasnejšimi grbovnimi podobami — pri nas od konca 13. stoletja dalje — toda te podobe še niso pravi grbi. O grbu moremo namreč

* Božo Otorepec, strokovni svetnik, Zgodovinski inštitut Milka Kosa pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti Ljubljana.

govoriti šele takrat, kadar je grbovna podoba oblikovana po pravilih heraldike in postavljena v grbovni ščit.¹ Do tega pa na Slovenskem pride šele od srede 15. stoletja dalje (Maribor 1452,² Ljubljana 1454³). Kar je prej grbov ali njihovih delov na pečatih, so to grbi mestnih gospodov ali vladarjev (npr. Gorica, Kranj, Škofja Loka).

Grb trga Laško v privilegiju od 1598.
VII. 16. v muzejski zbirki v Laškem.
(sl. 1)

Krajevni grbi so nastali večinoma tako, da so prevzeli v grbovni ščit dotedanjo podobo iz mestnega ali trškega pečata (obzidje, stolpe, mestna vrata, krajevnega cerkvenega patrona, znake značilne dejavnosti kraja, »govoreče« podobe o imenu kraja), krajevnega prapora, grb mestnega ali trškega gospoda ali druge znake, kot npr. rože, živali, začetnico krajevnega imena idr. Od začetka 15. stoletja dalje pa srečujemo že prve podelitve krajevnih grbov od vladarjev ali deželnih knezov v obliki privilegija z narisanim novim grbom. Velikokrat gre pri tem za potrditev krajevnega grba, ki so si ga posamezna mesta in trgi sestavili na prej opisan način. Običajno so mesta dobivala podeljene grbe ob povzdigh iz trgov v mesta,⁴ kar se je pri nas dogajalo predvsem od druge polovice 15. stoletja dalje (Kočevje 1471, Krško 1477, Lož 1477). Od 16. stoletja dalje pa se take potrditve množijo, tako da ima že vsako količkaj pomembno mesto ali trg svoj grb. Za te podelitve je značilno, da se v njih omenjajo pode-

¹ F. Hauptmann, *Wappenkunde*, 1914, str. 41—42; E. Gritzner, *Heraldik*, 1912, str. 73.

² Listina 1452, junij 2., v SDA št. 6337.

³ M. Kos, *Pečat in grb mesta Ljubljane*, Zbornik za umetnostno zgodovino, 19, 1943, str. 45.

⁴ D. L. Galbreath, *Handbüchlein der Heraldik*, 1930, str. 42—43; J. Louda, *Europäische Städtewappen*, 1969, str. 10—16.

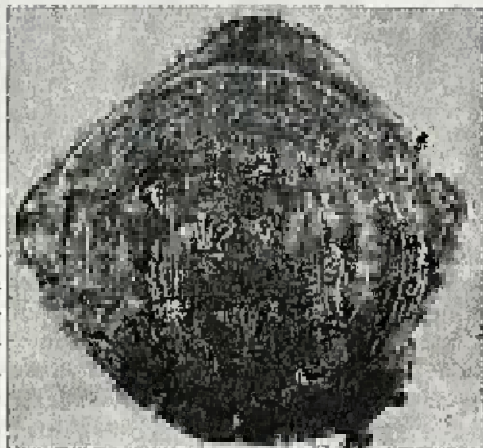
litve grba in pečata, to je, da se grb podeljuje predvsem za uporabo v mestnem ali trškem pečatu.⁵

Tudi pri nas so mesta in trgi, zlasti od 16. stoletja dalje, uporabljali svoje grbe za krajevne pečate, ki tako predstavljajo glavni vir za študij starejših krajevnih grbov. Žal, da na pečatih ni možno razbrati barv v grbu.

Pojav in raba krajevnih pečatov pa je od začetkov mest in trgov v tesni zvezi z razvojem krajevne avtonomije. Samo kraji, ki so tudi v pravnem smislu bili mesta ali trgi, so smeli imeti lastne pečate za pečatenje pravnih aktov v lastnih zadevah ali v zadevah svojih prebivalcev, kajti samo v tem področju so imeli njihovi pečati veljavo in pravno moč. Uporaba lastnega krajevnega pečata je bila torej odvisna od dosege neke stopnje samostojnosti mest in trgov in izpričuje obstoj avtonomnih organov občine s svetom, ki je veljal za znak samostojnosti meščanov ali tržanov.⁶ Pogoj za pravno moč overjanja dokumentov je bila odobritev ali podelitev pečata od mestnega gospoda, kar predpisujejo že pravni zborniki iz konca 13. stoletja.⁷

Kakšen je torej razvoj krajevne avtonomije in s tem pogojev za pojav krajevnega pečata z eventualno grbovno podobo v starejših obdobjih Laškega?

Kraj, ki je pod gradom kot središčem obširnega zemljiškega gospostva nastal vsaj že v prvi polovici 12. stoletja, se v listini, izdani 7. novembra 1227 v Mariboru od vojvode Leopolda VI. Babenberžana za samostan v Jurkloštru, imenuje trg. Vojvoda je namreč samostanu med drugim podelil pet mark denarjev za sol »in foro nostro Tyuer«. Kmalu zatem je samostan ponaredil drugo listino z datumom 8. november 1227, kjer pa se to mesto glasi »in offitio de Tyver«, s čemer je verjetno želel razširiti svoje pravice. V prvi listini se tudi

Pečat trga Laško iz ok. 1600. (sl. 2)

omenja babenberško deželsko sodišče v Laškem, kateremu je Jurklošter moral predati hujše zločince, ki so zaslužili smrtno kazen. V tej listini nam je ohranjeno tudi ime prvega znanega upravnika laškega gospostva, nekega Pehlina.⁸

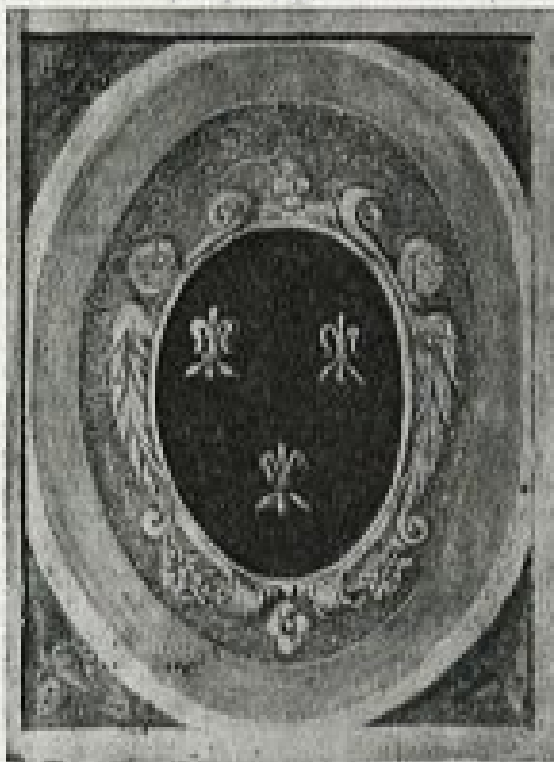
⁵ G. Seyler, *Geschichte der Heraldik*, 1970², str. 381–387; podelitev grba in pečata n. prim. 1581, februar 21., trgu Mozirju, tekst: L. Kobel – H. Pirchegger, *Steirische Ortswappen einschließlich jener der ehemaligen Untersteiermark*, 1954, str. 270.

⁶ R. Mich, *Beiträge zur Geschichte der steirischen Privaturkunde*, 1911, str. 93–95.

⁷ O. Redlich, *Die Privaturkunden des Mittelalters*, 1911, str. 115–118.

⁸ J. Zahn, *Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark*, II. Bd., št. 245, str. 335–338; listina 1227, november 8., Maribor pri: R. Puschnig, *Zur Geschichte des untersteirischen Klosters Geirach*, *Das Joanneum I*, 1940, str. 132–138, 141–143.

Zanimivo je, da se ta v vrsti prič omenja pred znanimi fevdalci Kuenringom, Himbergom in maršalom Plankenwartom. Nekoliko neobičajno je, da se v vsem srednjem veku nikoli ne omenjajo fevdalci ali ministeriali, ki bi se nazivali po Laškem.⁹

Grb trga Laško v listini od 1666, IV. 7. v muzejski zbirki v Laškem. (sl. 3)

V 12. in 13. stoletju se je Laško kot kraj razvijalo predvsem kot sedež velikega zemljiškega gospostva in v tesni povezavi z njim. V kraju se je zato naravno razvila močnejša menjava blaga, morda je jurkloštrska sol iz 1227 bila kupljena na sejmu v Laškem. Gospostvo je upravljal poseben upravnik (ambtman, amman), ki je bil obenem tudi deželski sodnik. Njemu so stali ob strani štirje šefoni z nižjesodnimi kompetencami.¹⁰ Kljub dejstvu, da se Laško že 1227 omenja kot trg, pa se vsaj po ohranjenih dokumentih more soditi, da se je trška samouprava razvijala le počasi. V nobeni ohranjeni listini iz srednjega veka ne srečamo trškega sodnika, sveta in drugih organov trške samouprave, ki bi jih volili sami tržani. Nikjer ni dokazov, da bi trški sodnik upravljal tudi deželsko sodišče¹¹, bolj verjetno je ravno nasprotno, t. j. da je deželski sodnik v dogovoru s tržani opravljal vsaj neke funkcije trškega sodnika.

Nekateri domnevajo, da je k razvoju trga že v najstarejši dobi prispeval

⁹ F. Krones, *Verfassung und Verwaltung der Mark und des Herzogthums Steier*, 1897, str. 153—154, 466, 486.

¹⁰ F. Vatovec, *K starejši upravni in gospodarski zgodovini laškega okraja*, 1927, str. 7—14.

¹¹ H. Pirchegger, *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte*, 1962, str. 247.

tudi obisk njegovih toplih kopalnic.¹² Vsaj že 1257 ima Laško župnika¹³ in torej faro ter je tako sedež večje cerkvene organizacije. Farna cerkev sv. Martina, delno še iz dobe romanike, se v pisмениh virih prvič omenja leta 1269¹⁴. Laški župniki so bili vsaj že od srede 13. stoletja dalje pogosto tudi savinjski arhidiaconi, zato se velikokrat omenjajo v ohranjenih virih, zlasti od začetka 14. stoletja dalje.¹⁵ Žal, pa iz takih omemb ne zveemo ničesar o Laškem in njegovih prebivalcih.

Sto let po prvi omembi Laškega kot trga se v ohranjenem kratkem latinskem povzetku listine iz leta 1320 govori o »cives in Tiffer« t. j. o laških tržanih — izraz *cives* pomeni v srednjem veku tako meščana kot tržana — ki naj ne sprejemajo ubeglih podložnikov jurkloštrskega samostana.¹⁶ Zelo je škoda, da ni ohranjen tekst te listine v celoti; morda bi iz njega mogli zvedeti kaj več o naslovniki ali trški upravi tega časa.

V času koroškega vojvode Henrika iz rodu Goriško-Tirolskih je bilo laško gospostvo kot veliko druge deželno knežje posesti v tem času dano v zastavo za dolgove in vojno službo. Tako je že 1326 imel v zastavi šefonata v Trbovljah in Žebniku vitez Peter iz Liebenberga na Koroškem za dolgove od vojne službe in tudi za stroške graditve novega gradu v Laškem, ko se omenjajo zidarji, tesarji in drugi delavci.¹⁷ Leta 1328 je Peter omenjen kot vojvodov oskrbnik v Laškem s sedežem v tem kraju,¹⁸ tri leta kasneje je bil tu sklenjen ženitni dogovor o poroki sina Petra s hčerko Hugona Svibenjskega.¹⁹

Listina iz 1329, s katero naj bi kralj Friderik Lepi ponovno prepovedal sodniku in tržanom Laškega sprejemati ubegle jurkloštrske podložnike,²⁰ se je izkazala napačno datirana, gre namreč v resnici za že prej omenjeno listino iz 1320.²¹

Leto dni po smrti Henrika Goriško-Tirolskega so Habsburžani 1336 zastavili gradove Laško, Freudenek, Klausenstein in Radeče z vso pripadajočo posestjo grofom Celjskim za dolgove, nastale zaradi vojne službe Celjanov proti Čehom in Ogrom. Ohranjena je tudi druga zastavna listina Celjanom iz 1368.²² Tako ostane laško gospostvo s trgom v zastavi Celjanov do njihovega izumrtja leta 1456.

Viri iz obdobja Celjanov le malokrat omenjajo Laško. Leta 1338 je laški duhoven Herman iz Širja prodal bratu Ivanu, vikarju v Laškem, ter ostalim bratom poleg vinograda v Okrogu v Lahomnem tudi dve mesarski stojnici v Laškem na trgu (ze Tyuer in dem marcht), ki sta bili nekoč last Ulrika Zajčka.²³

¹² H. Plösch, *Geschichte der Steiermark* I, str. 394.

¹³ Listina 1257, Zlča, Zahn o. d. III. Bd., št. 241, str. 336–331.

¹⁴ Listina 1269, november 8., »In ecclesia sancti Martini in Tyuers, Appelt-Pferschy, Urkundbuch des Herzogtums Steiermark, IV. Bd., št. 357, str. 214–215.

¹⁵ Na primer: listine: 1280, oktober 15. — MDC V, št. 459; 1282, marec 8. — MDC V, št. 510; 1286, Pilberk — MDC VI, št. 17; 1312, januar 18. Cedad — BCU, Ms. 1457, fol. 1' (plebanus de Thuir); 1315, september 14., Cedad — BCU, Ms. 1435, pag. 25, 136, 213, 214 (plebanus de Tyulr); 1349, december 11. — Archivio di stato Udine/Videm, Archivio notarile fasc. 5120, Gubertinus de Novale 1348, fol. 20'.

¹⁶ Listina 1320, januar 13., Gradec — Pusch-Froelich, *Diplomataria sacra ducatus Styriae*, pars II, 1756, pag. 144–145; L. Böhmner, *Regesta Imperii* 1314–1347, str. 173.

¹⁷ Listine: 1320, december 12., Innsbruck — DAD, cod. R 52, fol. 35', št. 73; 1328, januar 6., Zlče — SDA št. 1967; 1328, januar 21., Zenoberg — DAD, cod. R 53, fol. 6, št. 15, reg. MDC IX, 147; 1328, januar 30., Tirol — Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku I, št. 32; 1328, marec 26., Innsbruck — MDC IX, 169; 1329, maj 11., Griez — MDC IX, 240; 1330, avgust 29., Tirol — MDC IX, 365; 1330, avgust 31., Sterzing — MDC IX, 366.

¹⁸ Listina 1328, januar 5., Zlče, SDA št. 1967.

¹⁹ Listina 1331, oktober 1., Laško v DAD, reg. MDC IX, 478.

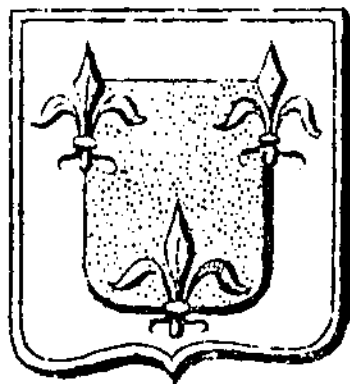
²⁰ A. Muchar, *Geschichte des Herzogthums Steiermark*, VI. Theil, 1859, str. 245–246; I. Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant*, IV/2, *Das Dekanat Tüffer*, 1881, str. 299–300.

²¹ Listina 1320 je po Pusch-Froelichu datirana: »Datum in Gretza, Idibus Januarii« t. j. 13. januarja v 6. letu vlad Friderika Lepega (1314–1330); listina 1329 pa po Mucharju in Orožnu 13. januarja »Datum in Gretza«, baje po listini v SDA; Böhmner, *Reg. Imp.* te listine ni ma.

²² Listina 1336, januar 4., Dunaj v DAD, regest: F. Kroner, *Die Frolen von Saneck und ihre Chronik als Grafen von Cilli*, 1883, str. 165, št. 69; isti, *Urkunden zur Geschichte des Landesfürstenthums, der Verwaltung und des Ständewesens der Steiermark von 1283–1441*, 1899, str. 50–51, št. 144; listina 1368, junij 23., Dunaj — ravno tam, str. 81, št. 278.

²³ Listina 1338, september 23., Laško v AS.

Listina torej izpričuje obstoj osrednjega tržnega prostora, na katerem se je opravljala menjava blaga med kmeti in tržani, posebno živahno ob Martinovem, ko je bil v Laškem letni sejem. Ker je šlo v omenjeni listini za prodajo med fevdalci, in ne tržani, je bila ta opravljena po deželnem pravu, pečatil pa jo je sam izstavitelj, kar je poleg navedbe sedmih prič bilo dovolj za njeno verodostojnost. Kljub vedno večjemu uveljavljanju pečata kot sredstva overitve zahteva namreč pravni zbornik iz ok. 1275 še vedno sedem prič.²⁴

Laški grb po Schmutzu 1822. (sl. 4)

Omenjeni vikar Ivan iz Širja je bil 1356 župnik v Ponikvi, arhidiakon Kranjske in Marke ter čedadski kanonik.²⁵ Vitezi, imenovani po Širju, so očitno imeli v Laškem večjo posest s hišami in z drugim ter so včasih veljali kar za Laščane, saj se omenjeni Ivan leta 1360 imenuje kar »Johannes de Tiver«.²⁶ Leta 1361 ga ponovno srečamo v Laškem kot župnika. Takrat je podaril bratu »Hainzleinu« — ves srednji vek, zlasti pa 14. stoletje, je imel zelo rad pomanjševalnice osebnih imen — in dedičem svojo zidano hišo v Laškem v hribu pod gradom, skupno z zraven ležečo leseno hišo ter domci, vrtovi, njivami in tej posesti pripadajočo nižjo sodno in policijsko oblastjo (hofmarchen). Tudi to listino je pečatil samo izstavitelj, pričre pa niso več omenjene, ker je v tem času pečat sam dovolj overjal listino.²⁷ Tudi 1365 se omenja Širska »hofmarch«, ležeča v trgu Laško.²⁸ Leta 1386 sta Hainzleinova vdova Ana in sin Henrik dala v zakup ali prodala dosmrtno po obgradnem ali pomirskem pravu (nach purkfrides recht) Henriku Wernburgerju in ženi Klari hišo in vrt »pri trgu pod potjo pri svoji gornji hiši«. V obliki reverza izdano listino sta pečatila izstavitelj Henrik Wernburger in priča Peter Širski.²⁹ Tu se torej prvič omenja pomirje ali obgradje v Laškem, ni pa iz listine jasno, ali gre za grajsko ali za trško pomirje. Trško pomirje je bilo več ali manj obširno področje okoli trga, v katerem je imel trški sodnik pravlco do nižjega sodstva in izvajanja policijske oblasti. Najstarejši opis tega pomirja pa je za Laško ohranjen šele iz leta 1581.³⁰ Kolikor gre tu za trško pomirje, moremo torej v tem času že predpostavljati neko trško avtono-

²⁴ O. Redlich o. d. str. 116.

²⁵ Listina 1356, april 6., Beljak, v Koroškem deželnem arhivu v Celovcu.

²⁶ BCU, Ms. 945/3, Liber rationum Ludovici patriarche Aquil., fol. 48, 50, 52, 78.

²⁷ Listina 1361, februar 13., v AS.

²⁸ Listina 1365, junij 13., rrg.: MMVK 19, 1896, str. 49, št. 156.

²⁹ Listina 1386, januar 10., v AS.

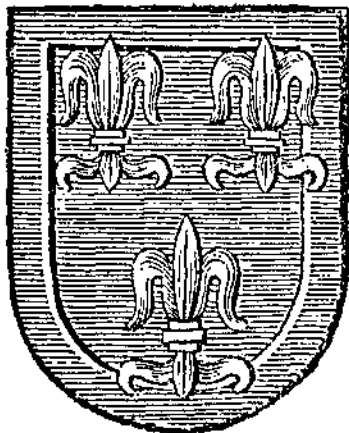
³⁰ S. Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev, 1961, str. 213; A. Meil, Grundriss der Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte des Landes Steiermark, 1929, str. 200–202; A. Meil — H. Pirchegger, Steirische Gerichtsbeschreibungen, Beiträge zur Erforschung steirischer Geschichte 37–40. Jahrg., 1914, str. 412–413.

mijo v Laškem, sam zakup po pomirskem pravu pa se zaradi nedednosti očitno razlikuje od sicer v mestih in trgih običajnega zakupa po meščanskem pravu (Burgrecht).³¹

Sodnik, ki se za časa Celjanov večkrat omenja v Laškem, je očitno vedno dežel-ski, in ne trški sodnik. Tako naroča Herman Celjski 1407 svojemu sodniku v Laškem, naj spoštuje sodno imuniteto Jurkloštra,³² kar je moglo veljati le za pod-ročje laškega deželskega sodišča in gospodstva. Tudi ko se 1424 plemič Ivan Svi-benjski imenuje sodnik in upravnik v Laškem (richter vnd ambtman ze Tiuer)³³, je s tem mišljen deželjski sodnik, ki je bil obenem tudi upravnik laškega go-spostva.

Nekaj podatkov za Laško je ohranjenih v fevdni knjigi Celjanov iz let 1436—1444.³⁴ Tako sta celjske fevde prejela med drugimi tudi dva laška tržana Herman Lubše in Martin Slivec.³⁵ Leta 1444 je prejel od Celjanov v fevd vrt ob pomirju pred mostom (garten . . . an dem purkfrid vor der prukkan) Matija, »ta čas sodnik v Laškem«, in to po pomirskem in tržnem pravu v Laškem (als dann purkfrid vnd marktsrecht daselbs zu Tyfer ist)³⁶, ki ga grof Friderik Celjski v drugi listini iz istega leta imenuje »Matija, sedaj naš sodnik v Laškem (M. yez unser richter zu Tyuer). Takrat je prejel v fevd dvor v Cerovem, ki mu ga je prodala vdova celjskega pisarja in kanclerja Hansa Meusenreuterja.³⁷ Zelo ver-jetno gre tudi pri tem Matiji za celjskega deželskega sodnika v Laškem.

Iz podatka v listini iz 1445, ko je kralj Friderik IV. potrdil ustanovo laške-ga župnika v kostniški kapeli na pokopališču pri farni cerkvi in s privoljenjem

Laški grb po Wartingerju 1841. (sl. 5)

Friderika Celjskega osvobodil hišo te ustanove v laškem trgu davkov,³⁸ je videti, da so Laščani plačevali davke zakupnikom laškega gospodstva, in ne direktno de-želnemu knezu, sicer bi za oprostitev ne bila potrebna privolitev Celjana. Nakup

³¹ Vilfan o. d., str. 163.

³² Listina 1407, junij 20., Celje v Pusch-Froelich, o. d., II, 152.

³³ Listina 1424, junij 28., v AS, reg.: MMVK, 14, 1901, str. 52, št. 49.

³⁴ Celjska fevdna knjiga iz 1436—1444, nekoč Hs. B 313 v DAD, sedaj v AS, Zbirka rokopisov.

³⁵ Ravno tam, fol. 75, 122'.

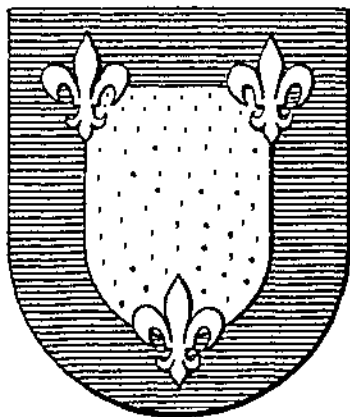
³⁶ Ravno tam, fol. 115'.

³⁷ Ravno tam, fol. 112.

³⁸ Listina 1445, oktober 22., Dunaj, insert v listini 1507, avgust 19., v DAD, reg.: Muchar, od. d., VII, str. 321. — Orožen, od. d., str. 64—65.

hiše v trgu Laško je 1450 Jurkloštru potrdil Friderik Celjski, pač kot zakupnik gospostva in trga.³⁹

Po izumrtju Celjanov 1456 je Laško z gospostvom prišlo zopet na Habsburžane. Zanimivo je, da se že 1458 omenjata dva upravnik v Laškem⁴⁰, od katerih je eden že 1444 omenjeni tržan Herman Lubše. Laški župnik Friderik Abprecher je bil 1457—1459 celjski vicedom,⁴¹ t. j. upravnik nekdanje celjske posesti, od 1461 je bil cesarjev svetovalec,⁴² službo vicedoma pa je vsaj do 1469 opravljal tudi Gregor Dinstl.⁴³

Laški grb po Ströhlu 1904. (sl. 8)

Najstarejši znani privilegij Laškega je bil iz leta 1484. Takrat je v listini, izdani 14. februarja v Gradcu, cesar Friderik III. kot deželni knez podelil tržanom letni sejem. Ta privilegij se je dolgo časa hranil v arhivu notranjega ministrstva na Dunaju,⁴⁴ žal, pa je bil uničen v velikem požaru justične palače leta 1927,⁴⁵ tako da podrobna vsebina danes ni znana.

Dne 16. avgusta 1490 je isti Friderik III. Laščanom potrdil že prej podeljeni letni sejem na Martinovo s tržnimi svoboščinami 14 dni pred sejmom in 14 dni po sejm, ker je bila originalna listina o tej podelitvi požgana ob turškem napadu,⁴⁶ morda že leta 1479, ko je bilo več takih napadov na Štajersko.⁴⁷ Iz teksta privilegija zvedemo, da so se obrnili s prošnjo za potrditev sejma na cesarja »sodnik, tržani in prebivalci Laškega«, verjetno je sodnik bil še vedno deželski sodnik v funkciji trškega. V letih 1501—1506 je bil deželski sodnik in upravnik laškega urada plemič Pavel iz Buchwalda.⁴⁸ Med 1482 in 1485 je bil sodnik in upravnik Viljem Dolaher, ki je imel sodišče in gospostvo v zakupu za tri leta.⁴⁹

³⁹ Pusch-Froelich, od. d., II, 154, št. 44; Muchar, o. d. VII, str. 343. — Orožen o. d., str. 309.

⁴⁰ Listina 1458, februar 16., Dunajsko Novo mesto v SDA št. 6754, reg. Muchar o. d., VIII, str. 8.

⁴¹ Listina 1457, april 20., Celje, reg. E. Birk, Urkunden-Auszüge zur Geschichte Kaiser Friedrichs des III. in den Jahren 1452—1467, Archiv für Kunde österr. Geschichts-Quellen, 10, 1853, str. 203, št. 160; listina 1459, januar 6., v DAD.

⁴² Listina 1461, maj 6., Gradec, reg. Birk, o. d., str. 374, št. 474.

⁴³ Listina 1469, februar 20., Dunajsko Novo mesto, kopija v DAD, cod. R 58, fol. 116'—117.

⁴⁴ Inventar des Allgemeinen Archivs des Ministerium des Innern, Wien 1909, str. 22.

⁴⁵ J. Polec, Požgani dunajski arhivi, GMDS 7/8, 1926/27, str. 55.

⁴⁶ Istočasna kopija v Arhivu dvorne komore na Dunaju, Ms. 44, fol. 148'—149, objava: J. Warlinger, Die Privilegien des Marktes Tüffer, 1841, str. 1—2, št. 1.

⁴⁷ S. Jug, Turški napadi na Kranjsko in Primorsko do prve tretjine 16. stoletja, GMDS, 24, 1943, str. 26; Orožen o. d., str. 32.

⁴⁸ Muchar o. d., VIII, str. 207; listina 1506, avgust 16., v DAD.

⁴⁹ Listina 1482, september 8., reg. Orožen o. d., str. 211; listina 1485, marec 20., v SDA št. 8619.

Sledila sta mu 1496—1498 dva Lamberga.⁵⁰ V tem času je cesar Maksimilijan I. leta 1497 dovolil dvornemu maršalu in štajerskemu deželnemu glavarju Rajnprehtu Rajhenburškemu in svetniku Hansu Rajhenburškemu zgraditi kopališče v Laškem, za kar naj bi dobila 200 gld. iz dohodkov laškega urada.⁵¹ Leta 1511 je Maksimilijan I. prepustil gospostvo in sodišče v Laškem za posojilo plemiču Žigi Višnjegorskemu,⁵² ki nikakor ni bil celo mestni sodnik, kot najdemo to napačno tolmačeno.⁵³ Kasneje so dobili laško gospostvo v zastavo Turjačani, za njimi pa od 1554 Janez Krstnik Valvasor.⁵⁴

Leta 1521 je nadvojvoda Ferdinand potrdil »tržanom in ljudem v Laškem« njihove stare pravice.⁵⁵ Tudi iz te listine še ne zverno nobenih konkretnih podatkov o takratni trški upravi.

Začetke trške avtonomije s sodnikom in svetom je iskati šele v dobi nadvojvode Karla. Iz 1581 je namreč ohranjen opis meja laškega pomirja, o katerem so poročali v Gradec »sodnik in svet trga Laško«. Tu je torej prvič omenjen trški svet.⁵⁶ Isti Karel je »tržanom in skupnosti v trgu Laško« to leto s posebnim privilegijem dovolil, da smejo iz svoje srede izvoliti sodnika; toda še

Trška »roka pravice« z grbom Laškega. (sl. 7)

preden je prišlo do volitev, jim je bila ta pravica odvzeta.⁵⁷ Njegov sin in naslednik nadvojvoda Ferdinand jim je končno 1598 le dovolil izvolitev trškega sodnika, toda le do preklica.⁵⁸ Vendar pa je tokrat ostalo pri tem, kajti ta privilegij so kasnejši deželni knezi še večkrat potrjevali. Sodnika naj bi volili iz

⁵⁰ Orožen o. d., str. 211; listina 1496, marec 26., reg. v Beiträge zur Kunde steiermärkischer Geschichts-Quellen, 15, 1878, str. 31.

⁵¹ Listina 1497, avgust 23., Innsbruck, reg. ravno tam, str. 16.

⁵² Muchar o. d., VIII, str. 245; Orožen o. d., str. 211.

⁵³ Varslvo spomenikov 8, 1982, str. 118.

⁵⁴ Orožen o. d., str. 211—212.

⁵⁵ Listina 1521, avgust 8., Gradec, objava Warlinger o. d., str. 27.

⁵⁶ Listina 1581, februar 14., delno objavljena pri Mell-Pirchegger o. d., str. 412—413; primcr-jaj Erläuterungen zum Historischen Atlas I/1, Pirchegger, Steiermark, str. 255.

⁵⁷ Omcmba v listini 1598, julij 16., Gradec, obj. Warlinger o. d., str. 3.

⁵⁸ Listina 1598, julij 18., Gradec, original v Muzejski zbirki v Laškem, obj. Warlinger o. d., str. 2—5.

med sebe vsako leto, moral pa bi biti katoliške vere. Predstaviti so ga morali v potrditev glavarju ali njegovemu upravitelju v Celju, to se pravi osebam, ki so v tem času upravljale nekdanjo celjsko posest. V prvi polovici 18. stoletja so tržani res izvolili 2—3 kandidate, gospostvo pa je potem potrdilo enega. Ta je bil po položeni prisegi potrjen za trškega sodnika in bila mu je predana sodna palica kot znak sodniške oblasti. Plačal je en tolar in moral je obljubiti, da bo poravnal trške dolgove.⁵⁹

Da bi mogli trški sodniki in svet odslej veljavno potrjevati razne listine in akte, je Ferdinand Laškemu podelil trški grb: ščit modre ali lazurne barve in v njem tri bele ali srebrne dvojne lilije, od katerih sta bili dve nad srednjo, kot

Stara silka laškega
grba iz 17.—18. stol. (sl. 8)

je tak grb naslikan v sredini še danes ohranjenega privilegija. Sredi pokončnega pravokotnika s širšim robom oranžno rdečkaste barve je znotraj ornameniranega srednjega pravokotnika renesančen ščit modre barve s tremi belimi lilijami, razporejenimi 2 : 1. Da bi izpolnil grbovno ploskev, jo je slikar po takratni navadi damasciral,⁶⁰ t. j. vzorčasto okrasil s prepleteno ornamentiko rumene barve v obliki drugega notranjega štita, postavljenega med lilije (slika 1). Pri

⁵⁹ Listine iz 1806, 1718, 1762, 1782 in 1809 obj. Wartinger o. d., str. 12—28; listina 1737, maj 13., obj. J. Zahn, Steirische Miscellen, 1899, str. 409—410.

⁶⁰ Seyler o. d., str. 198; Galbreath o. d., str. 70, 142.

opisu grba se tako damasciranje seveda ne upošteva. Vendar je ravno to damasciranje kasneje zavedlo mnoge do napačne podobe laškega grba.

Kmalu po tej podelitvi grba je bil izdelan trški pečat. Glede na obliko renesančnega ščita in okrasje okoli njega bi mogli trditi, da je pečatorezec imel pri delu pred seboj privilegijsko listino o podelitvi grba z njegovo upodobitvijo in ga dokaj zvesto prenesel v pečat. Le da ni damasciral notranjega ščita med lilijami, ampak ga je samo označil z dvojnimi tankimi nizkim robom in rahlo dvignjeno ploskvijo. Tudi v tej narobe razumljeni funkciji damasciranja tiči vzrok kasnejših zmot pri upodobitvi laškega grba. Okrog grba je na pečatu dokaj širok napisni trak, prekinjen ob spodnjem delu. Napis v majuskulni latinski kapitali se glasi: SIGILLVM DES MARCKHTS TIFER. Čeprav je bila v tem času pogosto navada⁶¹, pečatorezec ni vrezal letnice nastanka pečata in podelitve grba. Pečat sklepa ob zunanjem robu dokaj širok listnat venec. Pečat moremo smatrati za lepo delo, o kraju izdelave pa lahko samo ugibamo. Če je bil izdelan takoj po podelitvi grba poleti 1598 in po predloženi podobi, bi mogel biti to Gradec.

Ta trški pečat je bil ohranjen še v drugi polovici 18. stoletja. Leta 1763 so okrožni uradi izvajali neke vrste anketo med mesti in trgi z vprašanji o njihovih grbih in pečatih. Laški sodnik je odgovoril 28. junija 1763.⁶² Za obliko in barve grba je citiral podelitveni privilegij iz 1598, vendar z nejasnim dostavkom, da je poslikan z rdečo in rumeno ali srebrno barvo, pri čemer so bile očitno mišljene tudi barve okvirov, okrasov in damasciranja grbovne upodobitve v omenjenem privilegiju. Kot takrat veljavni in uporabljeni trški pečat pa je na akt pritisnil opisani pečat (slika 2).

Naslednja ohranjena podoba laškega grba je iz leta 1666, ko je cesar Leopold potrdil sodniku, svetu in občini trga Laško že prej omenjeni privilegij Ferdinandu iz 1598.⁶³ Tudi v tej potrditvi je sredi listine naslikan grb Laškega, toda sedaj v močno spremenjeni, okusu časa prilagojeni obliki (slika 3). Grb je naslikan v pokončnem pravokotnem okviru v več ovalih. Kartuša ali ščit je značilno baročne oblike z dvema otroškima glavama ob strani. Grbovna ploskev je močno modra brez sledov damasciranja. Sorazmerno majhne lilije so izgubile svojo klasično heraldično obliko s tem, ko je spodnji del postal večji; morda je slikar tako razumel besedo »dvojna lilija«. Kar pa je očitno napačno in v nasprotju z jasnim opisom v privilegiju, je zlata barva lilij. Okrog baročnega ščita je najprej vinsko rdeča ploskev z vitičastimi okraski, njej sledi širok enobarven svetlo rdeč oval, temu pa še ožji zunanji oval. Prostor med zunanjim ovalom in pravokotnim okvirom je izpolnjen tudi z zlatimi in z ornamentom okrašenimi trikotli.

Schmutz je drugemu zvezku svojega Historično topografskega leksikona Štajerske 1822⁶⁴ priložil na kraju tri tabele z grbi štajerskih trgov, med njimi tudi laškega. Ta se tu prvič pojavi z dvojnimi, t. j. tudi notranjim ščitom, ki naj bi bil, sodeč po pikčastem šrafiranju, običajnem v heraldiki, zlat ali rumen, čeprav tako šrafiranje pri upodobitvah teh grbov ni izvedeno dosledno, saj tudi modra barva v laškem grbu ni naznačena, temveč je grbovni ščit puščen bel (slika 4). V tekstnem delu omenja Schmutz privilegij iz 1598 s trditvijo, da je vojvoda Karel povzdignil Laško v trg (!), Ferdinand pa mu je dal grb, toda s pogojem, da smejo tržani voliti le katoličana za trškega sodnika⁶⁵, kar seveda ne ustreza tekstu privilegija, kjer podelitev grba ni vezana na tak pogoj.

⁶¹ Na primer v pečatu trga Mute letnica 1594 — SDA, Siegelammlung 1763.

⁶² Ravno tam.

⁶³ Listina 1666, april 4., Dunaj v Muzejski zbirki v Laškem, obj. Wartinger o. d., str. 12—16.

⁶⁴ C. Schmutz, Historisch topographisches Lexicon von Steyermark, II. Theil, 1822.

⁶⁵ Schmutz o. d., IV. Theil, str. 231.

Naslednja objava laškega grba je iz leta 1841, ko je Wartinger objavil privilegije trga Laško po originalnih listinah, ki jih je takrat hranil magistratni arhiv. Tu je po opisu in podobi v privilegiju iz 1598 pa tudi po trškem pečatu objavil tudi risbo grba (slika 5). Tudi tu ima grb naznačen dvojni ščit, kar spominja na pečat, toda samo ene, po šrafiranju sodeč pravilne modre barve.⁶⁶

Laški grb v drugi polovici
19. stoletja. (sl. 9)

Leta 1864 je Widimsky izdal mestne in trške grbe avstrijskega cesarstva.⁶⁷ V tekstnem delu trdi,⁶⁸ da je Laško star kraj, za katerega so skrbeli že Rimljani zaradi njegovih kopeli in ga po cesarju Tiberiju imenovali Tiberium (od česar naj bi pozneje nastal nemški Tiber-Tiver-Tifer-Tüffer — B. O.), dalje, da je bil že v 13. stoletju z zidovi in stolpi obdan trg, ko ga je 1271 osvojil češki kralj Otokar (kar je napačno, saj je v tej zvezi omenjeni kraj Triven dejansko Tiffen na Koroškem⁶⁹); od tedaj je trg ostal deželnoknežji, medtem ko se njegovi tržani 1279 imenujejo v listini »cives fori« (v edini listini iz 1279, ki omenja Laško, ni tega⁷⁰). Dalje, da mu je 1598 vojvoda Ferdinand podelil krajevni grb: modri ščit z zlatim srednjim ščitom (!), ki ima na dnu in ob zgornjih vogalih

⁶⁶ Wartinger o. d., takoj za naslovno stranjo.

⁶⁷ V. R. Widimsky, Städtewappen des österreichischen Kaiserstaates, 1864.

⁶⁸ Ravno tam, str. 45—46.

⁶⁹ Orožen o. d., str. 199.

⁷⁰ Orožen o. d., str. 209; MDC V, 406.

srebrne lilije, ki segajo pol v tega in pol v glavni ščit — s pogojem zopet, da tržani odslej volijo samo katoličana za predstojnika in trškega sodnika. — Widimsky je torej prvi celo v opisu grba navedel notranji zlati ščit, čeprav mu je moral biti znan originalni tekst privilegija iz 1598, saj ga sam citira. Verjetno je opis grba napačno povzel po podobi v Schmutzovi knjigi, ki jo je uporabil, kot je videti iz navedenih virov. Tak grb je potem objavil tudi v barvnih tabelah na kraju pod št. 104.

Prvo resnejše delo s področja krajevnih grbov je knjiga Ströhla o mestnih grbih Avstro-Ogrske.⁷¹ Pravilno očita Widimskemu nezanesljivost podatkov. Toda tudi on je pri laškem grbu napačno narisal notranji zlati ali rumeni ščit! (slika 6). Omenja, da je Laško znano kot kopalški kraj in da mu je tu narisani grb bil podeljen od nadvojvode Ferdinanda z listino iz 1598.⁷² Očitno je sicer natančnejši Ströhl v tem primeru nekritično prevzel napačne podatke iz Schmutza in Widimskega.

Iz konca 17. ali 18. stoletja sta podobi laškega grba na tako imenovani »roki pravice« (slika 7), ki je, izobešena na trški hiši, oznanjevala tržni ali sejmski mir, in na posebni oljnati sliki (slika 8), ki ju obe danes hrani muzejska zbirka v Laškem. Tudi tu ni notranjega ščita, pač pa pravilno v modrem polju tri bele lilije. Toda te lilije so v spodnjem delu popolnoma enake zgornjemu; tudi tu je očitno, da je slikar tako razumel izraz »dvojne lilije« in se s tem oddaljil od heraldične oblike lilije, kot jo ima pravilno privilegij iz 1598.

Laški grb z dvojnimi, t. j. tudi notranjim rumenim damasciranim ščitom in majhnimi lilijami ob vogalih so vidni tudi na sliki grba z nemškim napisom iz druge polovice 19. stoletja v omenjeni muzejski zbirki (slika 9).

Po drugi svetovni vojni je izšlo bogato opremljeno delo o štajerskih krajevnih grbih. Te je risal slikar Kobel, zgodovinske podatke pa je — večkrat napačno in pomanjkljivo — prispeval Pirchegger.⁷³ Kljub sicer upravičenim očitkom temu delu pa je grb Laškega tukaj prikazan pravilno po tekstu podelitvenega privilegija iz 1598, t. j. brez notranjega zlatega ali rumenega ščita in s pravilnimi heraldičnimi lilijami (slika 10).

Iz prikazanih zgodovinskih podatkov po ohranjenih virih je razvidno, da je bilo Laško od začetka 13. stoletja trg, da se proti koncu 14. stoletja omenja (verjetno) trško pomirje, ki predpostavlja obstoj trškega sodstva s trškim sodnikom na čelu, in da se proti koncu Celjanov izrecno omenja tudi laško trško pravo — kar vse dopušča možnost, da je Laško imelo svoj pečat že v srednjem veku. Toda vse do omenjenega privilegija iz 1598 se v nobenem doslej znanem dokumentu ne omenja niti trški sodnik niti trški pečat ali grb, pa čeprav je vojvoda Ernest leta 1411 določil, da mora imeti vsako štajersko mesto in trg svoje sodstvo.⁷⁴ Šele konec 16. stoletja naletimo na trški svet in šele 1598 je tržanom dovoljena volitev trškega sodnika in podeljen trški grb. Glede na izrazito heraldično obliko grba ne bi mogli reči, da je bila prevzeta z eventualno starejšega pečata.

Kako pa je Laško prišlo pravzaprav do takega grba s tremi lilijami na modrem polju, ki presenetljivo spominja na grb bourbonske Francije?

Lilije v laškem grbu so tako imenovane heraldične ali kar francoske lilije imenovane. Bile so že od leta 1179 na praporu Bourbonov. Lilije naj bi bile simbol čistosti in devštva, obenem pa znak kraljevskega dostojanstva. V vseh grbih so vedno samo zlate ali srebrne, največkrat na modrem polju.⁷⁵ Prišle so kot

⁷¹ H. G. Ströhl, Städte — Wappen von Osterreich-Ungarn, 1885, 1904.

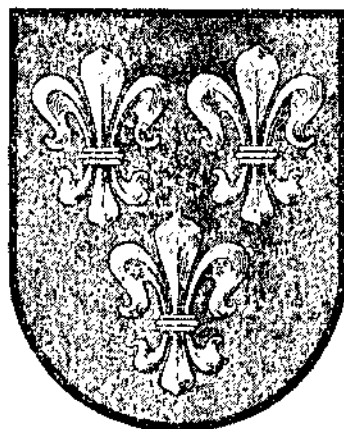
⁷² Ravno tam, str. 39.

⁷³ Kobel-Pirchegger o. d., str. 298—299.

⁷⁴ A. Meil o. d., str. 267.

⁷⁵ W. Leonhard, Das grosse Buch der Wappenkunst, 1976, str. 256—257.

ornament z vzhoda in se pojavijo stilizirane najprej na konicah žezel in kron še pred 1179.⁷⁰ Kot »bourbonske lilije« so rabile tudi za ornamente na blagu, tapetah, preprogah in pod.⁷⁷ Številna francoska mesta so imela v gornjem delu grbovnega ščita lilije za znak t. i. »dobrih mest« Francije.⁷⁸ Od nefrancoskih mest pa imajo lilije v grbu nekatera mesta, ki so imela npr. kakšno zvezo s Francijo, tako Anjouvinci na Ogrskem. Lilije v grbu imajo tako Košice, ki so dobile grb 1369 od ogrskega kralja Ludvika I.,⁷⁹ ali kraj Nemška L'upča na Slovaškem, ki je lilije v grbu dobila tudi v času ogrskih Anjouincev.⁸⁰ V Avstriji je imel tri lilije v grbu samostan Lilienfeld, vendar to kot t. i. »govoreči grb«. ⁸¹ Trg Vorau pri Hartbergu ima poleg obzidja in stolpa v grbu tudi pri zlate lilije, a se ne ve odkod.⁸² Pri nas ima šest lilij v modrem v spodnjem delu grba trg Senožeče po nekdanjih lastnikih knezih Portia.⁸³ Zanimivo je, da je imel tudi Žalec, ki se v 13. stoletju večkrat omenja v zvezi z Laškim na svojem pečatu iz začetka 14. stoletja poleg dveh peruti in rože tudi zgornji del lilije t. i. cleve.⁸⁴ Kraj Cvetkovič pri Jastrebarskem je imel v grbu na pečatu iz 16. stoletja eno heraldično lilijo.⁸⁵

Moderna podoba laškega grba (Kobel-Pirchegger). (sl. 10)

Kot simbol čistosti so bile lilije v srednjem veku vedno tudi simbol Marije.⁸⁶ Tako bi bilo možno, da bi kak kraj, ki bi bil znan po njenem kultu, imel v grbu eno ali več lilij. Toda v Laškem je farna cerkev posvečena frankovskemu sv. Martinu iz Toursa, katerega češčenje je pri nas najbolj cvetelo med 7. in 10. stoletjem,⁸⁷ se pa že 1357 omenja sredi nje Marijin oltar.⁸⁸ Med 1358—1365, za

⁷⁰ Galbreath o. d., str. 113.

⁷¹ Lexikon der Kunst, III. Bd. 1975, str. 17.

⁷² Louda o. d., str. 17.

⁷³ Ravno tam, str. 163; J. Sedlák, Über den Ursprung der Städtewappen, »Genealogica et heraldica«, 1972, str. 428.

⁷⁴ J. Novak, Slovenské mestské a obecné erby, 1972, str. 279—280.

⁷⁵ Ströhl o. d., str. 24.

⁷⁶ Kobel-Pirchegger o. d., str. 178—179.

⁷⁷ Ströhl o. d., str. 43.

⁷⁸ Kobel-Pirchegger o. d., str. 280—281.

⁷⁹ Grbovi Jugoslavije, izd. Kava Hog, 1932, str. 24—25; B. Zmajčič, Heraldika, 1971, str. 30.

⁸⁰ Seyler o. d., str. 158.

⁸¹ J. Grušen, Češčenje sv. Martina, škofa, na Slovenskem, Voditelj v bogoslovnih vedah, 3, 1900, str. 65—66.

⁸² Orožen o. d., str. 54.

časa patriarha Ludvika, se celo laška fara imenuje »s. Marie de Tyver«,⁸⁹ konec 15. stoletja je v Laškem Marijin špital z njeno cerkviijo.⁹⁰ Če bi Laško imelo že v srednjem veku v 14. stoletju trški pečat, bi bilo možno, da bi bila v njem ena ali več lilij kot simbol Marije, kar pa ostaja zaradi pomanjkanja dokazov le hipoteza.

Zanimivo je, da je na nadgrobniku laškega župnika Žige Grabschopfa (Grauschopf = Sivec?) iz leta 1554 poleg avstrijskega grba (bel tram v rdečem) in grba Celjanov (tri zlate zvezde v modrem) tudi tretji grb z dvojno lilijo.⁹¹ Res je to po analogiji najverjetnejše osebni grb omenjenega župnika, toda zaporedje grbov Avstrija—Celje—lilija bi nas lahko navedlo na misel, da je tretji grb z dvojno lilijo imeti za grb Laškega. Redki so namreč primeri, da bi na nadgrobniku poleg grba pokojnika bili še grb države in pokrajine (tu celjske posesti). Domneva o eventualnem laškem grbu bi bila možna le v primeru, če Grabschopf ne bi imel svojega grba; med znanimi štajerskimi grbi ga ne najdemo.⁹² Pri zadnjem ogledu nadgrobnika pa se je pokazalo, da je omenjeni »grb z dvojno lilijo« le del širokega okrasnega traku, ki teče ob robu spomenika; rodbinski grb župnika je dobro viden ob njegovih nogah.

Dejstvo je, da iz časa pred privilegijem in podelitvijo grba 1598 ne poznamo dosedaj nobenega laškega grba, in z vso upravičenostjo moremo domnevati, da je Laško dobilo trški grb šele z omenjenim privilegijem. Čeprav je možnost, da je imelo že predtem svoj pečat, pa se od njega ni ohranil noben odtis niti ni ohranjenih podatkov o tem, da bi na takem pečatu bile lilije kot pečatna podoba, ki bi mogle biti kasneje prevzete v trški grb. To ne bi bilo nič čudnega, ker je za starejšo zgodovino Laškega ohranjenega izredno malo gradiva. Morda je bilo uničeno ob turških napadih ok. 1478—1479 kot sejemski privilegij, omenjen v novi podelitvi iz 1490, morda pa tudi v kasnejših požarih. Ohranitev srednjeveškega gradiva je večkrat stvar naključja; od ohranjenega, izredno lepo izdelanega pečatnika mesta Škofje Loke iz konca 13. ali začetka 14. stoletja danes npr. ni znana niti ena listina, ki bi bila pečatena z njim! Znane so številne omembe mest in trgov na Slovenskem v 14. in 15. stoletju, njihovi pečati z grbi ali brez grbov pa so znani šele od 16. stoletja dalje (npr. Brežice, Vitanje, Kojncice, Ljutomer) ali pa sploh ne (Radeče, Ribnica, Postojna, Planina idr.).

Če se sedaj še vprašamo, kako pa je prišlo do tega, da je bil Laškemu podeljen ravno tak grb, moramo tudi za to navesti le domneve. Možno je, da je bil grb sestavljen na graškem dvoru, kjer je bila izdana privilegijska listina iz 1598, po kakem heraldiku ali uradniku, ki je iz nam neznanih vzrokov izbral ravno tega, ki tako zelo spominja na bourbonskega. Ali je morda hotel s tem pokazati na farnega patrona frankovskega sv. Martina? Ali so tri lilije v modrem le varianta celjskih treh zvezd v modrem? Ali je morda bil dan tak predlog ali prošnja iz Laškega? Lahko je tak grb predlagal takratni laški župnik, Ferdinandov svetnik Polidor de Montagnana (1569—1604)⁹³, za katerega se kot vnetega katoličana smatra, da je v privilegij iz 1598 predlagal določilo o obveznem katolištvu voljenega trškega sodnika. Ali pa je bil tak grb podeljen na predlog Valvasorjev, od 1554 zakupnikov laškega gospostva.⁹⁴ Sicer niti Montagnana⁹⁵

⁸⁹ Ravno tam, str. 118.

⁹⁰ Ravno tam, str. 70—71.

⁹¹ Ravno tam, str. 44; J. A. Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon von Steiermark*, 111. Bd., 1885, str. 1123.

⁹² J. Krassier, *Steirischer Wappenschlüssel*, 1963, str. 310.

⁹³ Orožen o. d., str. 129—132; *Slovenski biografski leksikon* II, str. 150—153.

⁹⁴ P. pl. Radics, *Valvasorjev rod na Spodnjem Štajerskem*, *Ilustrovani narodni koledar*, 1699, str. 104.

⁹⁵ Slika nadgrobnika Montagnane z grbom: Novo mesto. *Kulturno-zgodovinski vodnik*, 1976, slika 13.

niti Valvasorji⁹⁶ nimajo lilij v svojem grbu, v poštev pridejo le kot eventualni predlagatelji.

Rodbina Vetter von der Lilie, ki je imela v osrednjem, tako imenovanem srčnem ščitu svojega grba tri lilije v modrem,⁹⁷ je te in pridevek morda povzela po laškem grbu. Laško gospostvo so namreč kupili šele leta 1665 od baronov Mosconov,⁹⁸ torej že 67 let po podelitvi grba Laškemu.

Precej nejasnega in neznanega je torej še o nastanku laškega grba in bati se je, da bo zaradi pomanjkanja zgodovinskih virov uganka o njem ostala verjetno za vselej nerešena.

Večkrat uporabljene kratice pomenijo:

AS	= Arhiv SR Slovenije v Ljubljani, Zbirka listin
BCU	= Bibliotheca comunale Udine/Videm
DAD	= Državni arhiv na Dunaju — Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Allgemeine Urkundenreihe
GMDS	= Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo
MDC	= Monumenta historica ducatus Carinthiae
MMVK	= Mitteilungen des Musealvereines für Krain
SDA	= Štajerski deželni arhiv v Gradcu

DAS WAPPEN DES MARKTES LAŠKO

Zusammenfassung

Einleitend gibt der Autor einige allgemeine Angaben über die Entstehung und den Inhalt der Ortswappen, die in Slowenien erst in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts anzutreffen sind als die alten Siegelbilder in die neu geschaffenen Ortswappen übernommen oder bei neuen Stadterhebungen direkt verliehen worden sind. Da zwischen den Ortssiegeln und der Entwicklung einer Ortsautonomie bekanntlich Zusammenhänge bestehen, untersucht der Autor in den spärlich erhaltenen Quellen für Laško (Tüffer) aus dem Mittelalter, ob eventuell ein Markttrichter, Rat oder Marktsiegel, erwähnt wären. In keiner bisher bekannten Quelle konnten solche Daten gefunden werden. So muss man annehmen, dass Laško sein Marktwappen erst mit dem Privilegium von 17. Juli 1598 erhalten hat: drei silberne Lilien (2:1) im blauen Schild. Im weiteren werden die verschiedenen Varianten dieses Marktwappens auf dem Marktsiegel von ca. 1600 und in Wappenbüchern des 19. und 20. Jahrhunderts sowie auf einigen Bildern aus dem Lokalmuseum von Laško untersucht. Dabei wird festgestellt, dass der gelbe innere Schild zwischen den Lilien auf einigen Wappenbildern, durch eine falsch verstandene Damaszierung des Marktwappens im Verleihungsprivilegium entstand.

Abschliessend behandelt der Autor die Bedeutung der Lilien im Wappen und gibt einige Vermutungen über die Entstehung eines solchen Lilienwappens für Laško.

⁹⁶ J. W. Valvasor, Die Ehre des Herzogthums Krain I. Bd., na naslovni sliki avtorja.

⁹⁷ Krassler o. d., str. 179, 193, 246.

⁹⁸ Orožen o. d., str. 212; Pirchegger, Untersteiermark, str. 246–247.

TRIJE POZNORENESANČNI IN EN BAROČNI NAGROBNIK V LAŠKEM

Emilijan Cevc*

UDK 726.825.034(497.12-113 Laško)

CEVC Emilijan: Trije poznorenesančni in en baročni nagrobnik v Laškem. (Drei Spätrenaissance- und ein Barockgrabstein in Laško.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 47=12(1976)2, str. 308—325.

Izvirnik v sloven., povzetek v nem., izvleček v sloven. in angl., 8 slik.

Med starimi nagrobniki v Laškem pripada tisti plemiča Janeza Bapt. Valvasorja manieristični stilni stopnji, po vsebini (napisi s citati po Luthrovem prevodu sv. pisma, biblični relief) pa je izrazito protestantski; nastal je ok. 1582. — Nagrobnik laškega župnika in od 1582 novomeškega prošta Polydorja de Montagnana (umrl 1604 v Novem mestu) pripada poznorenesančnemu tipu portretnega epitafa. Nastal je že za Montagnanovega življenja med leti 1576—79 ter je izdelek istega mojstra, ki je 1578 izklesal mnogo plemenitejši renesančni »kaligrafski« nagrobnik družine Stieh. — Zadnjega je oblikovno posnel 1645 klesar že baročno občutenega nagrobnika Margarethe Stadler, ki je imel delavnico najbrž v bližnjem Celju. — Prvi nagrobnik je vžidan na zunanjsčini kaplanije, drugi v severni ladji, zadnja dva pa na fasadi nadžupnijske cerkve v Laškem.

UDC 726.825.034(497.12-113 Laško)

CEVC Emilijan: Three Late Renaissance and One Baroque Tombstone at Laško. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 47=12(1976)2, p. 308—325.

Orig. in Slovene, summary in Germ., synopsis in Slovene and Engl., 6 pict.

Among old tombstones in Laško, that of the nobleman Joannes Bapt. Valvasor, with decidedly protestant content still belongs to the mannerist style. It was made about 1582. — The tombstone of Polydor de Montagnana, the parish priest of Laško and from 1582 onward the provost in Novo mesto (he died 1604 in Novo mesto), belongs to the late Renaissance type of a portrait epitaph. It was executed during the lifetime of Montagnana between 1576—79 and is the product of the same master who carved a much nobler Renaissance calligraphic tombstone of the Stieh family. The latter was carved (1645) in the same Baroque spirit as the tombstone of Margarethe Stadler, by a stonemason who had his workshop probably in the neighboring town Celje. — The first tombstone is built in the outside wall of the vicarage, the second is situated in the northern aisle while the last two are placed in the facade of the parish church in Laško.

Laško in njegova okolica se ponašata s kar precejšnjim številom pomembnih umetnostnozgodovinskih spomenikov. Dovolj je, če omenim le v romaniki sezidano, v gotiki predelano in v baroku slikovito obogateno nadžupnijsko cerkev sv. Martina, poznogotsko, z renesančnimi freskami okrašeno Marijo Gradec, Sv. Mihaela na hribu nad mestom, ponosno stavbo iz 17. stoletja z lepo opremo. In še bi lahko našteval. A tudi nekateri manjši spomeniki vabijo umetnostnega

* Dr. Emilijan Cevc, upravnik Umetnostno zgodovinskega inštituta Franceta Steleta pri Jože Benedek.

in kulturnega zgodovinarja. Med temi imajo posebno mesto renesančni in manieristični nagrobniki v župni cerkvi in v njeni bližini, ki so priče duhovno razgibanega časa med gotiko in barokom in strastne napetosti med protestantizmom in katolištvom. Ob nekaterih od teh bi se rad v tem članku pomudil, dasi mi je žal, da ne morem pritegniti še najlepšega med vsemi — nagrobnik leta 1554 umrlega župnika Sigmunda Grabschopfa. Ta spomenik je namreč tako nerodno vzdian v koncu prezbiterija za mogočno kuliso glavnega oltarja, da ga ni mogoče fotografirati. Upajmo le, da bo kot eden najlepših kiparskih spomenikov naše renesanse dobil prej ali slej ustrežnejše mesto v cerkvi.

NAGROBNIK JANEZA BAPTISTA VALVAZORJA

Spomenik je nekoč stal nad grobnico gospoda Janeza Baptista Valvasorja v nekdanji špitalski cerkvi. Temu možu dolguje Laško za marsikaj zahvalo, najlepši spomin pa si je prislužil kot ustanovitelj in podpornik tako imenovanega »Novega špitala«¹. Po rodu je bil iz severnoitalijanskega Bergama. Prvič se omenja v Ljubljani leta 1544, kjer je trgoval s kožami in nato s porcelanom in keramiko; 1547 je postal ljubljanski meščan in pozneje celo vrhovni proviantni mojster Vojne krajine. Leta 1554 si je pridobil od deželnega vladarja laško gosposčino, imel pa je tudi gradove Medijo pri Izlakah, Šrajbarski turn pri Krškem, Konjice in še vrsto drugih posestev. Kranjsko deželanstvo mu je prineslo tudi plemiški naslov. Njegova prva žena Emerenciana je bila hči ljubljanskega župana Vida Khisla ter je umrla 19. januarja 1572; pokopali so jo v špitalski cerkvi v Laškem. Z drugo ženo, iz plemiške družine Werneck, se Valvasor ni razumel in sta se kmalu razšla. Ko je Janez Baptist 2. novembra 1581 umrl, ni zapustil otrok, zato je večji del premoženja volil sinovom umrle sestre Frančiške, poročene Moscon, grad Medijo pa soimenjaku Hieronimu Valvasorju, dasi z njim ni bil v sorodu. Ta Hieronim je bil ded kranjskega zgodovinopisca Ivana Vajkarda Valvasorja.

V Laškem je Janez Baptist Valvasor obnovil veliko hišo na Glavnem trgu za uradne prostore, predvsem pa je leta 1590 povečal špital z »Novim špitalom«, ki se ga je bogato spomnil tudi v oporoki, sestavljeni 2. oktobra 1581; hkrati je odpustil svojim tlačanom vse dolgove, drugim pa polovico davščin v letu po svoji smrti. Posebej je naročil, naj prepeljejo po smrti njegovo truplo iz Šrajbarskega turna v Laško in ga pokopljejo poleg žene v špitalski cerkvi, trem nečakom dedičem pa še, naj postavijo njemu in prvi ženi »pošten nagrobnik« (»ehrlich Epitaphium«). — Tako se je tudi zgodilo.

Ko so leta 1833 špitalsko cerkev podrli, so Valvasorjeve in ženine kosti prenesli na laško pokopališče, nagrobnik pa shranili na grajskem dvorišču. Ob prezidavi kaplanije leta 1859 so spomenik vzdali v njeno zunanjo steno, kjer še dandanes z zadnjimi močmi kljubuje vremenu, ki ga bo kmalu do konca

¹ Peter pl. Radics, Valvasorjev rod na Spodnjem Štajerskem. Ilustrovani Narodni koledar za leto 1899, Celje, pp. 102 ss. — Isti: Johann Weikhard Freiherr von Valvasor. Laibach 1910, pp. 3 ss., 259 ss. (Obakrat je popisani tudi nagrobnik; v prvem članku /p. 109/ in z reprodukcijo, ki kaže spomenik v še dobro ohranjenem stanju, v knjigi /p. 10/ s prepisom vseh tekstov.) — O nagrobniku in o njegovih napisih glej: Ignaz Orožen, (poročilo v) MDZK II, Wien 1857, p. 304. — Hans Petschnig, MDZK X, 1865, p. 206. — Ignaz Orožen: Das Bisthum und die Diözese Lavant IV/2. Das Dekanat Tüffer. Graz 1881, p. 84. — Josef Andr. Janisch: Topographisch-historisches Lexikon von Steiermark mit historischen Notizen und Anmerkungen III. Graz 1885, p. II26. — Fr. Podkrajšek, Pripombe h knjigi »Pokopališča pri cerkvah Lavantinske škofije«. CZN XV, 1918, p. 135 ss. — Emilijan Cevc, Renesanačna plastika na Slovenskem. ZUZ n. v. VII, 1965, p. 158. — Jože Curk: Topografsko gradivo IX. Sakralni spomeniki na območju občine Laško. (Ciklostirano.) Celje 1967, p. 34. — Zadnji čas je življenje J. B. Valvasorja in njegovo skrb za špitalsko ustanovo popisal prof. Miloš Rybář (Janez Krstnik Valvasor in laški špital. Naše delo. Laško, štivilke od marca 1970 do marca 1971). Tudi sam se moram prof. M. Rybářu iskreno zahvaliti za pomoč, ki mi jo je dal pri pisanju tega članka tako s posamičnimi podatki, prepisi nekaterih napisov ter s fotografijami.

uničilo — zgodovini v škodo, kraju ne v slavo. Spomenik je namreč po zgodovinski, likovni in vsebinski strani vreden vsega spoštovanja in pozornosti.

Gre za ploščo iz konglomeratnega peščenca, ki se močno kruši. Visoka je 220 cm in 115 cm široka; 24 cm širok napisni pas jo deli v dve reliefno okrašeni polji, v spodnjem delu pa je še 31 cm širok napisni pas. — V glavnem (spodnjem) reliefnem polju sta izklesana klečeča mož in žena po heraldičnem pravilu: on na naši levi, ona na naši desni, za naše oči pa si ju moramo zamisliti kot zrcalno obrnjena. V molitev sklenjeni roki dvigata pred prsi in za tretjino sta zasukana

Laško, zunanjsčina kaplanije. Nagrobnik Janeza Baptista Valvasorja. Foto: Jože Benedek.

proti gledalcu. Mož s precej dolgo brado je oblečen v tesne nogavice, v ob bokih nabrane hlače ter prepasan suknjič, čez to pa je ogrnjen s plaščem, ki sega do srede stegen in se mu navzgor zavihani ovratnik nadaljuje v široka, štoli podobna zavaha vzdolž vse dolžine; opaziti je tudi pripasani meč. Žena je nad dopetno ohlapno haljo ogrnjena (menda) še s šalom, ki se ji ob kolenih nabira v pentljo; glavo ji obdaja ovijača z značilnim prtom čez spodnji del obraza. Pred možem leži na tleh nizek klobuk z ravno štulo in z ozkimi krajevci. Noša je popolnoma modna in značilna za čas zadnje četrtine 16. stoletja. — Zgornja kota tega reliefa pokrivata grba z okrasjem in s čeladama na vrhu; nad možem je Valvasorjev grb, nad ženo družinski grb Khislov. Ob grbih potekata vzvalovana trakova, katerih napisa preberemo (s pomočjo starih prepisov) takole: »CHRISTVS IST MEIN LEBEN VND STERBEN IST MEIN GEWINN. PHILIPP I.« ter

»ICH LIEGE VND SCHLAFE VND ERWACHE, DER HERR HALT MICH.
PSALM IIII.«²

Na srednjem delilnem pasu je vklesan napis, ki je skoraj popolnoma uničen:
»ICH BIN DIE AVFERSTEHVNG VND DAS LEBEN, WER AN MICH GLAVBT,
WIRD LEBEN, OB ER GLEICH STÜRBE, VND WER DA LEBT VND GLAVBT
AN MICH, DER WIRD NIMMER MEHR STERBEN. JOHANN. XI.³

Glavni, biografski napis je bil v spodnjem pasu: »HIE LIGT BEGRABEN
DER EDL VND EHRNVESTER HERR JOHANN BAPTISTA VAVASOR ZVM
THVRN AM HART VND PHANND INHABER DER HERRSCHAFT TIFFER,
DER GESTARBEN IST AM 2. TAG NOVEMBR. DES 1581 JAHR. VND SEIN
HAVS FRAV EMERENTIANA DIE EIN GEBARNE KISLIN VND GESTARBEN
IST AM 19. TAG JANVARIU des 72. DEREN BEDER SELL GOTT GENEDIG
VND BARMHERZIG SEIN WELLE. AMEN.«

Ikonografsko posebno vabljiy in za duha časa zgovoren je relief v zgornjem polju. Tudi to polje je po sredi v ozadju vodoravno predeljeno, vendar zavzema njegov večji del naprej pomaknjena kompozicija Kristusovega vstajenja. Iz

Laško, zgornji del nagrobnika Janeza Batista Valvasorja.

velikega, zabojačega sarkofaga, ki mu je pokrov že odletel, se dviga Kristus, ogrnjen v široko na strani plapolajoč plašč; v levici drži banderce, desnico zmagovito dviga (v blagoslov?). Z levo nogo stoji na premagani Smrti, z desno na zvijajočem se rogatem zmaju-hudiču. Na vrhu se po vsej širini razpleta trak z napisom: »CONFIDITE EGO VINCI MVNDVM«.⁴ Ob sarkofagu spijo trije vojščaki; dva dremljeta sedé ob straneh, tretji je zleknjen spredaj, a tako

² Ti in vsi drugi napisi so komaj še berljivi. Današnje ostanke napisa je poskušal razbrati Jože Curk (op. cit.), njegovo branje je dopolnil po starih prepisih M. Rybák (Pripombe k Curkovemu Topografskemu gradivu za občino Laško. Celjski zbornik 1969–70, pp. 362 ss) in pri tem biblične citate dopolnil tudi z navedbo vrstic. Ob psalmističnem tekstu »Ich liege und schlafe...« je popravil tudi na nagrobniku nepravilno navedbo citata kot IV. psalma; tekst je v resnici vzet iz psalma III. verz 6. Pač pa ima psalm IV. podoben 9. verz: »Ich liege und schlafe ganz mit Frieden; denn allein du, Herr, hilfst mir, dass ich sicher wohne.« Baročni kronist Janez Krst. Gajšnik v svojem leta 1747 sestavljenem rokopisu »Compendiosa totius Archiparochiae Tyberensis Topographia« (p. 52) navaja še neki 10. verz psalma IV., tega verza pa v resnici psalm nima.

³ Napis je iz Janezovega evangelija v 11. poglavju, 25–26 vrsta.

⁴ Citat je po Janezu 16, 33. — Napačna oblika »VINCI« namesto »VICI« je na originalu.

nerodno, da se zdi, kakor bi bil relief na samem sarkofagu. Prav ob robu visi na krejlu drevesa ščit, na desni tok s puščicami. — V zgornji polovici reliefa vidimo v ozadju na (naši) levi na skalovju klečečega Mojzesa, ki na Sinaju sprejema od Boga tabli postave, na desni pa križ z bronasto kačo, torej dve podobi iz stare zaveze. Po poševnem notranjem delu okvira zgornjega reliefa se vrsti renesančni listnati ornament.

Očitno gre po vsebinski strani za popolnoma protestantsko miselnost. Tako reliefi kot napisi so pravcate pridige, prikrojene po Lutrovem nauku o odrešenju, ta pa po Pavlovem pismu Rimljanom. Tudi vsi biblični citati so prevzeti iz Lutrovega prevoda svetega pisma, vsebinsko pa tako izbrani, da poudarjajo opravičenje po veri in vstajenje po Kristusu, ki je Življenje in v katerem edinem se rešujemo.⁶ Zgornja reliefna upodobitev pa je nekakšna redukcija ali vsaj varianta znane protestantske ikonografske teme, ki nima več nabožnega, marveč — enako kakor napisi — podučni značaj ter poudarja antitezo med stari in novim zakonom, kakršno najlepše ilustrira motiv »Drevesa življenja in smrti« ter »Postave in milosti«. Ta motiv je v dokaj zapleteni kompoziciji večkrat upodobil — in najbrž celo utrdil — slikar Lucas Cranach starejši (na primer na slikah v Gothl iz leta 1529 — Staatliches Museum; v Pragi — Narodna galerija; v veliki cerkvi v Weimarju na lesorezu iz leta 1529). Po njegovi skici je nastala tudi oltarna slika za cerkev sv. Štefana v Ascherslebn.⁶ Gre torej za problem izvirnega greha in njegovih nasledkov ter za Kristusovo odrešilno dejanje. Človeka zastopa ali dvakrat upodobljeni Adam ali pod drevesom življenja in smrti sedeči »Adam«. Simboli starega testameta so Mojzes in bronasta kača, prvi greh in izgon iz raja; novi testament poudarjajo Janez Krstnik, Jagnje Božje, Križani, vstali Kristus in večkrat je zraven tudi personifikacija Milosti. Stari zakon je zakon kazni, strahu in smrti, novi je zakon ljubezni. Človek se mora torej sam odločiti — ali za Postavo ali za Milost. Prototip za ta ikonografski motiv je zasidran pravzaprav v motivu Herkula na razpotju, ki se mora odločiti med Naslado in Krepostjo. Upodobitve te vrste tudi na širšem štajerskem območju niso bile neznane; poznamo jih s stenskih slik — kot na primer v župni cerkvi v Rantenu pri Murauu okoli 1570 — in z nagrobnikov — kot na primer okoli 1580 v Oberwölzu ali okoli 1590 v gradu Strechau. Na Koroškem se pridružujeta Drellingov epitaf v Volšperku okoli 1589 in nagrobnik Georga Schofmanna v cerkvi sv. Jerneja v Brežah.⁷

Zdajle te motivne skupine ne nameravam nadrobneje razčlenjevati, saj znotraj naših meja menda nima enakega sorodnika; dovolj je, če zapišem, da je Valvasorjev nagrobnik nastal vendarle kot njen zreduciran odmev ali vsaj da je pognal iz podobnih predstav. A kar je na klasičnih ikonografskih rešitvah razdeljeno na levo in na desno od drevesa življenja in smrti, je na našem reliefu porazdeljeno v njegov sprednji in zadnji plan: odrešenje novega zakona je z vstalim Kristusom poudarjeno v ospredju, mrtva postava starega zakona pa se je umaknila v ozadje. Figura Človeka-Adama je izginila, simbolčno ločujoče drevo manjka. Pač pa sta Adama nadomestila portreta obeh rajnikov na spodnjem reliefu, kakor da bi se bila — kot govori vsa pisana in figuralna spremeljava — že odločila za pot pravega evangelija. Pri nas se sicer ne zlivata z bibličnimi scenami, marveč sta pomaknjena v spodnje polje, a vse povezuje v idejno

⁶ Za vsebino napisov prim.: Grete Mecenseffy, *Protestantische Inschriften auf den Denkmälern der Pfarrkirche St. Jakob in Villach. 400 Jahre Villach. Neue Beiträge zur Stadtgeschichte.* Villach 1963, pp. 357 ss.

⁷ Oskar Thulin: *Cranach-Altäre der Reformation.* Leipzig-Berlin 1955, pp. 134 ss. — Zygmunt Kruszelnicki, *Historyzm i dogmatyzm w stuce reformacji.* Teka komisji historii sztuki VI. Warszawa-Poznan-Torun 1976, pp. 34 ss. — Wilhelm Steinböck, *Kunstwerke der Reformationszeit in der Steiermark.* Johannes Kepler 1571—1971 Gedenkschrift der Universität Graz 1976, pp. 429 ss.

⁸ W. Steinböck, op. cit., sl. 14, 43, 45, 34, 42.

celoto vmesni biblični tekst. Poznamo pa tudi primerke, kjer so umrli vkompilirani v biblični svet — recimo na znanem gobelinu za Georga Khevenhüllerja iz leta 1572, na katerem je v središču tudi Kristusovo vstajenje.⁸

Za osvetlitev tega duhovnega razpoloženja se mi ne zdi odveč navesti nekaj kitic iz dolge pesmi Janža Schweigerja, ki je izšla leta 1584 v Dalmatinovi izdaji »Ta celi Katehismus . . . inu pejsni« ter so jo peli kot pripravo na srečno smrt: »Hvala Bogu, moj čas je tu . . .«⁹

6. Koku strašno je prekletje
v kateru smo mi padli,
to nam postava kaže vse,
v kateri je Bug kmali
oznanil zapuvid, sodbo,
de, kir je prov deržal ne bo,
bo imel v pakal prití.

8. Zatu je on (Bog) iz nebes k nam
poslal na zemlo Sina,
kir je za nas dopolnil sam,
de postava konec ima.
Volnu se je gori ofral,
Očetu k smrti se podal,
do smrti tega križa.

10. On je junački obladał
vse svoje sovražnike:
vraga, greh, smrt, pakal razdjal,
vse naše zuparnike.
Na tretji dan iz groba vstal,
pridigovat, karstit vказal
k odpuščanju vseh grehov.«

Kristusovo vstajenje na nagrobnikih sicer ni redko upodobljeno, res pa je, da v našem gradivu 16. stoletja poznamo le malo spomenikov s tem motivom, Valvasorjev pa je med vsemi posebnost. V vencu oblakov se dviga Kristus iznad sarkofaga na reliefu, ki je bil do nedavnega shranjen v graščini v Dolu pri Ljubljani ter je nastal v poznem 16. stoletju. Podobno je v živahni kompoziciji izklesan Kristus med oblaki nad odprtim sarkofagom in prestrašenimi vojščaki na nagrobniku okoli leta 1597 v župni cerkvi na Vurberku¹⁰ — morda celo po isti grafični predlogi? — medtem ko je Vstali na epitafu leta 1583 umrlega Georga Feichtingerja v župni cerkvi v Stari Loki popolnoma statična figura, ki spominja na nabožno plastiko, pred katero kleči rajni v molitvi.¹¹ Kristus na Valvasorjevem spomeniku pa je še poln zemeljske teže, v modelaciji telesa in zlasti ostro gubanega, vihrajočega plašča še zelo srednjeveški, poznogotski ter brez oblakov ali angelskih spremiljevalcev. Opazimo pa nekaj novega, česar srednji vek ni poznal: Smrt in hudiča pod Kristusovimi nogami. Spomnimo se verza iz pravkar citirane pesmi: » . . . vraga, greh, smrt, pakal razdjal . . . « Gre za

⁸ Gobełin hrani Germanisches National-Museum v Nürnbergu. — Leonie von Wilckens, Die Familien-Gobelins des Georg Khevenhüller, 900 Jahre Villach, pp. 115 ss. tab. 14.

⁹ Citirano po: Marijan Smolik: Odmevi verskih resnic in kontroverz v slovenski cerkveni pesmi od začetkov do konca 18. stoletja. Inavg. disert. Ljubljana 1963 (ciklostilno), pp. 146 ss.

¹⁰ E. Cevc, Renesančna plastika . . . op. cit., p. 150.

¹¹ E. Cevc, Feichtingerjev nagrobnik v Stari Loki. Loški razgledi IX, 1962, pp. 105 ss.

ikonografsko novost, ki jo je v upodobitev Vstajenja prinesel čas reformacije.¹² Srečamo jo tudi že na slikah Cranacha starejšega, na primer na lesorezu iz leta 1529¹³ ali na sliki za Aschersleben.¹⁴ Na zadnji je Kristus po drži našemu celo zelo soroden. Res je zmago nad peklom v starejši ikonografiji poudarjal že motiv Kristusa pred peklom (Anastasis), kjer razdane peklenska vrata in z bandom zmage pritisne vrata k tlom., upodobitev v Laškem pa je vendarle plod reformacijske teološke spekulacije.

Že Radics¹⁵ je zapisal, da izbira citatov na našem nagrobniku dokazuje, da je bil Janez Baptist Valvasor protestant, kakor so bili protestanti nekateri ljubljanski odličniki, med katerimi ga srečamo ob sestavljanju testamenta Vida Khisla: Matevž Klombner, Janez Krstnik Posch, kanonik Pavel Wiener. Če pa beremo v Valvasorjevem testamentu, da naj ga pokopljejo »po obredu svete katoliške cerkve« in da naj v špitalski cerkvi v Laškem opravi vsak teden tri maše primeren duhovnik, ki naj ima vsak praznik tudi »krščansko dobro pridigo« in ki naj skupaj z ljudstvom moli zanj, za njegovo ženo in za vse druge sorodnike in dediče kot za soustanovitelje,¹⁶ potem se nam upravičeno vzbuja pomislek, če je bil J. B. Valvasor res protestant. Prav, gibal se je v krogu reformatorjev in nagrobnik bi ne mogel biti bolj protestantski, kot je. A prvo bi bilo razložljivo z Valvasorjevimi poslovnimi zvezami, drugo pa z mislijo, da so bili morda protestanti njegovi dediči, naročniki nagrobnika, kar pa se spet ne zdi preveč verjetno. Morda je bil protestant kipar ali pa je razpolagal z ikonografskimi vzorci, kakršne je pobudila reformacija, in jih je porabljal ne glede na vero umrlega. Sicer pa je bil čas prepojen z reformacijskimi gesli, ki se jim tudi katoličani niso mogli popolnoma ogniti. Vsekakor pa o vsebini in obliki nagrobnika v Valvasorjevi oporoki ni določnejše besede, razen da naj bo »ehrich«.

Po vsebinski strani se je Valvasorjev nagrobnik izkazal kot kulturno-zgodovinsko zelo zgovoren, pri nas celo enkratno spomenik uveljavljajoče se reformacijske miselnosti. Kakšno pa je njegovo umetnostno in slogovno pričevanje?

Slogovno se izmika natančnejši opredelitvi. Nastal je po letu 1581, ko se je tudi v Italiji renesansa že umikala manierizmu, pri nas pa so se forme »severne renesance«, ki so že tako padle v dokaj plitvo zemljo, prav tako spet razkrajale. To nam pove že primerjava Valvasorjevega s slaba tri desetletja starejšim Grauschopfovim nagrobnikom v Laškem. Prav tako ne smemo pozabiti, da so bile v času verskih napetosti umetnostne naloge, še posebej figuralne, potisnjene ob stran¹⁷ in da je bila sakralni umetnosti reformacija v jedru nenaklonjena. Kiparstvo se je omejevalo v glavnem le na nagrobno plastiko, njeni naročniki pa so bili tako plemiči kot meščani. V že nekaj desetletij trajajoči umetnostni oseki so domači umetniki poniknili ali izumrli; priložnostna naročila so opravljali pogosto tujci — Nemci, severni Italijani (predvsem Lombardi) ali celo Nizozemci, med vsemi temi pa so le redki presegali poprečno kvaliteto, saj so bili največkrat le obrtniško izobraženi kruhoborci. Res pa so nam posredovali nekatere že ustaljene ikonografske sheme in jih po potrebi celo prilaga-

¹² (Herder's) *Lexicon der christlichen Ikonographie* I, 1968, p. 215.

¹³ W. Steinböck, op. cit., sl. 12.

¹⁴ Z. Kruszelnicki, op. cit., sl. 21.

¹⁵ P. v. Radics: *Freiherr v. Valvasor...*, op. cit., p. 11.

¹⁶ Ign. Orožen: *Das Dekanat Tüffer*, op. cit., p. 75. — Za opozorilo o »katoliškem pokopu« se toplo zahvaljujem prof. Branku Reispu, ki se je ob pripravah za novo kritično monografijo o J. V. Valvasorju skrbno razgledal tudi po ohranjenih nemških in lalinskih prepisih oporo-ke J. B. Valvasorja. Tudi nekatere retuše v uničenem blografskem napisu na nagrobniku sem izpeljal po njegovi redakciji teksta.

¹⁷ Prim.: France Stelä, *Vloga reformacije v naši umetnostni zgodovini*. Drugi Trubarjev zbornik 1952, pp. 119 ss. (O nagrobnikih posebej pp. 142 ss.)

jali našemu čustvovanju. Z redkimi izjemami so bili tudi anonimni. In to velja prav tako za avtorja Valvasorjevega nagrobnika — ne vemo, odkod je prišel, ne kje je bival ali imel delavnico.

Ob figuri vstalega Kristusa smo opazili še precej poznogotskih stilnih spominov, kakršni so bili v srednji Evropi in pri nas v 16. stoletju še dolgo časa zelo živi; ohranjali so se z likovno trdoživo tradicijo, s starimi delavniškimi (grafičnimi) predlogami ali pa jih je »gotška retrospektiva«, ki se je proti koncu stoletja še okrepila, celo vnovič prebudila.¹⁸ Vsekakor govori Kristusova figura v prid kiparjeve severne orientacije in najbrž tudi šolanja.

Prostor, v katerem se odigravajo biblični prizori, je omejen na skrajno ozke pasove (police) brez globinske prepričljivosti. Zabojaisti sarkofag ozki pas tal, ki mu je odmerjen, kar razriva, njegova perspektiva pa ne pozna niti temeljnih optičnih skrajšav, saj sta sprednja in zadnja stranica enako dolgi. Za vojščaka, ki leži pred sarkofagom, smo rekli, da se zdi, kakor bi bil prilepljen na njegovo steno. Prizora Mojzesa na gori in Bronaste kače se odigravata na neprepričljivi skalnati polici, ki deli ozadje reliefa in nima globinske dimenzije. Tega brezprostorja ne moremo pripisati niti gotiki niti manierizmu, najmanj pa renesansi — kvečjemu kiparjevi zadregi. Pa vendar ne moremo kiparju očitati nespretnosti. Figure je dovolj plastično modeliral, ni pa dosegel, da bi se zlike z okoljem, in delujejo zato skoraj kot aplikacije. Vsekakor se moramo zavedati, da ni poskušal zajeti prizorov realistično; iskal je predvsem duhovno vsebino ali celo njeno simboliko ter se je zato zatekal v likovno idealizacijo, v nekaj vsebinski in oblikovni »stenogram«, kar velja še zlasti za zgornji relief. Sicer pa opažamo podobno tendenco na nagrobnih reliefih poznega 16. stoletja še večkrat. Čas poznogotskega in tudi renesančnega realizma je minil, baročni se še ni prebudil.

Podobno bi smeli reči tudi za prostorsko razmerje spodnjega reliefa s portretom rajnikov. Namesto na tleh ali na klečalnikih klečita mož in žena na nenaravno podtaknjenih ploščah. Višina reliefne plošče je narekovala in sploščila naravno oblost teles in oblačil. Kipar se je potrudil, da bi viil figurama nekaj portretnosti, kar občutimo zlasti na plemenitem starčevskem obrazu moža, telesni proporci pa so v razmerju z glavama pretirani. V tem je morda kanez manieristične mode. Res pa je tudi, da je poudarek na portretih umrlih nasledek renesančnega humanizma in individualizma, ki ga je protestantski čas še posebej uveljavil z nameščanjem podob profanih oseb v sakralnih prostorih.

Videli smo že, da je kipar precej samozavestno obravnaval oblačila rajnikov in dosegel z njimi skoraj monumentalen vtis. Občutimo pa tudi razloček med slikovito razdrobljenostjo bibličnega reliefa in v obrisu in gmoti trdno sklenjeno modelacijo portretov. Skoraj bi pomislili, da gre za delo dveh različnih rok, a vse kaže, da gre marsikaj tudi na račun slabe ohranitve. Upoštevati moramo tudi verjetnost, da se je kipar pri zgornjem reliefu naslonil na grafično predlogo, nastalo najbrž še v prvi polovici 16. stoletja.

Vprašanje je tudi, ali je spomenik ohranjen v celoti. Ker danes relief nima močnejšega okvira, bi smeli pomisliti, da se je njegov nekdanji arhitekturni okvir pri selitvah spomenika izgubil. Ob občutni ambicioznosti, ki jo ohranjeni del kaže, bi po analogiji z drugimi spomeniki — na primer s tistimi v Ptujju — smeli sklepati, da je imel spodaj oltarni predeli podoben »podstavek«, ob straneh pilastrsko arhitekturo in na vrhu trikotno ali polkrožno čelo s primernim reliefom (Boga Očeta?). Kajti šlo je vendar za nagrobnik odličnega in premožnega moža.

¹⁸ Prim.: Theodor Müller: Frühe Beispiele der Retrospektive in der deutschen Plastik. Bayerische Akademie der Wissenschaften, Sitzungsberichte der philosophisch-historischer Klasse 1961. Bd. 1. München 1961.

Ni se še posrečilo najti kakšen drug izdelek tega kiparja. Gotovo pa spomenik ni importiran iz tujine in svoje dni bržčas pri nas ni bil osamljen. Prav tako celotno slogovno občutje ne podpira misli, da je nagrobnik izklesal kakšen priseljen italijanski kipar, dasi so bili ti v drugi polovici 16. stoletja v notranje-avstrijskih deželah v tej stroki vodilni; italijanskih oblikovnih in motivnih rekvizitov na našem nagrobniku namreč ne opazimo. Stilna govorica kaže več severnega kot južnjaškega naglasa.

Je bil mar sedež kiparjeve delavnice v bližnjem Celju? V Laškem samem bi si ga težko zamišljali. A tudi med spomeniki, ki so se iz tega časa ohranili v Celju, nobeden ne spominja na Valvasorjevega. Ugotovimo lahko le, da po delavniški strani Valvasorjev nagrobnik do sedaj pri nas nima sorodnika in da pre-sega tisto poljudno raven, na kateri ostaja velik del našega tedanjega spomeniškega gradiva sepulkralne vrste tako na Štajerskem kot na Kranjskem.

NAGROBNIK POLIDORJA MONTAGNANA

V južni steni severne stranske ladje župnijske cerkve v Laškem je vzidan nagrobnik nekdanjega laškega župnika in poznejšega novomeškega prošta Polidorja de Montagnana. Do leta 1799 je stal zraven oltar sv. Rešnjega telesa. Danes zakriva spomenik velika spovednica, da je videti samo njegov vrh.

Polidor Montagnana spada med vidnejše osebnosti reformacijskega časa. Bil je tipičen zastopnik tistih duhovnikov, ki jih je iz italijanske sosesčine naplavila k nam želja po dobičkonosnih in častnih cerkvenih službah. Katoličanom je bil s svojim spotakljivim življenjem in intrigantstvom slab pastir, protestantom pa zaradi sebične protireformacijske aktivnosti hvaležna tarča napadov. Po rodu je bil z Beneškega; študiral je v Padovi in Benetkah, bil od 1550 dvorni kaplan cesarja Friderika I. na Dunaju in po cesarjevi naklonjenosti 1560 ljubljanski stolni prošt. Zveze z oglejskim patriarhom Giovannijem Grimanijem so mu okoli 1561 prinesle arhidiakonat na južnem Štajerskem. Zaradi zamere pri škofu Petru Seebachu in Ljubljančanih se je moral prostiji odpovedati in 1563 je prišel celo v ječo, iz katere ga je kot sorojaka rešil oglejski generalni vikar Maracco. Z največjo težavo si je ohranil arhidiakonat Savinjske in Dravske doline, se prilizoval nadvojvodu Karlu ter se spustil v goreč boj s protestanti. Od stričnika, stiškega opata Neffa, je prejel 1564 župniji Zalec in Teharje in 1567 od nadvojvoda župnijo v Leskovcu pri Krškem in 1569 še v Laškem ter dva beneficija v Celju. Leta 1576 je imel že naslov apostolskega protonotarja. S kopičenjem teh in drugih cerkvenih služb je bogatel, a si nakopal tudi mnogo nasprotnikov tako med katoliki kot med protestanti, Trubar pa si ga je še posebno privoščil. Ko je od patriarha in nadvojvoda izsilil 1582 še dolenski in gorenjski arhidiakonat, je odstavil novomeškega prošta in dosegel sam njegovo čast. V Novem mestu je prezidal po požaru 1567 poškodovano proštijo, kapiteljski cerkvi pa priskrbel od patriarha Grimanija Tintorettovo sliko sv. Nikolaja. Ker pa so tako v Vidmu kot na Dunaju spregledali njegovo koristolovstvo in pretirano gmotno skrb za potomce, je Montagnana po vrsti izgubil vse druge službe in časti razen laške župnije in novomeške proštije. Umril je v Novem mestu 2. oktobra 1604.¹⁹

Montagnana je bil pokopan v Novem mestu, kjer se pač nihče ni potrudil, da bi bil nepriljubljenemu možu postavil nagrobnik. Pač pa si je tega dal postaviti sam še za življenja v Laškem.

¹⁹ France Kidrič v: SBL II, pp. 150 ss.

To je reliefna plošča iz belega marmorja, visoka 178 cm in široka 73 cm.²⁰ Obroblja jo 6 cm širok, polkrožno profiliran okvir, prekrit z kovnim okrasnim motivom. V spodnjem levem delu in na spodnji stranici je okvir pretrgan z napisnima ploščama. V sredini je reliefno polje vodoravno predeljeno z ograjo

Laško, župnijska cerkev; nagrobnik Polldorja Montagnana.

prižnice (ali oltarne mize?), pregrnjene s preprogo, po kateri se razpleta geometričen ornamentalni vzorec. Izza te pregrade se dviga od bokov navzgor vidna tršata postava v duhovniški suknji z visokim ovratnikom in z biretom na glavi. V levici drži malce poševno preprost kelih, v katerega je vsajen križ s Križanin; prstanec levice krasita dva prstana. Z dvema prstoma desnice se dotika keliha,

²⁰ Ign. Orožen, MDZK 11, 1858, p. 304. — Isti: Das Dekanat Tüftter, op. cit., pp. 46 ss. — J. Andr. Janisch, op. cit., p. 1123. — Matej Slekovec, Polldor pl. Montagnana. Zgodovinski zbornik, priloga Ljubljanskega škofijskega lista VIII, 1893, p. 442. — J. Curk, op. cit., p. 21. — E. Cevc, Renesancna plastika . . . op. cit. 148. — Reprodukcija spomenika ob članku: Janko Jarc, Iz preteklih stoletij Novega mesta. Novo mesto: Kulturnozgodovinski vodnik. 1976, str. 13. — Za edino dobro fotografijo gre zasluga rajnemu ravnatelju Narodne galerije dr. Karlu Dobidu. Za fotografijo se zahvaljujem Narodni galeriji.

kar naj bi bila — po misli M. Rybáča — gesta prisege. Polni, brkati obraz prehaja v lahno koničasto brado, izpod bireta se spuščajo dolgi lasje. Od ramen se nad glavo ločno razvija in na koncih, zlasti nad levo ramo, zavihuje trak z napisom v latinski majuskuli: »CRVX TVA CHRE SALVS IHV ET MEA GLORIA VITA EST IN TE SPES OIS TV MISERERE«. — Na pregradi pred duhovnikom leži na koretlju (?) odprta knjiga, v kateri je napis: »IN TE DOMINE SPERAVI«. Desno polovico ograje, gledano od naši strani, pokriva Montagnanov grb s čelado in z listnim okrasjem ter z devizo na vzvihanem traku na vrhu: »FORTVNA SPEM FORTVNA«. Na levi strani ograje je izklesana 48 cm visoka in 29 cm široka tabla, kakor bi bila na oglatem ušescu obešena na kavlju; na njej je dolg, močno krajšan napis:

REVEREN: EXIM: ET: NOBIL:
 VIR DNVS POLYDORVS DE
 MONTAGNANA S: SAED: APLAE
 AC: CAP: PROTH: ET. COM PAL
 PIIS: MEM: ROM: IMP: DIVI
 FERDIN: I: ET SER: PRIN: D: D:
 CAROL: ARCH: AVST: A SACR
 CONSIL: CAP: NEC: NON. AMPL:
 PATRIARCH: PER: STYR:
 ET CARNIO: SVP: GENER:
 COM: ET ARCHID: PASTOR.
 ECCLIAR: TIBER: ET
 GVRGFEL: HIC: IN: DNO
 SALVATORE IMVTA:
 EXPECTAT QVI OBYT
 IN CHRO DIE MENS:
 AN: D.M.D

Spodnjo petino nagrobnika zavzema 28 cm visoka plošča, na katero naj bi po župnikovi smrti doklesali še dopolnilni napis — hvaležni nasledniki so jo pustili prazno.

Tipološko gre za portretni nagrobnik, ki izhaja iz renesančnih vzorov, zlasti tistih v srednji Evropi. Glavni motiv ni adoracijska scena, ampak dopasna rajnikova podoba. Ta nima več molitvene drže ali herojske reprezentativnosti, marveč je zajeta v poklicni (duhovniški, predavateljski in pod.) akciji. Umrli je upodobljen kot individualna, živa oseba kakor na spominskih portretih nese-pulkralnega značaja, kakršne so izdelovali predvsem medaljerji. Take nagrob-nike so si naročali menda najprej znani humanisti, profesorji in filozofi, posne-mali pa so jih posvetni duhovniki in nato še razni plemiči. Med starejšimi pri-merki tega tipa naj omenim le nagrobnik znamenitega zgodovinarja dr. Johan-nesa Cuspianiana (umrlega 1529) v dunajski cerkvi sv. Štefana²¹, nagrobnika ka-nonikov Petra Kalbsorja (umrlega 1520) in Wolfganga Wirsinga (umrlega 1515) v križnem hodniku stolnice v Freisingu²² ali epitaf Ambrosiusa Wirsinga (umrle-ga 1513) iz župnijske cerkve v Boznu²³. Kakor naštetih in vrsta drugih je tudi Montagnana upodobljen kot duhovnik v slovesni drži in s kelihom v roki, ki ga pa nikakor ne smemo razlagati kot protestantsko pobarvano pritr-

²¹ Theodor Müller: Deutsche Plastik der Renaissance bis zum Dreißigjährigen Krieg. Königstein im Taunus. 1963, sl. p. 66.

²² Philipp Maria Halm: Studien zur süddeutschen Plastik II. Augsburg-Köln-Wien 1927, sl. 118 in 125.

²³ Erich Egg: Kunst in Tirol, Baukunst und Plastik, Innsbruck 1973 (2. izdaja), sl. 274.

dilo obhajilo pod obema podobama. Gotovo se je kipar tudi potrudil, da bi se približal resničnim portretnim črtam župnikovega obraza. — Pri nas nagrobnikov te vrste nimamo ohranjenih v večjem številu. Omenim naj le kompozicijsko precej soroden nagrobnik župnika Mihaela Šega v župni cerkvi v Žalcu;²⁴ ta je umrl leta 1613, spomenik pa si je dal izklesati že za življenja leta 1609.

Klesar Montagnanovega nagrobnika ni bil posebno spreten figuralik. Obvladal je dekorativne nadrobnosti, ne pa kompozicije in človeškega lika, Trakovi, napis, grb in drugi drobni rekviziti so razsuti po plošči s pravim strahom pred praznino; tiščijo in prepletajo se, da prostor ne more zadihati, kaj šele, da bi mogel vzbuditi prepričljivejši globinski vtis. Duhovnikova postava je stisnjena med ozadje in pregrado ter izgublja plastične vrednote, zato pa se je razlezla v ploskovito širino. Anatomske detajle obraza in testeno modeliranih rok so brez življenja in še kraj oblačila je izpeljan v okornih gubah, obramenski del rokavov pa sili na prsi. Zato pa so spretno izklesane nadrobnosti grba, vzorca na preprogi in tabla z napisom, kar dokazuje, da je imel kipar več posluha za dekorativne, neplastične elemente.

Kar zadeva stilno stran, bi z nekoliko pridržka lahko govorili o manierizmu; za tega pričujejo predvsem dekorativne nadrobnosti od okovnega motiva na okviru do trakov, grba in ornamenta na preprogi in morda tudi mreža, ki bi jo dobili, če bi izrisali vse konture, ki se vpletajo v kompozicijsko strukturo reliefa.

Kdaj je nagrobnik nastal?

Od Montagnanovih dostojanstev in služb omenja napis, da je apostolski protonotar, kar je bil že leta 1576, in nadvojvodov svetovalec, štajerski in gorenjski arhidiacon ter župnik v Laškem in Krškem (Leskovcu), ni pa še omenjen kot novomeški prošt, kar je postal 1582. Prav tako ni omenjen naslov župnika v Žalcu in Teharjah, kajti ti župniji je menda leta 1569 vrnil Stični. Tudi naslova admontskega administratorja ne beremo, imel pa ga je v letih 1579-81. Ker je postal novomeški prošt leta 1582, smemo sklepati, da je nagrobnik nastal že pred tem letom, najverjetneje med leti 1576 (arhidiacon, laški in leskovški župnik) in 1579, ko je bil imenovan za admontskega administratorja.

NAGROBNIK DRUŽINE STICH

Na desni (južni) strani glavnega portala župne cerkve je vzidan nagrobnik iz belega (a porumenelega) marmorja, ki meri v višino 119 cm, v širino pa 66 cm. Pravokotno ploščo obdaja okvir, katerega polkrožno profilirano jedro je zrnato naključvano, okovni ornament, ki ga pokrivajo in se že začenjajo svitkasto ukrivljati, pa so zglašeni, kar ustvarja slikovit kontrast. Osrednji četrtini nagrobnika zavzema napisna plošča, ki ne želi biti več podrejena sestavina, marveč samostojen del, tabla, obešena na dveh mnogokotnih ušescih na močna kavljja. Njena vsebina je samo v napisu, lepota v kaligrafiji. Pri tem se spomnimo, da smo spoznali podobno »obešeno«²⁵ tablo, le v bolj podrejeni sestavi, že na Montagnanovem nagrobniku. Napis v gotski frakturi se glasi:

Der Erfam vnd Fürnem Mathes
Stich Burger zu Tyfer. hat difen ftain fein-
em lieben Vattern Daniel Stichen. auch fein-
er lieben Mueter Veronica faligen Ehn vnd
Vrehn. auch allen feinen In Gott Verfchidnen

²⁴ Marjan Marolt: Dekanija Celje II. Cerkevni spomeniki izven celjske župnije. Maribor 1932, sl. 70.

gefchlacht Weliche alle hierundter Chriftilichen begraben ligen Auch Ime selbst vnd feiner lieben hauffrauen Kunigundt ein geborne Hallerin, vnd Iren Nachkhomen Zu einer Ewigen Got[aligen gedachtnus aufrichten lassen. Dennen allen abgetorbnen welle Gott der Almechtig vnd vns lamenteulich genedig vnd Barmherzig sein.

Nad napisno ploščo sedi na skalnatem gričku Žalujoči Kristus pod križem z napisom INRI, z bičem in metlico iz šib, ki visita s koncev prečnih ramen, ter s helebardo, prislonjeno ob desno rame (gledano od naše strani). Kristusa obdajajo torej nekatera orodja trpljenja (arma Christi). Kristus sedi z iztegnjeno levo nogo, desna pa je skrčena v kolenu, da se nanj opira s komolcem desnice, na katero je naslonil v žalosti utrujeno glavo s trnjevo krono; levica je spuščena ob telesu. Okoli bokov ovija golo Kristusovo telo prt. Na goli ploskvi ozadja — neba sta ob križu še Sonce in Luna s človeškima obrazoma, simbola Ognja in Zraka in nebesni priči trpljenja. V spodnji četrtini pod napisno ploščo se je v sredi razcvetel Stihov grb: šesterolistna roža z dvojnimi cvetnim vencem in s srcem v sredi; pod cvetom je še del vitičastega peclja; levo in desno ob razcepljenem grbovnem ščitcu z zavihanim gornjim robom vidimo deljeno letnico 15-17, izoblikovano iz trakov.²⁵

Družina Stich je spadala med uglednejše v Laškem. Neki Erasmus Stich, ki se omenja leta 1524 v urbarju laške gosposčine in 1528 v protokolu cerkvene vizitacijske komisije kot ključar, je bil vzgojitelj Mihaela Tiffernusa, profesorja teologije v Tübingenu in učitelja vojvoda Krištofa Württemberskega. Leta 1526 je neki Mathes Stich kot cerkveni ključar dal poslikati cerkev Marija Gradec, a tega ne smemo enačiti z Mathesom, ki je sebi in staršem Danielu Stichu in Veroniki ter vsem sorodnikom dal napraviti opisani nagrobni spomenik. Vsekakor se v krstnih knjigah v Laškem omenjajo Stichi še do leta 1623.²⁶

Ta nagrobnik je gotovo eden najplemenitejših, kar nam jih je zapustilo 16. stoletje. A komaj bi si upal trditi, da gre v resnici za kiparski spomenik! Prav lahko bi si ga zamislili kot grafiko ali še prej kot risbo. Napis se zdi bolj jedkan kot klesan in plastika figur je prelita skoraj v linearnost. Oblina prevladuje le na okviru. Kristusova figura je zgrajena iz ploskev in tako ploskovita, kakor sta Sonce in Luna. Več ko zgovorna je stilizacija ust pri Soncu — ravna premica in na sredi pod njo krog kot spodnja ustnica; rekli bi: hieroglif za usta.

Sicer pa je figuraina in simbolična spremljava res komaj kaj več kot obrobni okras pisanega teksta. Vsebinsko in likovno je namreč napisna tabla glavni izrazni nosilec. Skrbno je pomerjena v proporce spomenika in individualizirana in tekst na njej je izpisan v lepopisni frakturi. Ob velikih črkah z njihovim zapletenim okrasjem se je klesar izumetničeno izživljal, v okrasnem vozlu, s katerim je napolnil prazni konec zadnje vrste napisa, se je poigral s prepletom v lokih in kvadratkih izpeljanih linij. Pri tem se spomnimo na kaligrafske predloge, kakršna je bila na primer vzorčna knjiga pisave nürnberskega mojstra Johanna Neudörfferja (*Schreibmusterbuch*) iz leta 1519, in na druge podobne izdaje.²⁷ Prav tako ne smemo prezreti, da smo v času, ko je pisana beseda po

²⁵ Ign. Orožen, MDZK II, 1957, p. 304. — Isti: Das Dekanat Tüffer, op. cit., pp. 45 ss. — J. Andr. Janisch, op. cit., p. 1123. — J. Curik, op. cit., p. 14. — E. Cevc, Renesancna plastika..., op. cit., p. 146. — France Štelé: Oris zgodovine umelnosti pri Slovencih, 1924, sl. 19.

²⁶ Ign. Orožen: Das Dekanat Tüffer, op. cit., p. 25, 95, 188.

²⁷ Werner Doede: Schön schreiben, eine Kunst: Johann Neudorfer und seine Schule im 16. und 17. Jahrhundert. München 1957, sl. 4, 5, 8.

zaslugi humanizma (in tudi reformacije) dobila poudarjen pomen in vedno bolj izpodrivala podobo. Zato je že od zgodnjega 16. stoletja vedno gostejša vrsta nagrobnikov, na katerih ima napis vodilno mesto, figuralika pa se umika zgolj heraldičnim in dekorativnim motivom. Obešena tabla, kakršno najdemo na Stichovem in Montagnanovem nagrobniku, pa je naslednica od antike izposojene in pri humanistih priljubljene »tabulae ansatae«.

Ob ugotovitvi, da je oblikovalec Stichovega nagrobnika imel poseben posluš in nadarjenost za kaligrafske in dekorativne drobnarije, se spomnimo podobnega spoznanja ob Montagnanovem nagrobniku. Če spomenika natančneje primerjamo, bomo res našli vrsto sorodnosti: podobna sta si okvira z okrasnim »okovjem«, podobni sta si »obešeni tabli« in podobno ploskovito je obravnavano Kristusovo telo na Stichovem nagrobniku in Montagnanov obraz. Razloček v črkah nas ne sme zbegati; Montagnana si je kot Italijan pač želel v napisu latinsko majuskulo in ne severno frakturo.

Če smo bili pri Montagnanovem spomeniku v zadregi ob stilni opredelitvi, je ta pri Stichovem lažja: to je spomenik pozne severne renesanse; le Žalujoči Kristus je še poznogotski motivni spomin.

Mislím, da smemo upravičeno zatrđiti, da je Montagnanov in Stichov nagrobnik izdelal isti mojster. Sedeža njegove delavnice pa ob dveh spomenikih prav tako še ne moremo določiti.

Ostane še vprašanje, ali gre pri Stichovem za katoliški ali protestantski spomenik. Grb z rožo res na prvi pogled spomni na grb Martina Luthra: peterolistna roža s srcem v sredi, sredi srca pa križ. Tu pa ima roža šest listov in srce je brez križa. Ne verjamem, da bi šlo za prikrivanje Luthrovega, marveč za pravi Stichov grb. Tudi v napisu ne zasledimo nobenega evangeljskega naglasa, nobenega bibličnega citata. Stichove družine protestantizem ni pritegnil.

NAGROBNIK MARGARETE STADLERJEVE

Nagrobnik Margarete Stadlerjeve, ki je vzidan na levi strani glavnega vhoda župnijske cerkve, pravzaprav že izpada iz časovnega okvira, ki ga naš pregled zajema. Nastal je namreč šele leta 1645, torej že v času zgodnjega baroka. Vreden pa je, da se nanj ozremo, ker skoraj sedemdeset let pozneje posnema Stichov nagrobnik. Tudi tu gre namreč za pravokotno, 117 cm visoko in 65 cm široko ploščo iz rjavkastega, peščenjaku podobnega kamna; uokvirjena je s polkrožno profiliranim okvirom s svitkovnim okrasom. Večji del plošče zavzema spet napisna tabla, »obešena« na dveh okroglih ušesih na kavljia, izza nje pa se dviga na vrhu preprost, v koncih ramen lahko razširjen križ ²⁸Prez Križanega. V spodnjem delu je izklesan grb s čelado in krono, iz katere rase heraldično znamenje, dvorepi lev z baklo v prednjih šapah. Levo in desno od grba je vklešana letnica 16—45. Napis na tabli, izklesan v latinski majuskuli, se glasi:²⁸

HIE LIGT BEGRABEN DIE
EDLE VND EHRNTVGENT-
REICHE FRAW MARGARITHA
STADLERIN GEBORNE LIECHTSTO-
KIN VON LIECHTENHEIMB, SO IN
GOTT SEE. VERSCHIDEN DEN
24. AVG. ANNO 1645. DERO

²⁸ Ign. Orožen, MDZK II, 1957, p. 304. — Isti: Das Dekanat Tüffer, op. cit., p. 47 ss. — J. Andr. Janitsch, op. cit., p. 1123. — J. Curk, op. cit., p. 14.

VND VNS ALLEN GOTT DER ALL-
MECHTIG GNEDIG VND BARM-
HERZIG SEIN WELLE AMEN.
AD MEMORIAM CHARAE CONIVGIS
SVAE FIERI FECIT FERDINANDVS
STADLER ORG. TYB.

Nenavadno je, da grb ne pripada Stadlerju, marveč ženini družini Liechtstock, v kateri se je Margareta rodila in bila 15. junija 1620 krščena. Njen mož, organist v Laškem, je kot vdovec postal duhovnik in umrl v Laškem 8. avgusta 1692.²⁹ Svojega grba verjetno ni imel.

Laško, župnijska cerkev; nagrobnik Margarete Stadlerjeve.

V glavni kompozicijski razdelitvi, v ornamentiki okvira, v obešeni tabli, namestitvi grba in deljeni letnici nagrobnik posnema Stichovega. Celo dekorativni polnili na koncu napisa³⁰ sta podobni kot na prejšnjem spomeniku. Pač pa je figuralni relief na vrhu nadomestil prazen križ. To si lahko razlagamo prvič z željo po simetriji, saj oba nagrobnika kot enakovredna flankirata glavni cerkveni vhod, drugič pa tudi s sorodnim temeljnim likovnim razpoloženjem: že

²⁹ Ign. Orožen: Das Dekanat Tüffer, op. cit., p. 48, 178.

Stichov nagrobnik vsebuje kompozicijske in dekorativne elemente, ki jih je porabljalo in nadalje razvijalo tudi v barok zoreče 17. stoletje. Baročno občutje pa diha na Stadleričinem nagrobniku tako iz oblike črk in številčk kot iz oblike grba in njegovega mesnatega listnatega okrasja — predvsem pa iz tendence po kompozicijskem zlitju posamičnih detajlov: križ rase izza table in vrh grba sega čez njen spodnji rob naravnost med napis, ki ga celo preseka. — In ne nazadnje: najbrž je tako obliko, posneto po starejšem vzoru, omogočila tudi v času navzoča tendenca po gotski in renesančni retrospektivi, o kateri sem spregovoril že ob Valvasorjevem epitafu.

Naročilo ni bilo preveč ambiciozno in opravljeno delo ne presega obrtniške solidnosti. Klesarja pa bi smeli iskati v Celju, kakor bi dokazovale nagrobne plošče, vzdane v severno steno Marijine kapele v celjki opatijki cerkvi, med temi pa posebno tista župnika Bernarda Mavrišiča (Maurissiz). Ta je umrl leta 1682 in blizu tedaj je nastal tudi nagrobnik³⁰ z značilnim okvirom, ki ga ovija podoben ornament kot na Stadleričinem nagrobniku v Laškem. Pretirano bi bilo trditi, da je Mavrišičev nagrobnik delo istega mojstra kot Stadleričin, gotovo pa je nastal v neki delavniški kontinuiteti, saj vemo, da so se v obrtniških kamnoseških delavnicah nekatere forme zelo dolgo ohranjale, za dekorativni repertoar 17. stoletja pa to še posebno velja.

• • •

Z opisanimi in še z drugimi nagrobniki iz 16. in 17. stoletja se Laško odlično uvršča med tiste kraje, ki so nam zapustili največ in najlepših spomenikov nagrobne plastike tega časa. Tekmuje s Ptujem, Mariborom, Celjem, Slovensko Bistrico, Slovenjim Gradcem in Vurberkom. Na žalost pa ni več sledu o spomeniku župnika Jakoba Presingerja, ki se je ponašal z latinskimi distihi. Presinger je umrl leta 1599, spomenik pa so mu postavili dve leti pozneje.³¹

DREI SPÄTRENAISSANCE UND EIN BAROCKER GRABSTEIN IN LAŠKO

Zusammenfassung

Unter den kunsthistorischen Denkmälern in Laško verdienen einige Grabsteine des 16. und 17. Jahrhunderts besondere Beachtung. Zu den interessantesten gehört der Grabstein des 1581 verstorbenen Edelmannes Johannes Bapt. Valvasor, des verdienstvollen Gründers des »neuen Spitals« und unternehmungslustigen Inhabers der Herrschaft Laško, des Schlosses Thurn am Hardt bei Krško und anderer Besitze. Er wurde in der Spitalkirche der hl. Elisabeth in Laško zusammen mit seiner ersten Frau Emerentiana (aus der krainischen adligen Familie Khisel) begraben; nach der Zerstörung der Kirche im Jahre 1833 wurde sein Grabmal an der Aussenwand der nahegelegten Kaplanei eingemauert. Auf dem sehr beschädigten Grabstein sind neben den Porträten der Verstorbenen biblische Zitate in Luthers Übersetzung, welche die Erlösung durch den Glauben und Christus betonen, eingemesselt. Das Relief im oberen Felde stellt im ersten Plan die Auferstehung Christi dar, im Hintergrund dagegen Szenen aus dem alten Testament: Moses auf dem Berge Sinai und die bronzene Schlange. Das alles versinnbildlicht das reduzierte ikonographische Motiv des »Baumes des Lebens und des Todes«. Es handelt sich also um ein ausgesprochen prote-

³⁰ M. Marolt: op. cit., pp. 43 ss, sl. 21. — Milena Moškon, Heraldični ekslibris Bernarda Mavrišiča. Celjski zbornik 1969—70, 1970, p. 261 ss, sl. p. 263.

³¹ Poznamo ga samo po Gajšnikovem (op. cit.) prepisu. Ign. Orožen: Das Dekanat Tüffer, op. cit. 48.

stantisches Inhaltsmotiv, obwohl der Verstorbene als Katholik begraben wurde. Der Grabstein ist wahrscheinlich im Jahre 1582 entstanden und zeigt die Charakteristiken der manieristischen Stilrichtung der späten nördlichen Renaissance. Ikonographisch und der Werkstatt nach steht das Monument in Slowenien vereinzelt da.

Der Grabstein des Pfarrers von Laško — und nach dem Jahre 1582 Propstes in Novo mesto — Polydor de Montagnana, ist aus weißem Marmor gemesselt und im nördlichen Schiff der romanischen Pfarrkirche eingebaut. Montagnana, ein Italiener aus dem Venezianischen, war typischer Vertreter der nach Ehrenämter und Reichtum strebenden Geistlichen der Reformationszeit, die aus Italien nach Slowenien einwanderten. Er starb im Jahre 1604 in Novo mesto und wurde auch dort begraben. Das Grabmonument in Laško liess er sich noch zur Zeit seines Lebens, zwischen den Jahren 1576-79 errichten. Das Epitaph ist der Qualität nach ziemlich gewerbsmässig und gehört der lokalen Spätrenaissance an. Das Relief zeigt das Porträt des Geistlichen mit einem Kelch in der Hand. Sorgfältiger als die Figur des Pfarrers sind die dekorativen Details und Requisiten ausgemesselt.

Derselbe Bildhauer hat im Jahre 1578 auch das Grabdenkmal der angesehenen Familie Stlch aus Laško geschaffen, das in die Fassade der Pfarrkirche eingemauert ist. Mit seinem ökonomischen Ernst und seiner edlen kalligraphischen Inschrift in deutscher Fraktur wirkt es vornehmer als das Epitaph des Montagnana. Die Inschrift ist als eine individuelle, auf das Grabdenkmal »aufgehängte Tafel« aufzufassen. Im oberen Teil sehen wir das Relief des trauernden Christus unter dem Kreuze mit der Sonne und dem Mond. Der Steinmetz beherrschte die dekorativen Elemente (z. B. die Ornamentik des Rahmens, die Schrift) wohl besser als die plastischen Werte, was besonders aus der Behandlung des blossen Körpers Christi und der Gesichter der Sonne und des Mondes ersichtlich ist.

Fast 80 Jahre später (im Jahre 1645) wurde das Motiv des Stlchschen Epitaphs auf das Grabdenkmal für Margarethe Stadler (an der Fassade der Pfarrkirche) übernommen, und zwar das Motiv der »aufgehängten« Inschriftstafel, des Wappens darunter und die Rahmendekoration; das obere Relief wurde nur durch ein Kreuz ersetzt. Kompositionell wirkt jedoch das Ganze schon im Sinn barocken Empfindens. Der Vergleich mit einigen ähnlichen Denkmälern in Celje (in der Marienkapelle bei der Pfarrkirche) lässt vermuten, dass auch das Grabdenkmal der Stadlerin in derselben Bildhauerwerkstätte in Celje geschaffen wurde, jedoch nicht von demselben Meister.

DONESKI K OPUSU KIPARJA JANEZA GREGORJA BOŽIČA

Sergej Vrišer*

UDK 73/76(091)(497.12):92 Božič J. G.

VRIŠER Sergej: Doneski k opusu kiparja Janeza Gregorja Božiča. (Beiträge zum Opus des Bildhauers Johann Gregor Božič.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 47=12(1976)2, str. 326—333. Izvirnik v sloven., povzetek v nem., izvleček v sloven. in angl., 7 slik.

Sestavek obravnava nekatera dela, ki jih je pripisati J. G. Božiču kot izsledek novjših raziskovanj. To je veliki oltar v Studencih pri Poljčanah (1718), nadalje kipi nekdanjega velikega oltarja v Smarju pri Jelšah (morda iz l. 1721, danes v mariborskem muzeju) in dvoje del v župnijski cerkvi v Radečah pri Zidanem mostu.

UDC 73/76(091)(497.12):92 Božič J. G.

VRIŠER Sergej: Contributions to the Work of the Sculptor Janez Gregor Božič. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 47=12(1976)2, p. 326—333.

Orig. in Slovene, summary in Germ., synopsis in Slovene and Engl., 7 pict.

The article treats some works which may be attributed to J. G. Božič, as the result of recent research. That is the high altar at Studence near Poljčane (1718), further the statues of the former high altar at Smarje near Jelše (perhaps from the year 1721, now in the Museum of Maribor), and two works in the parochial church at Radeče near Zidané most.

Janez Gregor Božič sodi k tistim umetnikom naše preteklosti, katerih življenje in delo sta bila dolga desetletja zavita v temo, čeprav so njegova dela, razkrojljena v Posavinju in Posavju, zaradi markantnih slogovnih črt zhujala misel, da gre za skupnega avtorja, in so se drobni, a tehtni podatki v arhivskih virih prav ponujali za strokovno obdelavo. Šele raziskovanje baročnega kiparstva na slovenskem Štajerskem¹ je strnilo dokumentacijo in slogovno sorodna dela v bolj ali manj celovito podobo o tem baročnem ustvarjalcu.

Odtlej vemo, da je Janez Gregor Božič živel med leti 1675 in 1724 kot kipar v Laškem, da je imel številno družino in da je bil nekaj časa tudi trški sodnik. Predvsem pa nam je raziskovanje razgrnilo kiparjevo umetnostno dediščino. Gajšnikovi topografiji² gre zasluga, da smo našli ključno delo za odkrivanje Božičevega kiparstva. To delo je veliki oltar v Loki pri Zidanem mostu iz let

* Dr. Sergej Vrišer, ravnatelj Pokrajinskega muzeja Maribor in profesor filozofske fakultete v Ljubljani.

¹ Sergej Vrišer, Baročno kiparstvo na slovenskem Štajerskem, Maribor 1963.

² Compendiosa totius archiparochiae Tyberiensis topographia a R. D. Joanne Baptista Gayschneg in eadem archiparochiae caesareae ad s. Martinum (končana l. 1747) Škofijski arhiv Maribor.

1715/16, ob katerem nam omenjena topografija sporoča, da sta ga izdelala Janez Gregor Woshizh in pozlatar Janez Mercht.

Po stilnih primerjavah je bilo nato mogoče razglasiti za Božičeva še nekatera dela v Laškem in njegovi bližini. Pomembna je bila ugotovitev, da je njegova roka izrezljala ekspresivno skupino sv. Trojice s Svetine nad Laškim, ki jo varuje mariborski muzej. Posebej se ustavljam ob tem Božičevem delu zato, ker smo ob njem zaradi pomanjkanja dokazil o delovanju domačih mojstrov pogosto razmišljali o morebitnih tujih kiparjih, ki bi utegnili gostovati v naših krajih. Ko se nam je posrečilo ugotoviti, da je avtor teh plastik po kraju bivanja in po rodu »naše gore list«, je ta resnica močno podkrepila pomen domačih baročnih kiparjev, Janez Gregor Božič pa se je uvrstil med najznačilnejše umetnike štajerskega in tudi slovenskega baroka.

Božičev kiparski slog je tolikanj izrazit, da je bilo njegove plastike sorazmerno lahko izluščiti iz množine sočasnih baročnih ustvaritev. Že na prvi pogled spoznamo Božičeve putte ali angelske glavice, četudi se nemara skrivajo sredi zbora sorodnih krilatih figur. Ostro začrtane obrazne poteze, značilne napete nosnice, pod valujočimi oblačili nakazane oblike telesa, predvsem pa globoka čustvena nota, ki jo izžarevajo Božičevi liki v vsej svoji pojavnosti, vse to so lastnosti, ki so pripomogle k določni opredelitvi kiparjeve umetniške zapuščine.³

Tako je ostalo v bistvu samo nekaj del, ob katerih sem bil v dvomih, ali naj jih pripišem kiparju ali pa gre za njegovi sorodno dikcijo, kl se zdi božičevska še zaradi uporabe skupnih ikonografskih tem. V teku let se mi je podoba o Božičevem delu še bolj razbistrila in danes si mu upam pripisati še nekaj pomembnih stvaritev. Ob tej priložnosti pa naj navedem tudi podatek, ki nam, tako vsaj sodim, pomaga osvetliti drug problem v zvezi s tem kiparjem, to je čas in kraj njegovega šolanja in dozorevanja. Vse te ugotovitve se mi zdijo dovolj pomemben prispevek k spopolnitvi naše vednosti o Božiču, da sem jih zbral v posebnem sestavku.

Božičeva kiparska umetnost je s svojo markantnostjo zgodaj sprožila vprašanje, kdo je utegnil vplivati na umetnika in kje se je le-ta izšolal. Božič se pojavlja na Štajerskem v času, ko sta dajala ton štajerskemu kiparstvu graška kiparja, sicer pa priseljenca s slovenskega dela Štajerske, Gornjegradčan Marks Schokotnig in Mariborčan Janez Jakob Schoy. Oba sta ustvarjala v konceptu, ki sem ga pri opredeljevanju štajerskega kiparstva označil za umetnostno vodilno, reprezentativno smer. Božičeva umetnost izvira iz osnov, kl so bližje ljudskemu umetnostnemu izrazu. V formalni govorici se je precej približal Schokotnigovemu snovanju, njegov čustveni razpon pa je uglašen precej sorodno kot dela J. J. Schoya. V prvi razpravi o Božiču sem nakazal, da mu vsekakor snovanje delavnic severno od naše domovine ni moglo biti neznano.

Danes pa bi podatkom o Božiču pridružil arhivski zapis, ki ga je objavil graški kolega dr. Peter Krenn v zvezi s celovškimi baročnimi kiparji.⁴ Leta 1703 se je kipar Marks Anton Clauss pritožil na višjo oblast, češ da se namerava njegov dotedanji pomočnik Gregory Waschiz osamosvojliti kot kipar v Celovcu. Tako početje da je nedopustno, saj dotlej ni bilo v navadi, da bi sočasno delovala po dva kiparja v Celovcu. Clauss še omenja, da je bil Waschiz pri njem zaposlen nekaj let.

Če upoštevamo tedanji način pisanja in spreminjanja priimkov, bi smeli Waschiz razumeti kot Woshizh in s tem tudi kot Božič. Prvi arhivski podatek, ki govori o Božiču v Laškem, je iz leta 1711, ko so 19. marca krstili kiparjevega

³ S. Vrišer, o. c. in S. Vrišer, Baročna plastika (Ars Sloveniae), Ljubljana 1967.

⁴ Peter Krenn, Christoph Rudolph, Ein Klagenfurter Bildhauer aus der 1. Hälfte des 18. Jahrhunderts, Carinthia I, 151. Jahrgang, Heft 2-4, Klagenfurt 1961, str. 808, 820.

sina Jožefa Joahima. Božič bi torej utegnil prebiti leta pred 1711 v tujini, nekaj časa nemara prav pri celovškem kiparju Claussu. Ob tem imenu se nam sicer ne odpira pot k morebitnim slogovnim izvorom Božičeve umetnosti, saj Clauss očitno ni predstavljal neke vidnejše umetniške moči. Božičev stik s Koroško pa bi vendarle potrjeval našo domnevo, da se je njegova umetnost v kiparjevi učni dobi napajala pri zgledih v severnih, alpskih pokrajinah.

Od del, ki jih želim vključiti v Božičev opus, naj na prvem mestu omenim veliki oltar v nekdanji samostanski cerkvi dominikank v Studenicah pri Poljčanah iz leta 1718.⁵ Ta oltar sem v knjigi o štajerskem kiparstvu že omenil kot

J. G. Božič: Kip Boga Očeta z velikega oltarja v Studenicah (sl. 1)

primer ene izmed zadnjih, s tradicijo 17. stoletja povezanih oltarnih kompozicij, v kateri je govorico arhitekture že povsem preglasila skulptura. Avtor te skulpture se mi je zdel sicer znan, vendar pa si dela nisem upal pripisati kateremu od znanih štajerskih kiparjev. Dva kipa s tega oltarja sta se mi zdela sorodna Holzingerjevim svetnikom — škofom, o ostalih kipih sem prevlečno molčal. Vendar pa me takšna opredelitev oltarja ni zadovoljevala in sem zato v minulih letih njegove plastike nekajkrat soočal z deli štajerskih mojstrov.

Danes bi studeniški oltar z zanesljivostjo uvrstil med dela Janeza Gregorja Božiča, pojasnim pa tudi lahko, kaj me je toliko časa odvrčalo od te opredelitve.

⁵ Letnica nastanka je na oltarju.

Ponovno preučevanje Božičevih del mi je izostrilo oko za boljše razlikovanje med vidnejšimi in poprečnejšimi dosežki tega kiparja. Studeniški veliki oltar vsekakor ne sodi k velikim Božičevim stvaritvam. Odlikuje ga sicer precejšnje število figur, v njih pa se kipar ni izrazil s tolikšno močjo kot npr. na Svetini, pri Sv. Juriju nad Hrastnikom ali v Dobju pri Planini. Prej bi rekli, da ga v Studenicah spoznamo s poprečne, površne strani. Zdi se, kot bi sicer ustregel naročilu, ki je zahtevalo množico slikovito zasnovanih kipov, da pa pri tem delu ni bil prisoten z vso izpovednostjo in veščino, ki ju je zmogel.

Kipi glavnih svetnikov Gregorja, Petra, Andreja in Avgušтина so monumentalne, vendar dokaj statične in trde postave, ki pogrešajo čustveni pridih, kot ga npr. tako značilno izžarevata Marija in Janez s Svetine. Tudi iz skupine manjših figur v atiki bi mogli posebej omeniti samo nekatere, npr. Marijo z

J. G. Božič: Sv. Gregor z velikega oltarja v Studenicah (sl. 2)

angelom v prizoru Oznanjenja, prizor Savlovega spreobrnjenja ali pa kipa Janeza Krstnika in Jerneja. Značilnosti Božičevega sloga razodevajo predvsem obrazi figur — ostro rezani profili, ki pa so podani tokrat z izrazom neke neprizadetosti.

Bolje kot »aktivne« plastike, ki še stojijo na tem oltarju, razodeva božičevsko razpoloženje plastika Boga Očeta z zemeljsko kroglo in s putti na oblakih. Tudi ta kip je bil nekoč v atiki oltarja, danes pa je v posesti škofijskega ordinariata v Mariboru. Figura prikazuje starca z razvihrano brado in zanosno razprt-

mi usti, v viharno razgibanem plašču — prava podoba Božičeve čustveno prežete skulpture. Studeniški Stvarnik je soroden tistemu v »prestolu milosti« s Svetin (danes v mariborskem muzeju), podobni kompoziciji s starčevskima postavama pa poznamo tudi z atik oltarjev pri Sv. Juriju nad Hrastnikom in v Loki pri Zidanem mostu. Tudi angelske glavice, ki se prikazujejo med vrtinčastimi oblaki, so kiparjeva posebnost in spremljajo dogajanje glavnih akterjev v številnih njegovih kompozicijah.

J. G. Božič: Kipa Kristusa in Boga Očeta, domnevno z oltarja v Šmarju pri Jelšah (sl. 3)

V župnijski cerkvi v Šmarju pri Jelšah sem J. G. Božiču že pred časom pripisal kip klečeče Marije, obdane z angelskimi glavnicami. Sedanji veliki oltar je izdelek v neoromanskem slogu, v svoji prvotni baročni zasnovi pa je bil nedvomno bogatejši in je gotovo imel tudi več plastik. O tej zasnovi nimamo sicer ne risbe ne opisa, v mariborskem muzeju pa je nekaj kipov, ki so bili nekoč v posesti škofijskega muzeja in so jih v Maribor po vsej verjetnosti pripeljali iz Šmarja. To so kipi Boga Očeta, Kristusa, svetega škofa in svetnika — duhovnika. Figuri Boga in Kristusa sta izdelani v sedečem položaju, anatomsko sta prekratki, zlasti spodnji del teles. Kiparjeva pozornost je veljala predvsem glavam figur. Ni težko ugotoviti, da sta bila kipa izdelana za atiko in da so bile telesne

okrajšave preračunane za pogled od spodaj. Očitno je šlo za kompozicijo sv. Trojice in Marijino kronanje. Nadnaravno veliki figuri svetih duhovnikov sta stali po vsej verjetnosti poleg morebitnih drugih plastik ob glavni oltarni niši⁶.

Domnevne šmarske plastike kažejo mnogo znakov, ki jih nazorno uvrščajo v krog Božičevih umetnin. Vse štiri nas pritegnejo predvsem zaradi energičnih

J. G. Božič: Kipa svetnikov, domnevno z oltarja v Smarjah pri Jelšah (sl. 4)

črt, ki oblikujejo njihove obraze. Znano nam je, da se je kipar posebej pomujal okoli fiziognomij. Šmarski Mariji je vtisnil vdanosten in zamaknjen izraz, moškimi likom pa je nadel poteze odločne gorečnosti. Kakor pri mnogih njegovih delih se pod Kristusovimi nogami izvija iz gmote oblakov angelska glavica.

Naštete štiri šmarske plastike sem se doslej pomišljal pripisati Božiču v prvi vrsti zaradi obeh svetnikov — duhovnikov. Njuni krhki, izsušeni telesi sta namreč v očitnem nasprotju s polnim življenjskim videzom obrazov. Tudi draperija pokriva telesi z brazdami ozkih in nedomišljenih gub. Če bi upoštevali kot znanilca kiparjevega sloga samo draperijo, bi se pri teh kipih prav gotovo ne izrekli za Božiča. Vendar pa sta obličji svetnikov povsem njegovi in se pove-

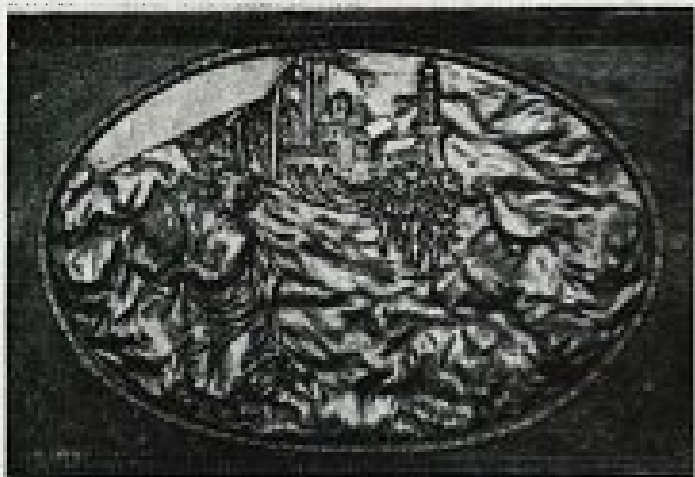
⁶ S. Vršer, Ranjene umetnine, katalog razstave slik in kipov iz depoja Pokrajinskega muzeja v Mariboru, Maribor 1972, str. 12, 22, 23.

⁷ Po besedilu na kamniti napisni plošči v župnijski cerkvi v Smarju p. Jelšah.

zujeta z drugimi kiparjevimi bradatimi obrazi. Leta 1721 so v šmarnski cerkvi posvetili štiri oltarje⁷. Kolikor je bil takrat posvečen tudi veliki oltar, bi to pomenilo, da ga je Božič izdelal nekaj let pred svojo smrtjo. Ali bi mar smeli videti v teh gubah, ki se tako zelo razlikujejo od duktusa ostalih oblačil, sledove upadanja Božičeve elementarnosti in življenjske moči?

Na dela J. G. Božiča sem naletel tudi v župnijski cerkvi v Radečah pri Zidanem mostu. Brez oklevanja se bomo zanj odločili pri stranskem oltarju sv. Jožefa (z novejšim kipom tega svetnika). Figuri dveh evangelistov sta zanesljivo njegovi, prav tako tudi putta in na oblakih klečeči sv. Miklavž v atiki.

Na Božiča pa najprej pomislimo tudi pri menzi velikega oltarja v tej cerkvi, katerega nastavek je sicer izdelek novejšega časa. V ovalnem reliefu je upodobljen sv. Peter, ki kleči v skalnati pokrajini z mostom in skupino hiš v ozadju. Svetnikova postava razodeva spretnega rezbarja, mnogo šibkeje pa je podana pokrajina z naseljem. Klečeči svetnik z ogrinjalom, ki mu v poševnih gubah pla-

J. G. Božič: Relief z velikega oltarja v Radečah (sl. 5)

pola po telesu, a tudi način, kako so izrezljane skale in drevesa, nas spomnita na relief s klečečo svetnico na antependiju velikega oltarja v Loki pri Zidanem mostu, kjer je Božič z dokumentom izpričan kot avtor.

Opisana dela prav gotovo povečujejo veljavo Janeza Gregorja Božiča. Njegova zasluga je, da se je Laško v 18. stoletju povzpelo med središča, ki so odločilno pripomogla k samobitnejšemu izrazu slovenske umetnosti v baroku.

BEITRÄGE ZUM OPUS DES BILDHAUERS JOHANN GREGOR BOŽIČ

Zusammenfassung

Obwohl Johann Gregor Božič mit Werken in einigen Orten des Sann- und Sawegeblets vertreten ist und Angaben über den Meister auch in archivalischen Quellen auffindbar waren, blieben jedoch sein Leben und Schaffen der Kunstgeschichte jahrzehntelang unbekannt. Erst durch die Bearbeitung der gesamten Ba-

rockplastik in der slowenischen Steiermark trat seine künstlerische Persönlichkeit in einem stärkeren Licht hervor.

J. G. Bođič lebte zwischen 1675 und 1724 als Bildhauer in Laško und entwickelte sich zu einem der ausdrucksvollsten Barockkünstler Sloweniens. In der Abhandlung über die Barockplastik der slowenischen Steiermark wurde ihm bereits ein würdiger Anteil beim Aufstieg dieser Kunstgattung zugemessen. Bođičs Werke sind durch markante, gefühlsvolle Gesichtszüge und monumentale Erscheinungen gekennzeichnet.

Der vorliegende Aufsatz ist als Ergänzung der obengenannten Abhandlung zu betrachten. Da über die Schulungszeit des Künstlers keine Angaben vorliegen, wird die Feststellung, dass sich in Klagenfurt im Jahre 1703 ein Bildhauergeselle namens Georg Waschiz als selbstständig niederlassen wollte, als mutmassliche Ausbildung Bođičs in Erwägung gezogen.

Der Aufsatz behandelt einige Werke, die Bođič auf Grund neuerer Forschungen zugeschrieben worden sind. Es sind dies der Hochaltar in Studenice bei Poljčane (1718), ferner Plastiken des ehemaligen Hochaltars in Šmarje bei Jelše (vielleicht aus d. J. 1721, heute im Mariborer Museum), sowie zwei Werke aus der Pfarrkirche in Radeče bei Zidanl most.

O MESTNI PODOBI LAŠKEGA

Jože Curk*

UDK 72(091):75.047.1(497.12-113 Laško)

CURK Jože: O mestni podobi Laškega. (Das Stadtbild von Laško.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 47=12(1976)2, str. 334—343.

Izvirnik v sloven., povzetek v nem., izvleček v sloven. in angl.

Sestavek govori o razvoju laške mestne podobe in o spremembah mestnih stavb, kot so nam jih ohranile stare vedute, posebno tiste iz 19. stoletja, ko je Laško postalo važno prometno in turistično središče Spodnjega Posavinja.

UDC 72(091):75.047.1(497.12-113 Laško)

CURK Jože: The Appearance of the Town Laško. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 47=12(1976)2, p. 334—343.

Orig. in Slovene, summary in Germ., synopsis in Slovene and Engl.

The paper represents the development of the appearance of town Laško and the mutation of her buildings. The argument is mainly based on pictures, especially on those from the 19th century, when Laško became an important touristic and traffical centre of Spodnje Posavinje.

Vedutna podoba vsakega naselja je sinteza geografskih razmer in zgodovinskih posledic, ki so se skozi stoletja vlegale, spletene v tesno mrežo sovisnosti, na naravno dano ozemlje ter mu v vertikalni časovnega zaporedja izoblikovale strukturo, v katere vidni podobi žive še danes kot elementi njenega specifičnega izraza. Pri tem je učinek njihove vloge v obratnem sorazmerju z njihovo starostjo, saj pomenja čas globino njene podobe, v katero se polagoma pogreza vse, kar ni več življenjsko aktualno, pa naj gre za utilitarno stavbo ali pa za arhitekturo, ki ji njena umetnostnozgodovinska vrednost zagotavlja trajnejšo pomenljivost in vrednoto. Součinek vseh oblikovalnih dejavnikov se torej pretaka skozi naselbinsko strukturo ter ji včasih bolj, drugič manj opazno, zato pa zagotovo, spreminja njeno podobo. Ker pa se pri tem močneje angažira na aktualnejših življenjskih področjih, zatečeno podobo vedno znova izkrivlja, saj po eni strani pušča za seboj sedimente preteklosti, po drugi pa sega v bodočnost, ustvarjajoč predvsem tisto, kar je v svojem času družbeno opravičljivo in življenjsko potrebno ali pa služi vladajoči duhovni orientaciji.

Življenjski razvoj ima torej dva pola, od katerih prvi osvaja vedno nova področja materialne in duhovne kulture, drugi pa vedno močneje zaostaja in le polagoma prekriva sledove pretečenih dob s tem, da jih prireja za sodobnejše potrebe. Ta razvojna divergenca postaja vedno bolj očitna in zato njeno sožitje vedno bolj konfliktno. Medtem ko po eni strani hlastamo za vedno novimi dosežki predvsem tehnične narave, po drugi strani živimo sredi historičnih ostalin,

* Jože Curk, ravnatelj pokrajinskega arhiva Maribor.

ki v obliki tradicionalnih vaških in mestnih naselij še posebno aktivno posegajo v naše vsakdanje življenje. Med dinamičnim napredkom in stagnantnim zastankom je vedno večja razdalja in zato vedno več kompromisov, večinoma na škodo drugega. Tej razvojni logiki se kot večina drugih naselbin tudi Laško ni moglo izogniti, saj se njegova veduta vedno močneje spreminja v škodo podedovane. Ta proces, ki ga je uvedla zgraditev železnice in stopnjeval povojni avtomobilizem, revolucionarno posega v preobrazbo naših urbanih naselij in s tem seveda tudi v spremembo njihovih vedutnih panoram. To pa poraja konflikte, ki so tembolj boleči, ker se mnogokrat dogajajo stihijsko ali pa vsaj premalo kontrolirano. Zato njihove rešitve pogosto usodno posegajo ne samo v vizualno podobo naselbin, ampak tudi v njihovo dokumentarno ohranjenost, pri čemer se opravičujejo z večjo ali manjšo ekonomsko upravičenostjo in projekantsko aktualnostjo. Ti konflikti so najmočnejši v regionalnih in industrijskih središčih, ne manjka pa jih tudi v bolj zatišnih aglomeracijah. Naselbinske vedute, ki jih je komaj načel klasicizem in le deloma spremenila doba historičnih slogov in secesije, so se začele močneje spreminjati pod vplivi moderne dobe, ki nastopa z novimi merili, sredstvi in potrebami.

Iz tega se poraja aktualna kulturna naloga našega časa, kako ohraniti slikovite, miljejsko podčrtane vedute, ki so posebno pri manjših naselbinah še posebno zanimivi dokumenti naše minule urbane kulture. Relativnost doživljanja je seveda vezana na generacije, torej na vedno nova vrednostna merila, saj je vidno doživetje starih mestnih jeder samo še manjši del doživljanja sodobnih mestnih vcčut. Zato je pri večjih mestih vedno samo delno, pri manjših pa popolno, ker lahko njihovo podobo zajame naenkrat in v celoti. Vedute — v takih primerih v klasičnem pomenu besede — nam pokažejo urbano celoto v mozaiku vseh njenih sestavnih delov kot podobo, katere osnovni ton je istoveten z »značajem«
naselbine. Pri takih vedutah je naravni okvir zelo važen ter narašča v obratnem sorazmerju z velikostjo naselbine. Kolikor manjše je namreč naselje, toliko več naravnega okvira zahteva, da ga lahko celovito doživimo, ne da bi pri tem preseгли meje njegovega splošnega vtisa. Pri vaških naselbinah je vtis naravnega okvira celo prevladujoč, zato so njihove vedute bolj občutljive za urbane in gradbene posege, saj v njihovih merilih še pogosto žive prvinska občutja za naravno danost prostora. V teh merilih se navadno skriva obilica pridobljenih urbanističnih izkušenj, ki nas pogosto navdušujejo prav s svojim naravnim občutkom za mere in prostor.

Seveda v človeškem razvoju ni predaha, kot ga tudi ni v spremembah njegovega okolja v smislu nastajanja in izpopolnjevanja kulturne pokrajine. Z njenim razvojem se namreč stopnjuje njena absorpcijska zmogljivost, tako da lahko brez škode prenese vedno več gradbenih posegov človeških rok, če so le ti pravilno oblikovani, dobro locirani in funkcionalno prilagojeni naravni danosti pokrajinskega okolja. Seveda ima razvijanje kulturne pokrajine svoje boleče prehode, ki so pogojeni v neizravnosti napredka, katerega posledic pa ne moremo abstrahirati, ampak jih kvečjemu lahko korigiramo in priredimo tako, da bodo prehodi v višje oblike kulturne pokrajine čimbolj prilagojeni in razvojno logični.

Smisel za estetske vrednote naselbinskih vedut se je zbudil z razvojem pejzaža že v 15. stoletju, svoja viška pa je dosegel v 17. in 19. stoletju. V prvem je prevladoval več ali manj znanstveno opredeljen topografsko dokumentaren značaj, ki je neredko rabil kartografskim in strateško vojaškim namenom, drugi je bil nasprotno predvsem romantično zagledan v naravo in njene skrivnostne sile, obenem pa tudi obseden od neugnanega raziskovanja tako naravnih zakonov, ki gibljejo svet, kot zakonov družbene rasti, ki gibljejo človeštvo. Pojav mno-

žičnega vedutizma je bil gotovo tudi posledica razvijajočega se potovalništva, ki se ni zadovoljilo več samo s spoznavanjem tujih dežel in krajev, ampak je želelo svoje vtise tudi posredovati čim širšemu krogu občinstva. Izraz teh želja so mnogi albumi z vedutami domačih in tujih krajev, imenovani suite. Popularizacijskemu prizadevanju s turističnimi, zdraviliškimi in gostinskimi prizvoki so pomagale tudi nove grafične tehnike, ki so omogočile veliko število odtisov in s tem rentabilnost grafičnih in tiskarskih podjetij (litografije, jeklorezi, lesorezi).

Za slovenskoštajerske kraje je bilo nedvomno najpomembnejše središče tako usmerjenega vedutizma Gradec. Predvsem je bilo tu precej grafičnih delavnic, ki so bile sposobne razviti razne grafične tehnike, bilo je dovolj šolanih risarjev in grafikov in končno tudi dovolj denarno močnih in spretnih založnikov, ki so omogočili izdaje pogosto zelo zajetnih vedutnih albumov. S sredino 19. stoletja je prišla še ena spodbuda, ki je zelo poživila vedutizem. To je bila graditev železnic in s tem povečana možnost cenenega potovanja za širše, predvsem meščanske družbene sloje. Vedute kot ilustracije mnogih železniških vodnikov, ki odkrivajo in poetično opisujejo pravkar odprte pokrajinske predele in podajajo nove poglede na sicer znane kraje, pa so obenem tudi zadnji vzpon vedutizma. V okviru grafičnih delavnic se je rojevala nova tehnika reprodukcije, ki je otrok industrijskega časa — fotografija. Prav zaradi te iznajdbe je po letu 1880 vedutizem skoraj popolnoma zamrl.

V umetnostno slogovnem pogledu sta bila v vedutah 19. stoletja prisotna predvsem dva načina upodobitve. Prvi je romantičen, historično občuten in domoznanstveno stremi po poglobljenem spoznavanju lastne dežele, ki jo v narodnostnem smislu domovinsko dojema, drugi pa je realističen in hoče dati predvsem zvesto informacijo o krajih v smislu krajepisnega leksikona, prospekta ali turističnega informatorja. Obstajala pa je tudi vmesna smer, ki je bila romantično vplivana, a se je odpovedovala čustveno stopnjevanemu prikazovanju. Ta je razvila način, ki se je zadovoljeval z igrivim risarstvom, ostajal pa zvest deskripciji vidnega. Za vse vedute katerekoli smeri in tehnike pa je značilno, da je bila njihova barvna obravnava vedno podrejena risarskemu, tehnično-reprodukcijskemu mediju, ki ga je le barvno dopolnjevala.

Podoba vsake naselbine je produkt njenega specifičnega zgodovinskega razvoja, zato je vedno avtentična in enkratna. Če jo hočemo razumeti v njeni pojavnosti, moramo vsaj površno spoznati urbani razvoj kraja, ki ga predstavlja. Urbane vrednote Laškega leže gotovo bolj v njegovi pokrajinski Jegi kot v arhitektonski vsebini. Mesto je razporejeno po terenu, ki se stopničasto dviga od rečnega nivoja Savinje do skalnega grebena Tabora ter ustvarja specifično uglašeno veduto, ki ji talni režim mestnega prostora nudi kompozicijsko ogrodje, arhitektura pa ji daje vsebino. V soglasju teh dveh elementov, ki sta se v stoletnem sožitju pokrajine in človeka neprenehno usklajevala, leži glavna vrednost in mikavnost Laškega ter ga usposablja za pomembno turistično in zaradi toplic tudi rekreativno središče spodnjega Posavinja. Sozvočje terasastega terena in arhitekture je pri Laškem zgledno, saj je uglašeno do panoramske popolnosti, ki jo vodna ploskev Savinje in gričasta kuliserija Huma spreminja v nekaj oder, na katerem je potekala zgodovinska usoda mesta.

Laško je bilo vedno deželno knežja last. Njegov prvi znani lastnik je bil Bernard Spanheimski, ki so mu leta 1148 sledili Traungavi, leta 1192 Babenberžani, leta 1260 Přemysli in leta 1276 Habsburžani, ki so ga leta 1279 dali v najem Vovbrškim, leta 1336 pa Celjanom. Tu je bil sedež velikega urada in zbirališče naravnih dajatev iz šefonatov Trbovlje, Belovo, Velike Breze in Širje ter Loka. Laško se omenja leta 1182 kot kraj in leta 1227 kot trg. Trg je imel

običajne pravice in privilegije. Letni regalni sejem na Martinovo je obstajal že pred letom 1490, ko ga je cesar Friderik III. ponovno potrdil. Leta 1598 je trg dobil grb in pravico, imeti izvoljenega sodnika, ki ga je moral potrditi le celjski glavar. Trški pomerij je bil že od davna določen in v urbarju iz leta 1621 ponovno potrjen. Ob koncu 18. stoletja je trg štel 114 hiš, od katerih jih je bilo 65 služnih magistratu, 29 župnišču, 8 Weichselberškemu dvoru ali Štoku, 2 celjskim minoritom, 3 Jurkloštru, 5 pa jih je bilo svobodnih (graščina, župnišče, stari in novi špital ter Weichselberški dvor). Trški pranger je stal do leta 1779 poleg občinske hiše na Svinjskem trgu (sedaj Kraigherjevem), a so ga tega leta odstranili. Šola je bila od ustanovitve leta 1774 do 1824 v starem špitalu, nato do leta 1856 v hiši na Velikem ali Glavnem, sedaj Aškerčevem trgu, do leta 1860 v novi hiši poleg župne cerkve in odtlej zopet v starem špitalu. Zidane vislice deželnega sodišča so stale do leta 1829 v Debru na desnem bregu Savinje, kjer vodi cesta pod železnico k Ločnikovi kmetiji, lesene trške vislice pa so stale nasproti, na levem bregu Savinje, v Jagočah, kjer se je še ohranilo ledinsko ime Za gavgami.

Laško je kot sedež sklenjenega gospostva delovalo vedno tudi kot njegov kulturni center ter dobilo v teku stoletij zgradbe, ki so to njegovo funkcijo vidno prezentirale, predvsem grad in cerkev kot sedeža deželne in cerkvene gosposke, ki sta po pomenu presejali lokalna trška merila. Pod gradom in ob cerkvi se je razvilo trško naselje na križišču cest, ki so vodile proti Celju, Zidanemu mostu, Planini in Šentjurju. Izoblika terena in zgodnji nastanek sta povzročila neregularno sestavo njenih osnovnih urbanističnih elementov ter nepopolno razvitost njene trške parcelacije. Trške hiše so se nizale okoli trgov, ki so jih povezovale kratke ulice, ter izoblikovale nepravilen, toda slikovit raster trških komunikacij, ki zanimivo dokumentirajo življenjske razmere, ki so skozi stoletja vladale ob spodnjem toku Savinje. Od mestnih trgov in ulic je znanih še nekaj starih imen: Veliki ali Glavni trg pred župno cerkvijo (sedaj Aškerčev), Pri mesnicah (tu so do leta 1840 stale mesnice, nato Ecce homo znamenje, sedaj Orožnov), Svinjski trg (tu je stala občinska hiša s prangerjem, »kmečki« špital in do leta 1840 Ecce homo znamenje, sedaj Kraigherjev), Gorica (vzpetina nad Velikim trgom), Tabor, Na pesku, Na vrtilih (prostor vzhodno Svinjskega trga), Polje (parcele ob cesti, ki je vodila od Na vrtilih do Na pošti in dalje proti Mariji Gradcu), Breg (hiše pri mostišču), Pungert (majhen trg pred hišama št. 83 in 84 z vrtovi), Za Humom (severozahodno vzhodje Huma) itd.

Trg je bil sicer utrjen, vendar so ga Turki opustošili leta 1487, ko so požgali Svetino, uporni kmetje pa leta 1635. Močno so ga prizadevale tudi poplave leta 1672, 1684, 1789 in 1824 ter požari leta 1682, večkrat v 18. stoletju in zlasti 28. aprila 1840, ko je pogorela cerkev in 54 večinoma še s škodlami kritih hiš. Zaradi teh nesreč se je naselbina sorazmerno počasi razvijala. Šele otvoritev železnice leta 1849, nastanek industrije (premog najden leta 1791) in razcvet zdraviliškega turizma (1852—1854 prvo zajetje toplic) so pospešili razvoj Laškega, ki je leta 1927 postalo mesto.

Pomen Laškega v preteklih stoletjih najbolje dokumentirajo nekateri objekti, ki oblikujejo osnovo njegove mestne vedute. Če hočemo razumeti specifičnosti te vedute, moramo vsaj na kratko spoznati gradbeno zgodovino njegovih najpomembnejših kulturnih spomenikov. Med temi spomeniki prednjači pražupnijska cerkev sv. Martina, ki se prvič omenja posredno leta 1257, neposredno pa leta 1269 skupaj z župnikom Leopoldom. Jedro sedanje stavbe je iz četrtilne 13. stoletja ter sorodno kartuzijanski cerkvi v Jurkloštru. Cerkev je imela 3 beneficije, katerih najstarejši je bil ustanovljen pri Marijinem oltarju sredi cerkve leta 1357, ostala dva pa sta nastala v začetku 16. stoletja, nato

5 bratovščin iz let?, 1670, 1701, 1721 in 1735 ter vrsto ustanov iz 18. in 19. stoletja. Cerkveni patron je bil patriarh, dokler ni dal patronata leta 1399 Celjanom, za katerimi ga je prevzel deželni knez. Leta 1545 je pražupnija imela 14 podružnic in 2 kaplaniji, leta 1621 pa celo 15 podružnic. Najstarejši del sedanje cerkve sta glavna ladja in zvonik, ki je imel proti vzhodu morda še kvadraten ali apsidalen podaljsek. Ladja je bila ravno krita. Njena prvotna višina je jasno določljiva. Na severu ni imela oken, pač pa 3 na južni strani, vendar kaže ta stena drugačno graditev kot severna ter je morala biti po sredini 13. stoletja prezidana, na kar bi kazalo ožje, rahlo zašiljeno zahodno okno. V 14. stoletju so postopoma prizidali stranski ladji, od katerih je bila severna ravno krita in se je ravno končevala, nekoliko krajša južna pa je bila križno rebrasto obokana in se je $\frac{5}{8}$ končevala. Ob tem so dvignili in zopet ravno stropali srednjo ladjo, tako da se je ohranila njena bazilikalna koncepcija s 3 ločenimi strehami. Pevska empora je iz 2. polovice ali konca 14. stoletja. Presbiterij je nastal v 2. četrtini 15. stoletja ter hrani celjski grb. Okoli leta 1500 so dvignili in mrežasto obokali glavno ladjo, križno obokali severno ladjo ter prizidali ali vsaj prezidali zakristijo na mestu, kjer so vidni sledovi dveh starejših graditev. Baročni kapeli sta prizidka iz let 1721 in 1737, stopnišče vzhodno od južne ladje je verjetno že iz 19. stoletja, nova zakristija in veža z oratorijem pa sta prizidka iz let 1935—1937. Cerkev je leta 1840 pogorela, nakar so jo do leta 1842 obnovili. Ob tem je dobila novo ostrežje v poznogotski obliki, ki pokriva vse 3 ladje z dvokapno streho. Dela je opravil domači gradbenik Janez della Mea. Med leti 1930—1935 so mislili cerkev podreti ali popolnoma prezidati in opremiti z 2 stolpoma. Končno so se iz teh načrtov rodile predelave v letih 1935—1937, ki pa cerkvi po dokumentarni plati niso koristile. Cerkev je do leta 1826 obdajalo pokopališče. Desno od njegovega vhoda sta bila vzdana kamnita mernika iz leta 1445. Pokopališko obzidje so podrli med leti 1842—1859 ter uredili sedanji trg. Južno od cerkve je stala krstna kapela Janeza Krstnika s kripto, ki se omenja že leta 1445, a je bila podrta leta 1839. Bila je okrogel romanski karner z apsidno na vzhodu. Na pokopališču je stala tudi kapela roženvenške bratovščine iz let 1701—1719, ki so jo podrli leta 1826.

Najstarejši del župnišča je njegov vzhodni, nižji trakt, ki hrani portal iz 15. stoletja. V 1. polovici 16. stoletja so prizidali severni, nekoliko višji, in zahodni, podkleteni trakt, ki imata obadva nekaj oken še iz 16. stoletja. V začetku 17. stoletja so zgradili južni trakt, ki poševno povezuje krajšega vzhodnega in daljšega zahodnega ter obenem premaguje višinsko razliko med njima. Takrat so tudi sicer barokizirali župnišče. Severni portal nosi letnico 1615. Leta 1684 je župnišče pogorelo. Zadnjo večjo predelavo je doživelo v letih 1826—1828, ko so obokali veliko klet, zgradili arkadne hodnike, ga prekrili z opečno streho in povezali z zidanim hodnikom s cerkvijo ter obnovili njegovo zunanjsčino in notranjsčino. Obnavljali pa so ga tudi še v letih 1847, 1886 in 1936.

Mežnarija, ki je stala na trgu na jugovzhodnem vogalu pokopališča, je bila zgrajena v letih 1730—1740, podrli pa so jo leta 1840. Stara kaplanija je leta 1839 dobila zidano nadstropje. Šola v njej se omenja med leti 1578 in 1774. Vanjo sta vzdana rimski relief in nagrobnik J. K. Valvasorja iz leta 1581.

Kaplanija kapele Janeza Krstnika, ki se omenja leta 1445, je stala do začetka 19. stoletja na trgu na prostoru hiš števil. 19 in 20. Na trgu stoji tudi Marijino znamenje iz leta 1735, ki je do leta 1779 stalo v Mariji Gradcu pod cerkvijo.

Klasicistično znamenje Ecce homo iz začetka 19. stoletja je stalo do leta 1840 na Kraigherjevem, sedaj pa stoji na Orožnovem trgu.

Južno od Laškega stoji ob cesti na Marija Gradec Anina kapela iz leta 1717, mimo katere so vodile pasijonske procesije, spremljane z igrami, k tamkajšnji Marijini cerkvi.

Stari grad ali Tabor je nastal v 12. ali 13. stoletju ter je bil že zelo zgodaj sedež deželnega sodišča. Prvič se omenja leta 1265. V začetku 16. stoletja je bil že močno zanemarjen, a so ga med leti 1529—1534 obnovili in prepustili tržanom kot tabor, po čemer je dobil tudi svoje sedanje ime. Leta 1681 je bil še ohranjen, leta 1805 pa že v razvalinah. Takrat je prešel v tržanske roke ter bil pred zadnjo vojno v lasti družine Herman. Sredi 19. stoletja je bila na oken-skem okviru jugozahodnega stolpa še ohranjena letnica 1532 in začetnici takratnega trškega sodnika Erazma Sticha. Grajske razvaline so obnavljali v letih 1880, 1952 in pred nekaj leti, ko so pokrili edini še ohranjeni grajski stolp.

Novi grad, ki se prvič omenja v letih 1328 in 1338, je stal na glavnem trgu na mestu hiš števil. 1—5. Pogorel je v začetku 15. stoletja nakar je bil od grofov Celjskih porušen. Na njegovem mestu so na začetku 16. stoletja postavili novo poslopje, v katero so pred letom 1524 prenesli sedež gosposčine. Ko je to poslopje pred letom 1582 pogorelo, so na pogorišču zrastle gospodarska poslopja (hlevi) in se je razrastel vrt, ki se omenja leta 1621 in 1625. Valvasorji so po požaru kupili v sosesčini drugo hišo in vanjo prenesli gosposčinsko upravo. Ta uradna hiša ali Amtshaus je postala leta 1586 svobodna. Svojemu namenu je rabila do leta 1678, nakar je v 18. stoletju izgubila svojo svobodnost in prešla v meščanske roke.

Sedanjo graščino je zgradil Janez Vajkard Vetter von der Lilie v letih 1675—1678 na mestu 4 trških hiš. Graščina je imela ob fasadi stolpiča, ob vzhodnem dvoriščnem traktu pa večji stolp z visoko čebulasto streho in kapelo. Po požaru leta 1840 (stavba je bila po zaslugi učitelja Antona Flisa samo poškodovana) so poslopje do leta 1845 na novo prekrili, odstranili oba vogalna stolpiča in znižali streho velikega stolpa. V stavbi so bili najprej uradi laške gosposčine, po letu 1848 sodišče, zemljiška knjiga in notariat, po letu 1924 sresko načelstvo, sedaj pa je v stavbi občina. Izpod velikega stolpa je vodil do zadnje vojne vhod v okrajne zapore, ki so bili leta 1944 ob bombardiranju uničeni. Markantno poslopje je bilo zadnjič obnovljeno leta 1953. Zahodno stran dvorišča zapira nadstropen arkadni hodnik, severno lepo proporcionirana fasada, vzhodno pa pokrito dvoravno stopnišče. V vzhodnem traktu domuje muzejska zbirka, ki jo je leta 1907 ustanovil domačin Karel Valentinič.

Štok ali Weichselberški dvor leži na vzpetini severno od župne cerkve in spada med najstarejše ohranjene stavbe Laškega. Na njegovem mestu je že sredi 15. stoletja stala hiša, ki je bila v posesti celjskega uradnika Nikolaja Behaima. Pred letom 1506 jo je kupil gosposčinski upravnik Žiga Weichselberger, ki je na njenem mestu postavil sedanji dvorec. To dokazujejo ohranjeni kamnoseški fragmenti, predvsem oba kamnita kletna portala, ki sta zagotovo iz 1. polovice 16. stoletja. Od graditelja izvira ime dvorca in posesti, medtem ko so ga tržani navadno imenovali Štok, kar pomeni nadstropno zidano stavbo. Lastniki dvorca so se v naslednjih stoletjih mnogo menjavali, dokler ni prišel končno v meščanske roke. Leta 1808 je dvorec dobil klasicistično preobleko. Tedaj mu je bila prizidana kot gospodarsko poslopje sedanja Kislingerjeva hiša z lepim konzolastim portalom (sedaj Aškerčev trg 5). Ta stavba je skupaj z eskarpo grajskega griča sklepala pravokotno dvorišče, ki se je proti Savinji odpiralo v lep park in posestvo, segajoče do višine sedanjih toplic. Dvorec je doživljal večje predelave po letu 1880, ko je bil popolnoma obnovljen, manjše pa na začetku 20. stoletja, leta 1954 in 1959. Vse te predelave so mu samo škodile,

ker so mu pokvarile prvotni videz. Pri dvoru je bila do leta 1848 lastna gospoščina, ki jo je ustanovil že omenjeni Žiga Weichselberger.

Od trških ustanov je zlasti opozoriti na vse tri špitale. Starega je ustanovil Hans Meusenreitter, kancler Friderika II. Celjskega, okoli leta 1430. Leta 1448 se že omenja špitalska lastnina, leta 1483 Marijin špital v Lasci (Laškem). Med leti 1829 in 1859 so ga imeli v posesti gradbeniki Janez della Mea in Matija della Martini, nato pa občina, ki ga je predelala v šolo. Novi špital je ustanovil leta 1560 J. K. Valvasor in ga leta 1581 bogato dotiral. Leta 1817 ga je kupil zvonolivar Janez Steinmetz, ki so mu sledili razni lastniki. Sedaj je v njem hotel »Savinja«. Ohranjeni so še ostanki slopastega arkadnega hodnika, sicer pa je popolnoma predelan. Špitalska Marijina cerkev, ki se prvič omenja leta 1407, je stala med obema špitaloma, torej med hotelom »Savinjo« in osemletko. Bila je severno orientirana gotška stavba z oporniki in 4 visokimi zašiljenimi okni v prezbiteriju. Pred cerkvijo je stal zvonik, ob prezbiteriju zakristija, vhod vanjo pa je bil z zahodne strani. Leta 1688 je njen beneficij prešel k celjskim minoritom, ki so cerkev naslednje leto obnovili. V cerkvi je bil Valvasorjev nagrobnik, ki je sedaj vzdan v kaplanijo, in baročni oltar Marije in Elizabete iz 1. polovice 18. stoletja. Leta 1809 so cerkev zaprli, leta 1818 prodali njen oltar Marijini cerkvi nad Vojnikom, leta 1833 pa so jo podrli. V muzeju shranjeni gradbeni ostanki (8 kosov krogovičja in portala z bogato profilacijo in kamnoseškimi znaki) kažejo na čas nastanka cerkve okoli leta 1430. Tretji, tako imenovani kmečki špital, ki je bil ustanovljen leta 1695, je bil nameščen v hiši na vogalu Svinjskega trga (sedaj Kraigherjevega) in ulice, ki je vodila Na polje. Špital je leta 1840 pogorel, nakar je bil ukinjen, hiša pa prezidana za meščanske potrebe.

Občinska hiša na nekdanjem Svinjskem trgu (sedaj Kraigherjev št. 3) je danes nezanimiva, pač pa je trg (in ulica) s svojo nepravilno sestavo poslopij vreden ohranitve.

Od meščanskih in trških hiš je zlasti omeniti:

hišo št. 141 (sedaj Kidričeva 7) z bogatim portalom in emblemom zdravništva — lekarništva v temeniku (knjiga z vago in 2 posodama);

hišo št. 47 (sedaj Orožnov trg 2), imenovano Herlahova, z vzdanim antičnim reliefom Meduzine glave, bidermajerskim kamnitim portalom, vzdano gotško konzolo v obliki bradatega moža in spominsko ploščo, ki jo je Planinska zveza Slovenije vzdala v čast geografa Frana Orožna (1853—1912), prvega predsednika Slovenskega planinskega društva;

hišo št. 185 v Prečni ulici nasproti osemletke, ki hrani podobno gotško konzolo v podobi preproste človeške glave. Obe konzoli sta najverjetneje iz stare špitalske cerkve in torej iz 1. polovice 15. stoletja;

hišo štev. 232 odlikuje konzolast portal z letnico 1807 in balkon z železno ograjo.

V mestu je še več kamnoseških izdelkov, posebno portalov pravokotne, konzolaste in polkrožne oblike, ki so jih izdelale lokalne kamnoseške delavnice v 1. polovici in sredini 19. stoletja ter so vredni ohranitve.

Na Glavnem trgu (sedaj Aškerčev trg 9) je v rojstno hišo znamenitega zgodovinarja msgr. Ignacija Orožna (1819—1900) vzdana spominska plošča, ki mu jo je leta 1953 posvetilo Zgodovinsko društvo Celje. Spomenik NOB je leta 1951 zasnovala Plečnikova učenka ing. arh. Marjeta Pirkmajerjeva. Verzi na njem so od dr. Alojzija Gradnika.

Razvoj mestne podobe in njeno spreminjanje se da najbolje zasledovati po njenih upodobitvah, ki jih nobeden verbalni opis ne more nadomestiti. Seveda je slikovnega gradiva izpred 19. stoletja malo, in še to je pogosto topo-

grafska nezanesljivo. V 19. stoletju to nezanesljivost nadomesti številčnost, ki omogoča komparativno metodo preučevanja razpoložljivega slikovnega gradiva in s tem doseganje preciznejših rezultatov. To velja tudi za naš primer, čeprav je treba takoj ugotoviti, da je bil razvoj Laškega tako skromen, da postanejo njegove vedute v 19. stoletju skoraj stereotipne. Starejših vedut Laškega je malo. Če izvzamemo Klobučaričevo risbo iz okoli leta 1604 in Gajšnikove risbe cerkvenih stavb iz leta 1747, nam ostane samo Vischerjev bakrorez iz okoli leta 1680, ki nam kaže pogled na trg z zahodne strani.

V 19. stoletju se je število vedut močno povečalo, saj jih med leti 1832 in 1885 naštejemo kar 18, pa še gotovo niso vse. K tako povečani vedutni dejavnosti sta največ pripomogli otvoritev železnice Celje—Ljubljana leta 1849 in otvoritev zdravilnih toplic leta 1854. Prav potovalni in turistični interes sta pogojila nastanek večine laških vedut. Izjema so le Ojsterškova kolorirana risba in marijagraška božjepotna podobica iz okoli leta 1850 ter knjižni ilustraciji v Jaukerjevem opisu Štajerske iz leta 1879 in Janischevem leksikonu Štajerske iz leta 1885. Vse vedute so skoraj praviloma posnete z desnega brega Savinje in nam kažejo pogled na mesto z zahodne ali redkeje tudi jugozahodne (Ojsterškova kolorirana risba, Burgerjeva suita in marijagraška podobica) strani. Izbiira tega pogleda na mesto je skoraj logična, saj se nam ravno s te strani Laško pokaže v svoji najbolj markantni pojavi, ki jo sklepata kot naravni kulisi slikoviti Tabor in dominantni Hum. Ta podoba se v 19. stoletju ni dosti spreminjala, saj so bile vse tiste stavbe, ki to veduto oblikujejo, arhitektonsko sklenjene že najkasneje do sredine 18. stoletja. Močnejše je na njeno spremembo vplival le požar v aprilu 1840, po katerem je graščina izgubila vogalna stolpiča, župni cerkvi so povišali zvonik in niso obnovili petih stavb, ki so stale pod cerkvijo ob potoku. Večina meščanske arhitekture je nakazana pavšalno in se izživi predvsem v partiji streh in gospodarskih poslopij, ki leže na obrobju trške aglomeracije. Na desnem bregu Savinje je pri vedutah izpred sredine stoletja navadno prikazana večja kmetija, po sredini pa obvezno železnica s kolodvorom in včasih tudi zametki topliškega zdravilišča s parkom. Na Savinji, ki jo prečka lesen most, se pogosto pojavljajo splavi, včasih tudi čolni.

Upodobitev Laškega je precej, vendar za nas ne prihajajo v poštev pejsaži, ki jim je mestna veduta samo motiv za umetnostno ustvaritev, ampak le prave vedute, ki imajo dokumentarni namen in jim je umetnostna izpovednost le drugotnega pomena. Take vedute so:

— Janez Clobucearich: risba, 1601—1605. Pogled na trg z zahoda.

— G. M. Vischer: *Topographia Ducatus Styriae*, bakrorez, avtorji neznani. Gradec 1681. Pogled na trg je z zahoda. Risba po tem bakrorezu je iz okoli leta 1690.

— Janez Krstnik Gayschnig: *Compendiosa totius archiparochiae tyberien-sis topographia*: risbe cerkvenih stavb v trgu. Laško 1747.

— Stara Kaiserjeva suita: litografija z iglo, risar Wachtl, litograf Folwarczni, tisk in založba J. F. Kaiser, Gradec 1832. Pogled na trg z zahoda.

— Kolorirana risba: avtor neznan, čas nastanka pred 1846. Pogled na trg z zahoda.

— Župna kronika: akvarelirana risba, avtor Josip Ojsteršek, čas nastanka okoli 1957. Pogled na trg z jugozahoda. V župni kroniki je tudi akvarelirana risba Glavnega trga od istega avtorja in iz istega časa.

— Anton Karinger: verjetno, oljna slika, čas nastanka po 1850. Pogled na trg z zahoda.

— Burgerjeva suita: jeklorez, risal Karl Reichert, rezal C. Adlerjev artistski zavod v Hamburgu, tisk in založba Anton Burger, Gradec 1856. Pogled na trg z jugozahoda.

— Familienbuch des österreichischen Lloyd, I. Band: jeklorez, risar Fiedler, rezec neznan, tisk in založba Umetnostni zavod avstrijskega Lloyda, Trst 1854. Pogled na trg z zahoda.

— Di Staatsbahn von Wien bis Triest: jeklorez, risal Fiedler, rezec neznan, tisk in založba Umetnostni zavod avstrijskega Lloyda, Trst 1856. Pogled na trg z zahoda.

— J. Passini: Ansichten aus den Heilbädern Steiermarks mit erklärendem Texte von F. Mitterbacher. Litografija, avtorji neznani, Gradec 1855. Pogled na trg z zahoda.

— J. B. Asseretto: litografija, risar, litograf in založnik J. B. Asseretto, tisk A. Leykam nasl., Gradec 1857. Pogled na trg z zahoda.

— Neznani avtor: gvaš, okoli 1800. Pogled na trg z zahoda.

— Neznani avtor: akvarel, okoli 1855. Pogled na trg z juga.

— Neznani avtor: olje-platno, okoli 1860. Pogled na trg z zahoda.

— Reichertova suita: litografija s tonskim tiskom, avtor in založnik Karl Reichert, tisk A. Leykam nasl., Gradec 1864—1866. Pogled na trg z zahoda.

— Božjepotna podoba Marije Gradec, bakrorez, avtorji neznani, čas nastanka sredina 19. stoletja. Trg je viden v ozadju.

— Prospekt za Rimske Toplice: jeklorez, avtor neznan, tisk in založba C. Adlerjev artistski zavod v Hamburgu, okoli 1865. Pogled na trg z zahoda.

— Leykamova suita: litografija s kredo, avtor Karl Reichert tisk in založba A. Leykam nasl., Gradec 1866. Pogled na trg z zahoda.

— Die Länder Österreich-Ungarns in Wort und Bild, IV. Band: Karl Jauker: Herzogthum Steiermark: lesorez po fotografiji, avtor ksilografski zavod Edvard Ade, založba Karl Grässer, Dunaj 1879. Pogled na trg z zahoda.

— J. A. Janisch: Topographisch-statistisches Lexicon von Steiermark: litografija s tonskim tiskom, risar in litograf Karl Reichert, tisk Leykam-Josefsthal, Gradec 1878—1885. Pogled na trg z zahoda.

Z razširitvijo fotografije po letu 1880 so bile vedutarstvu spodrezane korenine, čeprav se je reproduktivna grafika uporabljala v ilustrativne namene še prav do začetka našega stoletja. Nato je zamrla. Ostale so le stare vedute, orumeneli listi, ki nam ohranjajo nekdanjo podobo naših trgov in mest, ko je bila še skladna in pokrajinsko ubrana ter zato lepa, kot to prepričljivo dokazujejo tudi stare panorame Laškega.

LITERATURA

— Fritz Popelka: Die Landesaufnahme Innerösterreichs von Johannes Clobuciarich 1601—1605, Gradec 1924.

— G. M. Vischer: Topographia Ducatus Styriae, Gradec 1681 in po 1700.

— Jože Curk: Vedute štajerskih trgov in mest. ČZN NV V, Maribor 1969, p. 313—330.

— Jože Curk: Topografsko gradivo IX. Občina Laško, Celje 1967, p. 13—35 z navdvo važnejših virov in literature.

— Jože Curk: O urbanistično gradbenih zasnovah trgov in mest v Posavlinju, Obsotelju in Posavju, CZ 1962, p. 225—254.

— Jože Curk: Topografski zapiski iz leta 1960.

— Miloš Rybář: Pripombe k Curkovemu topografskemu gradivu za občino Laško. Celjski zbornik 1969—1970. p. 355—370.

— Jože Curk: Konservatorska problematika Laškega. Celjski zbornik 1964. p. 129—132.

Milena Moškon: Upodobitve naselij stavb s celjskega področja. Katalog zbirke v celjskem muzeju. Celjski zbornik 1968 p. 235—254 in Celjski zbornik 1975—76 p. 439—447.

DAS STADTBILD VON LAŠKO

Zusammenfassung

Der Sinn für die ästhetischen Werte der Siedlungsveduten entstand mit der Entwicklung der Landschaftsmalerei im 15. Jahrhundert, seinen Gipfel erreichte er aber erst im 17. und 19. Jahrhundert. Für unsere Orte war der wichtigste Zentrum der Vedutenmalerei Graz, wo es genug Ateliers, Künstler und Verleger gab. Die Vedutenmalerei blühte bis ca. 1880, als sie von der neuentdeckten und viel hitigeren Photographie verdrängt wurde.

Das Bild vom jeden Ort ist ein Produkt dessen spezifischen historischen Entwicklung, darum ist es immer autentlich und einmalig. Wenn wir sein Bild verstehen wollen, dann müssen wir mindestens oberflächlich etwas über die urbane Entwicklung des Ortes und die Baugeschichte seiner bedeutendsten Architektur wissen.

Laško erstmals im Jahr 1182 als Ort und 1227 als Markt erwähnt, entwickelte sich langsam bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts, dann aber viel intensiver wegen der Eisenbahn, der entstehenden Industrie und der Eröffnung des Thermalbades. Der Markt bekam im Jahr 1927 die Stadtrechte und wurde nach dem Krieg wichtiges Zentrum des unteren Sanntales. Von den Gebäuden, die das Stadtbild bestimmen, sei besonders die Stadtpfarrkirche erwähnt, die im Grund aus der 1. Hälfte des 13. Jahrhunderts ist, obwohl sie jetzt einen gotischen und barocken Gesicht zeigt. Der markante Pfarrhof reicht bis ins 15. Jahrhundert zurück. Die Mariensäule auf dem Platz ist aus dem Jahr 1735. Ober der Stadt sehen wir die Ruinen der alten Burg aus dem 12. Jahrhundert, in jetziger Form allerdings erst aus der 1. Hälfte des 16. Jahrhunderts. In der Stadt befindet sich der grosse Bau der Stadtburg aus den Jahren 1675—1678, der jetzt das Gemeindeamt und die lokale Muscumssammlung beherbergt. Nördlich der Kirche steht der Weichselbergerhof, der im Kerne aus dem Anfang des 16. Jahrhunderts ist, aber jetzt vollkommen umgebaut. Von den ehemaligen Spitalhäusern ist das ältere aus ca 1430 in eine Schule, das jüngere aus ca 1560 in Hotel »Savinja« umgewandelt. In der Stadt sind noch einige Häuser mit den Fassaden aus der 1. Hälfte des 19. Jahrhunderts zu erwähnen.

Von den bekannten 22 Veduten sind 18 aus den Jahren 1832—1885. Die meisten zeigen das Stadtbild von der Westseite. Obwohl sie einigermaßen eintönig wirken, zeigen sie doch ein harmonisches, in die Umgebung einkomponiertes Bild der einstigen Panorama von Laško.

UPIRANJE PODLOŽNIKOV GOSPOŠČINE JURKLOŠTER PROTI PREVEDBI TLAKE V DRUGE DAJATVE V LETIH 1783—1795

Jože Maček*

UDK

MAČEK Jože: Upiranje podložnikov gosposčine Jurklošter proti prevedbi tlake v druge dajatve v letih 1783—1795. (*Widersetzlichkeit der Untertanen der Studienfondsherrschaft Jurklošter [Gayrach] gegen die Robotabolition in den Jahren 1783—1795.*) Časopis za zgodovino in narodopisje Maribor, 47=12(1976)2, str. 344—357. Izvirnik v sloven., povzete v nemšč., izvleček v sloven. in angl.

V razpravi je opisano upiranje jurklošterških podložnikov proti prevedbi tlake v druge dajatve v letih 1783—1795. Na podlagi cesarjevega reskripta 10. februarja 1783 je notranjeavstrijska abolicijska komisija še v istem letu začela pogajanja z omenjenimi podložniki, kljub temu pa so v večini primerov odklanjali tako opravljanje tlake kot njeno relucijo. Kolkor so jo sploh ponudili, ni bila v nobenem sorazmerju z resnično vrednostjo tlake. 1785 so podložniki žeeli vzeti tlako v zakup za zelo skromno vsoto, kar pa za gosposčino ni bilo sprejemljivo. Pogajanja v tem letu so privedla do zaostritve razmerja med podložniki in gosposčino. Z obojestranskim kompromisom je bila sklenjena l. 1787 z delom podložnikov abolicijska pogodba. l. 1794 pa še z drugim delom. Podložniki so dosegli evaluacijo tlake le v denarju, in ne v žitu, kot je bilo sicer predpisano. S tem pa so uveljavili svojo bistveno zahtevo, ker je zaradi razvrnotenja denarja v naslednjih desetletjih postala robotnina manj pomembna dajatev. Gosposčina je v soglasju z oblastmi pristala na tako abolicijo le zato, da bi se izognila stalnim sporom s podložniki.

UDC

MAČEK Jože: The Resistance of Domain Jurklošter Bondsmen against the Transfer of Labour Service into the Others Payment in 1783—1795. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 47=12(1976)2, p. 344—357.

Orig. in Slovene, summary in Germ., synopsis in Slovene and Engl.

In the paper the description of Jurklošter bondsmen resistance is given. They resisted to transfer the compulsory service into some other payments in the period from 1783 to 1795. On the base of the Emperor decret from 10. II. 1783 the Inner Austrian abolition commission just in that year entered into negotiations with under mentioned bondsmen, but majority of them refused the labour service and the compensation of it as well. The compensation as much as they offered it at all was not in any proportion with the really worth of labour service. In 1785 the bondsmen wanted to rent the labour service for a moderate sum, but that for the domain did not be acceptable. In that year the negotiations between domain and bondsmen come to crisis. With the both side compromise in the 1787 the contract of abolition with the part of bondsmen was folded. With other part of them it had been done in 1794. The bondsmen attained that they paid the labour service in cash and not with corn what before was regulated. With that they brought their essential claims forward, and because of devaluation in the following decades that payments became unimportant tax. The domain with agreement of government accepted that solution because of avoid constant conflicts with bondsmen.

* Dr. sc. agron., dr. sc. oecón, Jože Maček, redni profesor biotehniške fakultete v Ljubljani.

Gospoščina Jurklošter je nastala z ustanovitvijo kartuzijanskega samostana l. 1173. V obdobju reformacije je kartuzija propadla. L. 1591 je deželni knez predal njeno posest v last jezuitskemu kolegiju v Gradcu. V lasti jezuitov je ostala dobrih 180 let. Ti so ji pridružili z dokupom 1647 posestvo v gradičem v Brezah (Sv. Rupert nad Laškim). Ko je bil l. 1773 jezuitski red razpuščen, je jurkloštrska gospoščina pripadla študijskemu skladu¹ in so njene dohodke uporabljali za vzdrževanje generalnega semenišča v Gradcu.² Medtem ko je bila gospoščina v začetku majhna, se je pozneje z raznimi daritvami in že omenjenim dokupom povečala, tako da je konec 18. stol. veljala na Štajerskem za srednje veliko.³

Od prenehanja kartuzijanskega samostana dalje so gospoščino upravljali razni upravitelji, po l. 1773 pa je bila na izrecno zahtevo dvora dana v zakup.⁴ Tak način upravljanja z absentnimi lastniki je bil posebno primeren za ustvarjanje napetosti med podložniki in gospoščino. Po eni strani so upravniki in zakupniki želeli iz gospoščine oziroma podložnikov iztisniti čimveč, po drugi strani pa so tudi podložniki dobro zaznali slabosti takega upravljanja in so si gotovo poskušali dovoljevati več, kot pa so si mogli podložniki sosednih gospoščin.

V naslednjem želimo najprej prikazati uspešnost pritožbe jurkloštrskih podložnikov proti raznim nepravilnostim, ki si jih je dovolila gospoščina, kar je tesno povezano z osnovno problematiko tega sestavka, namreč njihovim upiranjem proti aboliciji tlake v letih 1783—1795. To upiranje namreč kaže na močno samosvoj položaj jurkloštrskih podložnikov. Kolikor smo doslej mogli ugotoviti, ta vzrok za neposlušnost in nemire podložnikov v pokrajinah Notranje Avstrije v jožefinskem obdobju še ni bil opisan ob nobenem konkretnem primeru,⁵ je pa seveda v sklopu s tedaj že močno razširjeno nevoljo protl opravljanju tlake in s pričakovanji, da bo le-ta ukinjena brez odškodnine.

Prevedba tlake v denarne ali druge naravne dajatve (reluicija, če gre za preklicen, časovno omejen dogovor, abolicija, če gre za nepreklicno in za »večno« sklenjeno pogodbo) v posebnih okoliščinah, ki so jih narekovale predvsem koristi gospoščin,⁶ ni bila posebno redek pojav. Ostala pa je do obdobja Marije Terezije povsem zasebnopravna zadeva. Šele ta vladarica jo je uporabila kot ukrep, ki naj olajša stanje podložnikov. Na nasvet koroškega rojaka, dvornega svetnika Franca Antona viteza von Raaba⁷ je l. 1775 dovolila prevedbo tlake najprej na dveh bivših jezuitskih gospoščinah na Češkem, pozneje tudi na drugih bivših jezuitskih, kameralnih in mestnih posestvih prav tam, čez nekaj let na istovrstnih posestvih tudi na Moravskem.⁸ Na omenjenih veleposestvih so bili s prevedbo doseženi v glavnem dobri rezultati. Zato je cesarica želela, da se s tem poskusi tudi v drugih pokrajinah. V notranjeavstrijskih deželah sta bili za to izbrani bivši jezuitski gospoščini Herbersdorf in Finkenegg na Štajerskem, kjer pa v letih 1779 in 1780 kljub osebnemu prizadevanju v. Raaba niso bili doseženi tako dobri uspehi kot na Češkem.⁹ Podložniki za prevedbo iz različnih razlogov niso bili posebno navdušeni.

¹ Pirchegger, H.: Die Untersteiermark in der Geschichte Ihrer Herrschaften und Gütern, Städte und Märkte. München 1962, 250—251.

² Arhiv dvorne komore na Dunaju (ADK), Rob. Akten, rdeča 27 fo 639.

³ Orožen, J.: Jurkloštrska gospoščina in njeni gozdovi. Gozdarski vestnik 27, 1969, str. 313—314, 28, 1970, str. 181—184.

⁴ ADK, Rob. Akten, rdeča 26, fo 124 ff.

⁵ Grafenauer, B.: Kmečki upori na Slovenskem. Ljubljana 1962, 328—347.

⁶ Posch, F.: Robotstreiks steirischer Bauern zur Zeit Kaiser Josefs II. Blätter für Heimatkunde, 25, 2, 1951, 53—62.

⁷ cf. Mell, A.: Beiträge zur Geschichte des Untertanenwesens in Steiermark. Mittheilungen des hist. Vereins für Steiermark XL, 1892, 184.

⁸ Frauendorfer, v. S.: Ideengeschichte der Agrarwirtschaft und Agrarpolitik im deutschen Sprachgebiet. Bd. 1., Bonn-München-Wien, 1957, 191.

⁹ Grünberg, K.: Die Bauernbefreiung und die Auflösung des gutsherrlich-bäuerlichen Verhältnisses in Böhmen, Mähren und Schlesien. II. Teil, Leipzig 1893, 338—346.

¹⁰ Mell, A.: Die Anfänge der Bauernbefreiung unter Maria Theresia und Joseph II. Forschungen zur Verwaltungsgeschichte der Steiermark, V, 1, Graz 1901, 201—206.

10. februarja 1783 pa je Jožef II. izdal reskript o aboliciji tlake na vseh posestvih, ki so tedaj bila v državni upravi (kameralnih, bivših jezuitskih, cerkvenih, ustanovnih), na vseh posestvih obstoječih cerkvenih ustanov in na vseh posestvih mest in trgov.¹⁰ Na podlagi splošnih načel, ki so bila izdana za izvedbo tega reskripta,¹¹ so v vseh avstrijskih dednih deželah, tako tudi v Notranji Avstriji, ustanovili dvorno komisijo za abolicijo tlake. Komisar je postal upravitelj administracije notranjeavstrijskih državnih posestev v Gradcu gubernijski svetnik Josef Hammer. Cesar je izvedbo abolicije zelo pospeševal, ker mu je ta ukrep za olajšanje položaja podložnikov in izboljšanje gospodarskega položaja državnih posestev bil zelo pri sreju.

Hammer se je lotil abolicije seveda najprej na večjih gosposčinah, ki so spadale pod njegovo upravo. Med njimi je bila tudi jurkloštrska. Toda tu je naletel na velike težave. Jurkloštrski podložniki so namreč še od prej bili v sporih s svojo gosposčino zaradi številnih stvari, zlasti pa zaradi neimenovane dnevne tlake. Pritožili so se na cesarja, ki jim je v marsičem ugodil. Zato so se tudi do predloga komisije za abolicijo tlake obnašali zelo drzno.

Spori, ki jih bomo v naslednjem prikazali in so tesno povezani s kasnejšim odklanjanjem sicer same na sebi koristne abolicije, so se začeli, ko je gosposčina po l. 1773 bila oddana v zakup. Pri rektifikaciji so bili nekateri podložniki obremenjeni z neimenovano dnevno tlako, gosposčina je bila tako rektificirana in je po tem plačevala tudi dominikalno kontribucijo. Toda jezuitski kolegij v Gradcu kot lastnik gosposčine v času rektifikacije teh rektificiranih obveznosti, ki pa so očitno presegle obveznosti iz starih urbarjev, od podložnikov ni terjal. Obravnaval jih je torej blažje, kot bi sledilo po rektifikacijskem urbarju. S prepustitvijo gosposčine v zakup so se razmere spremenile. Zakupnik je seveda zahteval izpolnitev zanj ugodnih določil rektifikacijskega urbarja, čeprav so bila v nasprotju s staro prakso.¹²

Podložniki iz uradov Jurklošter, Laško in Planina so se začeli pritoževati na dvor, kresija v Celju je raziskovala zadevo, gubernij v Gradcu je 15. 4. 1783 poročal na dvor in 2. 6. 1783 je češko-avstrijska dvorna pisarna po cesarjevem nalogu izdala odločbo z naslednjo vsebino.^{13, 14}

Na podlagi dvorne odredbe 7. sept. 1777 se je lahko rektifikacijski urbar štel le za zasebno gosposčinsko napoved (als ein blosses privat Herrschaftsbeskannntnuss), ki je podložnike obvezovala le toliko, kolikor so z njeno vsebino sami soglašali. V primeru, da je želel dominij uveljaviti pravice iz subreparticijskega urbarja, ki so jih podložniki spodbijali, jih je moral dokazati z drugimi pravnimi pripomočki.¹⁵ Tožečim jurkloštrskim podložnikom je morala gosposčina povrniti dolžno nadomestilo salvo regressu za dokazano preveč opravljeno tlako v primerjavi s starimi obveznostmi. Podobno nadomestilo je morala dati tudi za morebitne prevelike zahtevke v denarju, žitu ali malih pravadah. Podložniški odvetnik pa naj bi zahteval od gosposčine, da napravi ustrezne urbarje. Tlako je bilo treba takoj znižati na staro mero, in sicer še pred uvedbo abolicije. Izterjava zaostalih in zares dolžnih obveznosti tlake je morala potekati le po jasnih določilih ustreznega patenta. Prav tako ni bilo nobenemu dominiju do-

¹⁰ Handbuch aller unter der Regierung des Kaisers Joseph II. für die k. k. Erblande ergangenen Verordnungen und Gesetze in einer systematischen Verbindung. Wien, Bd. I, 1780—1783, 62—63.

¹¹ Haus-, Hof- und Staatsarchiv Dunaj, Nachlass Zinzendorf H 148 b, p. 671—675 Allgemeine Grundsätze für die zur Robath Abolition auf Cameral-Ex-Jesuiten-gestlichen-Fundations, und städtischen Gütern angestellte Hof-Commission.

¹² ADK, Robot-Akt, rdeča 26, fo 124 ff, dopis Hammerja na glavno dvorno komisijo za abolicijo tlake od 27. 6. 1784, kjer razlaga, kako je prišlo do odločbe od 2. 6. 1783.

¹³ Ibid., odločba od 2. 6. 1783.

¹⁴ Originalnih pritožb nismo izsledili. Vendar je odgovor nanje dovolj izrpen, da lahko presodimo, v čem so podložniki bili prizadeti.

¹⁵ Cf. Mcil, A.: Beiträge etc. 201.

voljeno siliti njegove podložnike proti njihovi volji k reluciji tlake v denarne dajatve.

Odločitev, da rektifikacijski urbar ni veljavno merilo obveznosti za podložnike, se nam zdi tudi na splošno pomembna, ker so ga v drugih primerih, ko pritožbe podložnikov niso dospele do dvorne pisarne, vendarle nižje oblastne instance smatrale za takšnega.¹⁶ Notranjeavstrijska komisija za abolicijo tlake ga je v naslednjih treh, štirih letih skoraj redno jemala za podlago podložniških obveznosti za tlako. Ta cesarjeva odločitev, t. i. »Gayracher-Spruch«, je izzvala nemajhno presenečenje v dvorni pisarni sami. Bila je toliko pomembna, da jo je dal grof Karl Zinzendorf, predstojnik dvorne računske komore in predstojnik dvorne komisije za abolicijo tlake, na dnevni red sestanka, ki so ga imeli z njim na Dunaju l. 1784 nekateri deželni komisarji, med njimi tudi notranjeavstrijski, da bi na njem preučili ukrepe, ki bi pospešili prevedbo tlake v dndnih deželah.¹⁷ Potemtakem je bilo Jurkloštrčanom v prid, da so bili podložni upravi državnih posestev v Gradcu, ki je morala dvorne uredbe le bolj upoštevati. Zanesljivo je omenjena odločitev jurkloštrskim podložnikom vlila mnogo poguma za nadaljnji boj proti gosposčini. Prav tako pomembna je bila odločitev, da se jih ne sme siliti k prevedbi tlake. Je sicer popolnoma v soglasju z reškriptom 10 febr. istega leta, kjer se za abolicijo zahteva popolna prostovoljnost. Toda to določilo je bilo v bistvu naperjeno proti dominijem, ker je cesar predpostavljal, da se bodo podložniki radi oprijeli tega novega načina dajatve. V jurkloštrskem primeru pa je s takim določilom bila tako rekoč zagotovljena pravica kasnejšega upiranja proti aboliciji, o čemer bomo kasneje razpravljali.

Omenimo naj še druge, manj pomembne pritožbe, ki jim je cesar ugodil.

Odločno je prepovedal zahtevati pri žitu zvrhano mero. To ni bilo še nikoli dovoljeno, zato so morali dediči zakupnika tako neupravičeno odvzete količine činžnega žita brez ovinkov povrniti podložnikom. Nadalje je moral gubernij z okrožnico takoj opozoriti dominije, da je zvrhana mera za žito zloraba, da je na splošno odpravljena, ker je to način za zatiranje podložnikov in vzrok za njihove pritožbe.

Če podložniki niso prišli na tlako, jih je prišel iskat birič. Za to je gosposčina zahtevala plačilo 6 krajcarjev, ki jih je izterjala tudi z izvršbo, kar pa je bilo po patentu prepovedano. Vse take terjatve, kolikor so bile že plačane, je bila gosposčina dolžna povrniti. Guberniju in kresiji pa je bilo naročeno, da neprenehno pazita na duh zakona ter da upoštevata, da tridnevna tlaka zadene le tiste, ki so bili prej dolžni opravljati dnevno ali pa v tednu 4 ali 5 dni tlake. Tiste pa, ki so bili dolžni opraviti manj kot 3 dni tlake tedensko (npr. le 12 ali 15 dni letno), morajo oblasti ščititi, da od njih gosposčine ne bodo zahtevale več.

Glede podložnika Jurija Vogrince, ki je za zaostalo tlako plačal 20 fl, je opozorila dvorna pisarna na natančno izpolnjevanje določil robotnega patenta. Če bo zaostalo tlako opravil, mu je treba navedeni znesek vrniti, razen če bi sam želel, da omenjeno tlako odkupi z denarjem.

Podložnik Jurij Veber je tožil na izdajo kupnega pisma za svojo posest in za popust pri kontribuciji. Cesar je naročil, da se mu mora kupno pismo takoj izstaviti, inšpektor katedralnih posestev pa naj v prihodnje pospeši izdajo takih pisem. Popust pri kontribuciji je bil odbit, ker gosposčina ni terjala več, kot bi smela.

Gosposčina si je očitno prisvajala travnike podložnikov in je zahtevala za njihovo uživanje posebno plačilo. Jurij Cverle je za sporne štiri travnike moral

¹⁶ Posch, F. o. c. 55, 57.

¹⁷ Kot opomba 11) p. 823. Bei der Zusammentretung aufzulösende Fragen über das Hammersche Operatum.

plačati 50 fl. Njegovi pritožbi je bilo ugodeno ter mu je gosposčina morala povrniti omenjeni znesek. Guberniju pa je bilo naročeno, da mora podložnika pri izkoriščanju teh travnikov krepko podpreti in ščititi. Prav tako naj podložnika Matija Rezec in Anton Hrastnik za naprej mirno hasnujeta svoje travnike. Podložniku Janžu Rebezu je morala gosposčina vrniti protipravno odvzet pašnik in mu po predlogu kresije nemudoma povrniti iz tega nastalo škodo.

Gubernij je moral gosposčini prepovedati sešnjo lesa v gozdovih podložnikov brez njihovega soglasja.

Druge točke pritožbe pa so bile po predlogu kresije odbite.

Odločbo dvorne pisarne je gosposčina izpolnila. Vsaj glede neimenovane tlake je to iz listin izrecno razvidno. Ker temeljnega urbarja ni bilo, so podložnikom določili tlako v obsegu, kot je bilo od nekdaj v navadi. Hammer je po nalogu dvorne pisarne moral še raziskati, če morda tudi po starih običajih glede na zadnji robotni patent niso bili preveč obremenjeni. Vendar je dvorna pisarna glede abolicije tlake očitno v enem letu spremenila mnenje, kajti 1. 1784 meni, da jo bodo jurkloštrski podložniki pač morali sprejeti.¹⁸

10. 2. 1783 je bil izdan reskript o aboliciji tlake. Upravnik graške administracije državnih posestev Hammer je že maja istega leta prišel v Jurklošter, kjer je zbranim podložnikom jasno in razločno razložil prednosti in ugodnosti abolicije in relucije tlake. Dosegel pa ni nobenega uspeha. Ker je v preteklem letu (Gradec, 11. 6. 1782) izšel patent, kjer je v 4. odst. pisalo, da podložniki v prihodnje niso dolžni opravljati »Hofdienste«, so bili jurkloštrski podložniki v splošni zablodi (allgemeine Wahn), da so s tem določili že odpravljene vse obveznosti tlake. Z nenavadno silovitostjo (mit auffallendem Ungestüm) so zavračali kakršnokoli razpravo.

Hammer se je moral z neuspehom sprijazniti v upanju, da si bodo podložniki v kratkem premislili. Ker se pa niso, je septembra istega leta naročil tamkajšnjemu zakupniku, da obnovi pogajanja.¹⁹

Razprava med zakupnikom kot predstavnikom gosposčine Jurklošter in dvema bivšima zakupnikoma drugih gosposčin kot pričama ter podložniki uradov jurkloštrske gosposčine je bila od 17. do 20. in od 22. do 25. oktobra.²⁰ Iz te razprave in pogajanj nazorno vidimo, kako odklonilno so se podložniki obnašali do predlagane abolicije.

V uradu Planina je bilo 153 podložnikov. Najvišja tlaka je bila 78 ročnih in 78 enovprežnih dni, najnižja pa 8 ročnih dni, vmes so bile najrazličnejše variante z ročno, enovprežno, dvovprežno tlako in dajatvijo prediva. Od omenjenih 153 podložnikov jih 13 (8,5 %) ni hotelo priti na pogajanja niti na prvi niti na drugi poziv, eden od teh je izjavil, da sploh noče priti. Od vseh je le eden ponudil vsoto 3 fl za 14 ročnih in 8 enovprežnih dni, ki je bila za gosposčino sprejemljiva. Na splošno so ponudili smešno nizke zneske od 2 krajcarjev do 1 fl. Sorazmerno so večji posestniki ponudili manj kot manjši, za 78 dni ročne in 78 dni enovprežne tlake, npr. od 6 do 30 krajcarjev. Jožef Tovornik je za 14 dni ročne in 8 dni dvovprežne tlake ponudil 15 krajcarjev, in še to kot darilo za cesarja (als eine Geschanknuss für den Kaiser). Jožef Kantušer in Jurij Lokovšek sta izjavila, da podložniki niso dolžni tej gosposčini nič in da ne pristaneta ne na tlako ne na prevedbo. Le podložnik Jurij Zdovc je obljubil, da bo opravljal tlako, da pa si zaradi sosedov ne upa ponuditi višjega zneska kot drugi. Tudi podložnik, ki je plačeval preklicno robotnino 3 fl, v novih okoliščinah k

¹⁸ ADK, Rob. Akt. rdeča 26, dopis Hammerju od 7. 6. 1784.

¹⁹ ADK, rd. 27, poroč. Hammerja guberniju od 30. 5. 1785.

²⁰ Ibid. rdeča 27, fo 678-696, Prothocoll über die mit denen Robot Unterthanen der dem Studenten Seminaril zu Gratz gehörigen Herrschaft Gayrach, Gütl Fürkenstein, dann dem Amt Krain den 17, 18, 19, 20, 22, 23, 24, 25 Oktobris 1783 fürgekehrte Roboth-Relucions Behandlungen.

temu ni bil več pripravljen, ponudil je le 17 krajcarjev, torej manj kot $\frac{1}{10}$ prejšnje vsote.

V uradu Laško je bil 101 podložnik. Obveznosti tlake so bile približno enake kot v uradu Planina, tudi za abolicijo ponudeni zneski so bili v številnih primerih enaki ali pa vsaj zelo podobni. Vse kaže, da so bili podložniki med seboj dogovorjeni. Tu se 5 podložnikov pogajanj ni udeležilo. Štirje so ponudili zneske, ki so bili za gosposčino sprejemljivi (25 ročnih dni — r. d. — 4 fl, 16 r. d. 1 fl 24 kraj., 8 r. d. že dotlej preklicna robotnina 2 fl, 25 r. d. 2 fl 30 krajcarjev). Štirje podložniki so za dotedanjo robotnino ponudili tudi le neznatne zneske (za 2 fl po 2,6 ali 10 krajcarjev, za 1 fl 30 krajcarjev pa 18 krajcarjev, torej le 1,7, 5,0, 8,3 ali 20 %). Pač pa je nekaj podložnikov tega urada bilo namesto nove robotnine pripravljenih odslužiti še nadalje kak dan tlake.

V uradu Radež²¹ je bilo 58 podložnikov. Na pogajanja jih ni prišlo 7 ali 12 %. Obremenitev s tlako je bila podobna kot v prej omenjenih uradih. Tu so podložniki za abolicijo ponujali znatno višje zneske, npr. za 78 dni ročne in 78 dni enovprežne tlake 4 fl, za manj dni pa tudi sorazmerno več (npr. za 20 dni ročne in 1 dan enovprežne tlake 1 fl), toda vseeno še premalo, da bi gosposčina nanje pristala.

V uradu Rečica je bilo 28 podložnikov. Večina je bila dolžna služiti po 15 dni ročne tlake, 6 jih je imelo rektificirano robotnino; od teh jih je bilo 5 pripravljenih plačevati še naprej. Z 9 podložniki je bilo doseženo soglasje, ker so ponudili za 15 dni ročne tlake po 1 fl.

V uradu Breze je bilo 42 podložnikov, ki so bili vsi razen enega obremenjeni z 78 dnevi ročne in 78 dnevi enovprežne tlake. Eden se razprave ni udeležil, z enim je bilo doseženo soglasje (za omenjeno tlako 6 fl). 38 jih je ponudilo od 3 do 15 krajcarjev (v primerjavi s 6 fl torej 0,83 do 4 %), eden pa je bil pripravljen odslužiti le en dan tlake.

V kranjskem uradu (vinogradi na Slapu in Loki, okolica Mirne na Dolenjskem) je bilo 6 podložnikov, ki so vsi imeli po 20 dni ročne in 20 dni enovprežne tlake s hrano. Ponudili so po 3 fl, s čimer je bila gosposčina sporazumna. Podložniki se tudi niso hoteli podpisati na koncu zapisnika z obrazložitvijo, da razprava ni privedla do nobenega rezultata, zato tudi podpis ni potreben.

Ugotoviti je treba, da jurkloštrska gosposčina res ni zahtevala pretiranih vsot. Za dan ročne tlake so v tem času po drugih gosposčinah zahtevali za re-luicijo po 4 do 5 krajcarjev, za dan enovprežne tlake pa navadno še enkrat več. V gosposčini Šoštanj je odkupnina za dan tlake že l. 1690 znašala 7 krajcarjev.²² Za dneve, ki so si jih gosposčine ponekod namesto tlake izgovorile, pa so plačevale poleti okoli 12, pozimi okoli 10 krajcarjev, za prevoze poleti 1 fl, pozimi pa okoli 50 krajcarjev. To je bilo v skladu s splošno priznano slabšo produktivnostjo tlake v primerjavi z mezdnim delom. Z gospodarskega vidika torej jurkloštrska gosposčina ni mogla pristati na ponujene zneske, ker bi njihova skupna vsota znašala le nekaj odstotkov (po naših izračunih okoli 7 %) realne vrednosti. Skoraj v vseh primerih, kjer je prišlo do soglasja za abolicijo, je bila gosposčina v zahtevah skromna. Razloga za neuspeh prizadevanj za abolicijo torej ne moremo iskati na strani gosposčine niti ne v težavnosti pridobitve denarja v od-ročnih krajih, saj bi podložniki lahko poravnali obveznosti za tlako tudi v natu-ralijah po cenah, ki so veljale na najbližjem trgu (Celju).

Glavni vzrok je gotovo v naravnost revolucionarno odklonilnem stališču do tlake, zlasti v uradih Breze, Laško in Planina. Pomembno pa je tudi, da so

²¹ Leksikon občin za Štajersko izdelan po rezultatih popisa ljudstva dne 31. grudnia 1900. Dunaj 1904, p. 57 (Radež, zaselek v obč. Loka).

²² Mell, A.: Beiträge etc. 165.

podložniki dobro poznali gospodarske razmere gosposčine, ki niso dovoljevale, kot bomo še videli, vztrajanja pri opravljanju tlake, in da so se nekako dokopali do informacij, kako je sestavljena zakupna pogodba med študijskim skladdom in zakupnikom.

Čeprav je bilo med nekaj podložniki in gosposčino doseženo soglasje glede prevedbe, jih je bilo zdaleč premalo za sklenitev pogodbe. Veljalo je namreč pravilo, da je ostale k temu moč prisiliti le, če se za ta ukrep prostovoljno odločita dve tretjini podložnikov. Tako se je štelo, da se je drugi uradni poskus prevedbe docela ponesrečil. Na podlagi teh rezultatov je Hammer podrobno poročal guberniju in navedel, da je ravnanje podložnikov šteti »mehr für eine Verhöhnung gegen die Herrschaft als für eine Entschlossenheit zur Reluition«. Guverner grof Khuevenhüller je takoj odločil, naj ostane vse pri starem.²³

Toda dvorna komisija za abolicijo tlake s tem nikakor ni bila zadovoljna. V letu 1784 in prvih mesecih 1785 se je morala administracija državnih posestev v Gradcu s tem problemom še ukvarjati in je še silila podložnike k prevedbi.

Spomladi 1784 je poročala na Dunaj, da imajo podložniki po rektifikacijskem urbarju znatne obveznosti tlake; toda odkar je cesar odločil, da tlake ni treba opravljati po rektifikacijskem urbarju, temveč po stari navadi, jo odtlej podložniki večinoma odklanjajo. Pri poskusih pogajanj za njeno prevedbo na ustrezno relucijo niso pristali, temveč so opravljanje tlake bodisi sploh odklanjali ali pa so za letno obveznost 156 dni po robotnem patentu ponudili le po 2, 3 do 18 ur, čeprav si po drugi strani rešitev od tlake vsi želijo.²⁴

Dvorna abolicijska komisija je 17. 6. 1784 ponovno naročila Hammerju, naj v Jurkloštru opravi prevedbo tlake, predtem pa, ker temeljnega urbarja ni, naj jo prevede na staro patentno mero. Po tem naj bi se reluirala, razen če bi bili podložniki tudi še s tako obveznostjo preobremenjeni.²⁵ Podatkov o tem, kaj je bilo v tej zvezi storjeno, ni.

30. marca 1785 pa so postali aktivni podložniki. Z vlogo, ki sta jo v imenu vseh zastopnikov jurkloštrskih podložnikov podpisala Jožef Tovornik in Matija Bobnič (Wobnitz), so zaprosili cesarja, da bi jim gosposčina dala v zakup njihovo tlako, in sicer za isto vsoto, kot jo je tedaj plačeval zakupnik. Prošnja je sorazmerno slabo utemeljena. Prosili so v glavnem za olajšanje tlake, ker pri tedanji obremenitvi niso mogli svojih hribovitih in skoro zapuščenih posestev spraviti v dobro stanje in da bodo zaradi tlake prišli na boben. Niso pa v prošnji konkretno ugovarjali višini tlake.²⁶

Zamisel, da bi podložniki vzeli v zakup lastno tlako, ne da bi jo hoteli reluirati, je na Dunaju, še toliko bolj pa na kresiji v Celju in na guberniju v Gradcu, povzročila vznemirjenje, ker si niso mogli razložiti vzroka za ta korak. Po našem mnenju pa so podložniki tedaj že zvedeli za glavno načelo davčne in urbarialne regulacije, kjer je bila dejansko predvidena odprava tlake. V zmotnem prepričanju, da bo šlo za brezplačno odpravo, se niso hoteli spustiti v abolicijo, kjer bi morali skleniti pogodbo »za vse čase«, s tem torej pristati na prevedbene dajatve, pač pa so se želeli naturalne tlake rešiti s kratkoročno zakupno pogodbo, dokler ne bi bila z omenjeno urbarialno regulacijo dokončno odpravljena. Taka razmišljanja pa so bila upravnim oblastem seveda docela tuja.

²³ Kot opomba 19.

²⁴ AKD, RA, rd. 26, fo 9 ff Verzeichniss der zum Robot-Abolitions-System geelgneten beträchtlichen Güter Steiermarks od 22. 3. 1783.

²⁵ Ibid. rd. 27, fo 214 material dv. svet. Egerja za sejo abol. kom. od 20. 6. 1785.

²⁶ Ibid. fo 657 prošnja jurkl. podlož. cesarju za zakup tlake 30. 3. 1785.

Gubernij je pisal 4. 6. 1785 cesarju, da je pritožba o tlaki jurkloštrskih podložnikov neutemeljena in da o nerazsodnosti njihove vloge (Unbesonnenheit des Gesuches) ni dvoma.²⁷

Tudi celjska kresija odsvetuje ugoditvi prošnje in navaja, da je tlaka v vseh primerih znižana na tri dni.²⁸

Vendar se zdi, da na dvorni abolicijski komisiji temu nenavadnemu jurkloštrskemu predlogu le niso bili povsem nasprotni. Morebiti so ugotovili, da niti ni bil tako nenavaden, saj je npr. deželni knez bil leta 1596 pripravljen dati v zakup podložnikom celo kočevsko gospostvo.²⁹ Predvsem pa so želeli jurkloštrski primer spraviti z dnevnega reda.

Vrhovni kancler grof Kollowrat je 25. 6. 1785 poročal cesarju o znani trmi (Halstarrigkeit) jurkloštrskih podložnikov, ki zavračajo še tako zmerno relucicijo. Navajal je primer podpisnika prošnje Jožefa Tovornika, ki je bil voljan za 15 dni ročne in 8 dni vprežne tlake plačati le 15 krajcarjev, in skromno ponudbo podložnikov iz urada Laško. Pri pogajanjih za relucicijo jim ne gre zares, ker so v zmotni predstavi (irrige Meinung), kot da bodo v prihodnosti povsem oproščeni narvalne tlake. Lahko bi sicer njihove predloge povsem zavrnili, vendar naj upravitelj administracije notranjeavstrijskih državnih posestev vseeno še enkrat poskusi. Ker so ponudili toliko, kot plačuje zakupnik, jih bodo prijeli za besedo.

Cesar je s predlogom soglašal, naročil pa je, da se od tistih podložnikov, ki se izdajajo za zastopnike, zahteva, da izdajo sestavljavca prošnje, in da se ugotovi, a'i ni prišlo do zbiranja denarja v ta namen.³⁰

Na podlagi cesarjevega naloga je dvorna abolicijska komisija še isti dan naročila upravitelju Hammerju, naj ponovno začne s podložniki pogajanja za relucicijo na kraju samem.

Zanimivo je, da je komisija ponudbo podložnikov za zakup tlake molče obšla. Izkoristiti jo je hotela torej le za ponoven povod za relucicijska pogajanja. Omenjala je, da od svoje ponudbe sedaj ne bodo mogli z lahkoto odstopiti. Komisija je pisala, da zakupniku sicer ni do relucicije, razen če bi s tem imel velike prednosti, ker bi sicer moral svoje gospodarstvo opravljati s plačanimi posli, pri čemer je, kot je znano, najtežje priti na svoj račun.³¹ Vendar se zdi, da to v Jurkloštru ni bilo pomembno, kot bomo še videli.

Splošno nerazpoloženje podložnikov do gosposčine se je v letu 1785 še povečalo zaradi slabe žitne letine. V zimi 1784/85 je sneg zelo dolgo ležal, ozimne so bile prizadete od snežne plesni, pridelek je bil skromen. Jurkloštrski podložniki so se obrnili na celjsko kresijo s prošnjo, da bi jim odpustili žitno dajatev (Getreidedienst). Kresija je prošnjo priporočala v ugodno rešitev, zlasti zato, ker so na nižje dajatve pristali tudi zasebni dominiji, seveda sorazmerno z nastalo škodo. Vendar omenja, da bi bilo to treba odpisati zakupniku, ker on ni dolžan trpeti te škode.

Uprava državnih posestev v Gradcu je v svojem dopisu na gubernij prošnjo odklonila z utemeljitvijo, da je bil isti pojav povsod, znižanje bi bilo treba odobriti vsem podložnikom, tega pa uprava ne zmore. Pač pa predlaga, naj podložniki plačajo namesto žita ustrezen znesek v denarju.

Gubernij je poslal na Dunaj strokovno mnenje, v katerem odsvetuje ugoditev prošnji iz naslednjih razlogov: 1. ker se take olajšave lahko dajejo le ob toči ali požaru, 2. ker bi taka olajšava pri gosposčinah v zakupu lahko imela

²⁷ Ibid. fo 214 ff, dopis gubernija cesarju 4. 6. 1785.

²⁸ Ibid. fo 703, poročilo celjske kresije 23. 7. 1785.

²⁹ Grafenauer, B. o. c., str. 288.

³⁰ HKA, RA, rd. 27 fo 212 Kollowr. referat cesarju 25. 6. 1785.

³¹ Ibid. fo 156 dopis dvorne abol. kom. Hammerju 25. 6. 1785.

najslabše posledice. Predlagal je tudi, naj relucijo za žitno dajatev določi zakupnik.³²

Dvorna komora je sporočila 4. 8. 1785 guberniju, da se prošnja za popust pri žitni dajatvi odkloni.³³

V takih okoliščinah začetek relucijskih pogajanj ni mogel biti posebno obetaven. In res Hammer v juliju in avgustu 1785 ni ukrenil ničesar, čeprav mu je bilo izrecno naročeno.

Novi predsednik dvorne abolicijske komisije baron Gebler je zato 1. 9. 1785 ponovno naročil Hammerju, naj čimprej reluire tlako na kraju samom, ker hoče cesar imeti to hitro urejeno.³⁴ Hammer pa očitno ni želel več sam imeti opravka z jurkloštrskimi podložniki, zato je naročil, naj se pogaja z njimi zakupnik Jožef Pleteršnik. Ta je za razpravo določil čas od 17. do 23. septembra 1785, ker se v tem času kmetje še najlaže odtrgajo od dela. Podložniki naj bi prišli na razpravo ločeno po uradih, in sicer le v treh dopoldnevih, ker so popoldne »ti ljudje radi nemirni in insolentni«.³⁵ Tudi ta tretji poskus razprave je bil neuspešen. Iz Hammerjevega poročila o njem³⁶ pa zvemo, kako je do ponudbe za zakup tlake sploh prišlo.

Obveznosti tlake po rektifikacijskem urbarju in po znižanju na podlagi robotnega patenta so znašale 13.144 dni ročne in 10.702 dni vprežne tlake. Že pod jezuiti so podložniki del tlake odplačevali z robotnino, in sicer 578 fl 18 krajcarjev (to pa so bili najbrž povsem kratkoročni, ne na kresiji legalizirani dogovori, kajti primeri robotnine iz zapisnika o poskusu abolicije leta 1783 še zdaleč ne dosegaajo te vsote), drugi del pa so odslužili v naravi. Omenjeni znesek je prišel v bilanco gosposčine kot dohodek zakupnika. Zanj so nekako zvedeli podložniki, menili so, da predstavlja vrednost vse tlake, zdel se jim je sprejemljiv, ter so zato naredili vlogo na cesarja, da jim da tlako v zakup s tem, da se jih popolnoma oprosti vseh možnih nadaljnjih obveznosti in da se jim natančno določi število gosposčini potrebnih dnin.

Toda bilanciranje je obsegalo zgolj gotovinskih postavke. V bilanco med izdatke niso dali tistih del, ki so se opravljala s fizično tlako, prav tako med dohodke ne ustrezno število dni tlake, ker se je to med seboj izravnilo. Če bi bila tedaj gosposčina pristala na prevedbo tlake za omenjeni znesek, bi za ročne in vprežne dnine, ki so jih sicer podložniki za silo bili voljni opraviti po tekočih cenah, morala plačati 2269 fl 16 krajcarjev. Če so odšteli od te vsote dela pri popravilu stavb in košnjo, bi se bila ostala dela dala opraviti za 1731 fl 33 krajcarjev. Iz tega sledi, da bi bila zakupna postavka za tlako, ki bi jo plačeval zakupnik, v resnici sestavljena iz dotedanjega prejemka robotnine (578 fl 18 ur) in tega prihodnjega izdatka (1731 fl 31 kr), torej skupno 2315 fl 15 kr. To je bila vsota, ki jo je pri prevedbi bilo treba določiti za dotedanjo tlako.

To bi se bilo dalo doseči s 4 krajcarji za dan ročne in 8 krajcarji za dan vprežne tlake. Podložniki pa niso pristali niti na ponudbo zakupnika, ki je »aus Liebe zur Ruhe und Friedsamkeit mit den Unterthanen« predlagal 3 in 6 krajcarjev. Izjavili so, da bodo staro robotnino še naprej plačevali, za preostalo naravno tlako pa ne bodo plačali kratko malo nič niti je ne bodo opravljali. Pri tem so bili zelo neuklonljivi. Tudi razlaga, da bi po njihovem predlogu gosposčina utrpela izgubo 1860 fl, ker zakupnik ne bi mogel plačati dogovorjene zakupnine, jih ni prepričala; nasprotno, zahtevali so celo, da bi bili dnevi dnine, ki bi jih morali proti plačilu še opravljati, omejeni in točno določeni. Enako

³² Ibid. fo 350 dopis Hammerja gub. dne 11. 7. 1785 ter mnenje gubernija.

³³ Ibid. fo 349 dopis dvorne komore gub. št. 4/848 dne 4. 8. 1785.

³⁴ Ibid. fo 406 dopis Geblerja Hammerju št. 3/257 dne 1. 9. 1785.

³⁵ Ibid. fo 407 razni dopisi.

³⁶ Ibid. fo 639—673, Hammerjevo poročilo dvornim uradom 31. 9. 1785.

jih ni prepričala trditev, da bi po prevedbi od gosposčine skoraj toliko zaslužili, kot bi ji plačali, da bi od tlake prihranjeni čas lahko uporabili za izboljšavo svoje posesti in stranske zasluzke, da bi lahko shajali brez hlapca, ki so ga nekateri podložniki zaradi tlake morali imeti, in da bi si prihranili obrabo orodja, vozov in živine.

Gosposčina pa je bila nasproti podložnikom v slabšem položaju. Že jezuiti so proti koncu svojega gospodarjenja razprodali dominikalno posest, tako da sta ostala poleg gozdov le še dva travnika, ki sta rabila za rejo nekaj goveje živine in konj. Tako tlake na lastnih zemljiščih ni mogla uporabiti. Sicer se je večina tlačnega dela porabila za spravilo naravnih dajatev, žita in vina v Celje, kar je iz tako odročnih krajev (Hammer pravi: od človeške družbe odrezani pokrajini) in še brez cest bilo zelo težavno. Tako je bila gosposčina na tlako v glavnem navezana le zaradi spravila naravnih dajatev na trg, kajti če bi njihovo pobiranje dala v zakup brez tlake, bi za stroške spravila v Celje morala zakupniku dovoliti odtegljaj ter bi bili s tem njeni dohodki neposredno prizadeti.

Hammer je bil skeptičen glede možnosti, da bi podložniki lahko plačevali robotnino namesto opravljanja fizične tlake, ker so že tudi dotlej ekvivalent po tekočih cenah lahko oddajali bodisi v naturalijah ali denarju. Ob slabih letinah ne bi imeli kaj prodati, ob dobrih letinah so cene pridelkov nizke, menil je, da je obstajala nevarnost, da bi podložniki denar zapravili pred plačilom abolicije.

Poročal je, da bi se podložniki sicer silno radi znebili tlake, toda za smešno nizko ceno, kjer ne bi le gosposčinske rente utrpeli izgube, temveč bi bil to tudi najslabši zgled za druge podložnike. Razen rečiških podložnikov so vsi drugi silovito zavračali (mit Ungestüm verweigern) naravno tlako. Treba bi jih bilo z resnostjo prisiliti k njenemu opravljanju. Brž ko jim bodo pustili prosto izbiro — naravno tlako ali abolicijo, ne bodo pristali ne na eno ne na drugo.

Omenja, da je nenavadno, kako si podložniki žele abolirati tlako. Le njihova neodločnost, njihovo mnenje, da jim bo cesar tlako odpustil ali da bodo sčasoma to le dosegli z manjšo vsoto, jih zadržuje, da bi ponudili ustrezno odkupnino. Jurkloštrski podložniki so bili vedno in tudi še ob času poročanja v boljšem premoženjskem stanju kot drugi v tamkajšnji okolici in tudi niso bili v zaostanku z dajatvami do gosposčine. K opravljanju tlake bi jih bilo treba prisiliti predvsem zato, ker se je uporni duh (Geist der Widersetzlichkeit) skoraj splošno razširil. Podložnik Gašper Zupan iz laškega urada je bil posebej predrzen in je pred zbranimi podložniki »mit Ungestüm ausgebrochen, dass er eher im Kerker varfaulen als ferner eine Robot verrichten werde«.

Na relucijo pri tretjem poskusu ni pristal noben podložnik. Zakupnik je hotel doseči, da bi nanjo pristala vsaj onadva podložnika (Tovornik in Bobnič), ki sta z vlogo na cesarja ponovno sprožila vso zadevo, pa sta oba odklonila podpis. Podložniki so z velikim nemirom zahtevali skorajšnjo cesarjevo odločitev o njihovi vlogi. Hammer je predlagal, da bi jih ponovno krepko opozorili in odločitev sporočili po kresiji.

Cesar je sprejel poročilo na znanje. Po njegovem naročilu 25. 6. 1785 glede sestavljavca prošnje in nabirke denarja so medtem poizvedovali. Zlasti zadnja je bila kaznivo dejanje, začetek puntanja.³⁷

Cesarjeva domneva je bila pravilna. Celjska kresija je 23. 7. 1785,³⁸ gubernij pa s poročilom 20. avgusta istega leta potrdil, da je neki skrajno škodljivi zakonit pisar Tadej Florjančič za sestavljanje prošnje in za potovanje na Dunaj dobil od podložnikov 90 fl. Zaradi različnih deliktov in ene goljufije (od ljudi

³⁷ Grafenauer, B. o. c., str. 273.

³⁸ Isto kot opomba 28.

je npr. zvalbljal denar ali zadolžnice) so ga predali celjskemu sodišču. Florjančiču so pripisali, da je podložnike zavajal k odklanjanju tlake, k upiranju ter v njih vzbujal upanje na odpravo tlake brez odškodnine. Večkrat naj bi bil podložnike v tamkajšnjem okolišu navajal k upornostim. Dva podložnika sta v neki tožbi z gosposčino vložila rekurz na cesarja. Toda o tem ni podrobnejših podatkov.³⁹

Za Zupana je Hammer predlagal, da ga da kresija v Celju ob prisotnosti podložnikov pretepsti. Dvorna komisija pa je menila, da se da s kaznimi po patentu z dne 1. sept. 1781 proti Zupanu in jurkloštrskim podložnikom doseči ustrezen rezultat. Zato je predlagala, naj gre celjski okrožni glavar, če se mu zdi potrebno, z vojaško asistenco na kraj sam, skliče podložnike, da z biričem omenjenega Zupana prijeti, ga vpiče njih vkleniti in brez popuščanja obsoditi na 8 dni kazenskega dela na gosposčini.⁴⁰ Drugim pa naj naroči, da se odločijo za pametno prevedbo, sicer bodo morali slej ko prej opravljati urbarsko tlako. Če jo bodo odklonili in bo zakupnik zato moral najeti dninarja, bodo morali plačati ustrezno odškodnino, za kar so na voljo kazenske sankcije. V primeru, da bi se še nadalje upirali ali bi kaki podložniki izostali od tlake ter bi bilo zato treba najeti dninarje, se naj odškodnina in eksekucijski stroški repartirajo na neposlušne podložnike. Nobenega dvoma ni, da bi tak zgled jurkloštrske podložnike prav kmalu pripravil do ponudbe primernega ekvivalenta za naturalno tlako, katere prevedbo si zelo želijo. Dobro bo to vplivalo tudi na druge podložnike. Cesar je 15. okt. 1785 potrdil predlog komisije.⁴¹

Kaj je bilo nato proti jurkloštrskim podložnikom storjeno, ne vemo, ker listin za zdaj še nismo našli. Rešitve pa zagotovo ni prineslo. Podložniki so se v naslednjem desetletju še nadalje pravdali z gosposčino. Zopet so načeli vprašanje višine tlake. Najbolj obremenjeni podložniki so bili po urbarju dolžni, kot že omenjeno, odslužiti 78 dni ročne in 78 dni vprezne tlake. Leta 1794 so priznavali le obveznost 12 dni.⁴² Med jurkloštrskimi podložniki je še moral biti živ spomin na to nekdanjo majhno obveznost tlake, podobno kot pri podložnikih dominikanskega samostana Novi kloster v Savinjski dolini I. 1635.⁴³ Vendar je 1. 1787 le prišlo do abolicijske pogodbe z delom podložnikov, in sicer za odkupnino 778 fl 18 kr, ki so jo nato v redu odplačevali.⁴⁴ Sklenitev pogodbe o aboliciji le z enim delom podložnikov neke gosposčine ni bila dovoljena. Dvorna komisija je zahtevala, da pogodbo o odkupu tlake sklenejo vsi podložniki. Da je odstopila od pravila, kaže na to, da so jurkloštrske podložnike res obravnavali na poseben način. V načinu gospodarjenja gosposčine pa se je moralo nekaj spremeniti, tako da ni mogla s pridom uporabiti naturalne tlake, ki jo je prej še potrebovala za prevoz naturalnih dajatev v Celje. Morebiti je tudi pri njih prišlo vsaj delno do prevedbe v denarne dajatve in dela s spravilom ni bilo več toliko kot prej.

Verjetno gosposčina in uprava državnih posestev po tem prvem uspehu ni več silila podložnikov k aboliciji tudi zaradi nameravane davčne in urbarialne regulacije, ki so jo tedaj pripravljali in ki je predvidevala obvezno ukinitvev naturalne tlake ter prevedbo v denarno ali izjemoma naturalno dajatev. Vse-

³⁹ Ibid. fo 639—646, dopis gubernija 20. 8. 1785.

⁴⁰ Po patentu o kaznovanju podložnikov 1. sept. 1781 so bile za take prestopke zagrožene naslednje stopnje kazni: 1. zapor, ki ni smel biti škodljiv za zdravje, kvečjemu ob kruhu in vodi, 2. kazensko delo, 3. poostritev zopora in kazenskega dela z okovi na nogah, 4. odsaditev iz hube. Kot vidimo, naj bi Zupana kaznovali z drugo stopnjo kazni.

⁴¹ Kot opomba 39, referat za cesarja 15. 10. 1785.

⁴² Ibid. rdeča 32, dopis graške administracije državnih posestev na cesarja 15. oktobra 1791.

⁴³ Pferschy, G.: Ursachen und Folgen des Bauernaufstandes 1635 zu Novi kloster. CZN, n. v. 5 (XL), 1969, 297.

⁴⁴ Ibid., dopis k. k. Staatshauptbuchhaltung in weitlichen, Stiftungs-, städtischen und Religionsfond Güter Angelegenheiten an das k. k. Directio in Cameraibus et publico Politicus od 30. Jan. 1795.

kakor pa je upiranje jurkloštrskih podložnikov proti prevedbi vsaj v bližnji okolici netilo nerazploženje do tega ukrepa. Planinski župnik Anton Barbo je 31. maja 1786 poročal štajerski abolicijski komisiji v Gradec, da jurkloštrski podložniki nagovarjajo njegove, naj se ne spuste v nikakršno relucijo, ker bo tlaka prenehala brez odškodnine. Zato se tudi podložniki planinske župnije tedaj niso dali pregovoriti za relucijo tlake.⁴⁵ Morebiti je stalno tleče nerazploženje jurkloštrskih podložnikov, zlasti iz planinskega urada, pripomoglo, da se je upor leta 1790⁴⁶ razširil tudi na Planino. Isto velja tudi za podložnike laškega urada glede manjšega upora v Laškem v istem obdobju.

Ko pa so podložniki po smrti Jožefa II. uvideli, da odprave tlake brez odškodnine le ne bo, so skušali iz abolicije izbiti največ, kar se je dalo. Pri poskusih abolicije v letu 1783 je šlo sicer za denarno odkupnino, ki pa bi ji za merilo vrednosti kot na drugih državnih gosposčinah bilo žito po poprečnih cenah zadnjih nekaj let. Podložnikom je bilo dano na prosto oddajati žito ali ustrezen ekvivalent v denarju. S tem se je hotela gosposčina zavarovati pred razvrednotenjem denarja.

Leta 1794 je tudi ostali del podložnikov pristal na abolicijo, toda gosposčina je v višini odkupnine morala popustiti za 35 %. Leta 1783 je zahtevala 2315 fl 3 kr. Od tega je bilo leta 1787 abolirano že za 778 fl 18 kr, torej je leta 1794 preostalo le še 734 fl 45 kr.⁴⁷ Toda podložniki niso pristali na žito kot ekvivalent, temveč so hoteli abolirati za vse čase, toda le z denarno vrednostjo, fiksirano ob sklenitvi pogodbe. To so utemeljevali s tem, da njihovi kraji niso žitorodni, da ne pridelajo vedno dovolj žita niti za sebe ter ga morajo včasih celo kupovati. Omenjena trditev je sicer točna, toda za merilo vrednosti bi vseeno lahko bilo žito. Podložniki so pač imeli v mislih svoje koristi zaradi razvrednotenja denarja.

Gosposčina je končno pristala iz naslednjih razlogov. Podložniki so dobro vedeli, da ona njihove tlake nikakor ni mogla s pridom uporabiti zaradi odprodanih zemljišč. Relucija tlake za nekaj let ne bi prišla v poštev, ker po pretoku pogojene dobe podložniki ne bi marali pogodbe obnoviti. Nadalje je bilo dvomljivo, ali gosposčina lahko s pravnimi sredstvi prisili podložnike k prevedbi tlake (čeprav je bila napovedana v deželnem katastru), če jim ne more dati priložnosti za njeno fizično opravljanje. Problem je bil tudi v nepriljubljenosti podložnikov, da bi po prevedbi tlake opravljali za gosposčino potrebne dnine. Končno so le pristali, da bodo opravili potrebne prevoze žita in gradbenega materiala (enkrat letno) ter hodili na dnino zlasti za popravilo graščinskih poslopij (3 dni letno). Za prevoze se je gosposčina obvezala plačati 45 kr, za dnine s težkim delom 15 kr, z lažjim pa 10 kr.

Abolicijo tlake le v denarni vrednosti je zaradi opisanih posebnih okoliščin podprlo tudi provincijsko državno knjigovodstvo. Končno je graška administracija državnih posestev po zapisniku o abolicijskih pogajanjih s podložniki, po osnutku abolicijske pogodbe in mnenju omenjenega knjigovodstva predlagala cesarju, da osnutek pogodbe odobri, da bi se lahko izdelala dokončna verzija pogodbe, ki bi jo koramizirala kresija ter bi jo končno poslali v potrditev na najvišje mesto. Posebej omenja, da gre za neprenehne spore s podložniki, ki bi jih s tem dokončno opravili.

Predloženi elaborat je na Dunaju pregledalo glavno državno knjigovodstvo za zadeve posvetnih, ustanovnih, mestnih posestev in posestev verskega sklada

⁴⁵ Štajerski deželni arhiv v Gradcu, Rokopis št. 354 Robotabol. Protokoll des Steiermärkischen Robotabilizations Hofkommissairs Joseph Hammer für den Monat Junius 1786, fo 66.

⁴⁶ Grafenauer, B. o. c. 339.

⁴⁷ Podatki v nadaljnjem tekstu so kombinirani iz listin omenjenih pod opombami 42 in 44.

er je 30. jan. 1795 glede na posebne okoliščine in predlog štajerskih deželnih uradov priporočilo direktoriju (in Cameralibus et publico Politicis), da predlagano abolicijo odobri. Na seji 13. febr. je bil predlog dokončno sprejet in hkrati o tem obveščen štajerski gubernij. Dokončna pogodba je bila sklenjena med letom 1795, veljala pa je od 1. jan. istega leta dalje, kot je omenjeno v poznejšem opisu jurkloštrske gosposčine.⁴⁸

Po trdovratnem združenem upiranju, ki je trajalo več kot desetletje in je zajelo več uradov, jurkloštrski podložniki sicer niso dosegli odprave tlake brez odškodnine, kar so tako srčno želeli. Tega v tedanjih razmerah seveda ni bilo mogoče pričakovati, saj se še pol stoletja pozneje leta 1848 ni uresničilo. Pač pa so s svojim vztrajnim upiranjem omehčali gosposčino in dosegli koncesije, ki so bile tedaj povsem neobičajne. Zlasti pomemben je bil pristanek gosposčine na abolicijo le v denarni vrednosti. S tem je zaradi razvrednotenja denarja v naslednjih desetletjih⁴⁹ odkupnina za nekoč tako osovraženo tlako postala za podložnike manj občutno breme.

Resničen uspeh jurkloštrskih podložnikov pri aboliciji tlake, ko je bila vrednost fiksirana le z denarjem, si na koncu ponazorimo z naraščanjem cen žita na celjskem območju — po podatkih gosposčine verskega sklada Konjice — v letih 1793—1801. Cena mečna pšenice je od leta 1793 do 1801 narasla od 3 gold. 18 kr. na 6 gold., to je za 82 0/0, cena rži od 2 gold. 6 kr. na 4 gold. 36 kr., to je za 118 0/0, cena ječmena od 1 gold. 54 kr. na 4 gold., to je za 110 0/0, cena ovsa od 1 gold. 15 kr. na 2 1/2 gold., to je za 100 0/0, cena ajde od 1 gold. 24 kr. na 3 gold. 45 kr., to je za 168 0/0, cena prosa od 1 gold. 21 kr. na 3 gold. 50 kr., to je za 184 0/0. Poprečna cena žita je torej v kratkih devetih letih porasla za precej nad 100 0/0.⁵⁰

WIDERSATZLICHKEIT DER UNTERTANEN DER STUDIENFONDSHERRSCHAFT JURKLOSTER (GAYRACH) GEGEN DIE ROBOTABOLITION IN DEN JAHREN 1783—1795

Zusammenfassung

In der Abhandlung wird eingehend die Widersetzlichkeit der Untertanen der ehem. Jesuiten-, nach 1773 Studienfondsherrschaft Jurkloster (Gayrach) gegen die Robotabolition geschildert, die zwölf Jahre (von 1783—1795 dauerte).

Auf Grund des Reskripts von 10. Febr. 1783 wurden durch die Innerösterreichische Robotabolitionshofkommission Verhandlungen mit den Untertanen aller Ämter unternommen, wobei sich bei weitaus überwiegender Mehrzahl der Untertanen (mit tellwelter Ausnahme zweier kleiner Ämter in Rečica und Krain) eine strikt ablehnende Haltung gegenüber der Robotverrichtung und der Robotabolition offenbarte. Die Untertanen boten zur Abolition Beträge an, die in gar keinem Verhältnis zum wahren Wert der Robot standen und die die Herrschaft aus wirtschaftlichen Gründen ablehnen musste, obwohl, sie an der Umwandlung der Robotpflichten in Geld- oder Getreidegaben interessiert war und durchaus reelle Preise für Robottage ansetzte. Die Ursache der so ablehnenden Haltung waren mitunter alte nicht beigelegte Robot-

⁴⁸ Orožen, J. o. c., str. 132.

⁴⁹ Cf. Grafenauer, B. Zgodovina slovenskega naroda. V. Ljubljana 1974, str. 191—195. Grünberg, K. o. c. I. Leipzig, 1894, 311—312. Murr-Link, E.: The emancipation of the austrian peasant 1740—1798. New York 1949, str. 52.

⁵⁰ ADK, Staatsgüterbeschreibung, rote Nr. 19. Historische Beschreibung von der im Lande Steyer des Zillier Kreises liegenden Herrschaft Gannowitz, iz l. 1802, Bellags Nr. 13. Preise wie solche in hierortigen Gegend in Bezahlung des Dienst, und Tagelohnes dann im Ankaufe verschiedener Vieualten, Natural- und Materialien-roher Producte, und Fabrikaten, dann im Ankaufe und Pachtung der Realitäten gestanden sind.

streltgelcolten, die sich beim Übergang der Herrschaft aus der Verwaltung in eigener Regie (bei den Jesuiten) in die Pacht (nach der Auflösung des Jesuitenordens) besonders verschärfen und hauptsächlich die ungenannte tägliche Robot betrafen, die im Reklifikationsurbar zwar eingetragen, von den Jesuiten nicht, von dem Pächter jedoch abgefordert wurde. Der erste Versuch der Robotumwandlung im Jahre 1783 scheiterte also vollkommen.

Im Frühjahr 1785 überraschten aber die Untertanen die Hofstellen mit dem Gesuch ihnen ihre Robot unter denselben Bedingungen wie dem Pächter in Bestand zu überlassen. Diese Stellen gingen auf den Antrag natürlich nicht ein, sondern trugen dem i. ö. Robotabolitionshofkommissär Hammer auf, persönlich die Verhandlungen zur Robotabolition mit den Untertanen erneut zu eröffnen. Zum merkwürdigen Gesuch veranlasste die Untertanen die Kennniss, dass in dem Pachtvertrag für 13.114 Tage Hand- und 10.702 Tage Zugrobot nur ein Betrag von 578 fl 18 kr als Einnahmeposten stand. Das war aber durch ungenaue Bilanzierung bedingt, da in die Bilanz nur Geldposten, nicht aber aktiv- und Passivposten der Naturalarbeiten aufgenommen wurden. Wenn die Herrschaft auf den Antrag einginge, verlöre sie 1731 fl 31 kr. Erneute Verhandlungen führten wieder zu keinem Ergebnis. Die Untertanen lehnten die Verrichtung der Robot ebenso wie ihre Abolition, für die von der Herrschaft geforderte Summe, ab.

»Der Geist der Widersetzlichkeit«, nach dem Wortlaut damaliger Berichte, breitete sich allgemein aus. Hierbei zeichnete sich besonders der Untertan Gašper Zupan aus, der mit Ungestüm behauptete, dass er »eher im Kerker verfaulen als ferner eine Robot verrichten werde«. Zur Resistenz der Untertanen trug angeblich ein Winkelschreiber namens Tadej Florjančič bei, der die Untertansbittschrift verfasste und nach Wien reiste, dafür aber von denen 90 fl erhielt. Er sollte bei den Untertanen schmeichelhafte Aussichten auf unentgeltliche Abschaffung der Robot genährt haben.

Die Untertanen waren in ständige Streitigkeiten mit der Herrschaft verwickelt. Die Gärung legte sich aber anscheinend etwas, da im Jahre 1787 doch ein Robotabolitionsvertrag im Werte von 778 fl 18 kr mit einem Teil der Untertanen zustande kam. Dies zeigt ein Entgegenkommen der Staatgüteradministration gegenüber diesen Untertanen, denn an sich war keine Abolition nur mit einem Teil der Robotverpflichteten erlaubt.

Nach 1787 setzten sich die Streitigkeiten fort. Jedoch sahen die übrigen Untertanen auch durch die missglückte Urbarialregulierung wohl ein, dass auf unentgeltliche Abschaffung der Robotpflichten nicht zu rechnen sei und willigten schliesslich 1794 in die Abolition im Gesamtbetrage von 1513 fl 3 kr ein, wovon auf Vereinbarung mit den verbliebenen Untertanen 734 fl 45 kr entfiel. Die Herrschaft musste 35 % von der ursprünglichen realen Forderung nachlassen und sich nur mit der Bemessung des Robotaequivalents im Geldwerte, nicht aber, wie sonst üblich in Getreide, begnügen. Es wurde auch ein für die Untertanen günstiges Übereinkommen über vereinbarte Lohntage erzielt. Diese vorläufige Abolitionsvereinbarung befürworteten aus besonderen Umständen (um fortdauernde Streitigkeiten endgültig beizulegen, obwohl zum Nachteil der Herrschaftsrenten) die steirischen Landesstellen, ebenso die Staatshauptbuchhaltung der Staatsgüter in Wien. Danach fasste Directorio in Cameralibus et publico Politicis den Schluss, die Robotabolition in Jurkloster zu gestatten. Der Kontrakt wurde im Jahre 1795 geschlossen, galt aber von 1. Januar d. J. an.

Durch ständiges Widersetzen zermürbten die Untertanen die Herrschaft derart, dass sie in Bemessung des Robotaequivalents nur im Geldwert einwilligte. Hiermit war aber für die Untertanen das meiste gewonnen. Mit der in den nachfolgenden Jahrzehnten einsetzenden Geldentwertung sanken die Abolitionsbeträge, für die einst so verhasste und schier untragbare Robot, zu einer weniger bedeutenden Verpflichtung herab.

PREGLED RAZVOJA ZDRAVSTVA V LAŠKEM IN NJEGOVEM OKOLIŠU

Eman Pertl*

UDK 614/615(091)(497.12-113 Laško)

PERTL Eman: Pregled razvoja zdravstva v Laškem in njegovem okolišu. (Übersicht der Entwicklung des Gesundheitswesens in Laško und seiner Umgebung.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 47=12(1976)2, str. 358—391.

Izvirnik v sloven., povzetek v nem., izvleček v sloven. in angl., 11 slik.

Razvoj zdravstva v Laškem in njegovem okolišu je tesno povezan v poznem srednjem in zgodnjem novem veku s špitalsko tradicijo (tu so obstajali kar trije špitall), ki je tu trajala 525 let (1420—1945). Ze davno pred organiziranim javnim zdravstvom (okrog leta 1573) je bilo v Laškem živo zanimanje za zajetje (kaptiranje) ondotnih toplih vrelcev, podobno pa tudi za tople vrelce v Toplicah na Ogečah, ki so šele mnogo pozneje (1840) dobili današnje ime Rimske Toplice; v najnovejšem času je bilo ugotovljeno, da gre za visokovredne radioaktivne akrototerme. Natančnejše podatke o ljudski patologiji, organizaciji zdravstva in delu zdravstvenih delavcev v Laškem in njegovem okolišu imamo šele od začetka 19. stoletja dalje; zanimivo in strokovno točno nam jih podaja dr. Anton Cede (1836—1965) v svojih (rokopisnih) Spominih.

UDC 614/615(091)(497.12-113 Laško)

PERTL Eman: Survey of the Development of the Health Service in Laško and Its District. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 47=12(1976)2, p. 358—391.

Orig. in Slovene, summary in Germ., synopsis in Slovene and Engl., 11 pict.

In the late Middle Ages and in the early Modern Times the development of the care for health in Laško and its district is closely connected with the hospital tradition (there were even three hospitals there), which has lasted there for 525 years (from 1420 to 1945). Long before the organized public health service (about the year 1573) there was a lively interest in the capturing of the hot springs at Laško, as well as in the hot springs of Toplica on Ogeče, which got the present name of Rimske Toplice only much later (in 1840); during the latest time these springs were proved to be valuable radioactive acrotothermae. More precise data of the people's pathology, of the organization of the health service and the work of the health workers in Laško and its district have been available only since the beginning of the 19th century; in his memories (in manuscript) Dr. Anton Cede (1836—1965) transmitted us these data in an interesting and professionally exact way.

UVOD

Moj namen je, da podam res samo pregled o razvoju zdravstva v Laškem in njegovem okolišu, kolikor mi je bilo to mogoče povzeti iz virov, ki so mi bili na voljo.

* Dr. Eman Pertl, prlmarij splošne bolnišnice Maribor.

Zelo malo vemo o najstarejši dobi (v poštev prihaja predvsem rimska). Iz srednjega veka je še precej podatkov, ki so večinoma povezani s kar tremi špitali v Laškem, medtem ko imamo iz najnovejše dobe mnogo virov, ki pa še niso popolnoma zajeti, raziskani in podani v kakšni obsežnejši študiji izpod peresa katerega naših medikohistorikov.

NAJSTAREJŠA DOBA

Radioterma:lni vrelci v Laškem so bili prav gotovo znani že v najstarejših časih, vendar vemo o njih nekaj več šele iz rimske dobe, kajti rimske najdbe v Laškem izpričujejo, da so tu bivali Rimljani.

Bližnje Rimske Toplice pa tudi vrelce v Laškem so Rimljani uporabljali v zdravilne namene. Seveda je možno, da so poznali zdravilnost izvirkov v Laškem in v Rimskih Toplicah že prebivalci pred Rimljani, vendar jih zaradi Savinje, ki je tu pogostoma prestopila bregove, niso uporabljali.

SREDNJI VEK

Vse do ustanovitve špitala (nekako po letu 1420) vemo o zdravstvu v Laškem zelo malo. O kolikor toliko zaresnem medicinskem delu smemo v srednjem veku govoriti samo v velikih mestnih središčih (pri nas npr. Dunaj, Gradec šele mnogo pozneje), medtem ko so bili ljudje v trgih in majhnih mestih v boleznih in onemoglosti prepuščeni tako rekoč sami sebi; pomagali so si pač, kakor so vedeli in znali. Razume se, da so se takrat z zdravljenjem ukvarjali tudi ljudje brez izobrazbe kakor kmetje, rablji, konjederci, potujoči mazači in puščarji krvi. Še v večjih mestih niso imeli šolanega zdravnika, mnogo je že bilo, če so premogli ranocelnika (uradni naziv chirurgus, praktični zdravnik, zdravnik cepitelj itp.). **R a n o c e l n i k i** so imeli toliko medicinske izobrazbe, da so mogli dajati pravilno prvo pomoč, opravljati manjše operacije, ruvati zobe in pripravljati nekatera zdravila (večinoma razne čaje iz zdravilnih rastlin).

Razločevati moramo med **p a d a r j i** (kopališčniki) in ranocelniki. Prvi niso imeli posebne izobrazbe, marveč so se ukvarjali s kopanjem v svojih kopališčih, kjer so seveda opravljali ljudem podobne storitve kakor ranocelniki, čeprav to ni bil njihov posel. Kopališčniki so se večinoma pečali tudi z masažo. Tu moramo omeniti tudi tako imenovane **b r i v c e** (barbirji), ki so marsikdaj posegali tudi na področje ranocelniških poslov, čeprav je bila njihova naloga predvsem striženje in da so v primeru nuje dajali ranjencem prvo pomoč. Brivci so bili navadno bivši vojaki; v času aktivne vojaške službe so se poleg striženja izurili tudi v prvi pomoči, ki so jo morali dajati ranjencem, sicer pa kakšne posebne medicinske izobrazbe niso imeli. Šele za Jožefa II. (1780—1790) so bile meje med področjema ranocelnikov in kopališčnikov jasno začrtane; potlej izgube brivci že kmalu svoj pomen in jih sčasoma sploh ni več.

Z zdravstvom in s farmacijo (zdravištvom) so se v srednjem veku ukvarjali največ po samostanih. Laškemu najbližji je bil kartuzijanski samostan v Jurkloštru (ustanovljen okrog 1170), pozneje pa tudi minoritski samostan v Celju. Vsak samostan je imel lekarno, eden med patri ali fratri je bil izučen v zdravljenju in zdravilstvu, bodisi da se je izučil v tem kje drugod ali pa sam iz knjig, ki jih je premogla samostanska knjižnica. V samostanih so imeli tako imenovani infirmarij (bolniška soba), v katerem so zdravili člane svoje samostanske družine, v primeru potrebe pa tudi bolnike zunaj samostana.

Država in družba se v srednjem veku nista brigala za zdravstveno in socialno varstvo prebivalstva. Bolnikov, starčkov in onemoglih je sicer bilo vselej inogo, vendar so bili ti prepuščeni skrbi zasebnih dobrotnikov, raznih bogatašev (plemenitašev) in Cerkve. Vsi ti so bili tisti, ki so zlasti v 14. in 15. stoletju pričeli ustanavljati posebne ustanove, tako imenovane špitale (ponekod so jih imenovali tudi meščanske špitale), v katerih so bili oskrbovani onemogli in zapuščeni občani.

Srednjeveški špitale niso bile zdravstvene ustanove, kakor npr. današnje bolnišnice, marveč so bili prej nekakšni domovi za onemogle, ki jih je upravljal tako imenovani špitalski mojster. Organizacijsko so se v špitalih ravnali po določenem špitalskem pravilniku; gmotno so oskrbovanci bili odvisni predvsem od dobrotnika in vzdrževalca špitala, dušebrižništvo pa je v špitalu opravljal poseben duhovnik (špitalski kaplan). Zato so špitale imeli lastno kapelico (cerkvico), ki je bila skoraj praviloma posvečena sv. Duhu ali sv. Elizabeti. Oskrbovanci, večinoma starčki in onemogli (navadno brez svojcev in brez sredstev), so ostali v špitalu do smrti. Nekateri špitale so bili vzorno urejeni in oskrbovani, seveda so pa ponekod takšno ustanovo zanemarjali ali jo nekateri posamezniki celo zlorabljali in je zato prišlo v takšnih, sicer iz dobrega namena nastalih ustanovah do hudih stisk.

Tudi v Laškem so imeli špital, ki je nastal že leta 1421, ko sta ga ustanovila Ivan Meisenreiter (tudi Meusenreiter) in njegova žena Vendelina, doma iz Rogatca. Njen oče je bil kot kancler v službi celjskega grofa Friderika II. in je večkrat službeno prihajal v Laško, kjer je spoznal potrebo po ustanovi, ki bi skrbelo za stare, onemogle in obubožane občane. To je najverjetneje nagnilo tudi zeta Ivana Meisenreiterja in njegovo ženo Vendelino, da sta kot premožna Laščana ustanovila v Laškem meščanski špital. Celjski grof Friderik II. je s posebnim pismom volilo Meisenreiterjevih potrdil, po njuni smrti in smrti (1456) poslednjega Celjana pa je to pismo dne 11. VII. 1462 priznal tudi cesar Friderik III., ko je postal dedič ozemlja celjskih grofov. Istega leta (1462) je skrbel v špitalu Meisenreiterjevih za dušebrižništvo špitalski kaplan Pavel, leta 1483 pa špitalski kaplan Vincenc. Ni izključeno, da so bili špitalski kaplani vsaj nekoliko izvedeni tudi v zdravniških poslih.

Potlej skoraj sto let o zdravstvu v Laškem nimamo malone nobenih podatkov vse do leta 1535, ko omenjajo listine špitalske posesti, obenem pa tudi dohodke iz njih za kaplana in špitalskega mojstra Jurija Zdravje.

Ker smemo imeti vsaj nekatere med špitalskimi kaplani za nekakšne zdravstvene delavce, je menda kar umestno, da jih na tem mestu omenimo, kolikor pač imamo o njih podatke.

Iz urbarja laške gosposčine z dne 31. maja 1621 izvemo, da je pripadala tudi špitalska cerkvica farni cerkvi v Laškem. Leta 1583 je bil v špitalski cerkvi špitalski kaplan Wolfgang Muelich (Milič?). Leta 1618 navajajo zapiski Giovannija de Bolognese, ki je postal špitalski kaplan, ker se je temu opravilu odrekel neki Zaharija Menik. Leta 1641 je cesar Ferdinand III. dal v zakup beneficij starega špitala obenem z beneficiji Sv. Janeza in Svetine Janezu Zlatoustu Cobelli de Belmonte, župniku v Laškem. Pozneje jih je dobil duhovnik Karel Penechini, oficial v Pasauu. Ko je ta umrl, je naštetje beneficije cesar Leopold I. dal dne 24. VIII. 1663 duhovniku Martinu Spagnolu v zakup. Ko je Martin Spagnol leta 1688 umrl, so njegovi beneficiji prešli v zakup celjskim minoritom. Vse to je sčasoma povzročilo, da so prihajali sami špitalski oskrbovanci v gmotne stiske, saj so bili marsikdaj špitalski mojstri daleč od Laškega in so jim naštetje beneficiji bili samo vir dohodkov, oskrbovancem samim pa v breme in škodo.

Nekateri špitalski kaplani (špitalski mojstri) so prej ali slej še prevzeli kakšno župnijo, kakor npr. leta 1599 Adam Piscator (Ribič). Leta 1601 je Luka Mihelič, vikar v Slovenjem Gradcu, svojega škofa zaman prosil, naj ga razreši kot špitalskega mojstra v Laškem, »čeprav pomeni biti špitalski mojster za duhovnika precejšen kos kruha«.

Nadalje izvemo, da je bil 1628 Tomaž Jankovič rektor »novega« špitala, (1652—1662), Janez Vinkler špitalski direktor, pozneje pa župnik v Laškem, domačin Adam Zupanič špitalski mojster v letih 1666—1667 in 1694—1700, prav tako Primož Kačič v letih 1677—1683 in od 1684 do svoje smrti (1692), nadalje domačin Tomaž Spreitzer leta 1684, Andrej Perenc direktor špitala (1716 do 1731), Janez Kaminar, doma iz Laškega, direktor špitala (1733), Franc Ignacij Reich leta 1738 direktor špitala, Janez Gorišek je bil (1751—1769) beneficiat, Lovrenc Pogačnik curatus in hospitali leta 1775 in 1776, Jurij Perntaz prav tako špitalski kurat (1776 do 1781) in Anton Kugler špitalski kaplan verjetno od 1781 do 1788.

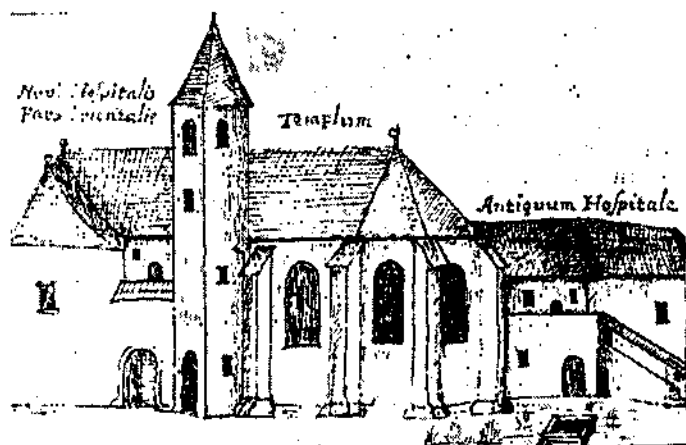
Iz seznama vidimo, da vsi ti nimajo istega naziva, marveč različne: špitalski kaplan, špitalski mojster, beneficiat, kurat, direktor, rektor itd. Tudi iz tega lahko sklepamo, da so bili nekateri med njimi tudi nekakšni zdravstveni delavci, npr. špitalski mojstri, špitalski kaplani, morda tudi direktorji, medtem ko so drugi, zlasti beneficiati, bili zgolj uživalci špitalskih beneficijev, prav gotovo pa tisti, ki so prebivali daleč proč od Laškega in ga verjetno vse življenje niti videli niso.

Iz prikazanega naziranja o špitalskih beneficijih in ravnanja z njimi postaja razumljivo, da je že sredi 16. stoletja zabredel laški (stari) špital v hujše gmotne težave. Kakor je namreč bil namen Meisenreiterjevih plemenit, saj je bila njuna ustanova namenjena bolnim in onemoglim, se je sčasoma spremenila v fond, iz katerega je deželni vladar nagrajeval špitalske duhovnike. Posledica tega je bila, da so postale razmere v špitalu zaradi pomanjkanja najosnovnejših potrebščin tako slabe, da se je že pojavljalo vprašanje, ali bi ne bilo bolje špital opustiti.

Vsa ta dogajanja v laškem špitalu je budno spremljal Janez Krstnik Valvasor, ki je leta 1554 dobil v posest laško gosposčino. Bil je ogorčen nad zlorabljanjem špitalske imovine, ker pa proti pristojnosti nad špitalom, ki jo je imel deželni vladar, ni mogel ničesar storiti, je že obstoječemu Meisenreiterjevemu špitalu leta 1560 priključil lastno špitalsko ustanovo in jo obdaroval iz svojega premoženja. S tem da je J. K. Valvasor pozidal novo poslopje, je bil njegov špital neodvisen od Meisenreiterjevega, čeprav je bil k njemu prizidan. Od takrat je imelo Laško dva špitale: Meisenreiterjev (»Stari« špital) in Valvasorjev (»Novi« špital).

J. K. Valvasor je prišel iz Telgata v provinci Bergamo v zgornji Italiji in je bil poročen z Emerenciano Kisel, bogato meščansko hčerko iz Ljubljane. Ni nobene sorodstvene povezanosti med J. K. Valvasorjem in Janezom Vajkardom Valvasorjem, znamenitim kranjskim zgodovinarjem. J. K. Valvasor je ostal brez otrok in je zato zapustil večino svojega premoženja svojim nečakom, sinovom svoje umrle sestre Katarine Moškon, grad Medijo je zapustil Hieronimu Valvasorju, svojemu soimenjaku, ker mu je zvesto služil in stregel, ne pa morda zato, ker bi bila sorodnika. Ta Hieronim Valvasor je postal leta 1602 kranjski plemič. Med njegovimi štirimi otroki je bil Jernej Valvasor, oče zgoraj omenjenega kranjskega zgodovinarja.

V svoji oporoki je J. K. Valvasor določil bogat delež tudi svojemu špitalu v Laškem, obenem pa svojim trem nečakom Moškonom naročil, da izberejo za špital duhovnika in špitalskega mojstra moža, ki bosta »bolj zaradi Boga kakor

Novi špital, špitalska cerkev sv. Elizabete in stari špital na sedanjem Valvasorjevem trgu (risal J. K. Gajšnik v XVIII. stol.)

zaradi plače skrbela za uboge ljudi«, obenem pa poudaril, da morajo nečaki Moškoni prenesti skrb za špital tudi na svoje dediče.

Ta oporoka je dobila veljavo čez tri mesece ob smrti J. K. Valvasorja, dne 2. avgusta 1581. Umrl je na svojem gradu Šrajbarski turn pri Krškem, pokopali pa so ga na njegovo željo v špitalski cerkvi sv. Elizabete v Laškem zraven njegove žene Emerenciane; njegov nagrobnik je ohranjen do današnjega dne (sedaj vzdian v kaplaniji).

Sorodniki J. K. Valvasorja so skoraj 200 let živeli v naših krajih in vzorno skrbeli za Valvasorjev špital v Laškem, in to večinoma iz sredstev, ki jih je dajal njihov grad in trg Planina pri Sevnici, po letu 1620 pa tudi gosposčina Laško, ki so jo kupili od deželnega vladarja. Tako je mogel laški špital nepretrgoma vzdrževati 18—20 uboženih in onemoglih občanov vse do leta 1763, ko je rod Moškonov, ki se začenja z Markom Antonom Moškomom, izumrl. Ko so njegovi dediči grad Planino na javni dražbi prodali, je prenehala zveza, ki je nad 170 let (1593—1769) trajala med laškim špitalom in gradom Planina. S tem je tudi prenehalo pošiljanje živil, obleke, obutve in kuriva oskrbovancem v laškem (Valvasorjevem) špitalu.

Laško gosposčino so baroni Moškoni malone 100 let, preden je njihov rod izumrl, prodali leta 1665 grofu Janezu Vajkardu Vettru Lilijskemu (Vetter von der Lillie); potomci J. V. Vettera Lilijskega so ostali lastniki laške graščine vse do leta 1945.

V svoji oporoki je leta 1695 grof J. V. Vetter Lilijski določil, naj laška gosposčina stalno vzdržuje šest revežev (verjetno iz samega Laškega, kajti v Valvasorjevem špitalu je bilo čedalje več oskrbovancev s Planine, ker so pač dajali lastniki gradu Planina zaradi velikih dolžnostnih dajatev prednost svojim oskrbovancem in tistim iz njihovega okoliša). Tako je Laško dobilo poleg »starega« in »novega« še tretji špital, tako imenovani »kmečki« špital, ker so bili v njem oskrbovani kmetje (menda iz neposredne okolice Laškega). »Tretji« špital je obstajal vse do leta 1840, ko je njegovo poslopje (po dvorišču povezano z graščino) pogorelo (na tem mestu je bila pozneje Elsbacherjeva trgovina, danes Železnina, Titova 2).

Valvasorjeva ustanova kljub vsem tem lastniškim izpremembam le ni ugasnila in jo je upravljala laška gosposčina. Po njeni likvidaciji so leta 1855 pre-

nesli Valvasorjev fond na ubožni sklad nadžupnije v Laškem, leta 1880 pa na občino Laško; ta ga je upravljala vse do leta 1918, ko je ob propadu Avstro-Ogrske izgubil avstrijski denar veljavo...

Najhujšo krizo je Valvasorjev špital doživel zaradi vojnih dogodkov leta 1797, ko so večino špitalskih prostorov zasedli bolni francoski in švicarski vojaki, tako da so morali pretežni del špitalskih oskrbovancev naseliti zunaj špitala, v katerega se niso nikoli več vrnili, ker je vlada »stari« (Meisenreiterjev) špital leta 1808 zaplenila, Valvasorjev špital pa je postal zaradi vojaške uastanitve neuporaben in so ga morali leta 1810 zapreti. Potemtakem je »stari« (Meisenreiterjev) špital obstajal okrog 388 (1420—1808), »novi« (Valvasorjev) pa 250 let (1560—1810). Kakor marsikje drugje je tudi tradicija laškega špitalstva živela naprej v zelo okrnjenem obsegu vse do leta 1945, čeprav so bili špitalski oskrbovanci nastanjeni v drugem poslopju, ki je nosilo drugo ime (ubožnica, ubožna hiša), dokler ni nadaljeval po osvoboditvi (1945) špitalskega poslanstva novi dom upokojencev. Na mestu »starega« (Meisenreiterjevega) špitala je sedaj posebna šola, na mestu »novega« (Valvasorjevega) pa hotel SAVINJA.

Iz zgodnje dobe laških špitalov velja omeniti župnika Mihaela Falco v Laškem (»parochus in Tiver«), ki je bil »doctor medicinae« in član »ordinis medicorum« na dunajski univerzi, v letih 1418—1419 pa »rector ordinis medicorum almae matris Vienensis«. To potrjuje zanimanje duhovnikov za medicinsko stroko tudi v naših krajih.

NOVI VEK

Laško se je kot sosod Celja, ki je uživalo naklonjenost celjskih grofov, v marsičem ogledovalo prav po Celju. Po zaslugi celjskih grofov so imeli v Celju meščanski špital že leta 1350. Vemo pa tudi, da so v laški špital prihajali celjski minoriti, ki so mu poleg dušebrižništva prav gotovo prinašali tudi marsikaj medicinskega, saj se je tudi njihov red ukvarjal z zdravljenjem in zdravilstvom (farmacijo).

Zanimivo je, da je šest let po smrti J. K. Valvasorja (1581) v Laškem deloval v letih 1587—1590 kirurg (ranocelnik) Hieronim de Castilia, po rodu Španec. Pozneje se je preselil v Celje, kjer so ga dodelili tamkajšnjemu doktorju medicine v pomoč, posebno za delo na terenu.

Da je bilo v Laškem že razmeroma zgodaj poskrbljeno za higieno, izpričuje podatek iz leta 1497, ko je cesar Maksimilijan I. dovolil dvornemu maršalu in štajerskemu deželnemu glavarju Rajnprehtu Rajhenburškemu in svetniku Hansu Rajhenburškemu, da smeta zgraditi kopališče v Laškem, za kar naj bi dobila 200 gld. iz dohodkov iz laškega urada.* Z druge strani pa izvemo, da so leta 1534 izročili kopališče (die Badstube = kopalnica, »pajštva« itp.) kopališkemu mojstru (Bader, padar = kopališčnik) Kuncu Pinderju ali Riederju v do-smrtni najem ob pogoju, da bo kopališko stavbo »Na vrtih« v redu vzdrževal in plačeval na Martinov dan (dne 11. novembra) vsako leto po 9 mark najemnine. (Predel »Na vrtih« ustreza sedanji Kidričevi ulici v Laškem.)

Osem let (1542) pozneje našleva med drugimi laški župnik Sigmund (Žiga) Grabschopf tudi kopališčnika (padarja) Blaža, in sicer med občani prispevniki za špitalske oskrbovance, leta 1572 pa kopališčnika Andreja.

V tem času so se seveda zanimali tudi za tople laške vrelece, ki so pronicali na dan na obeh bregovih Savinje. Tako je v Laškem napravil prvo analizo laške tople vode prastari alkimist, lekarnar in zdravnik Lenart (Leonhard)

* Beiträge zur Kunde steierm. Geschichts-Quellen XV, 1878, str. 16

Thurneysser, leta 1572 piše v svojem delu o mineralnih vodah o nekem vrelcu, ki izvira v pokrajini južno od Celja; ne more biti nobenega dvoma, da so mišljeni topli vrelci v Laškem. S temi pa ne smemo zamenjati toplih vrelcev v Rimskih Toplicah, ki so bile poprej znane samo po imenu Toplice, pa tudi Laške toplice, ker so te toplice pripadale laški gospoščini; v laškem (Otokarjevem) urbarju so omenjene leta 1265, ko imcnuje naselbino na Ogečah Toplico. O toplicah samih pa prvič govori (1486) neka oglejska listina, ki jih omenja kot balneum naturale in Toplica. To je že bilo za Habsburžanov, in sicer 30 let po izumrtju (1456) celjskih grofov.

Occasionē Sacelli S. Antonij, per quem sex optimas innotuit quandoque hic languoris relevandi causa thermas indeuntibus qualitate impertitur sanitatem, cum earum, thermarum, scilicet, sedes prænominato Sacello contiguit fontis earum prospectum hic appellatone benigna utique ferat candidus Lactar, et si ad facta domicilia non pertinet.

RIMSKÉ TOPLICE. Še v 18. stoletju so se imenovale Laške Toplice. Slika je iz knjige Janeza Krstnika Gajšnik, Compendiosa totius archiparochiæ Tyberiensis topographia, 1747, s. 88. (Rokopis hrani Skofljski arhiv v Mariboru.)

Ime Rimske Toplice je nastalo mnogo pozneje, šele nekako pred 150 leti; prvi je menda novo ime uporabil (1826) dr. Matija Macher, da jih je ločil od takrat še nezajetih toplic pri Laškem, medtem ko so jim Uhliči, zadnji lastniki Toplice pred to vojno dali takoj po svojem prihodu (1840) propagandno ime — Rimske Toplice.

To ime, Rimske Toplice, nekdanji Toplici vsekakor gre. Izkopanine na območju današnjih Rimskih Toplic namreč potrjujejo, da so bile te toplice znane že v rimski dobi. Tu so pri izkopavanjih našli rimske novce iz dob Nerona (54—68 n. š.) do Honorija (395—423 n. š.), nadalje so pri zidanju termalnega kopališča v obdobju 1769—1845 odkrili več marmornatih žrtvenikov, zaobljubnih (votivnih) spomenikov, posvečenih nimfam in boginji zdravja Valetudini, pa tudi ostanke stavbe z mozaiki in kopalnega bazena. Podobne so bile najdbe tudi v obdobju 1845—1874, ko so širili kopališče, namreč zidan dovodni kanal in dva trdna kamnita bazena.

Ko so si Habsburžani pridobili (1457) posest celjskih grofov, so po gospoščini v Laškem dajali Toplico (= Rimske Toplice) v najem (zakup). Tako jo je

dobil leta 1460 Friderik Z w e r n ; že takrat se je tu razvilo letovišče, ki so ga pa Turki (1529) izropali in požgali.

Nato so imeli toplice v zakupu baroni M o š k o n i (Moscon), in sicer ločeno toplice v Laškem in ločeno Toplico (poznejše Rimske Toplice) na Ogečah. Po Moškihonih je zakup toplic prešel na grofe V e t t e r L i l i j s k e , nekaj časa pa tudi v roke grofov W i l d s t e i n o v , v začetku XIX. stoletja pa zopet v roke grofov V e t t e r j e v .

Vse dotlej pa toplice (= Rimske Toplice) niso posebno uspevale, nekoliko boljše je bilo za V e t t e r j e v in W i l d e n s t e i n o v . Ko je zadnji laški Wildenstein, grof K a j e t a n , leta 1810 prodal Toplico celjskemu poštarju Antonu G u r n i k u , je prešla v zasebno last. A. Gurnik (Gurnek) jo je že leta 1814 prodal Laščanu Janezu V o r l i č k u , ki ga službeni spiski označujejo za kmeta.

Po letu 1840 je prešla Toplica v last tržaške trgovske družine U h l i c h o v i h (Uhlich, Ulič?), ki jih je imela do zadnje vojne. Gustav Adolf U h l i c h in njegova žena A m a l i j a — po njej je ime Amalijin vrelce — sta začetnika današnjega kopališča Rimske Toplice. Uredila sta v njem nasade, postavila novo kopališko poslopje in kabine iz kararskega marmorja z rotundo in gradila kopalni bazen ter še vrsto poslopij, namenjenih okrevanju in zabavi (čitalniško in salonsko poslopje, Zofijin dvorec, Šarlotino razgledišče idr.).

Za Gustava Adolfa Uhlicha je bil v Rimskih Toplicah kopališki zdravnik dr. K a r e l H e n n (1810—1877), ustanovitelj zdravilišča v Radencih, sedanje Radenske.

Uhličii so dobro gospodarili, Rimske Toplice so »nesle«. Tu se je zbrala aristokracija in meščanstvo. Največ je bilo nemških gostov, pa tudi precej Tržičanov, Madžarov, Zagrebčanov in drugih. Senzacija za Rimske Toplice je pomenil leta 1879 obisk angleške princese in pruske prestolonaslednice V i k t o r i j e .

Po osvoboditvi (1945) je bilo (1948, 1949) kopališče v Rimskih Toplicah obnovljeno in ga sedaj upravlja Jugoslovanska ljudska armada; v njem se zdravijo častniki in člani njihovih družin, uporabljajo pa ga lahko tudi nevojaške osebe. Rimske Toplice je kot vojaško zdravilišče 10 let upravljal dr. J o ž e D o l a n c , sledil mu je dr. M a r j a n B a r l e .

Leta 1777 je prof. Ivan Henrik p. K r a n t z napravil (nepopolno) analizo toplih vrelcev v Toplici, popolnejšo sta pa napravila zdravnik dr. J o ž e f S c h a l l g r u b e r in dr. M a t i j a M a c h e r ; oba sta o svoji analizi napisala posebno knjižico, in sicer prvi 1816, drugi pa 1826; za Toplico se je zelo zanimal tudi celjski lekarnar F r a n c B a u m b a c h .

Leta 1486 imenujejo viri vrelce, v katerem so se zdravili bolni in siromašni, medtem ko so imeli posebni bazen za gospodo.

Pred prvo svetovno vojno so imele Rimske Toplice lastnega zdravnika, dr. M a y e r h o f e r j a . Tudi takrat so poskrbeli za analizo termalne vode; opravil jo je prof. H r u s c h a u e r .

Na dvorišču kopališkega poslopja sta dva vrelca — stari Rimski in poznejši Amalijin. Prvi vrelce daje toplo vodo s 36,3° C, drugi pa z 38,4° C.

Vrelci v Rimskih Toplicah sodijo med akrototerme in so radioaktivni, bogati s plinom radonom. Njihova radioaktivnost znaša 4389—4003 Machovih enot; vsebujejo mnogo nevezane ogljikove kisline in silicijevega oksida.

V 16. in 17. stoletju je v naših krajih, tako tudi v območju Laškega, pogostoma bila epidemija kuge.

Kuga je bila posebno huda v letih 1645—1647, torej za 30-letne vojne (1618—1648). Vojne razmere in z njimi povezane posledice — pomanjkanje, glad, nehičena, nerazvitost medicine — so epidemije kuge samo še pospeševale. Učin-

kovitega zdravila zoper njo pravzaprav ni bilo. Zato se ne smemo čuditi, da so kugo skušali zatirati na najrazličnejše načine in z današnje pojme neverjetnimi »zdravili« in obrambnimi ukrepi. Tako so za zdravilo uporabljali prah iz stolčenih in posušenih krastač, vendar so bolniki večinoma pomrli že po nekaj urah ali dneh.

Ker je bilo splošno znano, da gre za nalezljivo bolezen, so zdravniki poskušali predvsem preprečiti njeno širjenje. Za razkužilo so uporabljali v glavnem kis in ogenj (plamen).

Na vrata hiše, v kateri je bil kužni bolnik, so z apnom narisali beli križ, znamenje, da vanjo ne sme stopiti nihče razen zdravnika, duhovnika in pogrebcev.

Če je bil potreben pomenek s prebivalci okužene hiše, so pred vrati zakurili ogenj in se z njimi pogovarjali skozi plamen, da bi tako preprečili okužbo. Podobno so ravnali, če sta se morala zdravnik ali duhovnik neposredno pogovarjati z bolnikom. V tem primeru so med obema držali gorečo baklo, bojniško sobo pa škropili s kisom.

Predpisana pa je tudi bila posebna obleka za vse tiste, ki so imeli opravka s kužnimi bolniki, da bi se tako obvarovali pred okužbo. Oblečeni so bili v dolgo haljo iz povoščenega platna ali sukna, na rokah so imeli prav take rokavice, na obrazu pa posebno masko z očali in nekakšnim kljunom, napolnjenim z različnimi dišavami (limona, melisa, meta, pelin), da bi blažile neznosen smrad, ki so ga širili bolniki in mrliči. Tako so bili napravljeni zdravniki, ranocelniki, duhovniki, pogrebci in grobarji. Zdravniki in ranocelniki so med preiskavo s palico otipavali bolnike. Za kugo umrlih niso pokopavali na pokopališčih, marveč v posebnih kužnih jamah. Ob epidemijah je oblast prepovedala gibanje iz kraja v kraj. Kolikor je sploh bilo možno trgovanje, so prodajali in kupovali tako, da so prodajalci podajali kupcem blago na dolgih palicah, ki so jih poprej razkužili nad brinjevim plamenom ali kisovo paro, kupci pa so metali denar za kupljeno blago v posodo s kisom. Uradno predpisano je bilo, da so na grobiščih umrlih za kugo postavili posebno znamenje (»kužno znamenje«), ki je mimoidoče opozarjalo na kužno zemljišče.

Velika epidemija kuge je bila v laškem okraju in Celju v letih 1646—1647; zajela je ves desni breg Savinje. Vsega je pomrlo 706 ljudi. Zapisi iz tistega časa navajajo naslednja okužena naselja: Ladna Raven, Slivno, Volavec (v Rečiški dolini), Kuretno, Udmat, Trnovo, Ogeče, Senožete, Brezno, Belovo, Klenovo, Sedraž, Govce, Marno, Dol, Brnca, Brdce, Klek, Gabersko, Svinje, Rovte, Studenci in Trbovlje. V teh krajih je za kugo pomrlo toliko ljudi, da je pričelo primanjkovati delovne sile in je zato ostalo žito na poljih nepožeto.

Poročila iz tistih let ne navajajo, da bi bila kuga zajela tudi sam trg Laško. Po tedanjih predpisih je oblast goťovo zaprla vse dohode v Laško in s tem obvarovala tržane pred okužbo.

Po tej epidemiji nimamo o zdravstvu v Laškem in njegovem okolišu nobenih posebnih podatkov, razen da ni bilo leta 1740 v Laškem sejmov zaradi živalske kuge, kakor poroča Orožnova kronika.

Kot zanimivost naj še omenimo dogodek, ki je sledil 38 let po epidemiji kuge v laškem okolišu, da so se morale leta 1685 podati tri meščanke iz Ptujja (prva mesarica, druga jermenarica in tretja branjevka) v Laški trg, ker so bile obdolžene, da so čarovnice.

V tej zvezi naj bo še povedano, da so vse do leta 1829 stale na Debru pri Laškem vislice. Krajevno ime Deber je zanimivo toliko, ker so Nemci verjetno iz njega izvedli nemško ime za Laško, namreč Tiver (Tüffer) = deber.

Po Hieronimu de Castillia v XVI. stoletju (glej str. 363) imamo v naslednjih treh stoletjih podatke o dveh kirurgh v Laškem za vsako stoletje. V XVII. stoletju sta omenjena Simon Schütz in Peter Schillinger, v XVIII. stoletju Avguštín Tausen in Franc Ksav. Witke, oba tudi trška sodnika (prvi 1774—1776, drugi 1795—1803), v XIX. stoletju pa Maksimilijan Ipavec, okrožni zdravnik, sin celjskega kirurga Matije Ipavca in bratranec šentjurskih zdravnikov in skladateljev dr. Benjamina in dr. Gustava Ipavca, (Glej str. 368!)

Potemtakem zaključuje Vrban Žnideržič vrsto laških kirurgov, kolikor ni bil tudi J. Lerch kirurg. (Glej str. 372!)

V začetku 19. stoletja, so že poskušali laške zdravilne vrelece zajeti, vendar to ni moglo uspeti, ker so bila takšna zajetja zelo nestrokovnjaška, tako da so jih vsakoletne poplave Savinje sproti razdirala. Voda zdravilnih vrelcev je namreč izvirala na samem bregu Savinje in so jo zato poskušali zajeti v umetno napravljena korita, ki so jih pred padavinami zavarovali z enostavnimi lesenimi hišicami. Tudi ni manjkalo podjetnih ljudi, ki so skušali ugotoviti same izvirk radiotermalne vode, ki je vrela z obeh bregov Savinje. Pri tem pa so vneti iskalki predpostavljali, da so nemara izvirk v hribu sv. Mihaela ali pa v njemu nasproti ležečem Humu. In prav zato so vrtali za vreleci zdaj pod vznožjem enega, zdaj zopet drugega hriba.

Na laške tople vrelece je znova opozoril vojaški zdravnik dr. Riedl dne 28. VII. 1818 v časopisu »Der Aufmerksamsame«. Leta 1820 pa piše farmacevtski zgodovinar Norbert Schniderschitsch, da je lekarnar Franc Baumbach v Celju analiziral vrelce v Laškem. Vse to kaže, da so že okoli leta 1820 poskušali razni interesenti graditi v Laškem novo zdravilišče.

Pravo pot je ubral šele železniški inženir Leopold Rödl, ki je s samega izvirk na bregu Savinje čistil zemljišče peska in gramoza, dokler ni leta 1852 prodrl do skalnatega dna in ugotovil, da iz njegovih razpok pronica termalna voda. Ing. Rödl je nato vrelce zajel v obliki vodnjaka, zgradil na trški gmajni poslopje z bazenom, katerega je po kanalu in s posebno tlačilko napolnjeval z radiotermalno vodo. Tako je nastalo v Laškem termalno kopališče, ki so ga svečano predali dne 1. maja 1854 namenu. Kmalu nato (1860) je napravil Th. Werheim kemijsko analizo vrelca.

Lastniki kopališča so se potlej pogosto menjavali, dokler ga ni kupil Teodor Gunkl.

Prišlo je v navado, da so lastniki kopališča v Laškem sklepali s kopališkimi zdravniki delovne pogodbe (»jih najemali«) le v sezoni, in sicer od maja do septembra; prihajali so iz Gradca in z Dunaja.

Dr. A. Čede je v svojih »Spominih« navedel naslednji citat iz knjige Die Staatsbahn von Wien bis Triest (August Mandl u. I. G. Seidl, Österreichischer Lloyd in Triest 1856, s. 217): »Der Bezirk- und Badaerzt von Tüffer, Doktor Schneiderschutz bestätigt die überraschende Heilkraft der Quelle bei allgemeiner Körperschwäche, nach überstandenen Typhus, bei Krankheiten der Sexualorgane, chronischen Hautausschlägen und Geschwüren, in chronischer Gicht, Rheumatismen, Magen — und Hämorrhoidalbeschwerden, bei Verrenkungen und Beinbrüchen u. s. w. Hr. Rödl errichtete zuerst ein provisorisch hölzernes Badhaus, welches alsbald besucht ward und in dem schon mehrere Leidende Heilung fanden. Bereits 1853 erstand ein neues Badehaus mit einem Bassin von 43 Fuss Breite mit den nötigen Anbauten von Gemächern.«*

* »Okrajni in kopališki zdravnik v Laškem doktor Schneiderschutz (najverjetneje Vrban Žnideržič) potrjuje presenetljivo zdravilno moč vrelca pri bolnikih s splošno telesno slabotnostjo, prebolevalnih tifusa, bolnikih z boleznimi seksualnih organov, s kroničnimi kožnimi izpuščaji

Zdravniki v Laškem od 1838 dalje

Iz »Spominov na zdravnike in zdravstvene razmere v Laškem«, ki jih je napisal dr. Anton Čede, zdravnik v Laškem, povzemamo naslednje zanimive podatke:

Uvodoma piše A. Čede, da v matrikah ni najti sledov o kakih znanstveno utemeljenih diagnozah, da torej pred njemu znanim magistrom kirurgije Vrbanom Žnideržičem ni bilo nobenega izšolanega zdravnika v Laškem, vendar s pristavkom — »Seveda ne trdim, da je res tako, ampak bi rad zbral in ohranil le spomine na laške zdravnike, ki so bili ob mojem prihodu v Laško še živo ohranjeni med ljudmi.« (Iz predgovora k »Spominom« dr. Antona Čedeta.)

Trditev A. Č., da v laških matičnih knjigah pred V. Žnideržičem ni mogel izslediti nobenega drugega laškega zdravnika, je točna. Zgodovinski podatki namreč potrjujejo, da je pred V. Žnideržičem deloval v Laškem okrajni zdravnik (Bezirksarzt)

mr. chir. Maksimilijan Ipavec
(r. 1806, u. 1842)

Maksimilijan Ipavec (M. I.) je bil sin Matije Ipavca, okrožnega zdravnika v Celju in nečak Franca Ipavca, magistra kirurgije v Šentjurju pri Celju.

Iz mrliške knjige župnije Loka pri Zidanem mostu izvemo, da je M. I. umrl v Loki št. 34, dne 30. aprila 1842 za posledicami poškodbe na glavi zaradi padca z voza, ko se je peljal v Loko k bolniku Muļeju; truplo umrlega M. I. so sodno obduoirali. Mrliška knjiga nadalje navaja, da je bil M. I. magister kirurgije v Laškem, star 36 let.

Iz navedenega izhaja najbolj logična domneva, da je M. I. služboval v Laškem še pred V. Ž., ki se je potemtakem naselil v Laškem šele po smrti (1842) M. I.; ni namreč verjetno, da bi bila v tistih časih v tako majhnem kraju (600 prebivalcev), kakršen je bil takrat Laško, kar dva zdravnika (ranocelnika) hkrati. M. I. je pokopan v Loki pri Zid. mostu, zato pa ga, razumljivo, ni bilo najti v mrliški knjigi župnije Laško.

Prvi zdravnik, o katerem spregovori v svojih »Spominih« dr. Anton Čede, je magister kirurgije.

Vrban Žnideržič
(1842—1875)

Rojen je bil 25. V. 1809 v Podložu na Notranjskem. Za magistra kirurgije je bil diplomiran na medikokirurškem učilišču (Medicinischn-Chirurgische Lehranstalt der k. k. Carl-Franzens Universität zu Gratz in Steyermark) dne 8. X. 1837. Žal, nam ni nič znanega, kakšno predizobrazbo je V. Ž. imel, ko je začel ranocelniški študij.

Ker so zmotna mišljenja o kirurških (ranocelnikih), češ da so bili »čisto navadni pačarji«, imam za umestno, da navedem dobesedni tekst njegove diplome, ki jo je prejel 8. X. 1837 v Gradcu — »Wir Direktor und aeltester Professor an der medicinisch chirurgischen Lehranstalt der kaiserlich königl. Carl Franzens Universität zu Graetz in Steyermark erkläeren hiemit oeffentlich,

in razjedami, s kroničnim protinom (glhtom), revmatizmom, želodčnimi in hemoroidalnimi netačnostmi, pa tudi pri bolnikih z zvini in kostolomi itd.

G. Röd l je najprej postavil začasno leseno kopališko hišo, ki so se vanjo že kmalu pričeli zatekati ljudje in je v njej že več trpečih našlo zdravje. Že leta 1853 je nastala nova kopališka hiša z bazenom 48 čevljev širine in s potrebnimi prizidki za sobe.«

dass Herr Urban Schniderschitz von Laas in Illyrien gebürtig, nach vorschriftsmässig zurückgelegten Studien den Allerhöchst bestimmten strengen Prüfungen aus der Wundarztneykunde, aus der Geburtshilfe und der Kuhpockenimpfung sich unterzogen habe um ein Recht zur Ausübung dieser Künste zu erlangen. Derselbe gab bey den mit ihm am 28ten July und 7ten Oktober d. J. vorgenommenen strengen Prüfungen solche Beweise von erworbener Geschicklichkeit und Kenntnissen, dass alle Prüfer ihre vollkommene Zufriedenheit darüber ausgesprochen haben. Wir erklären und Bestätigen Ihn also Kraft der uns Allerhöchst erteilten Macht als einen tauglichen und wohlerfahrenen Wundarzt und Geburtshelfer; Welcher von Jedermann für einen solchen erkannt werden soll, und der aller Orten wo er dazu berechtigt ist, jedoch ohne Verletzung seiner Eidespflicht seine Kunst ausüben kann.

Uebrigens wird demselben in Folge hoher Hofkanzlei Verordnung vom 27ten Oktober 1813 auch zur Pflicht gemacht, die Seelsorger als Führer der Geburtsbücher, von dem, was Ihm von dem Namen der Kindesmutter und von Ihrer Verhelichung oder Nichtverhelichung bekannt ist zu unterrichten, widrigensfalls Er bey der ersten hierin entdeckten Unwahrheit ausser der übrigen gesetzlichen Strafe noch mit dem Verluste des Rechtes seine Künste ausüben zu dürfen, bestraft werden würde.

Zur Bestätigung des Besagten haben Wir dem Herrn Urban Schniderschitz dies mit dem kaiserl. königl. Direktorats-Siegl gezierte und mit Unseren eigenhändigen Unterschriften gefertigte Diplom ertheilet.

Graetz am 8ten Oktober im Jahre Eintausend acht hundert und sieben und dreysig.

Lorenz E. von Voss

Direktor des Wundchirurg.
Studiums

Dr. Johann Aug. Köm,
professor der praktischen
Chirurgie und chirurgischen
Klinik*

Že kmalu po diplomu se je V. Ž. naselil v Laškem, kjer je deloval celih 33 let na svojem prvem pa tudi edinem službenem mestu. Imel je veliko družino, štiri sinove in štiri hčerke. A. Č. ima podatke o V. Ž. od njegove vnukinje Anke

* Mi direktor in prvi (najstarejši) profesor na medicinsko kirurškem učilišču pri cesarsko kraljevi Karel Francovi univerzi v Gradcu na Stajerskem s tem javno izjavljamo, da je gospod Urban Znidaržič iz Podloža v Iliriji opravil po predpisano opravljenem študiju kar se da stroge izpite iz nauka o zdravljenju ran, porodništva in cepljenja zoper črne koze, da bi si tako pridobil pravico do opravljanja naštetih veščin. Imenovan je pokazal dne 28. julija in 7. oktobra letos ob opravljanju strogih izpitov toliko pridobijene izurjenosti in znanja, da so bili vsi izpraševalci s tem popolnoma zadovoljni. In zato ga torej potrjujemo in z nam z najvišjega mesta podeljeno oblastjo razglamo za sposobnega in zelo izkušenega ranocelnika in porodničarja, ki ga naj sleherni za takega prizna, in da sme povsod, kjer je upravičen, opravljati svoj poklic (umetnost), ne da bi pri tem prekršil svojo s prisego podkrepljeno poklicno dolžnost.

Poleg tega imenovanemu ustrezno z odredbo visoke dvorne pisarne z dne 27. oktobra 1813 nalagamo za dolžnost, da seznanj dušebrižnike kot vodje rojstnih knjig o tem, kar mu je znane o imenu otrokove matere in o tem, ali je poročena ali ni, kajti sicer bi bil v primeru, ko bi se izkazalo, da je njegova izjava neresnična, poleg po samem zakonu izrečene kazni še kaznovan s tem, da bi mu oblast odvzela pravico do opravljanja njegovca poklica (umetnosti).

V potrditev povedanega izjavljamo gospodu Urbanu Znidaržiču to mi na tej s cesarsko kraljevim direktoratskim pečatom okrašen in našim svojeročnim podpisom opremljeni diplomu.

Gradec, dne 8. oktobra leta en tisoč osemsto sedemintridesetega.
Lorenz E. von Voss
direktor študija
kirurgije ran

Dr. Johann Aug. Köm,
profesor praktične
kirurgije in kirurške
klinike.

Guteša, ki živi v Zagrebu. Kot zdravnik — njegov uradni naziv je bil okrožni zdravnik (Distriktsartz) — si je s svojim vzornim in predanim delom pridobil toliko zaslug, da ga je laška občina že leta 1847 imenovala za svojega prvega častnega občana (po laški kroniki).

Kakor nam pove nekrolog, ki ga je napisal dr. Karel Slañc, je bil ves čas zaveden Slovenec in je zvesto sodeloval »pri prebujanju naroda v hribih« z dr. Štefanom Kočevarjem v Celju. Posebej poudarja, da je za Giskra-Herbstovega režima, ki je teroriziral Slovane, bil tudi V. Ž. med devetimi ednimi rodoljubi v vsem Laškem. Bil je tudi predsednik laške Čitalnice.

Zelo požrtvovalno je deloval zlasti, ko so zidali Južno železnico in je bilo takrat ogromno delavcev ob progi, da je bil zdravnik zares nujno potreben. Mnogo dela je imel z njimi V. Ž. v marijagraški železniški bolnišnici (v marijagraški graščini) zaradi mnogih in hudih obratnih nezgod, posebej še zaradi epidemij tifusa, griže in škrlatinke. V letih 1846—1850 je za temi boleznimi umrlo na stotine ljudi. Med italijanskimi delavci se je leta 1849 pojavila celo kolera, ki pa so jo kmalu zatrli.

Zdravniške oznake na portalu Znidaržičeve hiše, danes Kidričeva ul. 7: odprta knjiga, tehtnica, medicinski steklenički (foto J. Benedek)

Bil je dober in iskan zdravnik, spreten kirurg, med ljudstvom priljubljen in spoštovan. Posebno radi so ga imeli delavci, ker jih je zdravil vsa leta malone brezplačno. Iz hvaležnosti so mu tisti delavci, ki so gradili v Laškem železniški most, zastonj naredili kamnite podboje na njegovi hiši z umetniško izkle-

sanimi zdravniškimi oznakami, s knjigo, tehtnico in dvema medicinskima stekleničkama; v svoji hiši je namreč imel tudi priročno lekarno. Pri opravljanju svojega poklica si je nakopal smrtno nevarno gnojenje v kostnem mozgu (osteomyelitis), za katerim je umrl dne 11. VI. 1875, star 66 let.

Njegov grob so v drugi svetovni vojni razdejale letalske bombe, nagrobnik pa je ostal nepoškodovan; po drugi svetovni vojni ga je A. Č. dal vzdati v pokopališki zid zraven rodbinskega groba Čedetovih, da bi ostal spomin na nekdanjega zaslužnega zdravnika ranocelnika-porodničarja Urbana Žnideržiča.

Cepljenjsko spričevalo Antona Aškereca (hrani rokop. odd. NUK)

Zanimivo je, da je bil leta 1869 med Žnideržičevimi cepljenici tudi Anton Aškerc, takrat star 13 let; na cepljenjskem spričevalu se je podpisal slovensko — Žnideržič, medtem ko SBL III, s. 347, piše Žnidaršič, verjetno po »Slovenskem narodu«, VIII/1875, št. 136 (18. VI.), s. 2.

Dve leti po smrti V. Ž. se je v Laškem naselil zdravnik

dr. Edvard Šavnik
(1877—1879)

Izhaja iz stare slovenske meščanske rodbine v Kranju (roj. 13. III. 1852), kjer je bil njegov oče lekarnar. Medicino je študiral v Gradcu; tu je bil med osmimi slovenskimi visokošolci, ki so leta 1875 ustanovili akademsko društvo »Triglav«. Po promociji leta 1876 je služboval kot sekundarij v deželni bolnici v Ljubljani do pomladi leta 1877.

Dr. Edvard Šavnik (E. Š.) je prišel v Laško z idealistično miselnostjo taborskih let, ki se je je navzel že v študentskih letih. Postal je član ožjega krožka takratnih vodilnih slovenskih tržanov v Laškem. Tudi on je pomagal

dramiti in krepiti slovensko zavest. Zato je postal Nemcem neljub, spoznali so v njem nevarnost, vendar mu do živega le niso mogli. Bil je zelo muzikaličen, vodil je slovenski pevski oktet in sodeloval pri salonskem orkestru.

Dr. Šavnikovo zdravniško in javno delovanje v prid laškim Slovincem je pretrgala (1878) mobilizacija ob okupaciji Bosne in Hercegovine. Poklican je bil kot višji vojaški zdravnik k Jovanovičevemu lovskemu bataljonu št. 7, s katerim je moral v Hercegovino. To so izrabili laški, dr. Šavniku nenaklonjeni Nemci in mu zaradi predolge odsotnosti dne 17. IX. 1879 razveljavili pogodbo glede službe občinskega zdravnika, češ da občinski prošnji, poslani na ministrstvo, naj ga oprosti aktivnega vojaškega službovanja, ni bilo ugodeno.

K temu pripominja A. Č. naslednje:

»Skoraj neverjetno se zdi, da je laška občina uradnega zdravnika — oficirja, ki je moral kraj zapustiti, da izpolni vojaško dolžnost, odslovila iz službe, ki jo je vestno opravljal. Le kdor je poznal mentaliteto spodnještajerskih Nemcev, more ta občinski ukrep razumeti.«

Z odhodom E. Š. so laški Slovinci izgubili mnogo. Verjetno bi se njihova usoda vse drugače zasukala, če bi bil ostal med njimi tako odločen buditelj, kot je bil ravno E. Š.

Pozneje (1890) je postal E. Š. uradni zdravnik v svojem rojstnem kraju Kranju, leta 1898 pa okrajni zdravnik. Še pozneje je postal tudi železniški zdravnik in zdravnik socialnega zavarovanja. Agilno in požrtvovalno kot malokdo se je udeleževal na raznih področjih javnega življenja: v narodni čitalnici in njenem pevskem zboru ter bil aktiven član orkestra, ki ga je ustanovil skladatelj Viktor Parma (1858—1924) v okviru narodne čitalnice. Kranjsko meščanstvo je zastopal dolgo vrsto let v občinskem odboru, pri prostovoljnem gasilskem in reševalnem društvu je brezplačno opravljal posle društvenega zdravnika. Olepševalnemu društvu v Kranju je bil dolgo vrsto let agilen predsednik. Sokolu je posvetil svoje moči že od začetka svojega delovanja. Mnogo dobrega je storil za dijaško kuhinjo v Kranju, ustanovil pa je tudi sklad za zidanje dijaškega doma. Sodeloval je z raznimi uglednimi možmi slovenskega javnega in kulturnega življenja, tako s Tomom Zupanom, Ivanom Tavčarjem, Simonom Jenkom in Janezom Mencingerjem. Trajen in najlepši spomenik pa si je nedvomno postavil kot zdravnik revežev.

Bil je narodno naprednega prepričanja, toda spoštovali so ga tudi politični nasprotniki, ker je bil objektivni in obziren. Za svoje javno in 55-letno zdravniško delovanje je prejel mnogo priznanj in odlikovanj. Umrli je 19. januarja 1931, skoraj 79 let star.

V zasebnem življenju je bil E. Š. vzor blagega moža in skrbnega očeta. Njegov sin je bil znani ginekolog in onkolog, univ. profesor dr. Leon Šavnik v Ljubljani.

Po prvih dveh zavednih slovenskih zdravnikih V. Žnideržiču in Edvardu Šavniku so sledili trije nemški zdravniki, in sicer prvi

Josef Lerch

ki je služboval v Laškem leta 1879, vendar samo kakega pol leta, tako da za njim skoraj v samem Laškem ni nobenega spomina. Ko je prišel v Laško, je bil približno petdesetleten; drugi življenjski podatki o njem še vse doslej niso znani.

A. Č. omenja, da je pregledal osebno v arhivu graške univerzitetne knjižnice sezname inkskribiranih, na dekanatu medicinske fakultete pa sezname vseh od leta 1863 promoviranih doktorjev — Lercha med njimi ni bilo. Iz tega sledi,

da se ni inksribiral in tudi ni bil promoviran na graški medicinski fakulteti. Poizvedoval je pismeno tudi na Dunaju, vendar ni prejel nobenega odgovora. Sklep je bil tale — če tudi na Dunaju ni bil promoviran, verjetno sploh ni bil doktor medicine, marveč morda »magister chirurgiae«, kakor je bil V. Žnidaržič. Ker pa v Laškem ni dolgo deloval, tudi nima posebnega pomena za zdravstvo v Laškem.

Nato je malone 32 let v Laškem deloval

dr. Ernest Schwab
(1879—1910)

Po rodu je bil Celjan iz ugledne meščanske hiše (roj. 7. XII. 1849). Po gimnazijski maturi (1867) se je vpisal na medicinsko fakulteto v Gradcu in bil tam dne 27. 7. 1876 tudi promoviran za doktorja medicine. V Laško je prišel konec leta 1879. Znan je bil kot dober in vesten zdravnik, zlasti je slovel kot porodničar, znani so pa tudi njegovi sodnozdravniški protokoli in mnenja, ki so bili vselej znanstveno utemeljeni. Pomembna je epidemija ali bolje, endemija davice, ki je izbruhnila med laško mladino takoj po prihodu dr. E. Schwaba (E. Sch.) in

Dr. Ernest Schwab

je trajala kar celo desetletje. Žal, takrat zoper to strašno morilko otrok ni bilo nobenega učinkovitega zdravila, saj se je šele leta 1883 posrečilo F. A. J. Löfflerju, da je odkril njenega povzročitelja, E. Behring pa je mnogo pozneje (1894) izdelal serum zoper njo. Koliko je preстал v teh letih E. Sch., si današnji

zdravniki skoraj ne moremo predstavljati. Kolikor so se pa že začeli (mnogo pozneje) izvajati razni imunizacijski ukrepi, pa jih je neuko ljudstvo sprejemalo z največjim odporom, če že ne sovražno razpoloženo. V letih 1885 in 1896 se je davici pridružila še škriatinka, v letih 1881 do 1883 pa pravi dr. A. Čede, da »so šle črne koze po ljudeh«. V prostem času se je E. Sch. ukvarjal z lovom. Bil je pravičen gojilni in športni lovec, in ker je bil prijeten družabnik, so ga lovci radi imeli in vabili na love. Še dolgo so bili znani tako imenovani »Schwabovi štanti«, na katere so lovci postavljali tudi dr. A. Čedeta. Z ljudmi je bil korekten, zato pa tudi priljubljen, medtem ko je bil v narodnostnem oziru izrazit nacionalen Nemec, da, steber laškega nemštva, zato pa tudi ni bil naklonjen slovenski inteligenci.

Po skoraj 32-letnem službovanju je zaradi svojega slabega zdravja zapustil dne 16. X. 1910 Laško in se preselil v Gradec.

Posebnega premoženja si ob svoji dobrosrčnosti — velikih honorarjev ni zahteval, mnogo jih je zdravil brezplačno — ni pridobil in še prihranke, kolikor jih je imel, je vtaknil med prvo svetovno vojno v avstrijsko vojno posojilo — in vse izgubil. Bolehen in brez sredstev je po vojni trpel hudo pomanjkanje; njegovi prijatelji v Laškem in nekdanji bolniki so zanj zbirali živež in mu ga pošiljali v Gradec, kjer je dne 12. V. 1922 umrl.

Zadnji nemški zdravnik pred zlomom Avstro-Ogrske (1918) v Laškem je bil

dr. Herman Z a n g g e r
(1910—1918)

Tudi H. Z. je izhajal iz znane celjske trgovske rodbine. Rojen je bil leta 1873, po maturi v Celju (1891) je študiral medicino v Gradcu in bil tam promoviran leta 1904. Že kot medicinec je prakticiral iz interne medicine, kirurgije, otroških bolezni in porodništva; tudi po promociji je še tri mesece prakticiral iz porodništva. Medicino je študiral precej dolgo, saj je bil iz premožne hiše, povrh pa še »corps«-študent.

H. Z. se je najprej naselil kot okrožni zdravnik na Zgornji Polskavi, v Laško pa je prišel za dr. Schwabom v jeseni leta 1910.

Poleg uradnih občinskih poslov kot občinski in distriktni (okrožni) zdravnik je H. Z. opravljal tudi privatno prakso. Laški okoliš je bil obsežen, hribovit in sila težaven, vendar velikih dohodkov tudi on ni imel, ker so bili njegovi honorarji razmeroma skromni. Zdravil je tudi zavarovance pri okrajni bolniški blagajni; ti dohodki pa so bili malenkostni, saj takrat razen pivovarne v Laškem ni bilo večjega obrata, za posamezne ordinacije pa je dobival samo po 20 vinarjev.

Ker je bil laški zdravniški okoliš s trgom vred reven, je štajerski deželni zbor v Gradcu sistemiziral že za dr. Schwaba v Laškem dve mesti okrožnih zdravnikov: eno za Laško, drugo pa za okoliške občine. Za vsako mesto je zdravnik dobival mesečno po 100 zlatih goldinarjev. Dežela je pripomogla k temu, da je bil v Laškem vselej zdravnik, to pa v takratnih časih brez stalnih dohodkov ne bi bilo mogoče. Za to naklonjenostjo avstrijske uprave so bili seveda politični motivi, da bi namreč bilo mogoče graditi nemški most do Jadrana. Zato je moralo biti uradništvo na Spodnjem Štajerskem nemško, dobili so pa takšne uradnike le, če so jih dobro honorirali, medtem ko so slovenske uradnike pošiljali v nemške kraje.

Kakšnih večjih zdravstvenih dogodkov za H. Z. v Laškem in njegovem okolišu ni bilo, tudi večjih epidemij ne razen hude »španske« grlpe ob koncu prve

svetovne vojne. Bil je dober zdravnik, vendar med ljudstvom le ni bil posebno priljubljen, kakor npr. njegov predhodnik. Z ženo sta bila vneta lovca in ribiča. Ljubila sta družbo in šport, to pa stane seveda denar, in zato si tudi nista mogla pridobiti kaj prida premoženja.

Dr. Herman Zangger

Med prvo svetovno vojno je bil H. Z. višji vojaški zdravnik v Rogatcu in Mariboru, nazadnje pa je bil dodeljen vojni bolnici v Celju, od koder se je skoraj vsak dan vozil bodisi z vlakom ali s kolesom domov, ker so ga pač privabljali dom, lov in ribolov. To pa je sčasoma H. Z. izčrpalo in ga je že zgodaj zadelo možganska kap. Od nje si je sicer opomogel, vendar so sledili recidivi; kljub vsemu pa je še, čeprav s težavo, opravljal svojo službo dalje. Konec oktobra 1918 je še obiskal bolnika v Olešču in se na težavni poti ponesrečil in prehladil. Lotila se ga je španska gripa s pljučnico, ki je za njo umrl dne 1. XI. 1918, 45 let star, ravno ob koncu vojne.

O kopaljskih zdravnikih v laških toplicah izvemo nekaj več šele leta 1900, ko omenjajo poročila društva zdravnikov na Štajerskem kot kopaljskega zdravnika dr. Samuela L. Brauna. Po njem so se zvrstili do leta 1905 naslednji: dr. Ludvik Kleinhauß, dr. Karel Henn, dr. Ignacij Brum in dr. Weber. Do leta 1908 so v Laškem delovali naslednji kopaljski zdravniki: dr. Henrik Noe, dr. Maks Schön (von?) Perlshof in dr. Armin Kováč (Kovač, madžarski zdravnik).

Po letu 1908 so v laškem kopaljsču ordinirali: dr. L. Degen, dr. Jožef Beck in dr. E. Jellinek (do l. 1914).

Med prvo svetovno vojno (1914—1918) so rabile laške toplice za vojni lazaret, kamor je prihajal kot vojaški zdravnik dr. Franc Premšak ml. iz Celja, in sicer od septembra 1914 do 1. 1. 1915. Za njim je do konca vojne (1918) v laškem lazaretu ordiniral vojaški zdravnik dr. Hugo Schlesinger.

V svojih »Spominih« (s. 39) omenja dr. Anton Čede naslednje: »Laške toplice so med prvo svetovno vojno zelo trpele. Madžarski vojaki, ki so se v njih zdravili, in tržaški begunci so poslopja hudo poškodovali. Razbili so marmornate plošče, vrata, okna in stopnišča, po sobah namestili železne pečke, njihove odvodne cevi pa napeljali skozi okna in stene. Ko so po vojni novi lastniki toplice popravili in je komisija, katere član sem bil tudi sam (dr. Anton Čede), uradno ugotovila, da je voda radioaktivna, so dobile toplice ime , R a d i o t h e r m a ' . «

Nato je dr. Anton Čede postal kopališki zdravnik in to funkcijo je opravljal od leta 1923 do leta 1926, ko mu je sledil dr. Ivan Lovšin, ki je ostal na tem mestu do aprilskih dni 1941.

Z letom 1918 je pri nas prenehala večstoletna nemška vladavina, sledilo ji je obdobje prejšnje Jugoslavije. Večina nemškega uradništva in intelektualcev, kolikor jih ni vezala vojaška dolžnost, je že kmalu odrinila proti severu, večinoma v takrat nastalo Nemško Avstrijo (Deutsch Österreich).

Podobno kakor drugod je tako imenovani prevrat (1918) potekal tudi v Laškem, kjer je bilo s smrtjo H. Z. izpraznjeno zdravniško mesto, potrebe po zdravniku pa velike in zelo pereče že zaradi epidemije španske gripe. Za izpraznjeno zdravniško mesto v Laškem je izvedel tudi

dr. Anton Čede
(1918—1965)

ki se je pravkar vrnil s fronte na Južnem Tirolskem. Njega so sicer vabili na razna izpraznjena zdravniška mesta tudi drugam, tako v Gornji grad, Ljubno, Poljčane, Celje, Laško itd., imel pa je že tudi odločbo za zdravnika sekundarija v bolnišnici usmiljenih sester v Zagrebu, kjer se je nameraval specializirati. Plača bi bila v Zagrebu slaba in bi z njo težko izhajal, daleč od doma pa tudi ni kazalo iti, ker so bile povojne razmere še precej nejasne. Vse to je pripomoglo, da se je A. Č. raje odločil za Laško in ostal tam vse do smrti.

A. Č. se je rodil v Grižah, dne 7. I. 1886. Po maturi (1907) v Mariboru je odslužil vojake v Pragi, medicino študiral v Gradcu in bil tamkaj promoviran 23. II. 1914. Kmalu po promociji je služboval dva meseca v mariborski splošni bolnišnici. Iz Maribora je odšel za fregatnega zdravnika v mornariško bolnišnico v Pulju.

Vso prvo svetovno vojno je bil mobiliziran in jo je prebil do zadnjega dne, in sicer prvi dve leti vkrcan na bojni ladji »Budapest« v Boki Kotorski, zadnji dve leti pa je bil poveljnik in šef neke vojaške bolnice v Bolzanu.

V Laškem je postal okrožni zdravnik, prevzel je pa tudi okrajno bolniško blagajno; oskrbovati je moral takratni trg Laško z laško okolico in je zato prejel dva dekreta. Dela je bilo že v samem začetku na pretek, saj je težilo v njegovo območje okrog 12 tisoč prebivalcev na razsežnem laškem zdravniškem okolišu. Njegove meje so potekale nekako takole: od Savinje pod Rimskimi Toplicami na Senožete, Kopitnik, Turje, Brdce, Unlčno, Brezno, Kal, Gozdnik, Šmohor, Malič, Smolnik, Tremerje, Rifengožd, Oblatino, Planinco, Svetino, Št. Rupert, Trobendol, Lahov Graben, Dežno, Marijino vas, Prapretno, Jurklošter, Lahov Graben, Henino, Polano, Št. Lovrenc, Lokavec, Veliko Kozje in Briše do Savinje.

Dr. Anton Cede

A. Č. niza v svojih spominih vse polno izredno zanimivih podatkov o zdravstvu v takratnem Laškem, neposredno po prvi svetovni vojni. Zlasti preseneča nizka zdravstvena prosvetljenost prebivalstva v ondotnih hribovitih krajih, kakor npr., da so se ljudje branili iti v bolnišnico, kadar je to bilo zares potrebno (prevelika oddaljenost od zdravnika; nujno potrebna izolacija bolnika, operacija idr.); zato je moral večino porodniških operacij opravljati navadno sam, brez babice, na domu porodnic. Še bolj pa presenečajo strahotne epidemije akutnih nalezljivih bolezni (davica, črne koze, škrlätinka, trebušni tifus in griža). Sam je bil priča španske gripe, ki jo je doživljal na Južnem Tirolskem, kjer se je pojavila kot pošastna epidemija kakor nekoč kuga, tako da so padali zdravi, mladi ljudje kakor od strele zadeti. Po njegovem mnenju v Sloveniji ni bila tako huda, vsaj ob njegovem prihodu v Laško ne, ko je epidemija že pojemala in je bila po klinični sliki podobna trebušnemu legarju (tifusu).

Laško je bilo še leta 1919 tifusno področje. A. Č. sam se je spomladi leta 1919 okužil s trebušnim tifusom, in sicer verjetno v gostilni Tadina, kjer se je hranil; gostilniški vodnjak je bil namreč okužen s klicami trebušnega tifusa. Tako ni čudno, da je bil trebušni tifus v Laškem več desetletij endemičen. Nalezljive bolezni, še posebej pa trebušni tifus, so prenašali razni begunci, ki so živeli v nehigienskih razmerah, prav tako pa tudi velike množice okuženega vojaštva, ki so se valile čez naše ozemlje, tako da so se nalezljive bolezni unesle šele konec leta 1919.

Zelo neprijetno je pa postalo spomladi leta 1920, ko je v Laškem in njegovem okolišu izbruhnila epidemija črnih koz. Kljub takojšnjim energičnim zdravstvenim ukrepom so se koze bliskovito razširile ne le po laškem okolišu, marveč

daleč naokrog. Že kmalu je bilo v laški fari 100 mrličev zaradi črnih koz. Šolske mladine in moških, ki so prihajali s fronte domov, se kože seveda niso lotile, ker so bili cepljeni, hudo so pa razsajale med drugim, necepljenim prebivalstvom, tako da skoraj ni bilo hiše, v kateri ne bi bilo po več bolnikov in kak mrlič. Tako je pri Spodnjem Malšku v Slivnem v enem tednu umrlo za črnimi kozami pet necepljenih otrok. Ob vsem tem pa se je še zgodilo, da je v Laškem ikrali izbruhnil tudi trebušni tifus; kar na mah je v samem trgu za njim obolelo štirideset ljudi. In v takšni hudi epidemiološki situaciji se je zgodilo nekaj, kar je tipično birokratsko: A. Č. je moral takoj odrediti na dvomesečne orožne vaje v Banjaluko, ne glede na številne uradne intervencije, da bi bil A. Č. v Laškem nujno potreben. V Banjaluki se je namreč v rezervni bolnišnici dobesedno dolgočasil sedem mladih zdravnikov ob 13 bolnikih, ki so bili večinoma tahinerji . . .

Ko se je A. Č. vrnil z orožnih vaj v Laško, ga je poleg vsega drugega zdravniškega dela še čakalo cepljenje vsega prebivalstva zoper črne koze, vendar še niti ni bil sredi tega dela, ko se je začela strahovita epidemija griže, za katero je v kratkem umrlo 100 bolnikov na območju takratne laške župnije. V neki, sicer številni družini na Šmohorju je epidemijo preživel le dveleten otrok, vsi drugi družinski člani so pomrli za grižo.

S cepljenjem zoper črne koze je imel A. Č. malone neverjetne težave, ki so temeljile v nevednosti in zaostalosti preprostega prebivalstva. Poučeval je ljudi, jih prosil in rotil, pa tudi grozil z ukrepi oblasti, da bi se prišli cepit zoper črne koze, vendar je bilo vse njegovo prizadevanje zaman. Prišli so sicer pametnejši, zaostali s hribov pa ne; mimogrede še boji povedano, da je bilo takrat v ondotnih hribovskih krajih precej golšavosti.

A. Č. navaja med drugim tudi ostrašujoč primer ljudske zaostalosti, ki je tako rekoč onemogočala cepljenje zoper črne koze. Prišel je namreč cepit v neko hišo marijagraške občine in poskušal najprej navzoče o pomenu cepljenja poučiti. Čeprav je v hiši ležal na mrtvaškem odru hišni gospodar, ki je umrl za črnimi kozami, v bližini pa je bila njegova žena na smrtni postelji zadnji boj s črnimi kozami, številni ljudje, ki so prišli kropit pokojnika, niso marali nič slišati o cepljenju, tako da se je ob njihovem zadržanju razbežala tudi kopica otrok, le eden med njimi, približno 15-leten, pa stopil pred zdravnika in mu zabrusil: »Ha, ha, gospod doktor, jaz pa prav nič ne verjamem, da bi se nas koze prijelo!«

O nezadovoljivem rezultatu je A. Č. poročal glavarstvu v Celje. Doblj je ukaz, naj začne ponovno cepiti, in to se je ponavljalo mesec za mesecem. In zopet je cepil od vasi do vasi, od hiše do hiše, da je bil že na koncu svojih moči in mu ni preostalo nič drugega, kakor da je sklenil pustiti mesto okrožnega zdravnika in Laško zapustiti. Tedaj pa je oblast pričela energično ukrepati, in ko je nekaj trmoglavcev eksemplarično kaznovala, je cepljenje potekalo kar hitro in uspešno, črnih koz pa ni bilo več.

A. Č. poroča tudi o cepljenju zoper grižo, ki pa se ni posebno obneslo, je pa naslednje leto pričela epidemija griže ugašati. Od nalezljivih bolezni je v tistih letih v Laškem in njegovem okolišju umrlo na stotine ljudi.

Naslednja tri desetletja sicer ni bilo več pravih epidemij nalezljivih bolezni, so se pa le še pojavljale od časa do časa, posebno škrlatinka, davica, griža in trebušni legar, vendar ne več v takem številu in tudi ne v tako hudi obliki, tako da jih je bilo z odločnimi ukrepi moč še pravočasno zaježiti.

Omeniti moramo tudi spalne bolezni, ki jih v razdobju od prve do druge svetovne vojne med kmečkim prebivalstvom sploh ni bilo. Nekaj posameznih primerov je bilo med delavstvom. Po izbruhu druge svetovne vojne pa so se

pričele zopet pojavljati, vendar zopet samo med delavstvom, medtem ko jih na kmetih tudi tokrat ni bilo.

Ker sta bila trebušni tifus in griža v Laškem do leta 1928 endemična, je občina sklenila oskrbeti mesto z dobro pitno vodo. Prvobitno so nameravali napeljati vodo s Štegn pri Šmohorju, vendar so na nasvet A. Č. ta načrt zaradi endemične golšavosti na tem pogorju opustili in uporabljali vodo iz Rimskih Toplic, uporabo vode iz okuženih vodnjakov pa onemogočili. Od takrat naprej ni bilo več kužnih črevesnih bolezni, ki jih je vse do takrat povzročala voda iz okuženih laških vodnjakov.

V Laškem je bilo potrebno tudi še rešiti vprašanje babic, ki jih je bilo premalo in so se zato pojavljale babice mazačke, ki so marsikdaj povzročale hudo nesrečo. A. Č. je zato nekatere za to primerne ženske pregovoril, da so se šle šolat za babice. Ko so šolanje opravile, so bile nastavljene, njih področje in okoliš pa jim je bil določen, kakor je predlagal A. Č.

Ko je bil v Laškem ustanovljen (1924) tudi politični okraj (srez) in je A. Č. opravil fizikatni izpit, je postal okrajni sanitetni referent. S tem je bilo povezano tudi delo na komisijah po vsem okraju, zlasti v Trbovljah in Hrastniku, pa tudi funkcija sodnozdravniškega izvedenca; navadno je bilo vsaj šest sodno-medicinskih obdukcij letno, ki jih je prav tako opravljal A. Č.

Največ dela je imel A. Č. z delom socialnih zavarovancev in z rudarji kot zdravnik socialnega zavarovanja in rudniški zdravnik. Težavno je bilo zdravniško oskrbovanje delavcev v tovarni in graščini Jurklošter. A. Č. je dolgih deset let hodil po dvakrat do trikrat v tednu v Jurklošter, peš tja in nazaj, pa tudi na vse tamkajšnje hribe: Sv. Trojico, Henino, Voluš, Dežno, Marijino vas itd. vse do Planine večinoma ponoči, zvečer tja, zjutraj nazaj, in to ob vsakem primeru, samo da je mogel naslednjega dne zopet doma v Laškem ordinirati.

V tej zvezi je A. Č. izračunal, da je kot zdravnik v Laškem in njegovem okolišu napravil toliko potov, da bi bil prišel dvakrat okrog zemlje, in kar je bil zdravnik, je opravil okrog pol milijona ordinacij. Za razvedrilo sta mu bila lov in številna potovanja. Pri njegovem delu sta mu zvesto pomagali obe njegovi ženi, in to Ana, ki mu je umrla 1933, in druga žena (tudi Ana), s katero se je poročil leta 1935. Obe sta prav posebno skrbeli za precejšnjo hišno lekarno, pa tudi za vsa opravila v zvezi s preobvezovanjem ranjencev, operirancev idr. tako v privatni praksi kakor tudi pri zavarovancih vseh bolniških blagajn, razume se, brezplačno.

Zelo zanimivo je tudi naslednje opažanje, ki ga A. Č. razčlenjuje v svojih spominih (s. 39—41): že kot okrožni zdravnik je postal pozoren, da je v laškem okolišu le malo jetike, in to kljub revščini, pomanjkanju in nehygienskimi razmeram, v katerih živi zlasti prebivalstvo v hribovitem okolišu.

Kot okrajni sanitetni referent je iz letnih statistik za ves takratni okraj povzel, da je bilo v takratni laški župniji zelo malo rakavih bolezni med avtohtonim prebivalstvom, medtem ko je v sosednji Savinjski dolini, Celju in Trbovljah rak zelo razširjen. Le nekaj priseljencev je v Laškem v 30 letih zbolelo za rakom.

Nadalje A. Č. navaja, da je od leta 1850, ko je že bil v Laškem diplomirani zdravnik, pa vse do ljudske migracije v drugi svetovni vojni leta 1941, se pravi v razdobju 90 let, umrlo v laški župniji, ki je štela poprečno 4000 ljudi, 8500 ljudi, od teh za rakavimi boleznimi 83 (0,9%). Ti so bili večinoma priseljenci ali pa njihovi potomci, kakor je razvidno iz matičnih knjig in kakor je A. Č. v 30 letih sam mogel gibanje rakavih bolezni zasledovati. Čeprav starodavni prebivalci Laškega rakavih bolezni tako rekoč niso poznali, so se pa vendar v

nekaj stoletjih pomešali z »obremenjenimi« sosedji in prišleki, kakor to izpričujejo matične knjige.

A. Č. meni, da sta morda na prebivalstvo le vplivali zemlja in voda s svojo emanacijo. Predlaga primerjalno statistiko o rakavih boleznih s kraji z radioaktivnimi akrotermami pri nas in v tujini.

To razmišljanje končuje A. Č. takole: »Po drugi svetovni vojni je ostal v Laškem le še neznan del prejšnjega domačega prebivalstva, saj silijo tujci tudi v okolico mesta in se mešajo z domačini, s čimer pa povečujejo število rakavih bolezní...«

Ob izbruhu druge svetovne vojne je bil A. Č. mobiliziran kot rezervni sanitetni kapetan. Ko se je po 14 dneh vrnil, je bil na seznamu za izgon, medtem ko so njegovo ženo že zaprli. Rešil ju je graški zdravnik dr. Robert L i c h e m , ki so ga Nemci določili za komisarja Čedetove ordinacije, vendar je po treh mesecih Laško zapustil, A. Č. pa ostal na svojem mestu vse do konca vojne.

Med okupacijo (1941—1945) je bil v Laškem šef zdravnik v kopališču dr. Martin J u c h u m , preseljenec iz Bukovine.

Zaradi železniškega mostu čez Savinjo je bilo Laško med drugo svetovno vojno mnogokrat hudo bombardirano. To so bili tudi za zdravnika zelo hudi časi, še hujše pa je morda bilo ob koncu druge svetovne vojne, ko so se skozi Laško prebijali vojaki, vojni ujetniki, begunci, vozovi in topovi. Vse to je A. Č. zdravstveno stanje hudo poslabšalo — bolehal je na pljučih — in je naslednje leto resno zbolel. Po mnogih prošnjah je dobil naslednika in so ga razrešili službe pri socialnem zavarovanju, ostal pa je še uradni krajevni zdravnik. Ko pa tudi te službe ni več zmožel, je stopil s 1. III. 1950 v pokoj; potlej je opravljal še nekaj časa privatno prakso, nedeljsko dežurno službo in občasno nadomeščal katerega od laških zdravnikov.

A. Č. je opravljal zdravniško službo celih 40 let, od tega 35 v Laškem. Umrli je dne 21. XII. 1965. Svoje »Spomine« končuje dne 10. IV. 1956 z naslednjimi besedami: »Z rožicami mi ni bilo poslano, vendar me veseli, da sem zmožel to težavno življenjsko nalogo.«

Leta 1941 je A. Č. izdal knjigo *Pórence*, rodovni opis in spominske črtice.

V času od 1926 do razpada prejšnje Jugoslavije (1941) je v Laškem službovalo tudi več drugih zdravnikov. Med njimi je tu najdlje služboval

dr. Ivan L o v š i n
(1926—1955)

Rodil se je dne 7. aprila 1890 v Spod. Lazah pri Ribnici na Dolenjskem v obrtniški družini.

Po gimnazijski maturi v Ljubljani je študiral medicino do izbruha prve svetovne vojne (1914), ko je moral na rusko fronto in se še istega leta znašel v ruskem ujetništvu. Šest let je služboval kot medicinec v bolnišnici Tara (med Omskom in Tobolskom v Sibiriji). Leta 1920 se je vrnil iz ujetništva in nadaljeval študije v Gradcu, kjer je bil 1923 promoviran za doktorja medicine.

Po opravljeni praksi (na vseh oddelkih) Javne občje bolnice v Ljubljani je bil leta 1926 nameščen kot splošni zdravnik v Laškem. Nato je bil eno leto v Zagrebu zaradi specializacije za medicinsko rehabilitacijo, nakar je bil za stalno nameščen kot šef zdravnik v zdravilišču Laško; opravljal je tudi privatno prakso.

Dr. Ivan Lovšin

Leta 1930 je SUZOR kupil zdravilišče Laško in ga izročil v upravljanje OUZD. Okrog leta 1937 so na novo zajeli vse tri zdravilne vrelece v en sam vrelec, pri čemer so odkrili dotlej še neznan vrelec, ki ima isto toplino (37,5° C) in tudi radioaktivne emanacije.

Dr. Ivan Lovšin je bil v Laškem zelo delaven; bil je organizator Rdečega križa, član vodovodnega odseka, član Gasilskega in Turističnega društva.

Ob izbruhu druge svetovne vojne (1941) se je umaknil iz Laškega v Ljubljano, iz Ljubljane pa na Kočevsko, kjer je v kraju Nova sela prevzel službo splošnega zdravnika. Tu je deloval kot aktivist NOB in zdravil ranjene partizanske borce. Zaradi tega so ga Italijani odpeljali v internacijo v Padovi, kjer je bil od leta 1942 do 1943, potlej pa so ga poslali za zdravnika v umobolnico Studenec pri Ljubljani in tam je deloval vse do leta 1945.

Po osvoboditvi (1945) se je vrnil v Laško in tu nastopil spet službo kot šef zdravnik in direktor zdravilišča. Na tem mestu je ostal do leta 1955, ko je odšel v pokoj in se z družino preselil v Brežice. Kot upokojenec je odšel v Čateške Toplice, se reaktiviral in ostal tam še do leta 1966 kot šef zdravnik in direktor. Umril je dne 13. oktobra 1967 v celjski bolnišnici in je pokopan na mestnem pokopališču v Celju.

Leta 1931 je pričel v Laškem ordinirati zdravnik

dr. Ljudevit Jenko

kot drugi okrajni sanitetni referent, in sicer na današnji Zdraviliški cesti. Dru-
gih podatkov za zdaj ni. Poprej je služboval v Leskovcu v Srbiji in Ptuju. Že
leta 1935 je odšel v Biograd ob morju.

Sočasno se je naselil v Laškem tudi

dr. Franjo Delak
(1931—1941)

kot tretji okrajni referent. Ordinacijo je imel v Elsbacherjevi hiši, v današnji ulici Borisa Kraigherja št. 8 (nad lekarno). V Laškem je ostal vse do vdora okupatorja, ki ga je pregnal; pozneje je ordiniral v Trstu, svojem rojstnem mestu, kjer se je rodil 18. avgusta 1896.

Zanimiva je življenjska pot dr. Franja Delaka (F. D.). Svoja mlada leta je preživel v vihri prve svetovne vojne. Po daljšem bivanju v ruskem ujetništvu se je vrnil v Trst ter nadaljeval srednješolski študij. Leta 1920 je v Ljubljani maturiral in se nato tu vpisal na medicinsko fakulteto, nadaljeval pa študije v Gradcu, kjer je bil leta 1925 promoviran za doktorja medicine. Domotožje ga je privedlo v njegovo rodno mesto, vendar mu italijanski fašizem ni dovolil, da bi svoje zdravniško poslanstvo opravljal v tržaški bolnišnici. Zato je odšel v Ljubljano, kjer se je izpopolnil in nato najprej služboval kot zdravnik pri jugoslovanskih železnicah, potlej pa v Laškem, od koder ga je 1941 pregnal okupator.

Dr. Franjo Delak

Kot izgnanec je preživel prva vojna leta v Srbiji in na Hrvaškem. Šele leta 1944 se je lahko vrnil v Trst, kjer se je pridružil narodnoosvobodilnemu gibanju; imel je tajne tečaje za prvo pomoč in sodeloval pri zbiranju in odpošiljanju zdravil za partizane. V NOB je sodeloval tudi njegov sin, ki je izgubil življenje kot borec I. alanske čete pri Karlobagu v boju z ustaši.

Po osvoboditvi (1945) je bil do leta 1947 zdravnik pri PNOO. Ko pa je (1954) zopet prevzela oblast na Tržaškem italijanska uprava, F. D. ni mogel več

nadaljevati svojega zdravniškega dela, kot je želel, in se je z družino izselil v Ameriko, od koder se je vrnil šele leta 1971.

F. D. je bil velik ljubitelj glasbe, in kamor ga je pot zanesla, se je rad udeleževal kot pevovodja in tudi sam zložil lepo število skladb. Našejtmo najvažnejše! Leta 1940 je Ipavčeva pevška župa v Mariboru izdala 22 pesmi za moški in ženski zbor; v tej zbirki je tudi Delakova pesem »Barčica« z besedilom Otona Župančiča. V samozaložbi je v Trstu leta 1954 izdal zbirko treh moških in treh mešanih zborov z naslovom »V snegu« (posvečeno njegovemu padlemu sinu Igorju ob 30. obletnici njegovega rojstva). Vsebina te zbirke je naslednja: 1. moški zbori (V snegu, besedilo Simona Jenka; Zimska vožnja, besedilo Radivoja Petruške; Roža, besedilo Simona Jenka), 2. mešani zbori (Bori, besedilo Srečka Kosovela; Oh, ti bori, besedilo Josipa Murna; Tiho je legel mrak, besedilo Utve).

Leta 1970 je v New Yorku v samozaložbi izdal zbirko z naslovom »Dvanajst moških zborov«. Zbirko sestavljata dva dela, vsak vsebuje po šest zborov. Kakor sam pravi v uvodni besedi, ni v skladbah sodobnih glasbenih elementov in drznih disonanc, ker je taka skladba za izvajanje zelo zahtevna, poslušalca pa nerazumljiva.

V prvem delu so skladbe vedre vsebine, v drugem, posvečenem spominu sinov Igorja in Save, pa so resnobnejše. Prvi del vsebuje naslednje skladbe: Zimska vožnja — Radivoj Petruška, Roža — Simon Jenko, Kmečka pesem — Josip Murn, Dekletcu — Radivoj Petruška, Mlada krčmarica — Josip Murn, O suši — Oton Župančič. Drugi del pa vsebuje naslednje: Balada — Srečko Kosovel, V snegu — Simon Jenko, Bori — Srečko Kosovel, Barčica — Oton Župančič, Narodna pesem — Josip Murn, O Bog — Ivan Albreht. Skladba »Narodna pesem« — Josip Murn je izšla v glasbeni reviji Naši zbori, št. 6, Ljubljana, 1956. Prva njegova skladba, ki si je utrla pot na koncertni oder, je bila Balada — Srečko Kosovel; zapel jo je Celjski oktet pod vodstvom Avgusta Cererja leta 1938 na Celjskem kulturnem tednu. Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani (glasbeni oddelek) hrani rokopis naslednjih, še nenatisnjenih skladb dr. Franja Delaka:

Andante za godalni orkester in klavir,

Preludij za godalni orkester,

Fuga za godalni orkester,

Kvintet No 1 za godalni orkester,

Vlahi, troglasni mladinski zbor, besedilo Josipa Murna-Aleksandrova.

Na tem mestu velja omeniti tudi lekarništvo v Laškem. Vsi zdravniki so imeli tudi tako imenovano priročno (ali hišno) lekarno, ki pa je zadoščala le za najnujnejše potrebe zdravniške ordinacije, po bolj komplicirano sestavljena (ustrezno takratni praksi in farmakopeji) so morali bojniki ali njihovi svojci hoditi v celjske lekarne. Čeprav se je čutila potreba po javni lekarni v Laškem že zelo zgodaj, se je tu naselil prvi lekarnar šele leta 1932. To je bil

mr. ph. Vekoslav Ujčić
(1932—1961)

Rodil se je 16. XI. 1893 v vasi Jusići nad Opatijo, torej v hrvaškem delu Istre. Gimnazijo je obiskoval v Trstu, kjer ga je prof. dr. Ivan Merhar pridobil za učenje slovenščine, ker takrat hrvaščine ni nihče poučeval. Tako se je naučil slovenščine in se seznanil s slovensko književnostjo. Farmacijo je študiral na zagrebški univerzi; med študijem je bil veliko v družbi umetnikov:

pisatelj, pesnik, slikar in kipar, med drugimi tudi s pisateljem Miroslavom Krlježom.

Po končanem študiju je V. U. nekaj časa deloval v Voloskem. Ko je bila Primorska priključena Italiji, se je moral njegov šef Hrvat umakniti v Jugo-

Mr. ph. Vekoslav Ujčić

slavijo, V. U. pa v Gorico, kjer mu je zelo prav hodilo znanje slovenščine. Tu je sodeloval v slovenskem društvu, kar pa seveda fašistom ni bilo všeč in je moral V. U. zapustiti tudi Gorico, kjer je prebil kljub preganjanju pet let

(1921—1926). Naselil se je v Jugoslaviji ter dobil jugoslovansko državljanstvo. Zaposlil se je v Zemunu, kjer je prišel v stik z beograjsko družbo. Ker sta dva izmed njegovih bratov zavzemala visoke položaje v državni upravi stare Jugoslavije, si je pridobil poleg svojega obširnega znanstva v umetniških krogih tudi mnogo znancev v tedanjih političnih in diplomatskih krogih.

Da bi se končno le osamosvojil kot lekarnar, je zaprosil za samostojno lekarno in dobil dovoljenje zanjó v Laškem, kjer je začel delovati I. VIII. 1932. Tako je bil mr. ph. Vekoslav Ujčič prvi lekarnar v Laškem, dr. Anton Čede pa zadnji zdravnik, ki je še imel tako imenovano priročno lekarno. Nova lekarna je bila za ves laški okoliš pomemben dogodek, sam lekarnar pa sprejet pri prebivalstvu z velikimi simpatijami, saj sta on in njegova soproga, ki mu je v lekarni pomagala, brezhibno govorila slovenski in sta se popolnoma prilagodila slovenskim razmeram. V. U. se je naročil na hrvatske in slovenske revije in časnike, spremljal je hrvatsko in slovensko književnost in se vozil na umetniške razstave v Zagreb in Ljubljano. Ujčičeva lekarna in njegovo stanovanje sta postali že kmalu shajališče laškega izobraženstva.

V času nemške okupacije je imel V. U. kot Hrvat izjemno stališče in ga Nemci zato niso mogli izgnati, kakor se je zgodilo s slovenskimi izobraženci in zavednimi Slovenci v Laškem. Prišel pa je marsikdaj navzkriž z Nemci zaradi slovenščine in slovenskega govorjenja s slovenskimi strankami, vendar se je V. U. zagovarjal in branil s tem, češ da govori z ljudmi hrvatski. Še huje je bilo, ko je pošiljal partizanskim enotam obvezila in zdravila. Nekateri posredovalci so namreč bili toliko neprevidni, da so na »listke« kar napisali »za tov. Ujčiča« ali celo oznako partizanske enote in gorje, če bi bili to Nemci odkrili!

Po vojni je leta 1949 država odkupila lekarno in V. U. je ostal v njej upravnik do upokojitve leta 1961, ko sta z ženo po 29 letih delovanja zapustila Laško in se naselila v Opatiji in v Voloskem, kjer je umrl dne 27. I. 1973.

Vse do leta 1934 v Laškem ni bilo nobene zobozdravstvene ordinacije in so zato zobno bolni hodili k zobozdravnikom v Celje. Laški zdravniki — zadnji med njimi je bil dr. A. Čede — so zobe, če je že bilo nujno, zgolj ruvali.

Leta 1934 se je v Laškem naselil dentist in zobotehnik

Ivo K o r d a n

(1934—1964)

Rojen je bil 5. VI. 1901 v Kranju. Nižjo gimnazijo je obiskoval v Trstu. Za dentista se je učil pri dr. A. Praunseissu v Ljubljani, kjer je tudi opravil dentistični izpit.

Najprej je delal v ordinaciji dr. Janežiča na Bledu, potlej pa (1930—1934) kot samostojen dentist tehnik v Trebnjem.

Septembra 1943 je v Laškem odprl dentistično ordinacijo, čeprav so mu to odsvetovali, češ da hodijo tako vsi samo k celjskim zobozdravnikom. I. Kordan je v Laškem uspel, ker je poleg protetičnih del bil izveden tudi v ustnih delih, plombiral je zobe, jih ruval in zdravil tudi bolne zobne korenike.

Oktobra leta 1941 so ga Nemci s skupino Laščanov zaradi uboja na Šmohoru zaprli za talca na gradu Borlu, vendar so jih že kmalu vse izpustili, ker je ženam zapornikov uspelo prepričati jih, da v primeru uboja na Šmohoru ni šlo za politični umor. I. Kordan se je zatem raje umaknil v Zagreb in se vrnil v Laško, kjer je nadaljeval svoje delo, šele leta 1945.

Poleg privatne prakse je I. Kordan leta 1949 začel delati tudi v zdravstvenem domu — in to je bil obenem začetek sedanje zobne ambulante v Laškem

(ordiniral pa je tudi na Planini). Upokojen je bil 1964, umrl je dne 10. 5. 1967 v Laškem.

Med najmlajšimi pripravniki na zdravstveni poklic je žrtvoval mlado življenje za svobodo svojega naroda študent medicine

Rajko Černoš

Rodil se je dne 21. XII. 1922 v Laškem (oče je bil sodnik). Na medicinsko fakulteto se je vpisal jeseni 1941. Še istega leta in v začetku 1942 so ga Italijani internirali najprej v Trbiž, nato v Gonars, kjer je prebil do maja 1943. Dne 9. IX. 1943 sta skupaj s sestro odšla k partizanom. Do februarja 1944 je bil brigadni bolničar, potem pa je bil premeščen za sanitetnega referenta v brigado VDV. Junija 1944 je zbolel za sarkomom na nogi. Do evakuacije v Bari je ležal v bolnišnici SCVP. V Bariju so mu nogo amputirali. Januarja 1945 so ga evakuirali v glavno vojno bolnišnico v osvobojeni Beograd, kjer je umrl dne 21. II. 1945.

Po sklepu ministrstva za zdravstvo LRS je že kmalu po osvoboditvi (junija 1946) prišel v Laško zdravnik

dr. Zdenko Mrmolja (1946—1966)

Rodil se je v učiteljski družini dne 6. X. 1912 v Skrilju (Dobravlje pri Ajdovščini). Po maturi na I. državni realni gimnaziji (1932) v Ljubljani je študiral medicino najprej v Ljubljani in Zagrebu, od leta 1935 dalje pa s Humboldtovo

Dr. Zdenko Mrmolja

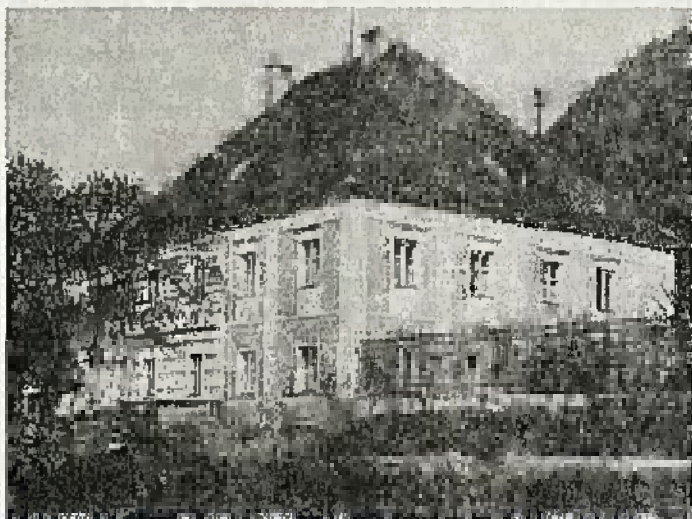
štipendijo v Münchnu, kjer je bil dne 20. VII. 1938 promoviran »summa cum laude« z disertacijo Über die Verteilung der Geburtenüberschüsse in deutschen

und jugoslawischen Bezirken im Jahre 1930. Im Lichte des Systems von Mikič.* Doktorat mu je nostrificirala medicinska fakulteta v Beogradu. V študentskih letih je v Ljubljani sodeloval v primorskih emigrantskih društvih.

Po opravljenem stažu v ljubljanski bolnišnici je služboval v Šlajmerjevem domu v Ljubljani, kjer se je specializiral za kirurgijo. Zaradi invalidnosti v stari Jugoslaviji ni služil vojske.

Maja 1945 je bil mobiliziran v JA in je nekaj časa delal v Gorici. V Laškem je že prvo leto ustanovil diagnostično postajo, leta 1948 pa pomožno ambulanto v Hudi jami, nato v Rimskih Toplicah, dalje v Breznem, Jurkloštru in končno še v Brezah; v naštetih krajih je poleg Laškega tudi sam ordiniral in hodil nekaj časa ordinirat celo na Planino. Po odhodu dr. Jožeta Čakša je bil pol leta tudi zdravnik v zdravilišču.

V Laškem je začel v skromnih razmerah, vendar je tamkajšnjo ambulanto preoblikoval v pravi zdravstveni dom z internistično in ginekološko ordinacijo (s specialistoma iz Celja), poskrbel pa tudi za kontracepcijsko, higiensko in patro-nažno službo s posvetovalnico za ženske in otroke (tudi po drugih krajih) ter zobno ordinacijo. Ministrstvo za zdravstvo LRS je leta 1949 v priznanje za njegovo uspešno zdravstveno organizacijsko delo na področju Laškega in njegovega okoliša poslalo brezplačno rentgenski aparat in mikroskop.

Zdravstveni dom na Aškerčevem trgu 4 — nekdanji Weichselberger-jev dvorec (foto J. Benedek)

Dr. Z. Mrmolja je organiziral tudi reševalno postajo. Dne 22. II. 1953 je bil slovesno izročen prometu prvi reševalni avto. Podobno je organiziral tudi krvodajalsko službo. Kakor je Z. M. uspešno deloval kot organizator zdravstvene službe, tako je širil zdravstveno prosveto in zbujal smisel za higieno med ljudstvom z besedo in raznimi zdravstvenimi akcijami. Imel je zdravstvena predavanja v okviru civilne zaščite in Rdečega križa. V Laškem je organiziral teden čistoče, in to prvi v Jugoslaviji. Nadalje je bil zdravnik občinske gasilske zveze

* O razporeditvi presežkov rojstev po nemških in jugoslovanskih okrajih leta 1930. V luči Mikičevega sistema.

in »Partizana« (bil je referent za zdravstvo pri okrajnem odboru Celje-okolica za telesno vzgojo).

Malone šest let je bil občinski odbornik, v ZB pa član zgodovinske sekcije okrajnega odbora ZB.

Junija 1966 je zapustil Laško in se naselil v Dutovljah na Primorskem, kjer je opravljal zdravniško službo prav do nenadne smrti, ki ga je doletela dne 28. XI. 1968.

S 1. V. 1964 je v Laškem prevzel mesto upravnika zdravstvenega doma

dr. Jože Dolanc

(1964—1975)

Rojen je bil dne 1. III. 1909 v Hrastniku kot sin rudarskega jamomerca. Po maturi (1929) v Ljubljani je tu pričel študirati medicino, ki jo je nadaljeval v Gradcu in Beogradu, kjer je bil leta 1936 promoviran za doktorja medicine. Nato je služboval v Hrastniku. Leta 1944 je odšel k partizanom, že poprej pa je bil aktivist NOB. Bil je pozneje upravnik partizanske bolnišnice Ribnik, zatem vodja sanitetne ekipe 14. divizije, nato šef sanitete pohorske in Šlandrove brigade, kjer je bil ranjen. Ko je okreval, so ga določili za upravnika partizanske bolnišnice vseh ranjencev v revirjih Hrastnika in okolice. Po osvoboditvi

Dr. Jože Dolanc

je vodil Transporte ranjencev v Ljubljano, Trbovlje, Celje in v svojo bolnišnico na Dolu. Nadalje je služboval v vojaškem zdravilišču na Bledu, bil zdravnik celjskega vojaškega okrožja in upravnik vojaškega zdravilišča za tuberkulozne v Krumperku pri Domžalah. Od maja 1947 do 30. 6. 1956 je bil upravnik

vojaškega zdravilišča v Rimskih Toplicah, nakar je nastopil redno službo v Hrastniku.

V Laškem je deloval celih enajst let (1964—1975). Bil je tudi šef ambulante z ogromnim območjem od Mrzlice do Breze. Hudi vojni in povojni naporji so močno omajali telesne sile požrtvovalnega in zdravniškemu poklicu predanega dr. Jožeta Dolanca. Po hudi bolezni je umrl dne 5. XII. 1975 v bolnišnici v Slovenjem Gradcu. Pokopan je v svojem rojstnem kraju Hrastniku.

V mladih letih je bil violinist v orkestru in nogometaš. V moških letih je sodeloval v raznih društvih — lovske, čebelarske, hortikulturne idr.

In še nekaj besed o toplem vrelec v Laškem!

Po osvoboditvi (1945) so laški vrelec znova analizirali in obenem določili njegovo radioaktivnost. Leta 1953 so v zdravilišču ustanovili Zavod za rehabilitacijo invalidov, ki je sodobno opremljen z vsem potrebnim; leta 1976 je zdravilišče dobilo nov prizidek.

V tem pregledu so upoštevani samo umrli zdravstveni delavci.

Do leta 1946 ni bilo v Laškem zdravstvenega doma. Zdravniki so ordinirali v svojih stanovanjih:

mr. Žnideržič v svoji hiši, danes Kidričeva 7;

dr. Šavnik in J. Lerch v Flisovi in Jeršetovi hiši za cerkvijo, danes Aškerčev trg 6;

dr. Schwab, dr. Zangger (delno) in dr. Delak v Elsbacherjevi hiši, danes Kraigherjeva 8; v isti hiši je od 1932 tudi lekarna;

dr. Zangger si je ob Savinji pod cerkvijo sezidal pred I. svetovno vojno hišo, v kateri sta za njim ordinirala tudi dr. Čede (delno) in dr. Lovšin (do 1941); danes je to Savinjsko nabrežje 4;

dr. Čede je iz Zanggerjeve hiše šel v Kobaletovo hišo (danes Kraigherjeva 16), nato si je 1929 sezidal hišo na levem bregu Savinje pri mostu in graščini (danes Trubarjevo nabrežje 2) in je v tej hiši ostal do smrti;

dentist tehnik Ivo Kordan je stanoval in ordiniral v Schmidingerjevi hiši (Valvasorjev trg 3);

dr. Lovšin se je po II. svetovni vojni nastanil v zdravilišču, dr. Mrmolja se je pa naselil v bivši Hermannovi hiši za cerkvijo (nekdanji Weichselbergerjev dvorec, danes Aškerčev trg 4), kjer je nastal zdravstveni dom z vsemi ordinacijami, tudi z zobno, in od tedaj so tukaj vse ordinacije, zobna ambulanta je pa 1976 dobila novo stavbo za nekdanjo Žnideržičevo hišo.

UPORABLJENI VIRI

- Krajevni leksikon Dravske banovine, Ljubljana 1937.
 Krajevni leksikon Slovenije, III, DZS, Ljubljana 1976, s. 196 in 196.
 E. Pertl: Zdravstvo med Muro in Dravo s posebnim ozirom na razdobje 1850 do 1941. Svet med Muro in Dravo, 1968, Založba Obzorja Maribor, s. 518—520.
 Miloš Rybář: Janez Krstnik Valvasor in laški špital. Naše delo (Laško), 1970/1971. Isti: 800 let Jurkloštra. Naše delo (Laško), 1973.
 Wambrechtsamer Ana: Das Spital zu Tüffer. Deutsche Zeitung 55/1930, 10, 1—3.
 Kislinger Juro: Das Radio-Thermalbad Laško. Deutsche Zeitung 62/1937, 16, 2.
 Ivan Lapajne: Politična in kulturna zgodovina štajerskih Slovencev. Ljubljana 1884, samozaložba.
 P. J. Wichner: Beiträge zu einer Geschichte des Heilwesens, der Volksmedizin, der Bäder und Heilquellen in Steiermark bis incl. Jahr 1700. Mittheilungen des Historischen Vereins f. Steiermark, Graz, XXXIII. Heft, 1885.

Ignac Orožen: Celska kronika, 1854.

Isti: Das Bisthum u. d. Diözese Lavant IV/: Das Dekanat Tüffer, Mbg. 1881, s. 31—32, 68—99, 164, 184, 231, 311, 353, 355.

Janko Orožen: Gradivo za zgodovino Rimskih toplic in okolice. Celjski zbornik 1959, Celje 1959, s. 119—187.

Stanko Benedik: Rimske toplice. Rezilmeji radova sa XVII. naučnog sastanka, 15—17 septembar 1967 Rogaška Slatina — Maribor, Ljubljana 1967, s. 17—18.

A. Čede: Spomini na zdravnike in zdravstvene razmere na Laškem. Tipkopis, zaključen dne 10. IV. 1956.

Isti: Porence. Rodovni opis in spominske črtice. Celje, t. Mohorjeva tisk. 1941, 248 strani.

Janko Barle: Ipavci. Prilog k zgodovini slovenske pesmi. Dom in svet XXII/1999, str. 22.

Mrliška knjiga župnije Loka pri Zid. mostu III. (1832 — 1879), str. 51.

Karel Slanc: Vrban Znidaržič. Nekrolog. Slovenski narod VIII/1875, št. 136 (18. VI.), s. 2.

F. Minařik: Nekaj manj znanih podatkov o nekaterih zdravilnih vrelih iz prve polovice 19. stoletja. Zbornik referatov na XVII. sestanku Znanstvenega društva za zgodovino zdravstvene kulture Jugoslavije, Ljubljana 1967.

Norbert Schniderschiltz: Geschichte der Pharmazie in Steiermark bis zum Jahre 1850. Wien, 1931.

Mitteilungen des Vereines der Ärzte in Steiermark. Graz, Jahrgänge 1863—1918.

Zdravnlki v laškem zdravilišču. Sporočil Edo Jelovšek, Laško.

Dr. Ivan Lovšin. Po podatkih vdove Kristine, roj. Zujeve, sporočil Edo Jelovšek, Laško.

Dr. Franjo Delak. Primorski dnevnik XXVIII/1972, št. 238 (3. XII.), s. 3, nekrolog.

Dr. Franjo Delak. Utripi. Kulturna izdaja Slovenske prosvetne matice v Trstu. December 1972. (Nekrolog.)

Dr. Franjo Delak: V snegu. Trst 1954. Samozaložba.

Dr. Franjo Delak: Dvanajst moških zborov. New York, N. Y. 1970.

M. Rybář: Umrl je magister Ujčić — dolgoletni laški lekarnar. Naše delo (Laško), Februar 1973, s. 3. (Nekrolog.)

Isti: Isto. Farmaceutski vestnik, Ljubljana, XXIV/1973, št. 1, s. 73—75.

Ivo Kordan. Biografija. Po podatkih dipl. dent. Tatjane Sancin, roj. Kordan zapisal Miloš Rybář.

Rajko Černoš. Kratka biografija. TV 15, Ljubljana, 4. X. 1973, s. 5 (s sliko).

Z. Mrmolja: Über die Vertellung der Geburtenüberschüsse in deutschen und jugoslawischen Bezirken im Jahre 1930. Im Lichte des Systems von Mikič. München 1938. (II) + 26 str. Sonderabdruck aus: »Ziel und Weg«, Jg. 8, Heft 7 u. 9.

Dr. Zdenko Mrmolja. Biografija. Podatke zbral Miloš Rybář. Večino podatkov in virov je posredovala vdova Malči, roj. Stolfa.

Dr. Zdenko Mrmolja. Nekrolog. Zapisal Boris Šlunigoj. Novi tednik (Celje), XXII/1968, št. 48 (12. XII.), s. 8 (s sliko).

Dr. Zdenko Mrmolja. Nekrolog. Delo X/1968, št. 336 (10. XII.), s. 8 (2. izd.), s sliko.

Dr. Jože Dolanc. Nekrolog. Zapisal Jure Krašovec. Novi tednik (Celje), XXIX/75, št. 59 (18. II.), s. 6.

Dr. Jože Dolanc. Biografija. Po podatkih vdove Marjance, roj. Šentjurc, zapisal Edo Jelovšek.

Z a h v a l a. Za strokovno pomoč se iskreno zahvaljujem tov. prof. Milošu Rybāru in tov. dr. Jožetu Koropcu, prav tako pa bodi na tem mestu izrečena zahvala za sodelovanje pri zbiranju zgodovinskih podatkov tov. Ant Čedetovi in tov. Edu Jelovški!

ÜBERSICHT DER ENTWICKLUNG DES GESUNDHEITSWESENS IN LAŠKO UND SEINER UMGEBUNG

Zusammenfassung

Der Autor behandelt im Umriss, jedoch hauptsächlich chronologisch, die Entwicklung des Gesundheitswesens in Laško und seiner Umgebung, und zwar fast von der Römerzeit an bis heute; bei entsprechend vorhandenen Quellen setzt er freilich

viel mehr Angaben aus dem Mittelalter als aus der Neuzeit hinzu. In Laško war ein interessanter Zeitabschnitt, wo es drei Spitäler gab; ihre Tradition dauerte fast 525 Jahre. (1420—1945). Im Zusammenhang mit den Spitälern ist auch die Sorge für das Gesundheitswesen in den Klöstern dargelegt (Infirmarien, Klosterapotheken), es ist auch der Zustand hinsichtlich der verfügbaren Kader im Gesundheitswesen (Chirurgen, Wundärzte, Badepersonal, Doktoren — Ärzte) geklärt.

Laško hatte hinsichtlich des Gesundheitswesens sein Vorbild im nahen Celje gesucht: hier hat sich das Gesundheitswesen relativ früh entwickelt, im grossen Masse ist es auch von den Grafen von Celje gefördert worden. Einige Einzelheiten aus der Organisation des Gesundheitswesens zeigen uns die Zeiten, als es hier Seuchenepidemien gab (besonders im 16. und 17. Jahrhundert). Die Entwicklung des Thermalbades ist von der Römerzeit an behandelt, genauer aber vom Anfang des 19. Jahrhunderts bis heute. Gründlicher ist auch das Thermalbad Rimske Toplice dargelegt.

Das eigentliche Bild von Laško gab uns von 1838 an Dr. Anton CEDE in seinen »Memoiren« (1886—1965), wo er unter anderem auch von der Volkspathologie, vor allem zur Zeit des österreichischen Kaisertums und in der ersten Periode des alten Jugoslawiens spricht. Weiter berichtet der Autor von der Bewegung des Kadere im Gesundheitswesen in der Zwischenkriegszeit (Ankunft anderer Ärzte, des ersten Apothekers, einer grösseren Anzahl von Hebammen und des ersten Zahnarztes in der Umgebung von Laško) sowie von den Anfängen der Krankenversicherung. Am Ende seiner Abhandlung berichtet der Autor noch von der Entwicklung des Gesundheitswesens nach dem Krieg (1945).

IZ GOVORICE LAŠKIH RUDARJEV

Tomo Korošec*

UDK 808.63:800.934:622-05(497.12-113 Laško)

KOROŠEC Tomo: Iz govornice laških rudarjev. (From the Idiom of the Miners of Laško.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 47=12(1976)2, str. 392—404.

Izvirnik v sloven., povzetek v angl., izvleček v sloven. in angl.

Prikazane so nekatere značilnosti iz govornice rudarjev rudnika Laško, obravnavana je rudarska leksika in frazeologija, predvsem njen najznačilnejši del, tj. termini — žargonizmi, ki so v pretežni večini nemške besede. Prikazane so substitucije glasov za nemške in določena njihova narečna narava. V slovarskem delu je več kot 200 žargonizmov s slovenskimi rudarskimi termini.

UDC 808.63:800.934:622-05(497.12-113 Laško)

KOROŠEC Tomo: From the Idiom of the Miners of Laško. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 47=12(1976)2, p. 392—404.

Orig. in Slovene, summary in Engl., synopsis in Slovene and Engl.

A few characteristics of the speech of miners in Laško are illustrated. The miner's lexical and phraseological sides are discussed, particularly their most characteristic aspect — unofficial terms — jargonisms which are mostly German words. Substitution of German vocals is presented and their dialectical nature determined. In the glossary there are more than 200 jargonisms with the Slovene miner's terms.

1. Slovenska jezikoslovna literatura o t. i. interesnih govornicah je skromna in raziskave o njih niso v sorazmerju z nastopanjem jezikovnih sredstev posameznih interesnih govornic v slovenskem izvornem in prevodnem leposlovju ter celo v delu publicistike. Izmed jezikovnih sredstev, ki po delitvi slovenskega jezika na socialne zvrsti izstopajo iz okvira knjižnega jezika, je slovensko jezikoslovje (pravzaprav po zakonitostih razvoja slovenščine) posvečalo največ pozornosti slovenskim narečjem, v novejšem obdobju pa slovenskemu pogovornemu jeziku oz. njegovim variantam.

Med jezikovnimi sredstvi interesnih govornic so predmet zanimanja predvsem žargonizmi. Tako jih v skladu z leksikografskimi kriteriji sprejema v alfabetařij Slovar slovenskega knjižnega jezika in jih kvalificira s t. i. stilno-plastnim kvalifikatorjem *žarg.* Krajši zapis o žargonu kot jezikovni tvorbi prinaša članek Ade Muha,¹ dragocen prispevek k poznavanju stvari pa pomeni razprava Velemira Gjurina,² ki v pojave vnaša razlikovanje in daje zanimivo gradivo.

* Tomo Korošec

¹ Ada Muha, O žargonu, Gospodarski vestnik, 16. IV. 1968. 4.

² Velemir Gjurin, Interesne govornice sleng, žargon, argo, Slavistična revija 22(1974)1, 65—81.

Gjurinovo definicijo žargonona je mogoče sprejeti v vseh glavnih potezah³ in po njej so tudi jezikovna sredstva v pričujoči razpravi uvrščena med žargonizme. Edino dopolnilo, ki ga je v tem pogledu treba pristaviti, je, da laških rudarskih profesionalizmov ne gre spravljati v razmerje z vsenarodnim zbornim jezikom (uradni termini), ampak jih je treba postaviti v okvir krajevnega narečja ali določene pokrajinske variante (štajerskega) pogovornega jezika.

O jeziku rudarjev imamo krajši zapis M. Orožnove,⁴ ki prinaša zanimiva spoznanja in zlasti primere iz rudarske frazeologije, vse gradivo pa je zbrano iz rudarske okolice Hrastnik — Dol — Brezno.

Pričujoča razprava zajema predvsem tisti del rudarskih žargonizmov, ki so nemškega izvora, prav taki pa se posebno v povojnem obdobju dokaj hitro umikajo iz rabe, tako da nekaterih tukaj navedenih rudarji mlajše generacije ne samo ne govorijo, ampak jih niti ne poznajo več, pri delu pa uporabljajo veljavno rudarsko terminologijo. Jezikovnokulturna prizadevanja so tudi na tem področju gotovo dosegla dobre rezultate. Rudarski žargonizmi-germanizmi seveda so del slovenske jezikovne preteklosti in priče določenih kulturno-zgodovinskih razmer na Slovenskem, ker pa v govorici rudarjev vendarle še opravljajo funkcijo sporazumevanja, si pozornost jezikoslovja vsekakor zaslužijo.

Rudnik Laško že nekaj časa zmanjšuje pridobivanje, in vse kaže, da bo v bližnji prihodnosti rudarjenje v Laškem prenehalo, s prenehanjem stoletne rudarske tradicije pa se bo tu izgubila tudi zanimiva in v mnogih črtah zelo originalna rudarska govorica. Del tega gradiva želi iztrgati pozabljenju tudi pričujoča razprava, hkrati pa želi prispevati delež k monografiji o slovenski rudarski govorici, delu, ki ga bo v prihodnosti še treba opraviti.⁵

2. Osnova govorice laških rudarjev je osrednještajersko narečje, ali bolje govor Laškega in okolice z vsemi značilnostmi narečno mešanega ozemlja. V glasovnem pogledu je zato govorica rudarjev precej neenotna, kar izhaja iz dejstva, da je v rudniku bilo (in je še) zaposlenih veliko rudarjev z levega brega Savinje, tj. področja z govorom, »ki z govori ostalega (tj. štajerskih govorov južno od Konjiške gore in Boča, op. T. K.) ozemlja ni ožje genetično povezano.«⁶ To ozemlje vzhodno od Celja, Laškega in Rimskih Toplic je zaradi posebnosti izločil tudi Ramovš,⁷ po Logarju pa bi na vzhod segalo do črte zahodno od Kalobja — Brez — Trobnega dola — Jurkloštra. S področja prav do te meje, na severu pa še nekoliko višje (do Svetine), so prihajali rudarji na delo v rudnik, a značilno je, da z nekaterimi svojimi govornimi posebnostmi niso vplivali na govorico rudarjev, vsaj v novejšem času ne. Tako npr. značilnega refleksa za dolgi jat (zväizda) ni mogoče slišati v nobeni rudarski besedi.⁸ Tako

³ Žargon je poseben, od sprejetega različen strokoven slovar, ki ga uporabljata kaka skupina, združena v skupnem poklicu, konjičku, delu, udejstvovanju ipd., torej tudi govorica, znamenovana z njim; žargonizmi so neuradni strokovni termini. Nastajajo in obstajajo iz podobnih razlogov kot sploh pogovorno besedje. — Žargoni so neposvečenim česlo nerazumljivi, čeprav ne nastajajo s kriptološkim namenom. Vzrok nerazumljivosti je nepoznavanje polmenovanega. Tudi zbornih profesionalizmov — četudi so del vsenarodnega zbornega jezika — povprečen uporabnik jezika večidel ne razume, razen če se je s stroko, v katero spadajo, že ukvarjal. Zato je po ljudno žargon tudi vsaka govorica stroke, ki je povprečnemu jezikovnemu uporabniku težko umiljva (npr. politični žargon).« Gjurič, prav tam, str. 84.

⁴ Martina Orožen, Nekaj zanimivosti iz jezika rudarjev. Jezik in slovstvo V(1959/60) 7, 219—222.

⁵ Imenitno delo s tega področja v češkem jezikoslovju je knjiga Václava Křístka Ostravská hornická mluva, Praha 1965.

⁶ Dr. Tine Logar, Karakteristika štajerskih govorov južno od Konjiške gore in Boča, Pogovori o jeziku in slovatvu, Maribor 1955, 62.

⁷ Fran Ramovš, Historična gramatika slovenskega jezika, VII. Dialekti, Ljubljana 1935, 160.

⁸ Tu je treba pristaviti, da ravno najbolj značilnih glasov tega govora danes ni v govorici (smelo bi se reči: pogovornem jeziku) Laškega. Tako npr. prav refleksa za dolgi jat ali labiovelarizirani a (zväizda, vróna) v mestni govorici služita za karakterizacijo osebe s tega vzhodnega, v gospodarskem pogledu zelo pasivnega področja. V tej govorici ironizirata »kmečič govore«.

v Laškem kot tudi v govoru rudarjev nasploh (razen v nemčizmih) obstaja zdaj samo refleks *ēj*.

Brez spuščanja v natančnejši glasovni opis govorice laških rudarjev je treba reči, da je veliko bližje medijskemu govoru, kar je mogoče razložiti z bližino in vplivom številčno močnejše zastopane govorice rudarjev Breznega, Dola, rudarskih krajev, ki gravitirajo k zasavskim premogovnikom.

3. V rudarski govorici imajo izrazito mesto žargonizmi, tj. neuradni termini, in sicer ne toliko zaradi tega, ker izven rudarskega kroga večinoma niso razumljivi, ampak predvsem zaradi njihovega neslovenskega, tj. nemškega porekla.

Začetki nemškega vplivanja na rudarski govor segajo že v začetke obratovanja rudnika, tj. med leta 1883—1890. Po letu 1890, ko je laški rudnik prevzela Trboveljska premogokopna družba, se ta vpliv vsaj spočetka ni zmanjšal, in po letu 1919, ko so se nadaljevala leta 1904 ustavljena dela, obstajajo pričevanja o odporu do rudarskih nemčizmov. Bili so celo interni dogovori o kaznih, ki jih je moral v skupno blagajno vplačati rudar, če je v govoru uporabil nemčizem.⁹ Najmočnejši vdor nemčizmov gotovo spada v leta 1941—44, to je v leta nasilne germanizacije. Iz tega obdobja so nepredelani termini tipa *šrémmašina*, *šúslájtnga* ipd., ki svojo »miadost« razkrijejo, če jim pristavimo stare besede tipa *sfédrat*, *upáva*, *kvél* (*fördern*, *Abbau*, *Gewölbe*). Za vse prvotne nemške rudarske besede ne glede na čas sprejema v slovenščino pa velja, da so se vključile v narečni glasovni sistem samo do določene meje, oblikovno, tj. s predponami in priponami, pa so se slovenski elementi brez težav spajali z nemškimi podstavami. Tako npr. pri e-jevskih glasovih v teh besedah ni refleksa za dolgi *jat*, in sicer ne v govoru rudarjev vzhodno (*āi*), ne zahodno (*ēj*) od Laškega. Tega ni niti v besedah, ki bi si bile v nastopanju diftongov lahko zelo blizu, npr. nem. *Eisen* ali predpona *ein-* (*ájzn*, *ájn-*). Nemški e-ji, pa tudi nekateri i-ji in glas *ö*, se substituirajo z diftongom *ǣ*, ki je tu refleks za praslovanski nosnik, *ē* in *ě* ter oba dolga poiglasnika. Skratka, diftongov *āi/ēj* in *āu/ǣu* v teh nemških besedah ni, so samo *ǣ* in *ǣp*.

Posamezne substitucije so okvirno prikazane v nadaljnjem besedilu.

4. Vprašanja razumljivosti oz. nerazumljivosti rudarskega besedja v nerudarskem okolju se je dotaknila že Orožnova, v zvezi z žargonizmi nasploh pa Gjurin. Tudi za tukaj obravnavane žargonizme velja, da je vzrok nerazumljivosti nepoznavanje poimenovanega, pri čemer je vseeno, ali gre za nemčizem *ājnštrih* ali slovenski termin *razdelnik*, za *āufpruh* ali za *nadkop*. Slovenski termin je razumljiv le toliko, kolikor so razumljive njegove sestavine, tj. *raz* + *del(iti)* + *nik*, pravega pomena besede pa nepoučeni ne spozna niti iz žargonizma niti iz urednega termina.

Vendar pa ima govorica laških rudarjev prav glede zaprtosti oz. odprtosti nasproti svojemu govornemu okolju določeno značilnost. Ni namreč nastajala v zaprtem krogu rudarske kolonije kot svojevrstne socialne tvorbe, ki je bila drugod in v preteklosti prefinjen način za vezanje rudarjev na rudnik, od katerega so bile rudarske družine življenjsko odvisne.¹⁰ V laškem rudniku je bila

⁹ Tu res ne bi mogli več reči »nemški termin«, saj je večina teh nemških besed glasovno toliko prilagojena slovenščini, da je res mogoče govoriti o »knapovskih izrazih«, kot pravi Orožnova (220). A to velja v veliki večini primerov tudi za germanizme iz nerudarskega izrazoslovja, npr. raznih obrti, kar je iz pogovornega jezika uspešno, čeprav ne dokončno, odpravilo povojno jezikovnokulturno prizadevanje (Cinca Martnca), npr. *āntloha*, *šéfla* itd. Sem ne spadajo edino starejše tovrstne besede tipa *brítof*, *fána* ipd., ki jih z oznako »nižje pogovorno« sprejema tudi SSKJ.

¹⁰ Da je danes neposreden vpliv nemščine na slovenski sleng in žargon izredno majhen, je ugotovil tudi Gjurin (77) in se je s tem mogoče povsem strinjati.

¹¹ To je veljalo za kolonije v zasavskih premogovnikih, izjemno izrazitost pa je npr. imelo v rudarskih kolonijah na Ostravi, kot omenja V. Křístek v citirani knjigi.

zmeraj več kot polovica rudarjev polproletarcev v tem smislu, da so se mnogi ob rudarjenju ukvarjali s skromnim kmetovanjem. Zunanje značilnosti rudarske kolonije je imel samo dvanajstdružinski blok v Hudi jami in manjše rudarsko naselje v Govcah. Tako se je v primeri z rudarskimi kolonijami, v katerih so se rudarji po »šihču« zbirali na pogovor o izključno rudarskih zadevah, med laškimi rudarji krog takih zmanjšal zmeraj za več kot polovico. Po delu (so nekdanj in še danes) odhajajo v pogostoma precej oddaljene vasi in zaselke ter se ukvarjajo z zemljo ali s skromno živinorejo. Njihova govorica se tako ni zaprla do meje kriptološkega izražanja. Celo obratno. V jamo so prinesli tu in tam kaj iz kmečkega življenja. Tako je npr. znan frazeologem *a bo kmalu dekla pršila?* v pomenu 'ali bo kmalu čas za malico?', kar je metafora iz kmečkega življenja, ko ob času za malico prinese jedi na polje ženska, ki je dekla pri hiši. Kmečko-rudarskemu življenju je najbrž skupna tudi beseda *rájda*; tu v pomenu 'krivina (tirov v jami)', tam 'krivina (brazda na polju)'.

5. Za današnji čas velja, da pri rudarjih obstaja zavest o zgolj pogovorni vrednosti žargonizmov nasproti uradnim terminom. V jami sicer še uporabljajo žargonske nemščizme, vendar skoraj brez izjeme poznajo slovenske rudarske termine, za katere je treba ugotoviti, da so v vseh pogledih ustrezna poimenovanja. Tako bi prav glede na dolgotrajen nemški vpliv pričakovali veliko več kalkiranih terminov, kot jih v resnici je, npr. *úntrečuk* : *podvleček* (vendar tudi *podstropnik*), *úmpruhštrékna* : *oblomna proga*, *belégunga* : *obložitev*. Večina pa je resnično imenitnih slovenskih terminov, npr. *zrušek* (za *frpruh*), *zadelka* (za *frtémunga*), *ukopišče* (za *pín*) ipd.

Ker je bilo pri Trboveljski premogokopni družbi zaposlenih tudi precej Čehov (v glavnem strokovnjakov), ki so na germanizme gledali s podobnim odporom kot večina slovenskih vodilnih uslužbencev, je v slovensko terminologijo prišlo tudi nekaj rudarskih čehizmov, npr. *stojka* (za *štémpl*), *upadnik* (iz češkega *úpadnice*, namesto *gezénk*), najbrž tudi *gneздо* v pomenu 'ukopišče, pin' (v češkem žargonu *binloch*) in še kateri.

6. Substitucije slovenskih glasov za nemške v rudarskih besedah

6.1. Substitucije samoglasnikov

Nemški naglašeni *i* se substituirata s slov. *i*: *grif* (nem. Griff), *dritl* (nem. Drittel), enako nenaglašeni: *ájnsťrích* (nem. -strich), dolgi naglašeni *ie* se substituirata s slovenskim diftongom *ie*: *gríes* (Griess), *líegant* (liegend-), ali pa z dolgim *i*-jem: *štil* (Stiel), *rígl* (Riegel), *trib* (Trieb), *pígør* (bieg-).

Nemški nenaglašeni *e* se večinoma reducira: *guérk* (Gewerk), *kvél* (Gewölbe), kar je dosledno v nem. nenaglašeni predponi *ver-*: *frlóg* (Verlag), *frzógar* (versag-) in v primerih, kjer redukcijo zahteva tudi nemški izgovor, tj. v priponah *-er*, *-el* (v slednjih tudi, če ne gre za pripono). Tu je v slovenščini *-ør*, *-al*: *láufør*, *hélfør* (Läufer, Helfer) *drítl*, *ášpl* (Drittel, Haspel), polglasnik v priponah *-er* pa se lahko tudi povsem izenači s polglasnikom, ki je pogovorno reduciran v slovenski priponi *-ar*, kadar je nenaglašena (kuhør < kuhar), zato je slišati tudi *hélfar*, *láufar*, a ne dosledno, ker so besede, ki nimajo nikoli a-jevskega polglasnika, npr. *frléscímør* (-zimmer).

Nemški naglašeni *e* bodisi ostaja v slov. nespremenjen: *lérhajør* (Lehr-), *frléscímør* (verlés-), prav tako ostaja *e* nespremenjen v nem. predponah *be-*: *befárat* (befahren) ali pa se substituirata z *ie*: *pelfegat* (belegen).

Tak e je tudi za nem. *ä*: *šrémat* (schrämen), *frtémunga* (verdäm-).

Pač pa ima nem. *ö* dve substituciji, kar je najbrž odvisno od starosti sprejemanja: na starejši sprejem kažejo preoblikovane besede *kvêl*, *sfêdrat* z *e*-jem, mlajši diftong *îg* pa v *ublîgs*, torej *Gewölbe*, *fördern* proti *ablös-en*.

Nemški *a* ima lahko v slov. različne substitucije. V predponah ohranja a-jevsko barvo: *nâhris* (nach-), je pa mogoč tudi precej o-jevski *a*: *nôhšîht*, a tu ne gre več za predpono (*Nachtschicht*). Med a-jem in širokim o-jem omahujejo, na eni strani bolj *o*: *frlôg*, *frzôc* (*Verlag*, *Versatz*), na drugi pa obe možnosti, kar je bilo vsaj v starejši fazi najbrž odvisno od zavesti o pravi podobi nemške besede: *zafâlcat* ali *zafôlcat* (*falzen*) (med mlajšimi rudarji samo oblika z -o-). Nemški *a*, večinoma v enozložnih besedah, se v slov. substituira z ozkim *o*: *šrôm*, *fôrtna* (*Schram*, *Fahrt*¹¹), lahko pa se tudi diftongizira in se vključi v narečne reflekse za nekdanji nosnik *o* in *ô*: *cûôlnga* (*zahlung*) kot narečno *gûôba*, *nûôsm* (*za goba*, *nosim*).

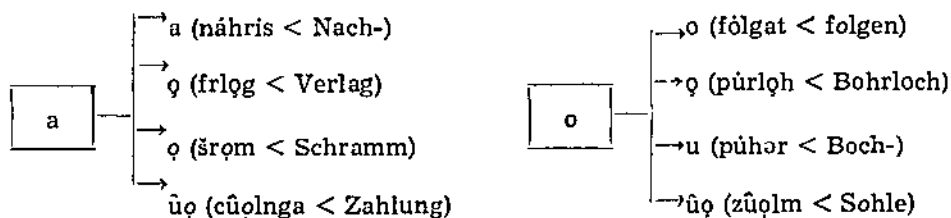
Predtonični *a* se zoži na čisti *u*: *kum(a)rât* (*Kamerad*).

V naglašeni predponah *ab-* se *a* načeloma ohranja: *âbnémat*, *holcâptâjlunga* (*abnehmen*, *-abteil-*), če pa je refleks drugačen, npr. *ublîggat* (*ablegen*), gre najverjetneje za naslonitev na slovensko predpono *ob-*, kjer se je nenaglašeni *o*- (tako kot v preponah *od-* in *o-*) narečno zožil v *u*: *ubrêizat*, *udlômt*, *uzelenêit*. Zanimiva je beseda *opâva* (tudi *upâva*) za nem. *Abbau*, kjer se je z zamjenjavo spola samostalnika (nemško m. slov. ž.) izvor žargonizma zabilisal do nerazpoznavnosti.

Nemški *a* v naglašeni predponi *ein-* se substituira s slov. *a* in tak ostaja v vseh pozicijah: *âjnštrîh* (*Einstrich*), enako pa tudi, če ni v predponi: *âjzn* (*Eisen*), *šûslâjtnga* (*Schussleitung*).

Substitucije za nem. *o* se ujemajo s sistemom substitucij za nem. *a*. Čist o-jevski glas, brez težnje k širjenju, oženju ali diftongizaciji, je v besedah *fôkslbôrar* (-bohrer), *fôlgat* (*folgen*), *ôrt* (*Ort*) in dosledno v besedah s predpono *vor-*: *fôrhâjor*, *fôrsûs*, ali *ober-*: *ôbrštâjgôr* (*Ober-*). Široki *o* je substitucija za nem. *o* v besedah, kot npr. *pûrlôh* (*Bohrloch*), prav tako pa je lahko nem. *o* substituiran s slov. *u*: *pûhâr* (*Boch-*, npr. v besedi *Bochhammer*). Z dvoglasniškim *ûo* pa se nemški *o* v enozložnicah substituira v besedah *zûôlm*, *kûôln/m*, *šprâhrûor* (*Sohle*, *Kohle*, *Sprachrohr*).

Primerjava substitutov za nemška *a* in *o* kaže urejen sistem:

Nemški *u* v naglašeni pozicijah se praviloma ohranja tudi v slovenskih oblikah (v naglašeni ali nenaglašeni pozicijah): *âufprûh*, *cûkvêksl* (-bruch, Zug-), nem. izglasni *u* (npr. v priponi -ung) pa se rad tudi reducira, poleg *dîhtunga* tudi *dîhtnga* (*Dichtung*), zmeraj pa se reducira v *šûslâjtnga*, *lâjtnga*. Redkeje se *u* substituira s slov. *i*: *âushib* (*Aushub*); *i* je sicer substitut za nem. *ü*: *cinznûra* (*Zünd-*), vendar ne dosledno, saj se poleg *štîrcšâht* sliši tudi *štûrcšâht*, kar je mogoče razložiti z naslonitvijo na obe možnosti v nemščini, kjer je

¹¹ Tu je treba popraviti Orožnovo, ki tak -o- izvaja iz nemškega *o*; gre za substitucijo nem. *a* > *o*, ker je treba izhajati iz *Fahrt* 'lestev', ne iz *Pforte* 'vrata', kot misli Orožnova.

v nedoločniku *ü* (stürzen), v samostalniku pa *u* (Sturz), kar pa ne velja zmeraj za dvoglasnike, pri katerih se slovenski substitut nasloni samo na nedoločniško obliko, ki ima dvoglasnik *au* (laufen), in zato tudi slov. *láufær*, ne pa na samostalnik *Läufer*. Oblika *hájár* (ali *hájar*), ki jo je treba izvajati iz *Häuer* (ne morebiti iz *Hauer*, kot misli Orožnova, 220), pa nasprotno ni naslonjena na nemški nedoločnik *hauen*, za kar je treba razloge iskati že v sami nemščini, tj. v pomenih teh besed, ne pa v slovenski substituciji.

6.2. Substitucije soglasnikov

Medtem ko so se v substitucijah samoglasnikov kazale nekatere posebnosti, ki jih je treba postaviti v razmerje splošno slovensko : narečno (štajersko oz. dolensko), pa tega pri soglasniških substitucijah ni, ker so le-te, kolikor jih je, širše kot samo narečne štajerske; večina substitutov je skupnih v vseh delih Slovenije, kjer je v preteklosti bolj ali manj vplivala nemščina.

Poleg izpadov posameznih soglasnikov v določenih glasovnih položajih se substitucije izražajo predvsem v sferi zvenečnosti — nezvенеčnosti, tj. v odpravi zvenečnosti pri nemških zvenečih nezvočnikih, se pravi v nezvočniških parih *p — b*, *t — d*, *k — g*, *š — ž*, *s — z*. Značilno je, da se tudi v obratnem razmerju, tj. pri nemškem izgovoru slovenskih nezvočnikov, kažejo enaki pojavi, v glavnem izguba zvenečnosti v določenem glasovnem okolju, zlasti *d*, *b*, *z*, pa tudi *dž*, ki se v nemškem izgovoru substituirajo s *t*, *p*, *š*, *č*.

Pri nemških zvenečih zapornikih, tj. pri ustničnem *b* in zobnem *d*, je substitucija v odpravi zvenečnosti. Nemški *b* se v določenih položajih substituirava s slov. *p*, se »razzveneči«: *áufprúh* (-bruch), *peliggat* (belegen), *préhat* (brechen), *prémza* (Bremse), *opólcát* (bolz-) *pígør* (bieg-), kar vse se da spraviti v okvir tudi starejših prevzemov tipa *plau < blau*.

Tako je tudi v paru *d — t*: *frtémunga* (verdämm-) in *g — k*: *cúkvéksl* (Zug-), obratno pa v paru *š — ž*: *cinžnúra* (Zündschnur).

Iz sfere zvenečnosti — nezvенеčnosti izstopajo substitucije *ž < z*, *k < ch*: *šmíržájfa* (-seife), *véksl* (Wechsel), kar pa je vse bolj položajno, kot tudi izpad *h*-ja v *ášpl* (Haspel), proti ohranitvi v *áushíb* (Aushub), *hébl* (Hebel).

8. Izpadanje in vrivanje slov. soglasnikov v nemčizmih

Tudi izpadanje in vrivanje soglasnikov v nemčizmih ne spadata k pojavom, ki bi bili omejeni na rabo v jeziku rudarjev, ampak gresta v sklop sprememb, kakršne se kažejo pri rabi nemških besed v neknižni slovenščini nasploh, edino same besede-termini so omejene na rabo med rudarji.

Izpadi posameznih soglasnikov iz nemških besed so v slovenščini asimilatorične in disimilatorične narave. Npr. izpadi *-d-*, *-t-*, *-r-*: *cinžnúra*, *náhšíht*, *fédrat* (Zündschnur, Nachtschicht, fördern); pri slednji gre za širok pojav, saj se oblika brez *-r-* pojavlja v istem pomenu tudi med ostravskimi rudarji (fedrovač).

Vrivanje zvočnika *-n-*: *fírstn*, *fórtna*, *gúrtna*, *lútna*, *rólna*, *štrékna* (First, Fahrt, Gurt, Lutte, Rolle, Strecke), asimilirano z *-m-* pa v besedah: *zúqlm*, *kúqlm* (Sohle, Kohle).

Zlasti zanimiv je vrinjeni *-p-* v *címpr*, *cimprat* (Zimmer, zimmern); med oblikama *cimər* in *cimpər* je celo pomenska razlika: brez vrinjenega *-p-* pomeni beseda to, kar nem. Zimmer, s *p*-jem pa ustrežna nem. Zimmerung ('ogrodje, tramovje').

9. Oblikoslovne in besedotvorne značilnosti v nemčizmih

Nemški samostalniški priponi *-ung* (nem. fonem *ŋ* se v slov. seveda substituirava s fonemoma *n* in *g*), ki po definiciji tvori samostalnike ženskega spola,

se v slovenščini dosledno dodaja značilna končnica *-a*, s čimer se besede uvrščajo v prvo žensko sklanjatev tipa *lipa-e*: *šrémungá, cūŕlŕngá*.

Izpuščanje nekaterih nemških pripon in končnic povzroča spremembo spola glede na nemščino. Tako npr. *štréb -a m* < Strebe ž; *opáva -e ž* < Abbau m; *kvél -a m* < Gewölbe s.

V besedotvornem pogledu so mogoče besede s slovenskimi predponami in priponami k nemškimi podstavam, pojavlja pa se tudi nekakšna krnitev iz nedoločniške oblike nemškega glagola v slov. samostalnik: *ublŕŕs -za* < *ablŕsen* (oblika *štáh -a m* < Stachel m spada bolj k izpadu obrazil kot h krnitvi).

Slovenske predpone se dodajajo k nemškim podstavam po enakih načelih in iz enakih razlogov kot pri vseh drugih neavtohtonih (npr. latinskih ali latiniziranih glagolih), ki ne morejo izražati glagolskega vida ali pa pomenijo oba (telefonirati: potelefonirati). Predpone se bodisi dodajajo bodisi (če je nemška predpona občutena kot taka) zamenjujejo, tvorijo pa predvsem dovršne vidske pare: *ájznŕŕlnat* : *puájznŕŕlnat*, *fédrat* : *sfédrat*, *kírnat* : *pukírnat*, *šlíhtat* : *pušlíhtat*, *šórat* : *zašórat*, *šrémat* : *zašrémat*, *befárat* : *prefárat*. Pojavlja se tudi omahovanje med sinonimnima predponama *ob-* in *o-*: *obšpírat* : *ošpírat*.

Slovenske pripone k nemškim podstavam izkazujejo povsem slovenski besedotvorni postopek: *-ar*: *rezérfar* (Reserv-); *-arca* < *-ar + ca*: *hércarca*, *kópjarca*; (Herz, Kopf-); *-uc* (< *-ov + ac*): *upávuc* (Abbau).

10. Slovar

Besede so razvrščene po abecedi, dodana jim je bodisl razlaga bodisi uradni termin; ponekod je za ilustracijo žargonizem naveden v kaki tipični zvezi. Naglasi zaznamujejo mesto in morebitno kratkost. Tonemskega naglasa seveda ni. Dodana je rodilniška končnica in spol ali vid.

ábneimat dov. 'prevzeti storitev': štajgør ut forhøjørja abnema
ájnfár -a 'usek'

ájnpruhštrékna -e ž 'oblomna proga', prim. *umpruhštrekna*

ájšnštrájh -a 'pomožni podboj': postaut ainštrájh, prim. *ajnštrájhat*

ájšnštrájhat dov. 'postaviti pomožni podboj', prim. *ajnštrájh*

ájšnštríh -a m 'razdelnik v jaških', prim. *mitlajnštrih*

ájznŕŕlnat dov. 'položiti krajnike v tla' (faza zasipanja), prim. *poájznŕŕlnat*

ájzn -a m 'enokoničnik': sm z ajznam zakirnu (pri trdi hribini 'zastavil vrtino')

ášpl -na in -a m 'motalo', prim. *hašpl*

áufprúh -a m 'nadkop': delat aufpruh

áushib -a m 'izkop'

befárat dov. 'obhoditi': sm mogu Jožefu befarat ('obhoditi polje Jožefa'), (mlajši rudarji samo: *prefarat*)

befárunga -e ž 'jamski obhod', (mlajši rudarji ne poznajo)

bífl -a m 'polovičar' (hlod, vrhač)

búlič -a m 'železni jamski voziček' (bišofov voziček)

cájg -a m 'orodje'

cicka -e ž 'vagonček'

címa -e ž 1. 'del zapirala pri jamskem vozičku, ležišče zasuna', 2. 'železni kavelj za v steno ali stojko kot nosilec kabla'; 'konzola'

címprat nedov. 'tesariti'

cíndør -dra m 'vžigalna vrvica', prim. *cinžnura*

cinžnúra -e ž 'vžigalna vrvica', prim. *cíndør*

cūŕlŕngá -e ž 'plača'

cúkštánga -e ž 'spojnica'

cúkvéksl -lna in -a m 'kretnik, premična kretnica'

- cvájšpic -a m '(kramp) dvokoničnik'
 čik -a m 'grižljaj tobaka za žvečenje'
 dihtunga -e ž (tudi: dihtnga) 'tesnilo': dihtunga pr šlemungi
 drítli -na 'tretjina': uon ne dela na mojm drítli
 fála -e ž 'krajnik' (deska)
 fálor -ja m 1. 'ostanek premoga, steber', 2. 'krajnik'
 fásat dov. 'prevzeti pripadajoče': je šou materjal fasat
 frlóǵ -a m 'staro delo': založu je frlóǵ (odkopno steno pri starem delu)
 filat nedov. 'nakladati': sma ceu šiht sam filala
 firštn -tna m 'strop': sma bla na firštni (pri odkopu na začetku)
 flášncug -a m 'verizno dvigalo'
 fóksar -ja m 'klin' (kot zagozda)
 fóksarca -e ž '(kratka) skoba', 'spojka', 'odrovka'
 fǵksl -na in -a m 'klin, zagozda' (pri nemški tesarbi)
 fǵkslbórar -ja m 'sveder za vrtanje ležišča za zagozdo' (pri nemški tesarbi)
 fólgat nedov. 'dohajati': tku dela, d' mu n' müpreš folgat
 fór -a ali forhajer -ja m 'prvopisani kopač'
 fóršus -a m 'predujem'
 fórtna -e ž 'jamska lestev'
 fórttrib -a m v zvezi: delat na fortrib 'delati progó v celino', prim. trib
 frbrúh -a m tudi frprúh 'zrušek': pejt frpruh cimprat 'dvigniti zrušek'
 frléscímør -a m 'čakalnica', 'zbiralnica'
 frlézunga -e ž 1. 'prozivnica', 2. 'razdelitev dnevnih opravkov', 'razdelitev dela'
 frtémunga -e ž 'zadelka'
 frzǵc -a m 'zasip'
 frzǵgar -ja m 'neeksplodirani naboj', 'potajilec', tudi: frzǵgar
 gezénk -a m 'upadnik'
 gríes -a m 'zdrob' (vrsta premoga po velikosti zrn) (mlajši rudarji nè govoriyo)
 grif -a m 'držaj', prim. štil
 gúrta -e ž in: gúrtna -e ž 'zid (od šahta)', dolg 2—2,5 m
 gvǵrk -a m 'rudnik': sm biu trideset lejt pr gvǵrki
 hájær -ja m 'kopač'¹²
 hángørt -a m 'krovnina'
 hášpl -na in -a m 'motalo', prim. ašpl (mlajši rudarji samo ašpl)
 háuptšáht -a m 'glavni šaht'
 hébl -na m 'ročica'
 hélfær -ja m 1. 'pomočnik' (izven jame) 2. 'pomožna stojka'
 hére -a m 'ponvasta lopata', prim. hercarca
 hércarca -e ž 'ponvasta lopata', prim. herc
 hólcáptájlunga -e ž 'oddelek za les' (v jašku)
 húnt -a m 'jamski voziček'
 íbørhébn -bna m 'nadprsje', 'visoka etaža': sma íbørhebn pubirala
 kátra -e ž 'železni jamski voziček'
 kírnar -ja tudi: kérnar 'točkalo'
 knépør -a 'kratka vrtina': knepør boma dala notar (za en patron)
 kópfarca -e ž 'naglavna svetilka'
 kūǵln -a in kūǵlm -a m 'premog'
 kūǵlnáptájlunga -e ž 'presipni oddelek' prim. štircaptájlunga
 kumarát -a m redko tudi: kumrát 'rudarski tovariš', 'sodelavec v jami': sma bla
 dvajst let kumarata

¹² Orožnova predvideva nem. Hauer (220), vendar je zaradi slov. -j- treba izhajati iz nem. Häuer in širjenja ol > al.

- kúpla -e ž 'spojka'
kvél -a m 'razpora'
lájstnga -e ž tudi: *lajstunga* 'storitev'
lájtnga -e ž tudi: *lájtnunga* 'električna napeljava'
lámpa -e ž 'svetilka', (predvsem jamska)
lášna -e ž 'veznica'
láufør -ja m 'vozač'
lǿggant¹³ -a m 'talnina'
lérhájør -ja m 'učni kopač'
lútna -e ž 'zračilna cev'
mítlájnsþríh -a m 'središčnik' (steber) *prim. ajnštrih*
mítlør -ja in *mítlar* -ja m 'srednja stojka'
náhrájsat *dov.* 'posneti tla, steno ali strop'
náhrís -a m 'posnetek tal, stene ali stropa'
náhsiht -a m tudi: *nóhšiht* -a m 'nočno delo'
óþærstájgør -ja *óþærstájgar* -ja m 'nadpaznik', 'poslovođa' (za isti pomen *prim. šihtmajster*)
obšírfat *dov.* 'obsekati' '(za)koničiti': šttempl se obšifra, preden se postavi v pin
obšpírat *dov.* 'razpreti', (za isti pomen *prim. ošpirat in okvelat*)
obzécát *dov.* 1. 'obsekati', 'zasekati' 2. 'zapisati': ukul etaže obzecat, *prim. zecat*
ofnávat *nedov.* 'odpirati': boš mogu pou šihta frtemungo ofnavat
okvélat *dov.* 'pritrditi, vstaviti kvel', 'razpreti' (mlajši rudarji ne govorijo) (za isti pomen *prim. ošpirat in obšpirat*)
opáva -e ž tudi: *upáva* -e ž 'odkop'
opólcát *dov.* 'razpreti (zid) z razporo'
órt -a m 'delovišče': nisma bla na orti, ku je pršu štajgør
ošpírat *dov.* 'razpreti' (za isti pomen *prim. okvelat in obšpirat*)
páklc -a m 'lesen vložek za v steno'; nanj se pribije konzola
páncar -ja m 'verižni transporter'
peliġgat tudi: *belégat* *dov.* 'določiti'
peliġgunga -e ž tudi: *belégunga* -e ž 'lista z imeni rudarjev, ki delajo skupaj' (mlajši rudarji govorijo *obložttev*)
pígør -ja m 'stroj za krivljenje tračnic'
pín -a m 'ukopišče', 'гнездо'
pinlóharca -e ž 'sekirni drog': boš mogu s pinlóharco nahrajsat
pláumóhar -ja m 'kđor neopravičeno izostaja od dela'
pléc -a m 'obsek' (stojke), *prim. zaplecat*
prefálat *dov.* 'opažiti strop in stene'
prefárat *dov.* 'prehoditi', 'obhoditi' *prim. befarat*
préhat se *nedov.* 'lomiti se', 'drobiti se'
prémza -e ž 1. 'zavorni jašek' 2. tudi: *brémza* 'zavora', *prim. premzšah*
prémzšáht -a m 'zavorni jašek', *prim. premza 1.*
puájnzólnat *dov.* 'položiti krajnike v tla', *prim. ajnzólnat*
pubrát *dov.* 'izkopati' (premog): tam smo že use pubral
púhør -ja tudi: *póhar* -ja m 'teško kladivo' (za zabijanje stojke pod stropnik)
pukírnat *dov.* 'označiti luknjo na pločevini' *prim. zakírnat*
pulífka -e ž 'tekoče blato v jami'
púrlóh -a m 1. 'vrtina' 2. 'vrtalna garnitura'
pušlihtat *dov.* 'zložiti': pejta les pušlihtat, *prim. šlihtat*

¹³ Orožnova misli, da je v *lǿggant* substitucija za nem. -e-, a ne navaja možne oblike za to besedo.

- puzénklat dov. 'greziti', 'obesiti grezila, da se drži proga v smeri'
 rájda -e ž 'krivina' (v jami)
 rámpa -e ž 'nakladišče'
 remenát -a m 'lok iz tračnic za obzidavo proge'
 rezérfor -ja tudi: rezérfar -ja m 'rezervni rudar', prim. *rezérfpelegor*
 rezérfpélegor -ja tudi: rezérfpelégar -ja m 'rezervni rudar', prim. *rezérfar*
 rigl -na in -a m 'stropnik'
 rólna -e ž 'svitek'
 sfédrat dov. 'izvoziti', 'zvoziti'
 šáflla -e ž 'lopata'
 šáht -a m tudi: šoht -a m 'jašek'
 šiht -a m 'delo', 'služba'
 šihtmájstar -a m 'poslovodja', 'nadpaznik' (za isti pomen prim. *obrštajgør*)
 šina -e ž 'tračnica'
 škarpírat dov. 'dati nagib'
 šlémunga -e ž 'splavno zasipanje'
 šlihtat nedov. 'zlagati': cevi šlihtat, prim. *pušlihtat*
 šlięsat dov. 'spojiti tir'
 šmírzájfa -e ž 'milo za umivanje umazanije od maziv'
 šýla -e ž 'deska, ki se polaga na remenat', 'opaž' (mlajši rudarji ne poznajo)
 šór -a m 'izžlebek'
 šplájsat dov. 'spojiti pretrgano jekleno vrv', 'vplesti jeklenico'
 špráhrúor -a m 'govorilna cev': se je dru u špráhrúor ku grešna duša
 špringør -ja m 'razpirač', 'stranska razpora'
 šprúdlat nedov. 'tesniti opaže, tesno opažiti', prim. tudi *šprudl*
 šrémat nedov. 'zasekavati', prim. *zašremat*
 šrémmašina -e ž 'zasekavalni stroj'
 šrémungá -e ž 'zaseka', prim. *šrom*
 šróp -a m 'zaseka': sma šrom nardila
 štájgør -ja in štájgar -ja m 'paznik'
 štáh -a m 'železna zagozda za klanje hribine' (mlajši rudarji ne poznajo)
 štémpl -na in -a m 'stojka': štémpl se zašora
 štíl -a m 'ročaj', 'toporišče', prim. tudi *grif*
 štírør -ja in štírar -ja m 'bezalni drog'
 štírcáptájlunga -e ž 'presipni oddelek', prim. *kuolnaptájlunga*
 štókvéksl -na m 'fiksna palična kretnica' (v odkopih) (mlajši rudarji ne poznajo)
 štréb -a m 'nagib': dat štréb, prim. *štrebunga*
 štrébunga -e ž 'nagib': držati se štrebunge, prim. *štréb*
 štrékna -e ž 'proga'
 štúk -a m 'kosovec' (vrsta premoga po velikosti zrn)
 štúpa -e ž 'prah' (vrsta premoga po velikosti zrn)
 štúrcšáht -a tudi: štírcšáht -a m 'presipni jašek'
 šúorát dov. in nedov. '(iz)žlebiti': pejt štémplne šúorát, prim. *zašúorát*
 šúslájtna -e ž 'strelna žica'
 šúsmájstar -tra m 'strelni mojster', 'strelec'
 švélar -ja tudi: švélar -ja m 'tirni prag'
 trib -a m v zvezi: *tesarba na trib* 'napredovanje z lovenjam stropa': na trib de-
 lat 'napredovati s progó'
 ublíęgat dov. 'odpustiti iz službe': če ga boš tku srau, boš ublíęgan
 ublíęs -za tudi: ubléš -za 'izmena': jes sm tvoj ublíęs
 úlm -a m tudi: vúlom -a m 'stena'
 úmpruhštrékna -e ž 'oblomna proga' (za isti pomen prim. *ajpruhštrékna*)

útrcúk -ga m 'podvleček', 'podstropnik': smó mogl untrcuk premejat
 upávuc -a m tudi: upávuoc -a m 'odkopno kladivo'
 ušpíruka -e ž in: ušpírouka -e ž 'podporni drog' (za podpiranje stropnika na stojko)
 véksl -na in -a m 'kretnik', 'premična kretnica', *prim. cukveksl*
 vérkcajk -ga m 'orodje'
 vipər -ja m 'zvrčálnik', 'zvrčalo' (na separaciji)
 vírfl -a m 'kocka', 'kockovec' (vrsta premoga po velikosti zrn)
 zájla -e ž 'jeklena vrv', 'jeklenica'
 zafálcát in: zafólcát dov. 'spojiti na utor, z utorom'
 zafóksat dov. 'zakliniti': šttempl pa rigl sta zafóksana
 zakírnat dov. 'označiti luknjo na pločevini', *prim. pukirnat*
 zaláufat dov. 'zapeljati', 'spraviti v pogon'
 zaplécat dov. 'obsekati stojko za razporo', 'narediti plec': da se lahk okvela, je treba narpru zaplecat
 zašúorat dov. 'izžlebiti', 'narediti šor': mūorm šttempl zašúorat, *prim. šúorat*
 zašřemat dov. 'zasekati', *prim. šřemat*
 zécát dov. in nedov. '(ročno) zasipa(va)ti', *prim. obzecat 2.*
 zókl -a m 'pas fundamenta, ki sega nekaj centimetrov nad višino tal' (mlajši rudarji ne poznajo)
 zúolm -a m 'tla'

11. Frazeologija

Na bogato, duhovito frazeologijo in drzno metaforiko v jeziku rudarjev je opozorila že Orožnova. Njen članek prinaša veliko rudarskih frazeologemov. Upravičeno je tudi poudarila težnjo po originalnosti v izražanju (221), kar se povsem ujema tudi z Gjurinovim pojmovanjem (»/.../ hotenje, povedati, kaj na nov, ne nujno dober, a presenetljiv način /.../« 65), vendar se Gjurinova oznaka nanaša na slengizme, ne na žargonizme.

Dejansko nam rudarska frazeologija izkazuje dve vrsti frazeologemov. Prvi so še nekakšna terminološka večbesedna (vendar zadosti ustaljena) poimenovanja, torej še pravi žargonizmi, drugi pa prav s svojo težnjo po presenetljivosti in originalnosti izstopajo iz tega okvira in se nagibajo k slengizmom. To ugotovitev podpira tudi dejstvo, da so ti frazeologemi omejeni na posamezno jamo. Velike večine tovrstnih frazeologemov, ki jih je zbrala Orožnova iz Breznega in Dola, laški rudarji ne poznajo ali pa jih vsaj nimajo v svoji govorici.

Med žargonskimi frazeologemi imajo izrazit terminološki značaj, npr. *šáht leži v mrtvici* 'tvori obliko pravilnega pravokotnika z enakimi diagonalami'; *loviti steno* 'napredovati pri odkopavanju z lovljenjem stene'; *šttempl (z drugim šttemplom) na kozla zabiti* 'poseben način utrjevanja stojk'; *uhle obsekat* '(danes prepovedan) način podiranja tesarbe, pri katerem vrh izžlebka kar odsekajo'; *voziček ima volka* 'med premogom so prazni prostori, zato je voziček slabo polnjen' (praznina v sredini je volk).¹⁴

Drugo vrsto frazeologemov odlikuje imenitna metaforika in (po definiciji) omejenost na ožji krog uporabnikov ter velika spremenljivost (kratka »življenjska doba«).

Nasproti frazeologemu *ta je pa jazbečarske suorte* 'majhen je in v jami dela' (Orožnova, 221), ki ga laški rudarji ne govorijo, imajo le-ti: *je tak, ku bi remenat pužru* 'če je visok in malo slok'; tudi laški rudarji poznajo (najbrž šir-

¹⁴ Pri Orožnovi, 221: a si vouka nariedu 'na vitez zasut prostor v jami'. Najbrž ne v jami, ampak samo v vozičku.

še znan) frazeologem *hunt se pukóle* 'iztiri se', prav tako oboji: *le men ga dejte u roke, jes ga m že ubdihu* (Orožen: *jes te bom ubdihu*, 221) 'ga bom oštel, ozmerjal': prav imeniten je tudi že omenjeni *a bo kmal dekla pršla?*

Bilo je tudi že navedeno, da se knapi v družbi ne znajo pogovarjati drugega kot o strokovnih zadevah. Sami šaljivo pravijo, da *cimprajo* ali da *frpruh' vzdí-gujejo*.

12. Iz rudarske folklore

Poslušati pripovedovanje rudarjev je doživetje posebne vrste. Prav osupljivo je, kako lahko, brez najmanjšega dramatiziranja, a z naravnost sočno metaforiko pripovedujejo o svojem napornem in izjemno nevarnem delu pod zemljo. Opravki, ki so marsikomu lahko neizvedljivi tudi na prostem, se v pripovedovanju rudarjev kažejo kot samoumevne zadeve. Vendar delo ni samo težko in nevarno, ampak zahteva tudi veliko znanja in spretnosti. Prav laški rudarji so znani po izredni strokovni usposobljenosti, ki si jo pridobijo zaradi posebnih geoloških razmer v laškem rudniku. Obrnjena lega hribine namreč zahteva pri odkopu, posebno pa pri tesarbi, veliko mero spretnosti in zanesljivosti.

Njihov svojevrstni humor bi se nepoučenemu zdel kar neprimeren ali vsaj obešenjaški, vendar je med rudarji običajen in gotovo izhaja ne le iz trdega dela, ampak tudi iz velikega medsebojnega zaupanja in tovarištva. Ta humornost je v medsebojnih razmerjih dopustna celo v hudo resnih in nevarnih trenutkih, a se nikomur ne zdi žaljiva.

Ko so npr. *ofnavali frtemungo* in je bila zadelka v neobičajnem položaju, se je moral rudar splaziti za steno, kjer so ga zajeli posebni destilacijski plini in ga toliko omamili, da se je izvlekel z zadnjimi močmi ter se omotičen («uči je imel na pečih ku použe») zvil v dve gubi. Obstopili so ga kumarati, da mu pomagajo, in eden ga je (omotičnega in skoraj brez zavesti) mirno ogovoril: »Tok prauš, Ferdo, d's ga mal' srknu?«

Med rudarji je zavest o lastnih žargonizmih živa in tudi sami se ji radi posmehnejo. Bila je znana danes nekoliko pozabljena pesem, ki so jo peli na napev narodne So ptičice zbrane, sestavljena pa je iz samih žargonizmov, opisujočih rudarsko delo: So knapje že zbrani / h frlezunk gredo / frlezunga mine / pa v jamo gredo. /... / Zašŕora, zappleca / postavi ga v pin / pa rigl gor dene / okveła za njim. / Na hunt ga naklada / tja h premz ga pela / a njemu pa švic dol kapla./

Tudi pesem, ki jo še tu in tam kdaj zapoje tudi nerudarska okajena družba, ima svojega ustvarjalca zelo verjetno med rudarji: Nedela je bela, pondelek je plau, u tork se ne dela, u sredo mi je žau, u četrtek se záčne, u petek neha, u soboto je cuolnga, u nedelo se kuzlá.

Z družbenim napredkom in dvigom življenjskega standarda rudarjev pa so se povsem izgubile tudi nekatere manj simpatične rudarske navade. Zlasti neizmerna popivanja na dan *cuolnge*, ko je prenekateri rudar z delom plače v gostilni poravnal stari dolg, drugi del plače pa zapil, so danes izjema. Taka popivanja, ki so se v rečiški dolini končala s hudimi pretepi in celo smrtnimi ranami, so preteklost. To je svetla plat družbenih sprememb, ki tudi življenja laških rudarjev niso obšle, a so spričo dejstva, da je treba opustiti rudarjenje in se priučiti drugemu delu, marsikaterega rudarja navdale z grenkobo, čeprav je trd in črn knapovski kruh zamenjal z mehkejšim belim.

Bližnji konec knapovske tradicije v Laškem pomeni tudi zaton laške rudarske govorce, ki pa v govorici tamkajšnjih ljudi (glede marsičesa pa tudi

v življenjskih navadah) pušča svoje sledove. Tako je tudi ta zaton naravni del življenja.

To razpravo posvečam spominu svojega očeta Ivana in strica Gabrijela, ki sta rudniku ostala zvesta do smrti.

Posebno zahvalo pa sem dolžan informatorjem, ki so moje z leti zbrano gradivo bistveno dopolnili. Zahvaljujem se upokojenemu direktorju Rudnika Laško dipl. ing. *Matiji Pelku*, rud. upokojencu *Lojzetu Diacciju* in jamskemu poslovodji *Francu Požinu*.

FROM THE IDIOM OF THE MINERS OF LAŠKO

Summary

With regard to the criterion of the Slovene language division into social species, the miner's speech in Laško belongs to the so-called special types of the language, i. e. to jargon. Such a jargon is based on the local dialect or colloquial speech of Laško. The most frequent part of the jargon lexicon are more or less vocally adjusted German words. German lexicology in the miner's language (and in the lower level speech in the broader area of Slovenia) is the result of the strong German influence on the miner's speech, from 1890 on, and particularly in the period between 1941 and 1944. Jargonisms are indicative of the various periods of admission into the Slovene language. For example: old jargonisms such as *uprava* (German *Abbau*; also the change of gender) or young jargonisms, such as *clžnura* (German *Zündschnur*).

Vocal phonological substitutions for the German word vocals are included into the system of the local dialect only to a certain extent. These substitutions do not include all dialect phonemes since the notion of the German origin is still alive. From the morphological point of view words are adapted to our language, and that primarily by prefixes and sometimes also by suffixes.

Since 1945 these jargonisms have been rather quickly withdrawing from the official Slovene miner's terms.

PRED IZIDOM ZBORNIKA OBČINE LAŠKO

Jure Krašovec

V jubilejnem letu Laškega moremo šteti med pomembne dogodke tudi ustanovitev založniške dejavnosti za izdajanje ZBORNIKA OBČINE LAŠKO. Zbornik bi moral iziti že v jubilejnem letu 1977, vendar je objektivni razlog, obolelost pisca prispevka o zgodovini NOB, pravočasni izid preprečil.

Prva številka ZBORNIKA OBČINE LAŠKO bo imela predvsem zgodovinske sestavke, kar je bil tudi cilj programske politike uredništva. Dosedaj je uredništvo prejelo naslednje prispevke:

Tone Knez: Najstarejša zgodovina Laškega; Miloš Rybář: Pregled zgodovine Laškega do leta 1941; dr. Marjan Zadnikar: Babenberžani in »Laška skupina« romanske arhitekture v Sloveniji; Anton Sore: Laško z ožjim vplivnim območjem (geografski oris); ing. Matija Pelko: Zgodovina rudnika Laško z geološkim uvodom; Viktor Petkovšek: Rastlinstvo na ozemlju občine Laško; prof. Janko Orožen: Zgodovina šolstva v Laškem; Tone Kolšek: Laško kot upravopolitično središče svoje pokrajine; Edo Jelovšek: Preteklost in razvoj termalnega kopališča v Laškem; Edo Jelovšek: Zgodovina pivovarništva v Laškem; prof. Stanko Majes: Od papirnega mlina do moderne papirnice v Ra-dečah; Milena Jontes: Izbor iz bibliografije o NOB na območju občine Laško.

Ko bo uredništvo dobilo tudi prispevek o zgodovini NOB na območju občine Laško, bo do izida zbornika pretekel le še kratek čas, saj so zgoraj naštetih prispevki že postavljeni.

ZBORNIK OBČINE LAŠKO naj bi izšel vsakih pet let in naj bi na svoje strani uvrščal sestavke s področja kulture, gospodarstva in družboslovja.

ČASOPIS ZA ZGODOVINO
IN NARODOPIJSJE

Review for History and Ethnography

NOVA VRSTA
12. (XLVII.) LETNIK 1976

1976

ZALOŽBA OBZORJA MARIBOR

IZDAJA
UNIVERZA V MARIBORU IN ZGODOVINSKO DRUŠTVO MARIBOR
UREJA S SODELOVANJEM UREDNIŠKEGA ODBORA JOŽE KOROPEC

VSEBINA — CONTENTS

Stran

Bračič Vladimir: SVETOZARJU ILEŠIČU OB ŽIVLJENJSKEM PRAZNIKU — SEDEMDESETLETNICI	1
Svetozar Ilešič — for his Seventy Anniversary	
Brunner Walter: USTANOVITEV IN ZGODNJA ZGODOVINA ŽELEZARNE IN VALJARNE ŠTORE PRI CELJU	143
Foundation and Early History of the Puddling and Rolling Mill in Štore near Celje	
Cevc Emilijan: TRIJE RENESANČNI IN EN BAROČEN NAGROBNIK V LAŠKEM	308
Three Late Renaissance and one Baroque Tombstone at Laško	
Curk Jože: PROŠTIJSKA CERKEV IN MINORITSKI SAMOSTAN V PTUJU	31
The Parochial Church and Minorite Monastery from Ptuj	
Curk Jože: O MESTNI PODOBI LAŠKEGA	334
The Appearance of the Town Laško	
Gantar Kajetan: SIFRIDOVA PESEM O VOJVODU LEOPOLDU VI.	231
Sylfridus's Song about the Duke Leopold VI.	
Jerman Milena: ZAVAROVALNO IZKOPAVANJE V SLOVENSKI BISTRICI	6
Excavations for Preserving Archaeological Objects in Slovenska Bistrica	
Knez Tone: ARHEOLOŠKE NAJDBE IZ LAŠKEGA	193
Archeological Finds from Laško	
Koropcc Jože: BREŽICE V SREDNJEM VEKU	93
Brežice during the Middle Ages	
Koropcc Jože: LAŠKO GOSPOSTVO V SREDNJEM VEKU	244
The Manorial Estate of Laško during the Middle Ages	
Korošcc Tomo: IZ GOVORICE LAŠKIH RUDARJEV	392
From the Idiom of the Miners of Laško	
Maček Jože: UPIRANJE PODLOŽNIKOV GOSPOŠČINE JURKLOŠTER PROTI PREVEDBI TLAKE V DRUGE DAJATVE V LETIH 1783—1795	344
The Resistance of Domain Jurklošter Bondsmen against the Transfer of Labour Service into the Others Payment in 1783—1795	
Mikl-Curk Iva: NEKAJ NOVIH ZAPAŽANJ O RIMSKIH NASELJIH V SPODNJEM GRUŠOVJU IN SLOVENSKI BISTRICI	16
A Note about the Roman Settlement in Spodnje Grušovje and Slovenska Bistrica	
Milinarič Jože: GOSPOŠČINA LIMBUŠ PRI MARIBORU	68
The Domain Limbuš at Maribor	
Odbor za proslavitev jubileja Laškega: SPREMNA BESEDA	191
Committee of the Celebration of the Jubilee of Laško: Introductory Words	
Otočepc Božo: GRB TRGA LAŠKO	292
The Arms of the Borough Laško	

Ožinger Anton: DUNAJSKI STUDENTI IZ LAŠKEGA OD 14.—16. STOLETJA	276
The Viennese Students of Laško from the 14th to the 16th Century	
Ožinger Anton: OBLIKOVANJE ZUPNIJ V PRAFARI LAŠKO	281
Formation of Parishes in the Primitive Parish of Laško	
Pertl Eman: PREGLED RAZVOJA ZDRAVSTVA V LAŠKEM IN NJEGO- VEM OKOLIŠU	358
Survey of the Development of the Health Service in Laško and Its District	
Rybář Miloš: LAŠKO GOSPOSTVO V DOBI BABENBERŽANOV	210
The Domain of Laško in the Time of the Babenbergs	
Sore Anton: RAZVOJ IN UPADANJE SEJMOV NA ŠIRŠEM CELJSKEM OBMOČJU	155
Development and Decrease of Fairs in the Celje Area	
Škafar Ivan: »VELIKI ABECEDNIK« MIKLOŠA KUZMIČA IZ LETA 1790 IN NJEGOV PONATIS	117
»The Great Primer« of Mikloš Kúzmič of the Year 1790 and Its Reprint	
Tomazič Tanja: GOSTILNIŠKA HRANA OB POSEBNIH PRILOŽNOSTIH (OKOLICA SLOVENJEGA GRADCA)	171
Inn's Food on Special Occasions (Sorroundings of Slovenj Gradec)	
Krašovec Jure: PRED IZIDOM ZBORNIKA OBČINE LAŠKO	405
Before Issue of Anthology of Borough Laško	
Vrišer Sergej: DONESKI K OPUSU KIPARJA JANEZA GREGORJA BOŽIČA	326
Contributions to the Work of the Sculptor Janez Gregor Božič	

POROČILA — REPORTS

Koren Vlasta: POKRAJINSKI MUZEJ V MURSKI SOBOTI V LETIH 1967—1974	179
Report of the Activity of the Provincial Museum at Murska Sobota in the Years 1967—1974	

R dp
ČZN
1976

39

119780039,1

COBISS •